

MUZEUL BANATULUI
TIMISOARA

TIBISCUS

TIMISOARA - 1972

COMITETUL PENTRU CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ AL JUDEȚULUI TIMIȘ

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

TIBISCUS

* *

TIMIȘOARA • 1972

COMITETUL DE REDACȚIE :

! Conf. univ. dr. **TRAIAN BUNESCU**
Președintele Comitetului de Cul-
tură și Educație Socialistă al Ju-
dețului Timiș.

MARIUS MOGA

Directorul Muzeului Banatului din
Timișoara.

FRIGYES KÖNIG

AUREL TURCUȘ

(secretar de redacție).

„TIBISCUS“

Orice corespondență se va adresa :
Muzeul Banatului din Timișoara,
Piața Huniade nr. 1.
Tel. : 3 41 72, 3 48 18.

„TIBISCUS“

Toute correspondance sera envoyé
à l'adresse :
Muzeul Banatului Timișoara,
Piața Huniade, nr. 1.
(ROMANIA)

AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA PARȚA

de

GH. LAZAROVICI

Comuna Parța¹ jud. Timiș se află la cca. 20 km sud de orașul Timișoara în apropierea râului Timiș. În hotarul acestui sat pe malul drept al râului Timiș se află așezarea neolitică de la Parța. Asupra locului așezării, condițiilor de descoperire și materialului aci informații bune sînt de la Ioachim Miloia fostul director al Muzeului Bănățean, cel care execută aci primele cercetări sistematice².

Așezarea a fost semnalată cu ocazia primelor lucrări de îndiguire. Parte din aceasta a rămas între dig și riul Timiș. Pe vremea lui I. Miloia se mai păstrau cca 1 500 m². După unele observații ale lui M. Moga așezarea s-ar întinde și dincolo de diguri³. Așezarea aci a vechilor locuitori neolitici a fost favorizată de prezența râului Timiș cu mînoasa luncă unde străvechii locuitori practicau agricultura, creșteau animale și își completau hrana cu vînat și pescuit.

Istoricul cercetărilor. La o sută de ani, de la apariția primelor descoperiri, despre care avem cunoștiințe, din hotarul satului Parța, este foarte greu de precizat, la nivelul cerințelor și exigențelor actuale ale cercetării arheologice, locul exact și condițiile de descoperire al pieselor aflate în colecțiile Muzeului Banatului.

Cele mai vechi mențiuni din anul 1870, inventariate la cîțiva ani mai tîrziu, sînt donațiile făcute de Ormos Zsigmond, neidentificate de noi pînă în prezent⁴ în colecțiile muzeului. La cîțiva ani mai tîrziu, în 1876, apar alte piese donate de către Gáspar Pojegovici⁵. La acestea se referea probabil și Mileker vorbind despre descoperirile cu ocazia lucrărilor la dig⁶. O parte din aceste piese, deosebit de interesante, au fost identificate fiind în parte publicate⁷. În acelaș an sînt înregistrate și alte piese ce apar ca provenind din *Colecția Pongratz*, neidentificate pînă în prezent⁸. În anul 1878 sînt amintite alte lucrări de regularizarea cursului

¹ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, II, 1968, p. 27, s. v. *Parța*.

² I. Miloia, *An, B*, IV, 1931, aprilie—decembrie, p. 171 și urm.

³ Inf. amabilă a dl. Marius Moga.

⁴ Inv. M.R.B. I-750=II-151.

⁵ Au fost donate foarte probabil la sfîrșitul anului 1876 și înregistrate în 1877 la începutul anului în 9 ian. 1877 MRB, I—160—168; cf. MRB. II/111, 118, 119, 150, 168, 516.

⁶ Vl. Milojić, *BerRGK*, 33, 1951, p. 117 fig. 4/3, 4

⁷ Fl. Mileker, *Starinar*, 13, 1938, p. 114

⁸ MRB, II. 170.

Timișului, de către I. Miloia de la care se pomenește de „o cantitate impresionantă de cioburi”⁹. La câțiva ani mai târziu, în 1906, au loc noi lucrări de înălțarea digului¹⁰, amintite și în inventarul muzeului¹¹ din care foarte puține piese au fost identificate¹². Aceeași situație o au piesele din anul următor¹³. Noi materiale au fost descoperite în anul 1913 tot cu ocazia lucrărilor de „canalizarea Timișului”¹⁴.

Abia în anul 1931 au loc primele lucrări sistematice efectuate de către I. Miloia de la care s-a păstrat prin publicare un prețios inventar¹⁵, neavînd din păcate prea multe observații stratigrafice. O bună parte a acestui material a fost identificat, dar nu în întregime. S-au putut separa materiale de la „Coliba Scheletului”¹⁶, de la „Casa Mare”¹⁷ și altele înafara celor două complexe¹⁸. Noi cercetări sistematice au fost făcute de Marius Moga în 1945, din care perioadă avem prețioase observații stratigrafice, pe baza cărora s-a putut identifica o parte din material¹⁹. În anii 1949—1950²⁰ și în 1953 au fost executate aici scurte sondaje²¹. Ultimele cercetări ale căror materiale au ajuns în Muzeul Banatului au fost efectuate de M. Moga și O Radu în anul 1963²². Există informația că au fost executate și alte sondaje mai recente, fără a ști însă cine le-a făcut și unde este acest material²³.

Stratigrafia așezării de la Parța. Este imposibil de a stabili cu exactitate stratigrafia și condițiile de descoperire a unui material atît de dispersat, din punct de vedere al săpăturilor cum este cel de la Parța. Obiectele descoperite înainte de anul 1931 nu pot fi luate în considerare din acest punct de vedere. Ele pot aduce cel mult precizări privind legăturile cu civilizațiile învecinate²⁴.

Săpăturile lui I. Miloia au descoperit un bogat material. Deși inventariat conștiincios și publicat împreună cu o parte din material, acest inventar nu este de prea mare folos deoarece cele două complexe *Casa Mare* și *Coliba Scheletului* permit o diferențiere cronologică și stratigrafică. Ele oferă complexe închise numai *ante quem* nu și *post quem* deoarece materialele de la suprafață au fost luate și inventariate împreună cu cele de pe nivel. Alte observații mai exacte nu sînt. Din materialele de la *Coliba Scheletului* și *Casa Mare* se pot observa următoarele : 1) ele

⁹ I. Miloia, *op. cit.*, p. 171—186

¹⁰ *Ibidem*, p. 114.

¹¹ MRB, I—2797—2875 ; 2889, 2890 ; 2895—2914, 2920—2925.

¹² Cf. *catalogul nostru* pl. 3/1—9.

¹³ MRB, I—3010—3031, 3109

¹⁴ MRB, IV—1316 = I—1419.

¹⁵ I. Miloia, *op. cit.*, p. 171—186.

¹⁶ *Catalog*, pl. 16 ; 15/12, 15.

¹⁷ *Ibidem*, 5/2, 8, 10—15, 35/12

¹⁸ MRB, III—484—653.

¹⁹ *Catalog* 4/6, 4, 17—22 ; 24/4 ; 25.

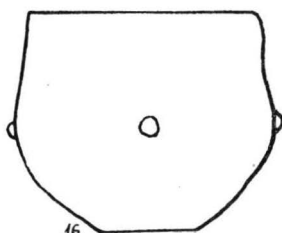
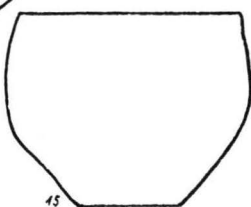
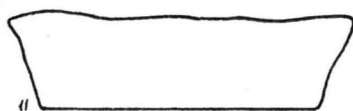
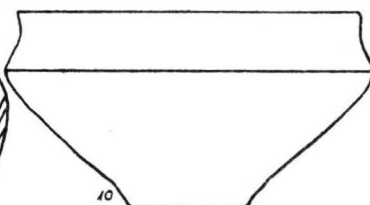
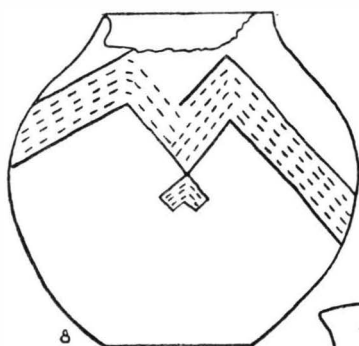
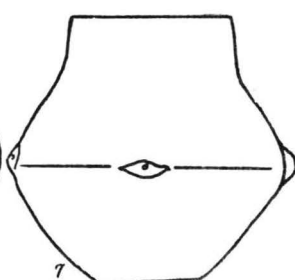
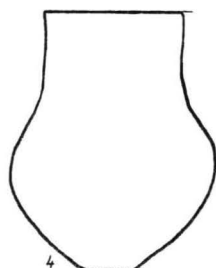
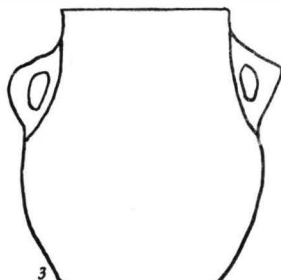
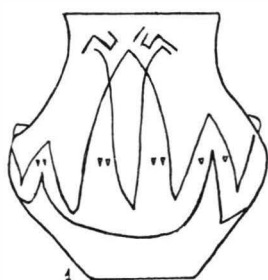
²⁰ *Catalog* 24, 26—30, 32.

²¹ *Ibidem*, 24/8, 11

²² *Catalog* 41—47

²³ Inf amabilă a colegului *Fl. Medeleț*.

²⁴ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 117 fig. 4/3 ; pentru analogii cf. Gh. Lazarovici, *Cultura Vinča în Banat*, Acta IX.

nu reprezintă materialele cele mai timpurii²⁵; 2) sînt suprapuse de un nivel Tisapolgár²⁶; 3) materialele existente pot fi analizate tipologic contribuind la încadrarea cronologică a materialului.

Săpătura cea mai bună este cea din 1945 a lui M. Moga. Materialul a fost marcat, în parte desenat ceea ce permite executarea studiului nostru, în bună parte, pe aceste observații. Există o foarte bună descriere a pastei formelor și ornamentelor a autorului pe care prin bunăvoința acestuia am consultat-o. Greutatea rămîne în faptul că materialul nu a fost publicat cu aceste observații și azi în bună parte este amestecat. Pe baza desenelor lui M. Moga pe care le-am consultat, a materialelor existente se pot separa următoarele trei nivele: 1) *primul nivel* de locuire 1,20—1,65 care avea probabil bordeie și în unele locuri ajunge la 1,95 sau 2 m²⁷; *nivelul al doilea* 0,60—1,20 m, probabil cu locuințe de suprafață conține alături de elemente viciene și elemente ale liniei ungar. Bordeiele nu trebuiesc excluse²⁸; *nivelul al treilea* este între 0—0,60 m. Alături de elemente viniciene se pare că este și un nivel Tisapolgár. Acestea nu trebuiesc interpretate în sensul unor legături directe între cele două civilizații ci faptul că nu au fost separate stratigrafic cu ocazia săpăturilor²⁹. Săpăturile din anii următori nu aduc vreo nouă precizare din punct de vedere stratigrafic. Lipsa unui raport de săpătură îngreunează discuțiile. În bună parte materialul aparține nivelului al doilea.

Locuințele. Datele pe care se bazează analiza noastră sînt puține și sumare. Din observațiile stratigrafice ale lui M. Moga din anul 1945 și cele din 1963 se pare că bordeiul este cea mai veche formă de locuire. Acestea se adîncesc pînă la 1,95 m. Un asemenea bordei a fost săpat în 1963. Avea o formă patrulateră cu laturile rotunjite. În interior au fost semnalate două gropi de stîlpi care probabil sprijineau acoperișul³⁰. Asemănătoare sînt și observațiile lui I. Miloia³¹.

Locuințele de suprafață sînt mai numeroase și păstrate diferit. I. Miloia face distincție între unele locuințe patrulatere și altele cu colțul rotunjit legîndu-le în mod logic de materialele din care erau confecționate — birne sau nuiile³². Dimensiunile acestora nu sînt date. Nu sîntem de acord cu ideea că aceste locuințe au fost incendiate intenționat pentru ca pereții să capete consistență³³. Demnă de reținut este descrierea unui „pat” din lut.³⁴ Tot aci trebuiesc amintite gropile de lut sau de „gunoi”, vetrele de foc, sau podelele locuințelor³⁵.

²⁵ Cf. Pl. lui M. Moga reconstituite de noi pe criteriul adîncimilor după desenele dl. Moga. pl. 2/5—6 și 3/9; 6/8; 8/11; 14/4, 11; 15/9.

²⁶ *Catalog* 35/1—10 analogii la *Vînca* cf. M. Vasić, *PV*, IV, 1936, p. 101 fig. 162/1112 la 5,3 m a.

²⁷ cf. Pl. lui M. Moga 1, 2, 3/9—13; *Catalog* 18/1—3

²⁸ cf. Pl. lui M. Moga 3/1—8; 4; 5; *Catalog* 18/4—9; 19/5—13

²⁹ cf. M. Moga pl. 6; 7/8; *Catalog*, p. 19/1—4; M. Moga *RevMuz*, 3, 1961, p. 295.

³⁰ Inf. amabilă a dl. M. Moga la terminarea săpăturilor din anul 1963.

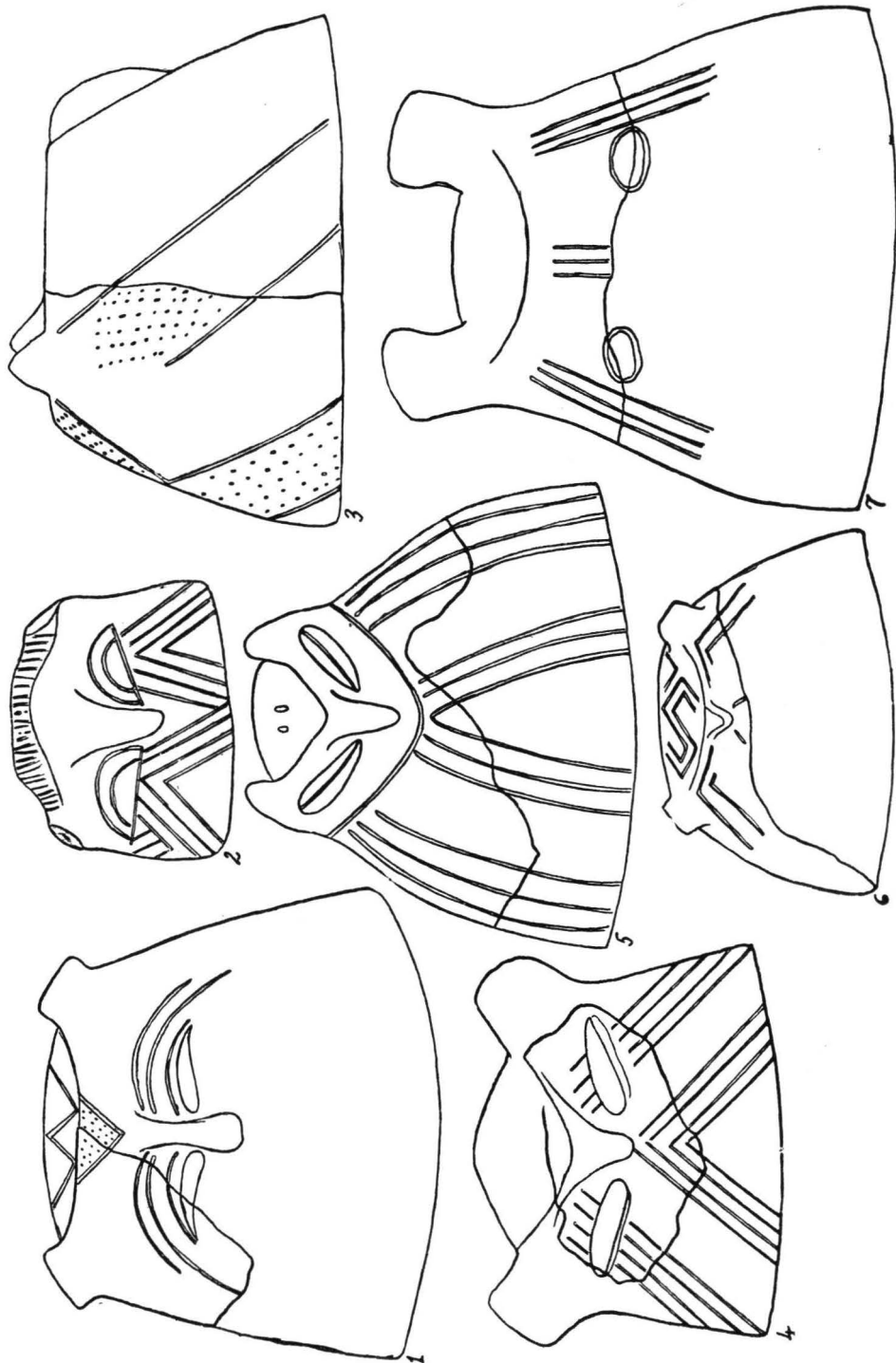
³¹ I. Miloia, *op. cit.*, p. 172.

³² *Ibidem* p. 173—174

³³ *Ibidem* p. 174.

³⁴ *Ibidem* p. 172.

³⁵ *Ibidem* p. 172.

Uneltele și padoabele. O prezentare exahaustivă a acestora este problematică mai ales din cauza amestecului materialului cu alte descoperiri neolitice, a lipsei unei evidențe clare în inventarul muzeului. Analizând sumarul raport prezentat de I. Miloia³⁶ și inventarele muzeului, precum și o parte din piesele identificate, după materialele din care sînt confecționate, uneltele se pot împărți în : a) unelte din piatră șlefuită ; b) unelte din silix ; c) unelte din lut ; d) unelte din os.

a) *Uneltele din piatră șlefuită.* Formele cunoscute sînt următoarele : toporul în formă de calapod ; toporul în formă de trapez³⁷, dălțile³⁸, rișnițe și zdrobitoare³⁹. I. Miloia atrăsese atenția, pe bună dreptate, asupra rarității uneltelor perforate în această așezare⁴⁰. Amintește doar un fragment de buzdugan din serpentin.

b) *Uneltele din piatră cioplită,* sînt de obicei din silix de culoare cafenie. Sînt puține la număr în comparație cu alte așezări⁴¹. Formele cunoscute sînt : lamele triunghiulare⁴² sau trapezoidale⁴³, gratoare⁴⁴, fragmente de lame folosite la seceri⁴⁵, răzuitoare⁴⁶, nuclee și așchii⁴⁷. Din cele cîteva exemplare cunoscute rezultă caracterul microlitic al acestora.

c) *Uneltele de lut,* folosite fie la pescuit fie la vînătoare, fie la tors și țesut. În prima categorie sînt greutatea pentru plasa de pescuit⁴⁸ și bile de lut folosite pentru praștie⁴⁹. În a doua categorie intră fusaiiolele⁵⁰ și greutatea pentru războiul de țesut. Nu întotdeauna se poate face o delimitare stricată în privința întrebuirii.

d) *Uneltele din os* sînt în număr mare și bine păstrate. Numărul mare al acestora arată că au înlocuit în bună parte pe cele din piatră. Acestea au fost folosite la prelucrarea pieilor (răzuitoare), confecționarea îmbrăcăminții (ace și sule)⁵¹, pentru pescuit (harpune și undițe)⁵², la confecționarea și ornamentarea ceramicii (spatule, lustruitoare, ace)⁵³ și „ferestraie“⁵⁴.

³⁶ *Ibidem* p. 171—186.

³⁷ MRB, I—2909/9 buc ; 3021/buc.

³⁸ MRB, I—2911 ; 3023, 2851.

³⁹ MRB, I—2912.

⁴⁰ I. Miloia, *op. cit.*, p. 172—173, p. 181, fig. 6 ; MRB, L 2914, 3022.

⁴¹ De ex. la Zorlenț, Gornea, Lipova sînt zeci și sute de exemplare de unelte sau așchii.

⁴² *Catalog* 23/1 ; MRB, II—2910 ; 3020/2 buc.

⁴³ *Catalog* 23/4.

⁴⁴ *Catalog* 23/6.

⁴⁵ *Catalog* 23/3 ; MRB, III- 11—26 ; 560—582.

⁴⁶ *Catalog* 23/2.

⁴⁷ MRB, I—2494/4 buc. ; 2551 ; II—727—730

⁴⁸ MRB, I—2905/2 buc ; 3015/4 buc ; III — 156, 160, 164, 166, 167, 172, 176, 201, 204—207.

⁴⁹ MRB, I—2906/4 buc.

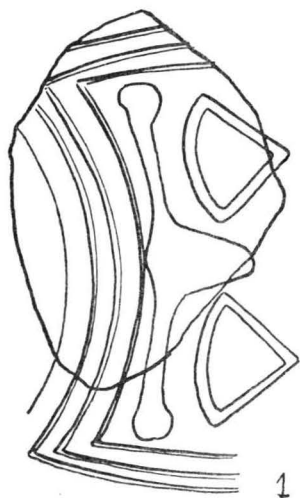
⁵⁰ MRB, III — 79 — 88, 254—255, 257—282, 283—285, cf. I. Miloia, *op. cit.*, fig. 7, 16

⁵¹ I. Miloia, *op. cit.*, fig. 15, 15 ; MRB, I—2858 ; III—67—78, 89—112, 242—252, 256, 353—375 ; 216—352.

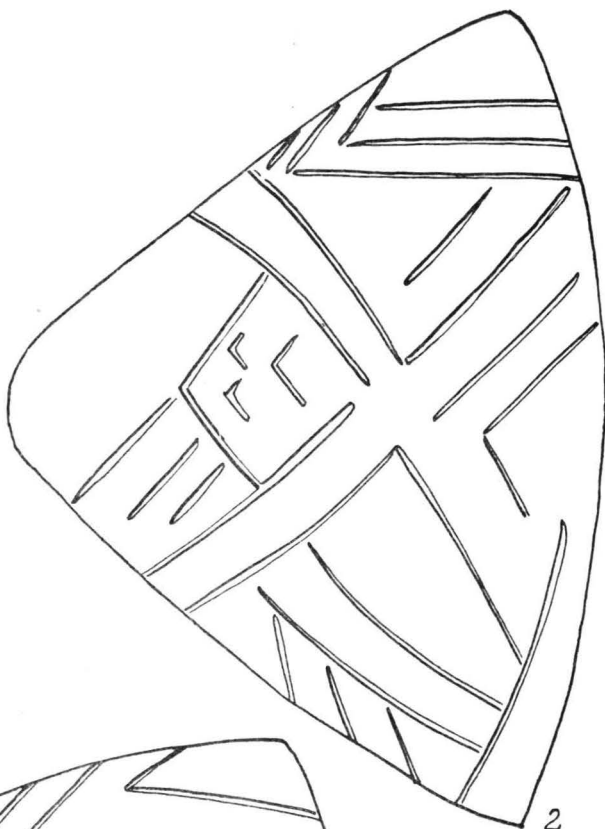
⁵² MRB, III — 32—35 ; 31—32, 241—247 ; Cf. I. Miloia *op. cit.*, p. 182, fig. 7.

⁵³ MRB, I—2859 ; III — 401—405, 487 ; I. Miloia *op. cit.*, fig. 16.

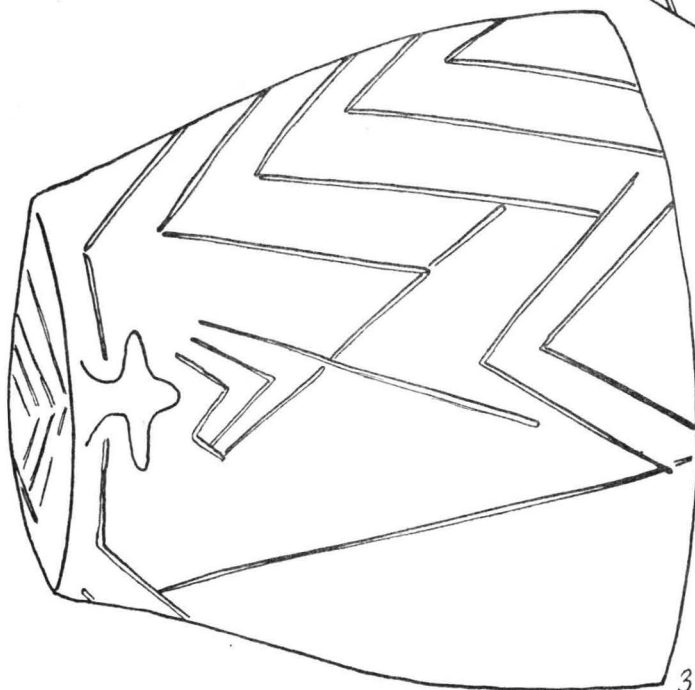
⁵⁴ *Sfredede* : III— 36—60 ; 137—140 ; Firez : III—286 ; 290.

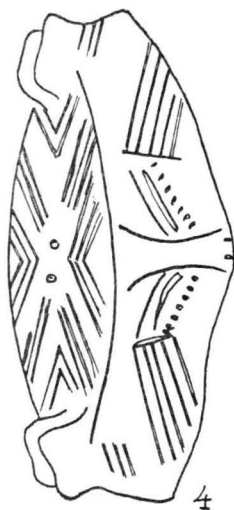
1

2

3

4

Podoabele. Acestea nu sînt multe la număr. Amintim cîteva fragmente de vas rotunjite și perforate⁵⁵ folosite probabil ca amulete. Mărgele și perle din lut⁵⁶, calcar⁵⁷ sau serpentin⁵⁸.

Ceramica. Din analiza materialului de la Parța precum și a observațiilor stratigrafice de aci se constată următoarele culturi reprezentate fie prin nivel de locuire fie prin „importuri“, elemente de influență sau „modă“: A) Cultura Vinča; B) Elemente liniare; C) Elemente Szakálhát-Zselis; D) Elemente Tisa timpurie; E) Cultura Tiszapolgár.

A. Cultura Vinča. Materialul vincian este cel mai bogat reprezentant în această așezare, urmînd apoi cultura Tiszapolgár. Descoperirile culturii Vinča sînt între 0,60—1,95 (2,00) m. Atît M. Moga cît și I. Miloia au semnalat mai multe straturi de locuire⁵⁹.

Factura ceramicii evoluează în nivelele amintite. Pasta în nivelele cele mai adînci — niv. I, 1,65—1,95 după M. Moga — la ceramica fină este neagră-cenușie pe ambele fețe la fel în spărtură și cenușie în spărtură și portocalie pe fețe. Spre suprafață exteriorul devine tot mai des portocaliu (1,45—1,65 m iar la 1,35—1,45 m apare ceramica roșu lustruit, galben portocaliu în timp ce ceramica neagră lustruită apare tot mai rar. Ceramica Tiszapolgár nu a apărut în primul nivel de locuire. Nici măcar gropile sau eventuale bordeie nu au ajuns pînă aici. În nivelul al II-lea (0,60—1,20) pasta materialului vincian capătă culori portocaliu-roșietice (1,10—1,20) m, roșcat sau „tincturate“ (0,60—0,80) m. Mai apare ceramica neagră cenușie și roșie lustruită dar la care arderea nu mai este atît de bună.

Din analiza noastră asupra pastei, în special a materialului existent, fără observații stratigrafice, constatăm următorul procentaj la diferitele categorii de ceramică: la pasta *fină lustruită* — 22% ceramică de culoare portocalie; 18% ceramică roșie; 15% ceramică neagră-cenușie; 10% neagră; 9% cenușiu-portocalie; 9% brun cu un slip subțire străveziu mai zisă și „tincturată“; 6,5% portocaliu ca pielea; 1% cenușiu-brun; 3% alte culori. La pasta *fină nisipoasă*, sau de aspect nisipos, care rareori este lustruită, în schimb bine lustruită. Procentajul culorilor ceramicii vinciene este următorul: 26,5% brun-deschis; 15,5% gălbui; 13,3% neagră-cenușie; 12,2% cenușie; 10% cenușiu-portocalie; 6,6% brun închis; 5,5% neagră; 5,5% portocalie; 3,3% cenușie brună; 1% ca pielea. În afară de cele două categorii mari, mai sus amintite sînt și fragmente vinciene luate dintr-o pastă făinoasă. Acestea sînt în cea mai mare parte Tiszapolgár 35%, urmate apoi de cele vinciene 25%. Restul de 40% sînt elemente Szakálhát, Zselis, liniar, Tisa etc. fiind greu de precizat mai cu exactitate. O altă categorie de ceramică avînd în pastă materie organică sau pleavă se deosebește de ceramica Starčevo-Criș prin factură și ornamente, dar adeseori la o privire sumară și o critică superficială orientează cercetările spre opinii care nu se pot susține doar pe aceste criterii. Cert

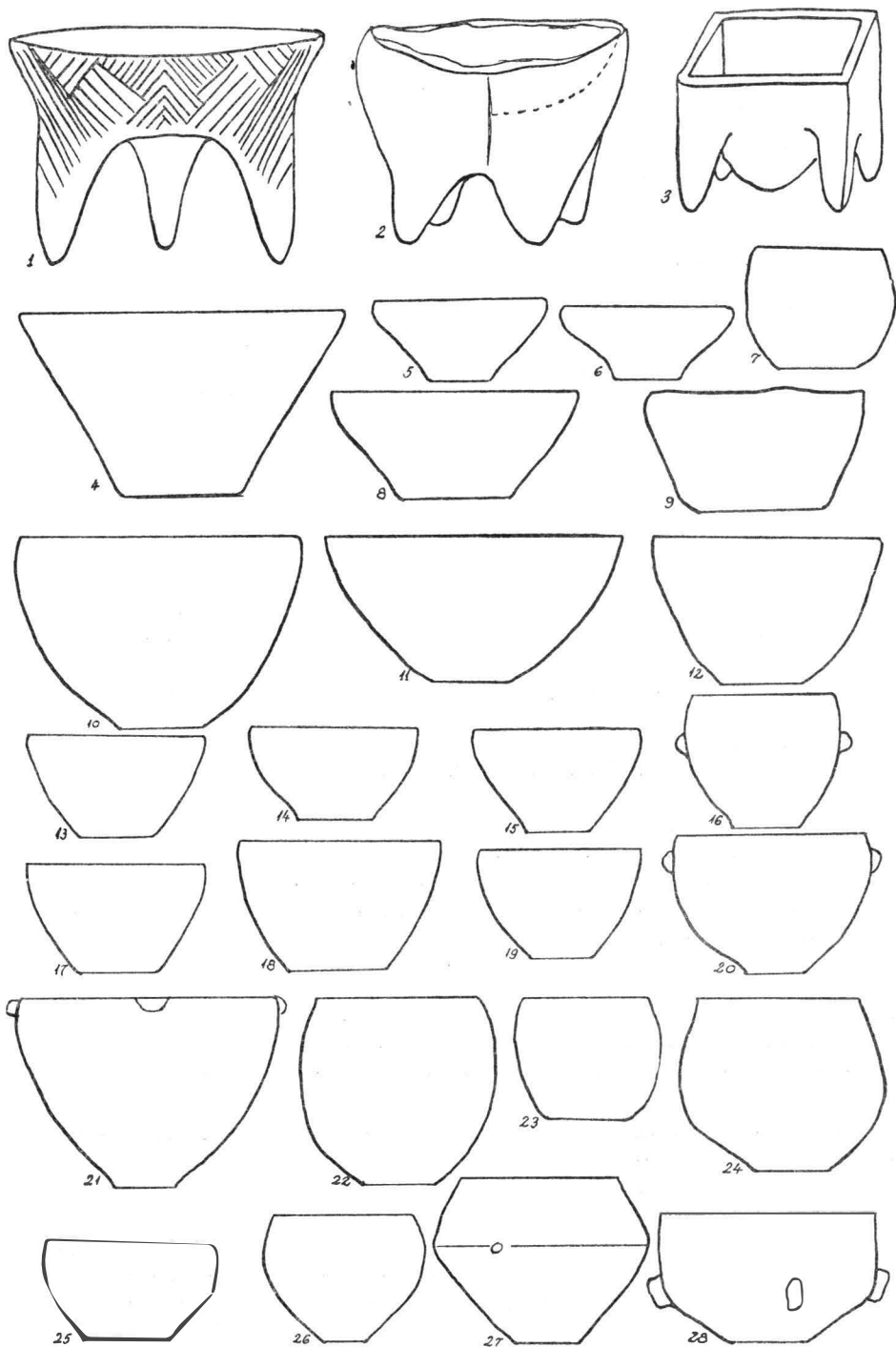
⁵⁵ I. Miloia, *op. cit.*, p. 173 fig. 8.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 173.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ I. Miloia, *op. cit.*, p. 172; și stratigrafia din 1949.

este prezența pe unele din acestea a unor elemente vinciene. La pasta de uz comun o delimitare exactă este greu de făcut deoarece amestecului, arderii și ornamentelor nu i se acordă atenție deosebită. Pasta are ca de-gresant nisip, pietricele uneori cioburi sfărimate sau materii organice provenite foarte probabil din lutul din care erau confecționate care nu era ales întotdeauna cu grijă. Predomină culoarea brună. O delimitare între grupele culturale amintite mai sus este dificilă și nesigură.

Formele. Există o mare varietate de forme întregi sau întregite dar care nu acoperă întreaga varietate a formelor.

a) *Oalele*, după forma corpului și a gîtului se pot împărți în următoarele variante : corp sferic și gît cilindric scurt (pl. 1/8,9) ; gît mijlociu (pl. 1/2) sau înalt (pl. 1/4) ; oale cu corp sferic turtit tinzînd spre cele bitronconice avînd gîtul tronconic (pl. 1/7). Tot aci trebuie amintit și vasul antropomorf cu două guri ce reprezintă un cap de om cu gura larg deschisă cu două brațe, care parcă ar voi să sprijine maxilarele prea mult căscate. Degetele, părul, urechile și niște adincituri ce reprezintă probabil ochii au fost schițate (pl. 1/5—6).

b) *Străchinile și castroanele*, după profilul și forma corpului — fără a face distincție între cele două categorii se pot grupa în : *bitronconice* cu gît înalt și umăr ascuțit (pl. 1/10), cu gît înalt și umărul curb (pl. 1/16), fără gît și peretele curb (pl. 1/15, 4/26), cu umăr ascuțit fără gît (pl. 4/27) . *tronconice avînd peretele drept* (pl. 4/4), curb (pl. 4/9—13, 17—19), *curb* și cu profilarea piciorului sau fundului (pl. 4/5—6,8, 14—16, 20—21,25) ; *sferice* cu picior și gît (pl. 4/24) sau fără picior și gît (pl. 4/7,22—23).

c) *Tigăile*, o separare între cele care aparțin grupului Vinča sau a altor grupe din aceeași perioadă (Tisa de ex.) nu se poate face. Acestea au o formă simplă (pl. 1/11 ; 4/4,14) fiind plate, ovale, totdeauna scunde. Uneori au cîte un mîner de apucat (pl. 5/7—9,12) sau cîte o proeminență pe corp (pl. 4/13,15—16).

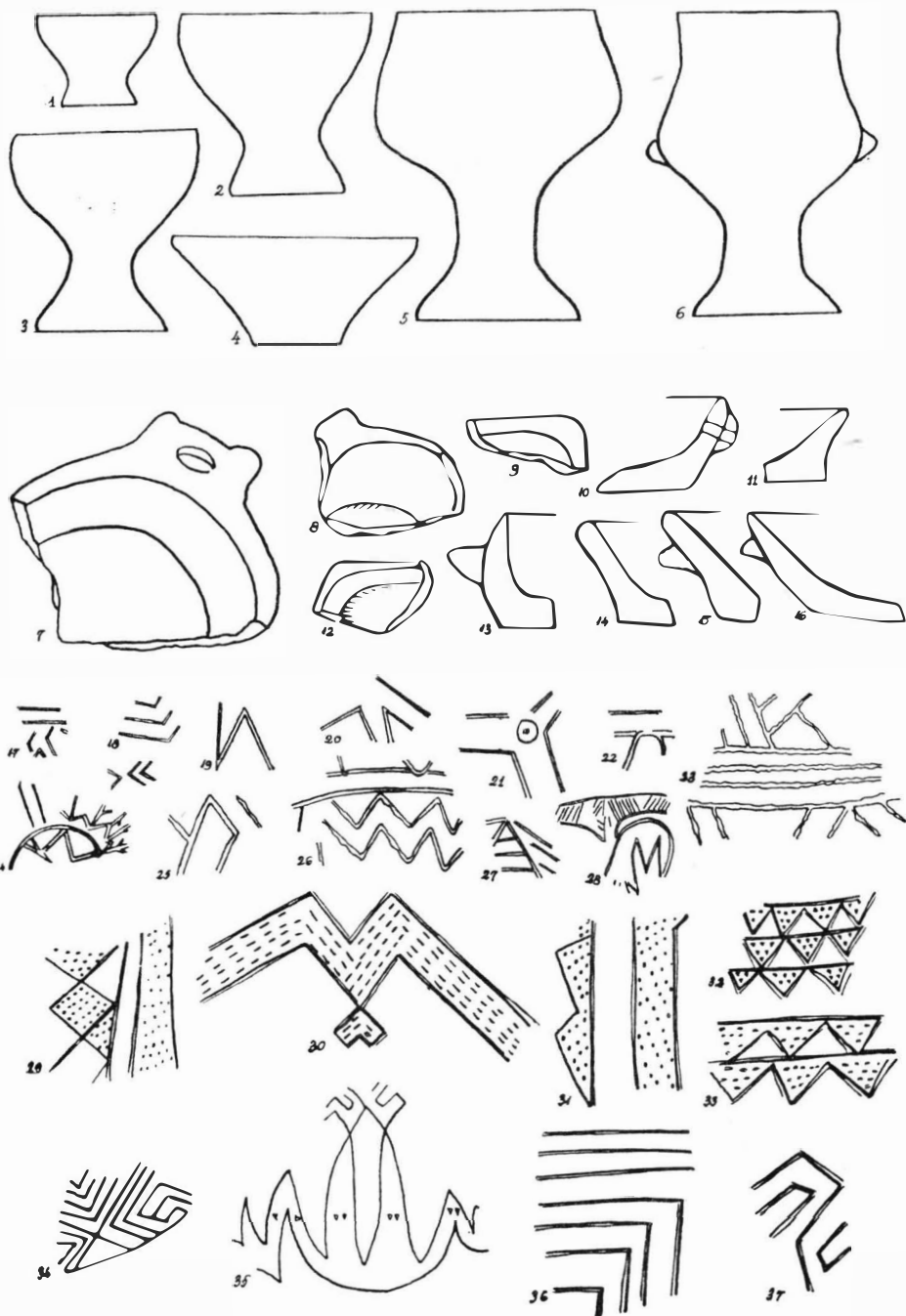
d) *Cupele* au piciorul înalt, masiv, plin sau cu cîte o concavitate semicirculară avînd gîtul înalt (pl. 5/6) sau alteori scund (pl. 5/5).

e) *Vasele-capac*. Forma și ornamentele sînt în general vinciene. Ornamentele sînt realizate din benzi incizate (pl. 2/2,4—7 ; 3/2—3) sau punctate (pl. 2/1,3). La un exemplar zona dintre benzi a fost pictată cu culori „crude“ (după ardere) galben sau roșu *pastose* sau *crusted*). tehnică caracteristică grupelor Szakálhát-Zselis. O formă deosebită, fără analogii pînă în prezent este vasul-capac conic (pl. 3/4) ornamentat cu incizii). În partea superioară are un romb în care cîteva linii par a indica doi ochi și o gură. Tehnica în care este lucrat nu mai este a culturii Vinča, fiind mai probabil legat de elemente liniare sau tisoide.

f) Mai trebuie amintite aci două *ulcele* lucrate din pastă comună, nisipoasă (pl. 1/12—13).

g) Vasele miniatură imită în general forma vaselor mari și în special a celor din pastă fină.

Ornamentele. Există o mare varietate de ornamente bine cunoscute și tipice pentru cultura Vinča. La ceramica de uz comun sînt cele arhicunoscute : proeminente, butoni, briuri, creste, alveole pe buză și sub buză, șiruri de alveole verticale sau orizontale, imprimări cu tub de os etc. Trebuie subliniată lipsa totală a ornamentelor cu barbotină în așezarea

de la Parța. Pe ceramica semifină sau fină apar ornamentele din : *bandă incizată* avînd diverse motive ce apare pe vasele obișnuite și pe cele de cult (pl. 1/9 ; 2/2,4—7 ; 3/2—3 ; 5/34) ; *banda umplută* cu puncte (pl. 1/8—5/30 ; 2/3) ; *triunghiurile punctate* (pl. 2/1 ; 5/31—33) sau *hașurate* (pl. 1/2) și *romburile* (pl. 5/29).

B. Elemente liniare. Cel mai bun exemplu, nu numai a prezenței elementelor liniare ci și a unui import îl reprezintă vasul (pl. 1/1) de factură liniară. Pasta este neagră nisipoasă, inciziile late și adînci. Vasul nu este lustruit. Se deosebește de cele vinciene prin factură, tehnică și ornamente. Ornamente liniare sînt și pe alte fragmente (pl. 5/36). Vasul-capac considerat de VI. Milojević liniar este de fapt vincian (vezi pl. 3/3). Apariția lor împreună și diferențele aparent neesențiale a putut determina o asemenea opinie.

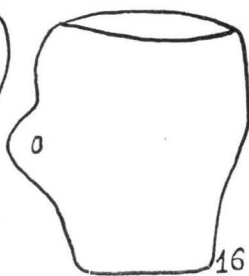
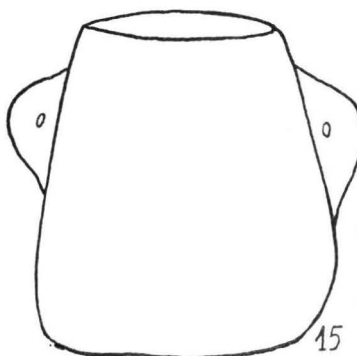
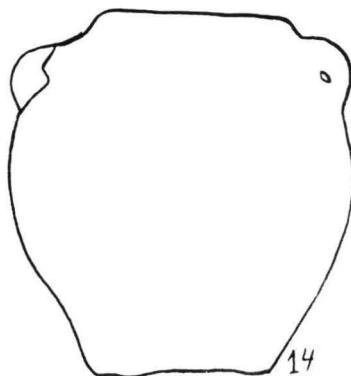
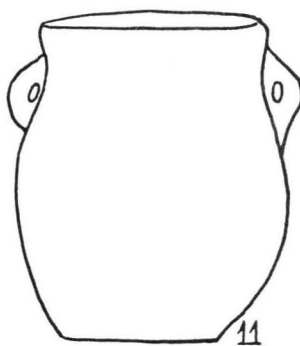
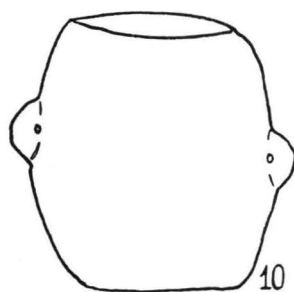
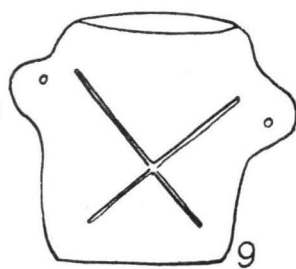
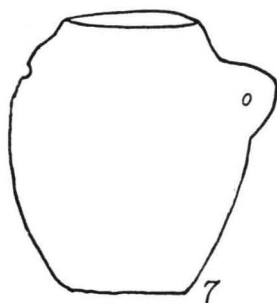
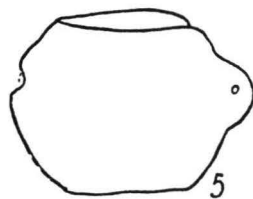
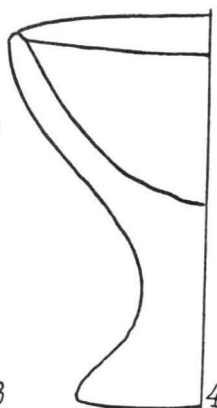
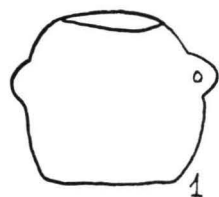
C. Elemente Szakálhát-Zselis. Cele două grupe nu pot fi luate separat după materialele care ne stau la dispoziție. Elemente Zselis tipice nu sînt. Considerăm următoarele elemente sau influențe ca fiind Szakálhát-Zselis : ornamentul de forma *literei „M”* (pl. 1/1=5/35=8/1 ; 1/14=8/3 ; 5/24 ; 8/2,4,6=5/28 ; 8/7,8=5/26) ; pictura crudă pe o pastă făinoasă executată după ardere cu culoare roșie sau galbenă (pl. 1/9,14 ; 3/1).

D. Elemente Tisa. Acestea sînt relativ numeroase. O apreciere exactă a elementelor care aparțin culturii Tisa trebuie să țină cont de originea și evoluția primelor etape ale acestei culturi. Pînă la o asemenea precizare este greu de a vorbi cu exactitate. Acestui grup îi atribuim următoarele ornamente (pl. 5/17—27) cu rezerva că unele din acestea sînt tipice și pentru grupele liniarului ungar, tot așa cum elementele (pl. 5/34,37) sînt tipice și pentru grupul Vinča. Fenomenul de la Parța se repetă în parte la Lipova și Hodoni. Vasul capac de formă conică (pl. 3/4) credem că este rezultatul aceluși fenomen cunoscut cîteodată sub numele de „cultura Banatului”, termen impropriu care definește o perioadă necercetată.

E. Cultura Tiszapolgár. În parte lucrurile sînt mai bine cunoscute cu așa-zisul grup Tiszapolgár. La Parța la adîncimea de 0,60 m apar masiv elementele acestui grup. Complex de locuire care să fie atribuit numai acestui grup nu sînt. Cert este că la *Coliba Scheletului* apar elemente Tiszapolgár între celelalte materiale, dar cum am mai precizat aceste materiale au fost ridicate împreună cu cele de la suprafață, într-un cuvînt amestecate. În urmă cu cîțiva ani M. Moga preciza un asemenea nivel aparținînd acestui grup⁶⁰. Pasta este fină. Ornamentele constau de obicei din proeminențe conice perforate sau neperforate (pl. 10/2,4—8) sau butoni cu cîte o mică alveolă (pl. 10/19). Formele care apar sînt : cupele cu picior gol perforat, străchini tronconice sau bitronconice fără a avea însă umărul ascuțit, avînd de obicei peretele curb. Ceramica de uz comun este greu de precizat de restul ceramicii, fără observații stratigrafice, încît o discuție asupra ornamentelor sau formelor în aceste condiții devine inutilă și inexactă.

Plastica. Comparativ cu alte așezări vinciene din Banat, la Parța plastica este foarte puțin bogată și variată. Lipsa observațiilor stratigra-

⁶⁰ M. Moga, *RevMuz, op. cit.*,

face îngreunează o discuție mai largă asupra acestora cu toate că ar fi necesară.

a) *Plastica antropomorfă. Grupa 1-a* au corpul plat sau cilindric, picioarele nediferențiate, brațele redată prin două cioturi din care unul ridicat în sus, sinii schițați prin două proeminențe conice, fața și gîtul separate de corp, forma feței este triunghiulară, ochii sînt incizați prin cîte o linie de o parte și de alta a nasului reprezentat printr-o proeminență (pl. 9/1,4). *Grupa a 2-a* are corpul cilindric, gîtul neseparat de corp, brațele două proeminențe conice scurte, fața triunghiulară ca la grupa 1-a, privirea este ridicată în unghi de 45% (pl. 9/2,8—9). *Grupa a 3-a*, aci intră idoli aplicați pe vase. Au fața ca la gr. 1 și 2 fiind aplicați pe peretele exterior al vasului (pl. 9/7) sau pe ambele fețe (pl. 9/10).

b) *Plastica zoomorfă*, este cunoscută din două exemplare. Un exemplar are corpul redat realist, are dimensiuni ceva mai mari, capul este redat cu grijă proporțional cu corpul, pe corp are niște incizii și creștături (pl. 9/11). Cel de-al doilea exemplar este redat schematic cu corpul rotunjit, capul, picioarele și coada redată prin mici proeminențe (pl. 9/12) o variantă mai des întîlnită în plastica vinciană.

c) *Obiecte de cult*. Aci trebuie amintit un suport de idol din lut de formă triunghiulară avînd la mijloc o mică alveolă pentru ca idolul să se așeze mai bine (pl. 9/5); două „amulete“ în formă de cruce care de fapt vor să reprezinte o formă stilizată a idolilor cu cap mobil (pl. 9/3,6). Au mai fost găsite trei altare de cult (pl. 4/1—3) cu trei sau patru picioare avînd partea superioară semisferică sau patrulateră, ornamentate (pl. 4/1) sau neornamentate.

Încadrarea cronologică a materialului pe baza analogiilor tipologice

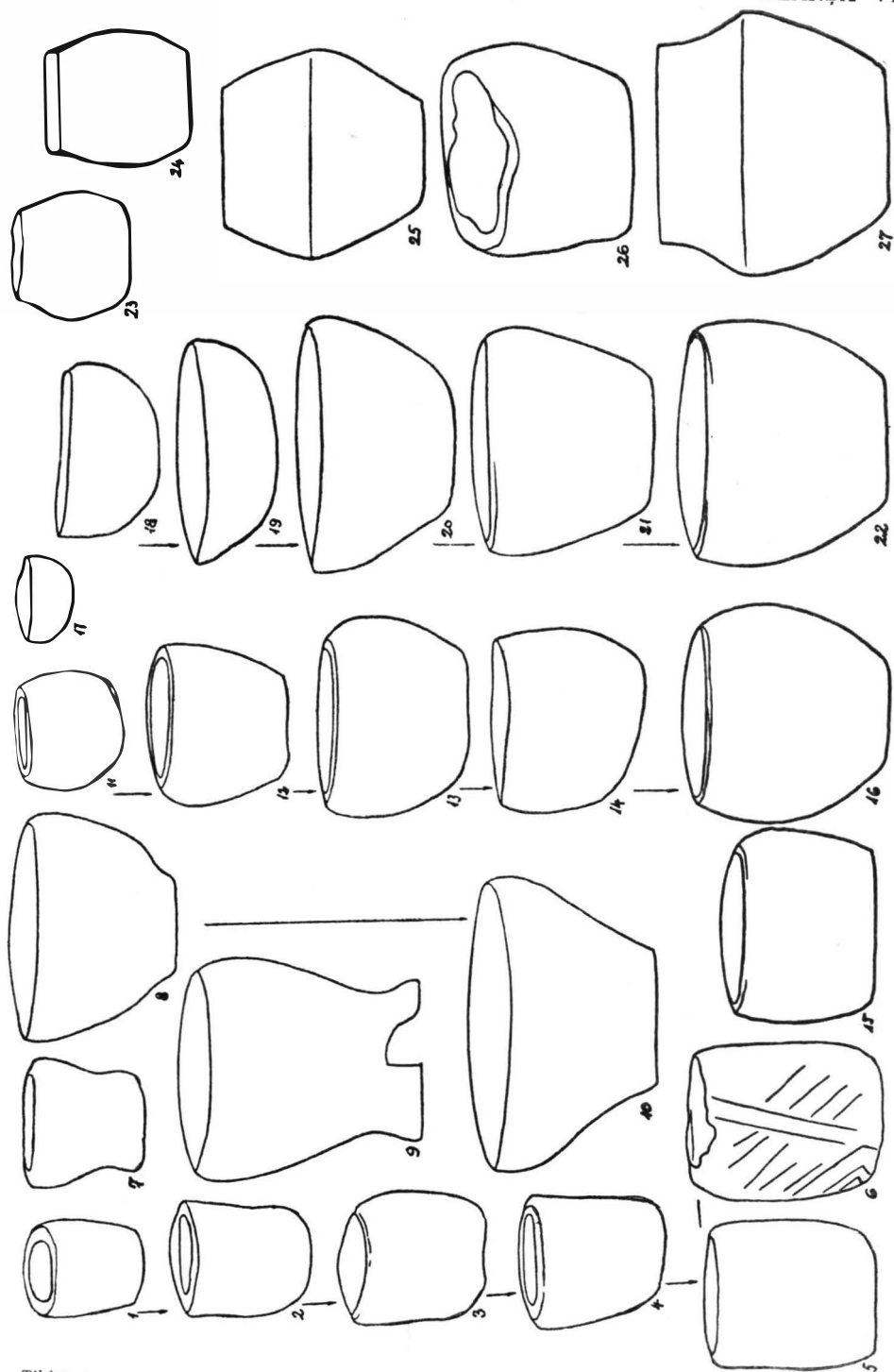
Toate analogiile tipologice cu care am operat pînă în prezent exclud posibilitatea datării materialului arheologic de la Parța în faza Vinča A⁶¹.

Elemente și legături cu faza Vinča B₁.

Forme și ornamente de vase care să facă dovada unor legături sigure între materialele de la Parța cu alte așezări sau nivele aparținînd fazei Vinča B₁ sînt relativ puține. Trebuie reținut faptul că acestea au o evoluție îndelungată și nu sînt elemente sigure de datare. Așa bunăoară strachinile de la Parța de formă bitronconică cu gît cilindric (pl. 1/10), cărora le arătasem analogii tipologice în Vinča B₁ au o evoluție îndelungată. La Parța apar în nivelul al II-lea (0,80 m)⁶² alături de alte elemente care presupun cel mai timpuriu o datare în faza B₂. În schimb strachina sau castrolul bitronconic cu muchie ascuțită, cu partea superioară dreaptă, fără

⁶¹ cf. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 6—13.

⁶² *Ibidem*, notele 204 și 208.

gît (pl. 4/27) are bune analogii în Vinča B₁ ⁶³ aparținând nivelului I-lea de la Parța prin poziția sa stratigrafică, formă care dispare în fazele următoare sau evoluează spre forme tîrzii. Nivelului I îi aparține și castronul înalt cu pereții curbi (pl. 4/22). Forma sa înaltă îl deosebește de tipurile mai tîrzii cunoscute la Zorlențul Mare niv. II. Analogiile tipologice de la Trnovačka de ex. cer o datare spre Vinča B₁ ⁶⁴. Pentru forma de castron asemănătoare dar cu cîte patru proeminente pe corp (pl. 4/20—21) arătăm analogii în faza B₁ cu alt prilej ⁶⁵. Nesigur de atribuit nivelului I este și vasul (pl. 1/2) care prin forma sa are analogii la Vinča la adîncimea de 6,6 m ⁶⁶. Asemenea este vasul neornamentat (pl. 1/7) dar urmele de „tincturare” — conform observațiilor stratigrafice ale lui M. Moga aparțin niv. II-lea. Strachina tronconică din pastă grosolană descoperită în nivelul I (pl. 4/9) nu este o formă sigură de lucru. Nesiguranță în analogii prezintă și străchinile tronconice cu peretele curb deoarece unele exemplare aparțin nivelului I (pl. 4/13, 19) în vreme ce altele sînt din nivelul al doilea (pl. 4/18) avînd de asemenea analogii la Vinča între 7,6 și 6,2 m ⁶⁷. Cupele cu picior, uneori goale în partea inferioară, avînd partea superioară semi-sferică, pentru care precizăm că sînt analogii în cultura Starčevo-Criș dar și în Szopot-Lengyel la un nivel Vinča B₂, încît credem că această din urmă analogie se apropie cel mai mult de realitate ⁶⁸. Ornamentele asemenea formelor trebuiesc analizate critic, în funcție de durată, formele pe care apar și mai ales trebuie ținut cont de predilecția unor comunități pentru anumite motive. Analogii largi am arătat cu alt prilej încît nu credem necesar a reveni ⁶⁹.

Elemente și legături cu Faza Vinča B₂ și începutul fazei C.

Legăturile cu faza Vinča B₂ sînt mai numeroase. Astfel vasul sferic ornamentat cu bandă punctată (pl. 1/8) prin forma sa are analogii la Liubcova ⁷⁰. Asemenea analogii ⁷¹ sînt și pentru partea superioară de vas cu gît cilindric, ornamentat cu bandă punctată avînd motiv meandric și o pastă galbenă de culoarea pielii ⁷². Forma și pasta vasului (1/7), urmele de tincturare aparțin nivelului al doilea avînd analogii la Vinča la adîncimea de 6,6 m nivel Vinča B₂ ⁷³. Aceeași pastă dar un gît mai înalt are vasul (pl. 1/4) care credem că în mod sigur a fost folosit cu unele capace de vase ca de altfel și toate vasele cu gît cilindric sau tronconic din pastă fină.

⁶³ *Ibidem* notele 196—200.

⁶⁴ B. Jovanovici *RadVojvMuz*, 14, 1965, p. 30, pl. v/10 ; p. 31, pl. 6/8.

⁶⁵ R. R. Sckmit, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945 pl. 66/3 ; M. Vasić *op. cit.*, 79 bis.

⁶⁶ M. Vasić, *op. cit.*, p. 40 fig. 49/492, 6,6 m. a.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 51, fig. 71/381, 385.

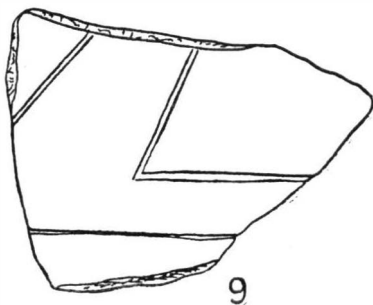
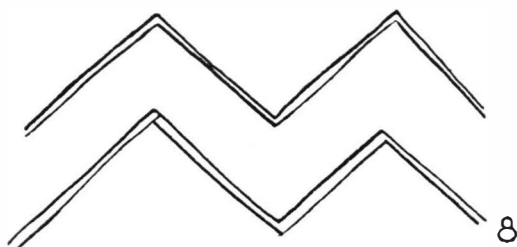
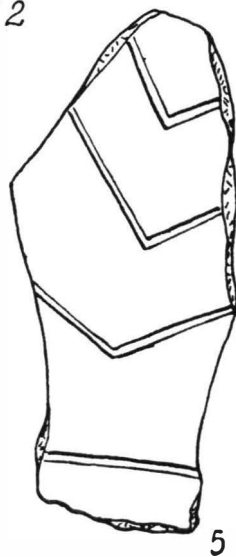
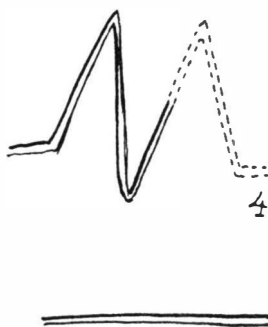
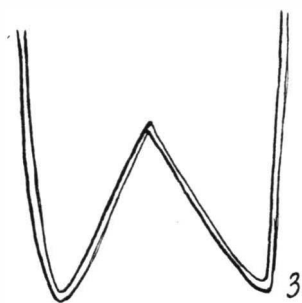
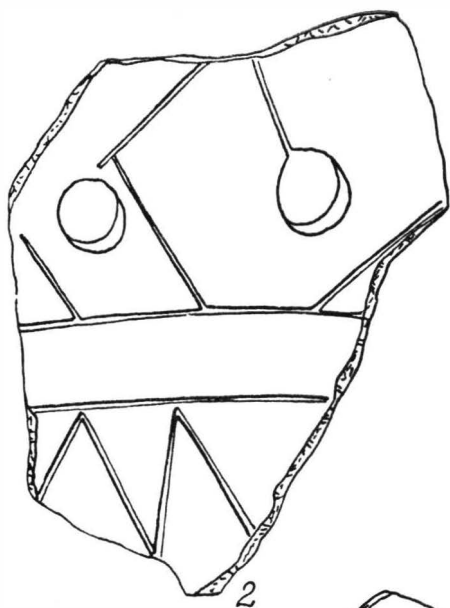
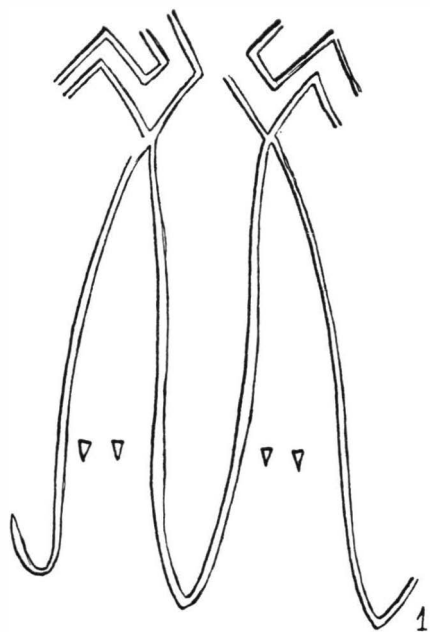
⁶⁸ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, n. 242.

⁶⁹ *Ibidem*, n. 180, 182.

⁷⁰ E. Comşa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 30 D, fig. 14/3—4, 7, 12.

⁷¹ V. Miložić, *Chronologie der Jüngerer Staeinzeit Mittel — und Südosteuropas*, Berlin 1949, pl. 32/6 ; M. Vasić, *PV*, II, 298, 6,5 m. a. ; Zarkovo II M. și D. Garašanin, *Starinar*, III—IV, 1954, p. 113, fig. 12 ; M. Garašanin, *BerRDK*, 33, 1951, p. 129, fig. 5, 7.

⁷² Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, Reșița, 1971, p. 59, pl. XIV/2.

Problema ridică vasul în formă de butoi (pl. 1/9) din pastă fină avînd o culoare roșie ca singele, rezultatul pictării și lustruirii, cu roșu, înainte de ardere. După ardere a fost pictat cu culori crude în spațiul dintre ornamente. Culoarea roșie singerie alături de pictura „crudă” cer o datare tîrzie. Motivul ornamental nu spune mare lucru. Problema s-ar lămuri prin precizarea poziției stratigrafice a acestuia. Cert este că nu poate fi datat înainte de Vinča B₂. Problema cupelor a fost discutată anterior. Analogiile cu Vinča cer o datare în faza B₂⁷⁴. Strachina bitronconică cu partea superioară mai scurtă ca cea inferioară (pl. 4/26) are analogii la Vinča la adîncimea de 6 m⁷⁵. Castronul bitronconic fără muchie ascuțită (pl. 1/15) — probabil o variantă a evoluției castronului din etapa precedentă (pl. 4/27) are și alte forme (pl. 4/28) cu bune analogii la Vinča la adîncimea de 6,4 și 6,6 m⁷⁶. Strachina tronconică (pl. 4/4) aparține conform observațiilor lui M. Moga nivelului II/III (0,40—0,60 m) avînd analogii la Vinča⁷⁷, Turdaș⁷⁸, Zarkovo II⁷⁹ și Liubcova⁸⁰. Tigăile de pește sînt caracteristice pentru fazele tîrzii ale culturii Vinča⁸¹. Apar în număr mare în nivelul II și III de la Parța (pl. 1/11 ; 5/7-16).⁸²

Analiza ornamentelor ar spune foarte mult, dar aceasta trebuie făcută ținîndu-se cont de orizontul stratigrafic în care apar. Cum aceste observații sînt sărace, rămîne doar a analiza cîteva din acestea. Deosebit de caracteristice sînt triunghiurile și romburile incizate pe care le datasem în faza B₂⁸³. Nu trebuie uitată nici banda meandru punctată⁸⁴. Cu pli-seurile ne-am ocupat cu alt prilej și credem că problema este suficient lămurită⁸⁵. Trebuie remarcată lipsa pli-seurilor spiralierii care în sud apar la începutul fazei C⁸⁶. Acestui orizont cronologic îi aparțin și fragmentele ceramice incizate și pictate după ardere de la *Coliba Scheletului*⁸⁷. Asemenea gen de ornamente care după poziția cronologică aparțin nivelului al doilea — apar la Vinča la adîncimile de 6,2 și 5,3 m⁸⁸. Aceluias orizont îi aparțin exemplarele analoage ca tehnică de ornamentare atît pentru fragmentele de la *Coliba Scheletului* cît și vasul-capac (pl. 3/3) sau vasul butoi (pl. 1/9), avînd analogii la Gradac⁸⁹ așezare ce aparține unui orizont Vinča B₂ C⁹⁰. *Plastica* de la Parța aparține în general nivelului al II-lea,

⁷³ M. Vasić, *PV*, IV, p. 40 nr. 492.

⁷⁴ *Idem*, II, fig. 248/462 a, 6,6 m. a.

⁷⁵ *Idem*, IV, p. 51 fig. 71/409.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 51, fig. 71/410 a. ; 410.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 51, fig. 71/395 a—b 6,4 m. a. ; apare și la 7,4 m. a. ; cf. nr. 343 ; și la 6,7 m. a. nr. 394.

⁷⁸ M. Roska, *DolgSz*, XII, 1936, 1—2, p. 37, fig. 11/1.

⁷⁹ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 114, fig. 14.

⁸⁰ E. Comșa, *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 547—548, fig. 2/17, 19, 20, 22, 23.

⁸¹ B. Jovanović *Starinar*, XI, 1961, p. 14, fig. 2 ; 6,6 m. a. ; M. Vasić *Gradac*, *GlasSKA*, 1911, pl. XIV/35.

⁸² M. Moga, pl. 6/1,5 m. a. 0,40—0,60 niv. III ; 6/4 a. 0,90—1,10 niv. II.

⁸³ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, pl. VII/7, 10, 13 ; VIII/9 ; 12.

⁸⁴ *Ibidem*, pl. XIV/2 ; *Idem*, *Cultura Vinča*..., n. 294, 285—286.

⁸⁵ *Ibidem*, n. 298—302.

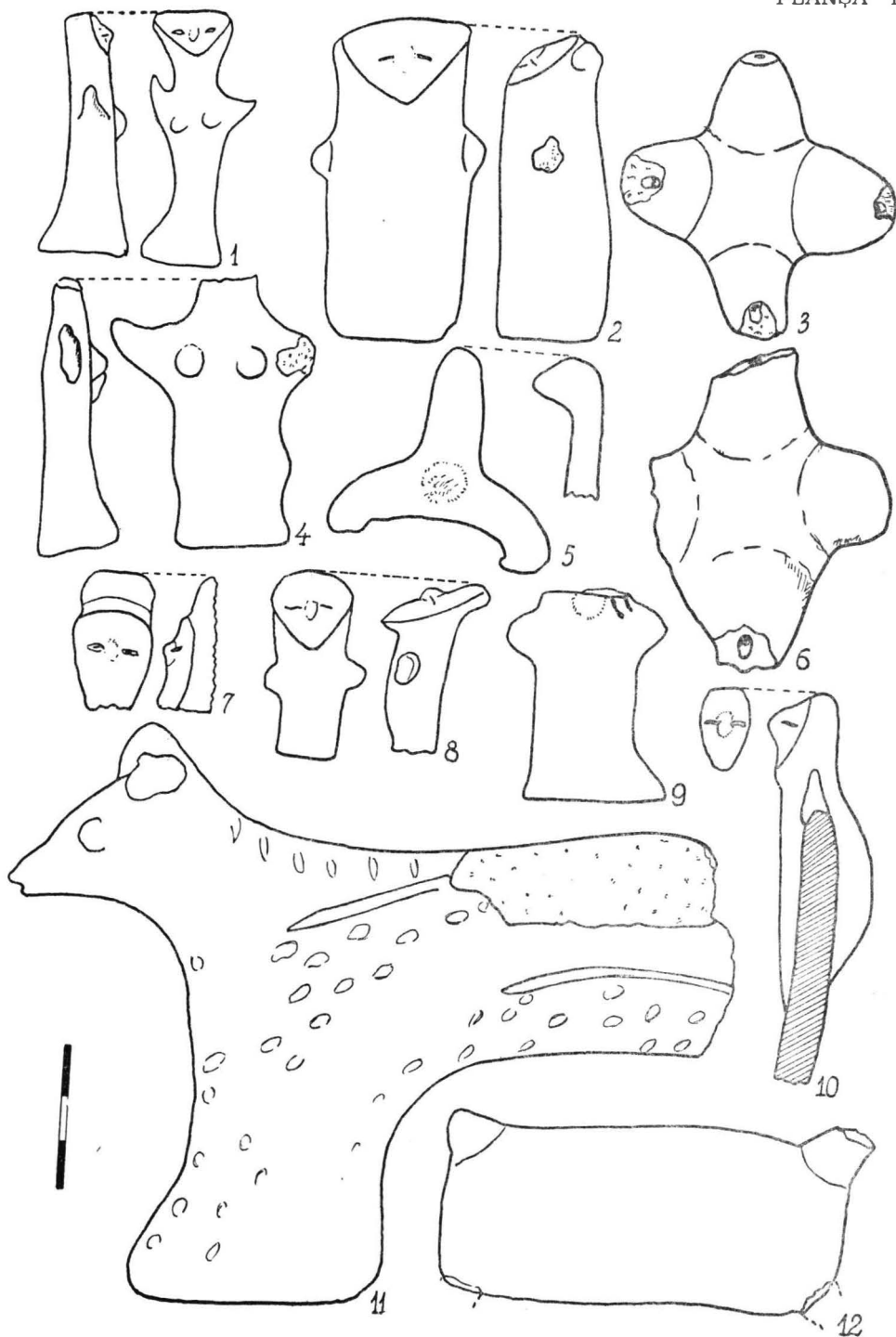
⁸⁶ M. Vasić, *PV*, IV, p. 54, fig. 73/458, 6 m. a.

⁸⁷ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 20.

⁸⁸ M. Vasić, *op. cit.*, p. 65, fig. 93/568, p. 101, fig. 162/1112.

⁸⁹ M. Vasić, *Gradac*, *op. cit.*, pl. XV/37.

⁹⁰ Vl. Miloic *BSA*, 44, 1949, tab. cronol.

lucru ce rezultă atît din observațiile lui M. Moga cît și din cele lui I. Miloia. Idolul (pl. 9/9) găsit la 0,60—0,80 m aparține nivelului al II-lea⁹¹. Idolul (pl. 9/1, 2, 4, 8) prin forma corpului are analogii în exemplarele de la Zorlenț II⁹². Idolul (6/3) trebuie legat de idoli fără cap, perforați sau cu cap mobil de la Tudaș⁹³. În perioada de trecere de la Vinča B₂ spre Vinča C sînt analogii la Potporanj⁹⁴, Vrșac⁹⁵, Godjinjak⁹⁶ și Gomolava⁹⁷ unde reprezintă idoli perforați, cu brațe. Suportul de idol (pl. 9/5) ce se potrivește de mînune cu idolul (pl. 9/8) are analogii bune în amuletele descoperite la Gomolava în nivel Vinča-Pločik⁹⁸. Idolul zoomorf (pl. 9/12) are analogii la Jablanica⁹⁹. Încadrarea vaselor-capac de la Parța rămîne încă problematică deoarece acestea sînt în cea mai mare parte fragmentare, de asemenea nu există un studiu amănunțit asupra lor. La Vinča sînt analogii între 8,2—4,6 m ceea ce corespunde unei perioade Vinča B₂ C¹⁰⁰. Vasele-capac de la Parța, după forma corpului sînt de trei tipuri : I) forma obișnuită (pl. 2/5-7 ; 3/1-4) cu analogii la Čoka¹⁰¹, Trnovačka¹⁰² și Gradac¹⁰³ ; II) de formă tronconică fără proeminențe (pl. 3/3) ; III) de formă conică (pl. 3/2). Pentru ultimele două nu cunoaștem analogii.

Elemente și legături cu grupul Szakálhát-Zselis. Elementele de legătură pentru cele două grupe sînt următoarele : 1) ornamentul de forma literei „M“ cu care ne-am ocupat în alt prilej¹⁰⁴ ; 2) pictarea cîmpului dintre două icnizii în bandă cu pictură „crudă“ de culoare roșu, sau galben¹⁰⁵ ; ornamentul meandroid¹⁰⁶ ; anumite forme de idoli¹⁰⁷ ; vasele cu țevă de scurgere¹⁰⁸, ornamentele din bandă incizată¹⁰⁹. Deocamdată nu se poate preciza din materialul de la Parța, ca și din alte părți, în ce măsură aceste elemente comune celor două civilizații, mai sînt la un asemenea orizont, tipice pentru vreunul din grupuri. Ele precizează mai de grabă un orizont cronologic. La analiza fiecăruia trebuie ținut cont de așezarea din care provine, influențe, și legături. Orizontul stratigrafic și cronologic la care apar este niv. II-lea de la Parța (0,60—1,20). În acest orizont apar ornamentele (pl. 8). Tot de aceste legături trebuie legat și

⁹¹ Catalog 24/4 ; M. Moga, pl. 5/6.

⁹² E. Comșa, O. Răuț, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 5, fig. 1/1, 4, 8, 14.

⁹³ N. Vlasiu, *Sargeția*, IV, 1966, p. 12, pl. B/8.

⁹⁴ Fl. Milleker, *op. cit.*, fig. 21/1.

⁹⁵ O. Menghin, în *Starinar*, IV, 1928, p. 15—22, p. 19, fig. 1. Stînga.

⁹⁶ M. Vasić, *op. cit.*, p. 111, fig. 22/B.

⁹⁷ B. Brukner, *RadVojMuz*, 14, 1965, pl. XII/6.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 154, pl. XII/4 cf. analogiile cu Vinča 5,2—5,7 m. a.

⁹⁹ M. Vasić, Die Neolitische Station Jablanita, în *Arch. f. Antr.*, 1902 (Separatum), p. 24—25, fig. 62—66.

¹⁰⁰ V. C. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, p. 28, fig. 11.

¹⁰¹ I. Banner, *ActArchBp*, 12, 1960, 1—4, pl. XXXI/24.

¹⁰² B. Jovanović, *RadVojMuz*, 14, 1965, p. 38, pl. VII/2—4.

¹⁰³ M. Vasić, *Gradac*, *op. cit.*, pl. XVII/44.

¹⁰⁴ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, nr. 334—340.

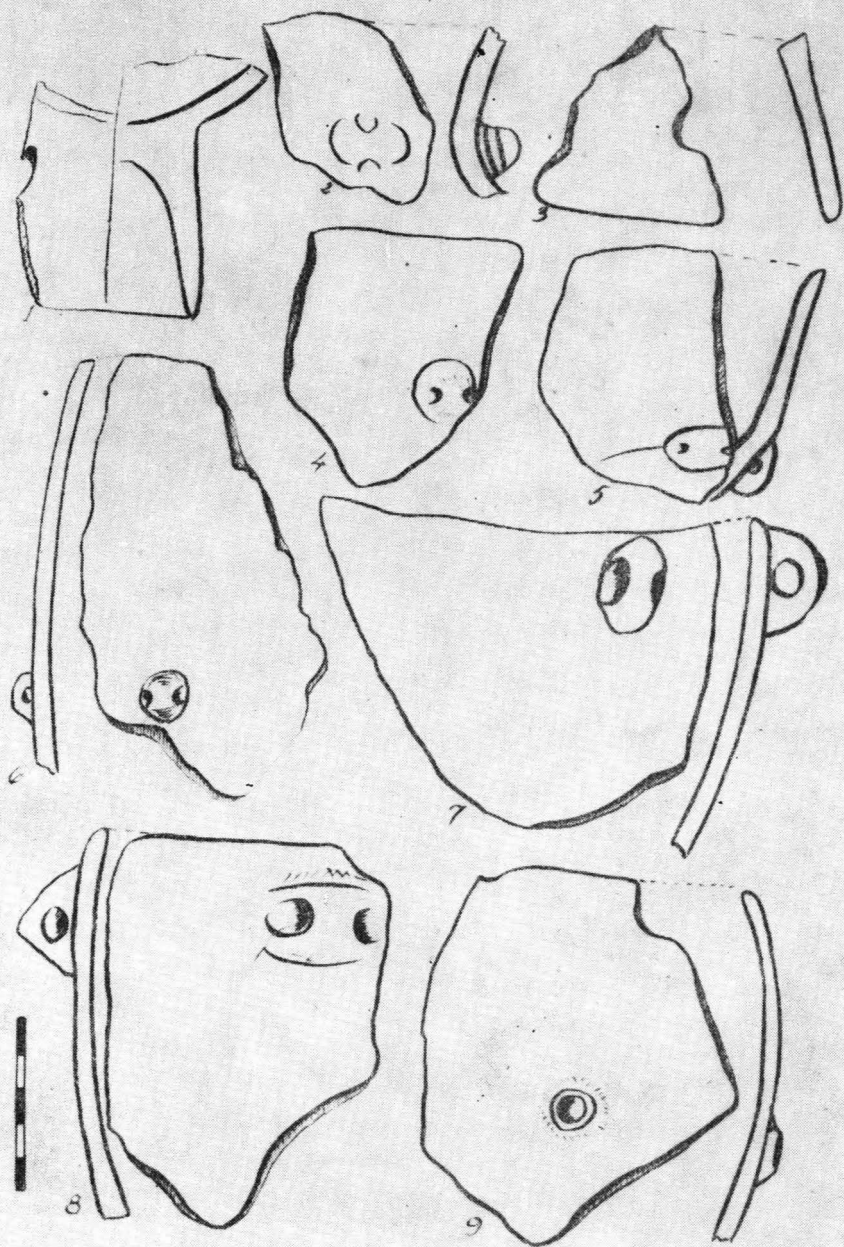
¹⁰⁵ I. Kutzián, *ArchAustr*, 40, 1966, pl. 2/3, p. 258.

¹⁰⁶ *Ibidem*, fig. 2/13.

¹⁰⁷ O. Heckmann, *JarbRGM*, Mainz, XIII, 1966, p. 26, fig. 1/3 ; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 257, fig. 2/6 și pag. 259.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 256, fig. 2/5.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 257, fig. 2/7.

ornamentul de pe vasul-antropomorf (pl. 1/5) și motivele pietate de pe vasul-capac (pl. 3/3) ¹¹⁰.

Legături și elemente Tisa. Elementele cu caracter tisoid în așezarea de la Parța (pl. 5/17-23, 31, 37) ca și cele de la Čoka se amestecă cu cele vinčiene târzii (Vinča B₂ C). Ele nu pot fi separate nici de cele ale variantelor liniarului ungar (Alföld, Szakálhát, Zselis, Szilmeg) ¹¹¹ sau de influențele acestora asupra culturii Tisa. Trebuie reținută prezența lor în niv. al II-lea ceea ce corespunde unui orizont Vinča B₂. Ceea ce nu se poate preciza la Parța, deocamdată, este dacă aceste elemente Tisa sînt influențe, import, elemente genetice sau un nivel de locuire sporadic pe care săpăturile de pînă acum nu l-au precizat.

Legături și elemente liniare. Fragmentul ceramic (pl. 5/37) are analogii la Békésmegyes, Sátoralyaihely ¹¹² și Vinča ¹¹³. Toate caracteristicile vasului (pl. 1/1) arată că este liniar. Analogii apropiate însă nu avem, încît orice discuție mai largă ar fi de prisos. Ca manieră de lucru el poate aparține liniarului vechi. Lipsa observațiilor stratigrafice ne împiedică a-i preciza poziția. Cea mai timpurie datare a sa la Parța nu poate fi înainte de Vinča B₁ care este și perioada de început a primului nivel.

Legături cu grupul Tiszapolgár. Elemente ale acestui grup apar în nivelul al III-lea. Material similar în Banat este la Berzovia, Dudeștii Vechi (Beșenova), Cenad, Dragomirești, Românești ¹¹⁴ etc. Se pare că această așezare își încheie evoluția înainte de formarea elementelor Bodrogkeresztúr, deoarece lipsesc elemente de tip Deva-Ciangăi la Parța, fiind însă prezente la Cornești (Jadani) ¹¹⁵. În nordul Banatului, în zona jugoslavă fenomenul serepetă, unde cercetătorii jugoslavi o numesc Bodrogkeresztú I și II ¹¹⁶.

Concluzii. În încheiere credem necesar a reține atenția cu cîteva probleme pe care le considerăm importante.

— Așezarea de la Parța este una din cele mai mari așezări vinciene cercetate în nordul Banatului.

— În așezare au fost efectuate un număr mare de săpături, fără însă a se putea prezenta azi o situație clară.

— Cele mai multe cercetări au fost întimplătoare, materialul a rămas nepublicat, fiind azi fără observații stratigrafice. Din aceste cercetări a ieșit un bogat material, deosebit de interesant pentru geneza unor culturi sau grupe, dar care trebuie studiat mereu cu semnul întrebării !

— Așezarea de la Parța nu cuprinde întreaga evoluție a culturii Vinča în nordul Banatului.

— Așezarea are mai multe nivele de locuire. Între niv. II și III există un hiatus care cuprinde tocmai perioada de formare a culturii Tisa și cîntatul între cultura Vinča și Tisa timpurie.

¹¹⁰ Ne referim la ornamentul în forma literei „M” și pictura după ardere.

¹¹¹ B. Soudski, în *L'Europe...*, Praga 1966, p. 282; E. Comșa, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 218; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 260, fig. 1/1—3, 7, 12.

¹¹² Fr. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, 1929, pl. VIII/1; XVI/3.

¹¹³ M. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte, Jungsteinzeit*, Taff. pl. 147/39.

¹¹⁴ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 30 și M. Rusu, *Banatica*, I. p. 80.

¹¹⁵ Inf. amabilă a dn. Ortansa Radu care a săpat aci în 1971.

¹¹⁶ M. Garašanin, *RadVojMuz*, VI, 1957, pl. III—V; M. Garašanin, IX—X, 1959, pl. I/2—4.

- Începutul aşezării de la Parţa are loc în cursul fazei Vinča B₁, probabil către sfîrşitul acestei faze.
- Niv. I depăşeşte faza Vinča B₁, tot aşa şi nivelul II faza Vinča E₂.
- Elemente clasice Vinča C nu apar în aşezarea de la Parţa, deşi cronologic aceasta dăinuie în acest răstimp.
- Se pare că aşezarea de la Parţa a rămas în afara contactului între zona Vinča şi Transilvania, deoarece procesul evolutiv ar fi fost mai dinamic.
- Necesitatea unor săpături sistematice.

DIE NEOLITHISCHE ANSIEDLUNG VON PARŢA

(ZUSAMMENFASSUNG)

Verlauf der Untersuchungen. In den Jahren 1870, 1876, 1878, 1906, 1913 wurde anlässlich der Eindämmungs- und Regulierungsarbeiten des Timiş-Flusses archäologisches Material entdeckt. Die ersten systematischen Grabungen wurden 1931 von Ioachim Miloia durchgeführt und später in den Jahren 1945, 1949—1950, 1953 von Marius Moga, 1963 aber von M. Moga und Ortansa Radu fortgesetzt.

Stratigraphie. Nach einigen stratigraphischen Beobachtungen von I. Miloia und M. Moga, gibt es folgende Schichten : die I. Schichte in der Tiefe von 1,65 (1,95) — 1,20 m, eine Wohnschichte mit Hütten und Wohngruben, die bis 1,95—2 m Tiefe reichen. Diese Schichte enthält Vinča-Ware. Die II. Schichte, zwischen 1,20—0,60 m Tiefe, hat Hütten, es könnten aber auch Wohngruben sein. Das Material gehört zur Vinčakultur, enthält aber auch Elemente der ungarischen Linearkultur (Szakálhát, Zselis, Szilmeg, Alföld). Die III. Schichte, zwischen 0,60—0,00 m ; in dieser Schichte erscheint neben Vinča-Ware auch Tiszapolgár-Keramik ; das vermischte Material wurde anlässlich der Untersuchungen nicht gesondert.

Wohnungen. Nach den Beobachtungen von I. Miloia und M. Moga gibt es zwei Arten von Wohnungen : a) Hütten an der Oberfläche, von viereckiger Form, manchmal mit abgerundeten Ecken (z. B. „Coliba Scheletului“ — Skelethütte und „Casa Mare“ — das grosse Haus) ; b) Wohngruben. Diese sind gleichfalls viereckig und haben im Innern zwei Löcher von Pfosten, die das Dach stützten.

Werkzeuge und Schmuckgegenstände. Äxte in Schuleistenkeil- oder Trapezform, Handmühlen und Stössel gibt es in grosser Zahl. Aus Silex wurden trapezförmige oder dreieckige Klingen, Kratzer, Schaber und andere Formen angefertigt. Aus Tier- oder Geflügelknochen machte man : Schaber, Nadeln, Harpunen, Angeln, Spatulen, Glätter u.a.

Tonware. Nach Machart, Form und Verzierung gehört der grösste Teil des Materials zur Vinčakultur. Die Farbe der Gefässe wechselt von schwarzgrau bis ledergelb. Daneben erscheint eine Keramik, teils aus Import, teils beeinflusst von folgenden Kulturgruppen : Linearelemente (Taf. I/1 : 5/36) ; die Gruppe Szakálhát-Zselis (Taf. I/4=8/3 ; 5/24 ; 8/2, 4, 6=5/28 ; 8/7, 8=5/26) ; es gibt viele Elemente der Theisskultur I, die aber von den un-

garischen Linearelementen schwer zu sondern sind; die Tiszapolgár-Gruppe (Taf. 10).

Plastik und Kulturgegenstände. Die anthropomorphe Plastik wurde von uns nach Körperform und Neigung des Gesichts in drei typologische Gruppen eingeteilt (Taf. 9). Zoomorphe Idole sind durch zwei Exemplare vertreten (Taf. 9/11, 12). Andere Kulturgegenstände sind: ein Ständer für ein Idol (Taf. 9/5), zwei „Amulette“ oder vielleicht durchlochte Idole (Taf. 9/3, 6) und drei kleine Altäre (Taf. 4/1—3).

Typologische und chronologische Einreihung. Für die chronologische Einreihung, teilweise in die Vinča B₁ — Phase spricht: die Machart der Keramik und einige Gefäßformen aus der I. Schichte (Taf. 4/20, 21, 27). Der Grossteil des Materials gehört aber in die Phase B₂, sowohl nach Machart, als auch durch Formen oder Verzierungen (Taf. I/4, 7, 8, 9, 11, 15; 4/4, 28). Für diese Einreihungen sprechen die Analogien mit dem Fundstoff von Vinča, Trnovačka, Žarkovo II, Potporani, Gomolava, Gradac, Liubcova, Zorlențul Mare, Turdaș usw. Aufgrund der Importe und kulturellen Einflüsse konnten Beziehungen zu den ungarischen Lineargruppen (Szakálhát, Zselis, Szilmege festgestellt werden.

Durch Analyse des Fundstoffes und der stratigraphischen Beobachtungen lässt sich eine fortlaufende Entwicklung von Schichte I zu II feststellen. Die Phänomene umfassen das Ende der Vinča B₁ — und die Vinča B₂ — Phase. Das Vorhandensein von Vinča C Elementen zeigt deren Erhaltung bis zu diesem Horizont; es handelt sich aber nicht um charakteristische Elemente. Zwischen Schichte II und III ist ein Hiatus. Die Vermengung von Vinča und Tiszapolgár- Elementen in Schichte III ist keine chronologische Erscheinung, sondern eine Vermischung des Fundamaterials dieser beiden Gruppen.

CONTRIBUȚIE LA CUNOAȘTEREA ISTORICULUI CERCETĂRIILOR PRIVIND CULTURA PERIAM-PECICA DE PE TERITORIUL R. S. ROMÂNIA

• •

DORU S. LUMINOSU

Cercetările științifice din domeniul arheologiei comunei primitive efectuate în R. S. România și țările vecine, au permis conturarea personalității culturii Periam-Pecica din epoca bronzului, precum și precizarea influențelor ei în geneza și evoluția unor culturi noi, contemporane ca epocă sau ulterioare.

Considerăm deci ca utilă o prezentare mai amplă a cercetărilor făcute în aria acestei puternice culturi, pe teritoriul românesc, cercetări începute încă în secolul trecut, pentru întregirea multor probleme tratate mai succint sau mai amplu de cercetători, pentru cunoașterea mai clară a faptelor și roadelor investigațiilor, chiar dacă la început ele au fost strădaniile unor observatori atenți, sensibili, ai antichităților locale.

A. În zona Periam, descoperirile fortuite sînt semnalate din primăvara anului 1878, cînd, între comuna Periam și Satu Mare, cu prilejul excavației pămîntului lingă albia rîului Aranca, la circa 100 de pași de la șosea și dig, muncitorii terasieri au găsit oseminte umane la o adîncime de aproximativ un metru ¹. Roska Márton, în Repertoriul său, aduce precizarea că locul de lingă riul Aranca era dominant și că pe el s-a descoperit un mormînt cu schelet, alături de care se afla un pumnal de bronz și un fragment de corn de cerb, care au parvenit Muzeului Banatului din Timișoara ². De asemenea, din acel loc au provenit fragmente ceramice și vase din epoca bronzului, multe dintre ele aflîndu-se în custodia Muzeului Național al Ungariei ³. Muzeul Național al Ungariei a mai făcut achiziții de obiecte arheologice provenind de la Periam. Menționăm printre ele achizițiile specificate la partida 109, consemnate ca fiind de la Movila Șanțului — Periam, din anul 1882, cele de la partida 105, din 1885, iar cele de la partida 110, din anul 1888 ⁴.

Dacă pentru descoperirile din 1882 și 1888 nu avem știri bibliografice suficiente, pentru cele din anul 1885, Milleker Bodog ne furnizează informații interesante. El arată că în vara anului 1885, în hotarul comunei Periam, în timpul unor lucrări de terasament, la o adîncime de 1,6 m s-au găsit : un schelet culcat cu fața spre răsărit, două fibule alături de sche-

¹ Milleker, Bodog. I. Délmagyarország régiségleletei, p. 89.

² Roska Márton. Repertorium, p. 221.

³ A. E., 1889, p. 83 Milleker, Bodog, ibidem.

⁴ Roska, Márton, ibidem.

let, cercei și alte obiecte. Aceste obiecte au fost expediate Muzeului Național din Budapesta, după cum reiese din procesul-verbal de achiziții al acestui muzeu, la partidele 67 și 105 din 28 iunie 1885. Obiectele intrate în Muzeul Național din Budapesta au fost cercetate și descrise de Iozsef Hampel.⁵

În anul 1889, prof. dr. Baróti Lajos din Budapesta, fiind în vizită la Periam, comuna sa natală, a găsit pe unul din versanții erodați ai Movilei Șanțului, la o adâncime de aproximativ 1,50 m fragmente de ceramică arsă. Pe baza acestora el a ajuns la concluzia că movila este de fapt o fostă așezare omenească, sesizând în același timp Asociația muzeală de istorie și arheologie din Banat.

Numita asociație de abia în cursul anului 1909 s-a găsit în situația materială de a putea întreprinde săpături sistematice pe Movila Șanțului. Cu conducerea lucrărilor a fost însărcinat arheologul Roska Marton.

Între 18 septembrie și 6 octombrie 1909, sub conducerea lui Roska Márton s-au efectuat săpături pe Movila Șanțului, pe terenul fost în proprietatea lui Reichert Jakob, la vest de comună, pe malul drept al Arancăi secate.

Rezultatele acestei campanii au fost publicate în revista „Földrajzi Közlemények”⁶. Săpăturile au continuat pînă în 1913. Roska Marton a publicat rezultatele investigațiilor de pe Movila Șanțului—Periam din anii 1909 și 1910, în revista „Muzeumi és könyvtári Értesítő”.⁷ Cu campania din anul 1913, săpăturile de la Periam au intrat în al cincilea an. Roadele lor l-au determinat pe Roska să considere Periamul ca un tezaur cultural al uneia dintre cele mai bogate așezări preistorice din Europa⁸.

De aceste roade a beneficiat Muzeul Banatului din Timișoara, în care a intrat majoritatea obiectelor găsite, doar o mică parte a intrat în colecția de numismatică și antichități de pe lângă Muzeul Național al Transilvaniei (pe atunci), care a subvenționat o parte din săpături⁹ precum și în colecția Institutului de arheologie din Cluj.¹⁰

La Periam, săpăturile au conturat o stațiune (închisă) în partea vestică a comunei, în locul denumit de localnici Schanzhügel — Movila Șanțului. În partea de est, a fost identificată o altă stațiune preistorică (deschisă), în locul Zehnerscheuer — Șura Dijmei¹¹. Pe aceasta din urmă Roska M. a reușit doar parțial să o exploreze, deoarece pămîntul a fost excavat de localnici pentru a fi utilizat la diverse construcții.

Publicarea rezultatelor campaniei din 1913 a fost întreruptă de primul război mondial.

⁵ Milleker, Bodog ibidem.

⁶ Roska, M., în FK, 1911, p. 16—42

⁷ Roska, M. în MKE, 1913, p. 81—122

⁸ Roska, M. în MKE, 1914, p. 73

⁹ Vezi partida de inventar III 9770—IV 480

¹⁰ Vezi nr. de inventar I 562—964, Cf. Roska, M., Repertorium, p. 221

¹¹ Ortografia dată de Roska Márton : „Zenescheuer” în Dacia, I. 1924, p. 315 și „Zehnerscheuer” în Repertorium, p. 221.

Unirea Transilvaniei și Banatului cu România, patria — mamă, a constituit începutul unei epoci de mari prefaceri, oglindite și în domeniul culturii și științei. Desăvârșirea unității statului nostru a prilejuit continuarea și dezvoltarea cercetărilor arheologice în Banat, atât de către Institutul de numismatică și arheologie al Universității din Cluj, cât și de Muzeul Național de Antichități ceea ce a avut ca urmare firească corelarea dezvoltării culturilor arheologice, posibilitatea studierii lor comparate, în strinsă interdependență culturală și cronologică.

Institutul de numismatică și arheologie al Universității din Cluj, apreciind importanța cercetărilor privind cultura Periam — Pecica, i-a încredințat în continuare lui Roska Márton conducerea lucrărilor.

Rezultatele săpăturilor din 1913 și din 1921 au fost publicate incomplet, de către Roska, în limba română, în revista „Gemina”¹². Aceste rezultate se referă numai la stațiunea Movila Șanțului, continuarea celor trei rapoarte nu a mai apărut datorită încetării apariției revistei.

În anul 1923 Roska M. întreprinde unele săpături mai restrinse la est de Periam, la punctul numit Zehnerscheuer — Șura Dijmei. Săpăturile s-au făcut cu mare atenție, dar rezultatele nu au fost publicate integral până în 1944¹³. Parțial au apărut unele referiri la depozitele subterne, impropriu considerate locuințe sau adăposturi, de la Periam, în revista „Arhivele Olteniei”¹⁴.

Societatea istorică și arheologică din Timișoara a întreprins cercetări arheologice la „Grădiște — Periamoș”, prin săpături care au fost efectuate în două campanii de toamnă în anii 1923 și 1924. Săpăturile s-au executat pe cele două coline din vestul și estul vetrei comunei.

Cea din vest, numită „Terasa orășănească” este stațiunea Movila Șanțului, iar cealaltă, ceva mai mare, la est, este cunoscută ca „Șura Dijmei”. Lucrările primei campanii, din 1923, s-au început simultan pe ambele stațiuni. În campania din 1924, săpăturile au continuat numai la stațiunea Șura Dijmei¹⁵.

Săparea Movilei Șanțului a durat în 1923 numai câteva zile, luându-se în lucru o secțiune de 44 m lungime și 3 m lățime. Această limitare a fost dictată de starea precară a stațiunii Șura Dijmei, unde se mai păstra doar o pătrime din suprafața colinei, de măsurile impuse pentru salvarea vestigiilor aflate aci. Cercetările începute în 1923 la Șura Dijmei au continuat mai intens în 1924, când săpăturile, efectuate după sistemul stratigrafic obișnuit, au afectat circa 300 m. La aceste săpături și-a adus contribuția și Roska M.¹⁶ Săpături sezoniere au mai avut loc pînă în anii 1931, când lucrările și cercetările de la Șura Dijmei s-au încheiat definitiv¹⁷.

¹² Roska, M. în „Gemina” nr. 1, 1923, p. 9—15 ; I, nr. 4—5, 1923, p. 51—56 ; I, nr. 6—7, 1923, p. 78—93.

¹³ Roska, M. în Dacia, I. 1924, p. 315. Popescu, Dorin în „Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen”, București, 1944, p. 54 (prescurtat FMBS).

¹⁴ Roska, M. în „Arhivele Olteniei”, II, nr. 10, 1923, p. 466—469.

¹⁵ Postelnicu, G. în „Banatul”. I. 1926 p. 34.

¹⁶ Postelnicu, G. Ibidem, p. 35—36 și Popescu, D. în FMBS p. 60.

¹⁷ Miloia, J. în „Analele Banatului”, IV, nr. 2—4, fasc. 9, 1931 p. 187—188.

B. În aria localității Beba Veche, în primăvara anului 1902, cu prilejul amenajării șoselei vicinale construită de administrația fostului Județ Torontal între Beba Veche și Kiszombor (R.P. Ungară), s-au găsit unele vestigii prețioase. Ele s-au evidențiat la săparea șanțului de scurgere a drumului, la cca 3 km depărtare de Beba Veche și constau din 14 morminte cu schelete, tăiate deacurmezișul de șanțul șoselei. Cercetări la fața locului au fost întreprinse de către Reizner János¹⁸. Bodog Milleker, în mențiunile sale privind stratigrafia acestei necropole, amintește că stratul de cultură avea o grosime de circa 100 cm și a conținut fragmente ceramice provenind de la vase mari, carapace de broască țestoasă, iar pe fundul stratului de cultură s-au aflat vetre amestecate cu obiectele amintite¹⁹.

C. În aria localității Pustiniș

Cu prilejul construirii căii ferate între Checea și Pustiniș (la finele secolului trecut) s-a descoperit o așezare preistorică în apropierea locului numit „Tifra Hodaie” unde terasamentul feroviar ia direcția Sud-Sud-Est, fiind racordat printr-o curbă. Pe tronsonul din curba dinspre Uivar și intravilanul Pustiniș, terenul a fost acoperit din abundență cu cioburi de vase caracteristice epocii bronzului. Calea ferată a secționat așezarea pe o distanță de 260—300 pași. Așezarea era amplasată pe un mic mamelon și întrucât nu a fost înălțat un rambleu, s-a excavat terenul pentru a nivela traseul feroviar, fapt ce a dus la distrugerea stațiunii.²⁰

D. Sinnicolaul Mare

Cu prilejul unor plantații de vie s-a identificat o așezare preistorică între vatra orașului și stația de cale ferată, la confluența unui pârâu cu Aranca, pe un teren în pantă. Pe o parcelă de vie, numită parcela lui Fullajtár, lângă mal, s-au dezvelit schelete omenești într-un stadiu de degradare avansat, la o mică adâncime. Lângă fiecare schelet s-au găsit vase mai mari sau mai mici, cu una sau două toarte, umplute cu oasele unor animale mici. Lângă aceste schelete s-au găsit brățări și cercei pendulați din bronz.

La circa 1 km spre vest de Aranca și de stațiunea susamintită, pe teritoriul intravilanului, s-au găsit obiecte de argilă arsă cu prilejul săpării fundației unor clădiri. În partea estică, tot la circa 1 km de prima stațiune, la Cărmidărie, sumarele săpături au atestat prezența unor straturi de cultură preistorică. Aici, printre fragmente ceramice, vase și cenușă s-a aflat un inel de aur care a ajuns în Muzeul Național al Ungariei.²¹

¹⁸ Reizner, János, în A. E. 1904, p. 82—88.

¹⁹ Milleker, Bodog, Op. cit. p. 15

²⁰ Orosz, Endre în T.R.E.T. XII, I. füzet, 1896, p. 41—46.

²¹ Kühn, Lajos în A. E. 1910, p. 356—358.

În anul 1882 cu prilejul construcției traseului feroviar Arad—Cenad, la Nord-Est de Pecica, a apărut acel depozit pe care Dorin Popescu îl numește un „depozit deranjat“ (Verwahrfunddepot). O parte din acest depozit a ajuns în Muzeul Județean din Arad, restul a intrat în Muzeul Național din Budapesta.²²

O descoperire fortuită și imprecisă este și toporul de bronz presupus a fi descoperit la Pecica. El se află la Muzeul din Arad.²³ Primii care au făcut cercetări la fața locului au fost I. Hampel și Römer Floris de la Muzeul Național Maghiar de Antichități în anul 1870.

În vara anului 1898, pe movila Nagysánc — Șanțul Mare, profesorul Dömötör László a întreprins săpături arheologice timp de opt zile în partea de Sud-Vest a movilei, pe o secțiune lungă de 50 m și lată de 5,70 m. Direcția șanțului săpat era NE-SV. Rezultatul săpăturilor s-o concretizat în 170 obiecte inventariate la secția de antichități a Asociației Kölcsey. În colecția de manuscrise a Muzeului din Arad se păstrează și un scurt raport a lui Dömötör L. făcut cu acest prilej.²⁴

Dömötör a reluat săpăturile pe Șanțul Mare în anul 1900, campania durind 17 zile. Săpăturile au fost efectuate în partea de Sud a movilei, unde a trasat un șanț de aproximativ 40 m lungime cu care în cea mai mare parte a mers pînă la 4,5 m adîncime. Rezultatul săpăturilor a fost definit de Dömötör ca foarte bogat, obiectele achiziționate coplesind sălile liceului în care erau depozitate.²⁵

Din raportul Asociației Kölcsey reiese că Dömötör a mai săpat și o suprafață de 100 m² la capătul de NV al Șanțului Mare unde suprafața cercetată era lungă de 28 m și lată de 3,80 m.²⁶

Săpăturile au fost continuate între anii 1901—1902. În 1901, din materialul intrat în Muzeul Județean Arad, reiese că Dömötör săpase ca și în anii precedenți în straturile de cultură ale epocii bronzului și ale nivelului dacic.²⁷ Cu acest prilej descoperă 5 forme de turnare pentru unelte din bronz. Din nefericire, prezentarea materialului descoperit nu poate fi utilizată științific.²⁸

Săpăturile din 1902 au durat mai puține zile și cu prilejul lor s-a putut constata caracterul stabil al așezării.²⁹ În 1904 Haller Imre menționa descoperirea unui cimitir la Șanțul Mare din care au provenit mai multe vase și obiecte de bronz care i-au fost încredințate lui spre păstrare de către Asociația Kölcsey.³⁰

²³ Berciu, Dumitru în R.I.R. XIV, fascicola 3, 1944, p. 354

²² Márki, Sándor, Aradvármegey monografiája. II, 1, 1892, p. 16. Roska, Marton, Repertorium, p. 224, fig. 276 a și Dorin Popescu în Dacia, N.S., VII, 1963, p. 96, fig. 4.

²⁴ Dömötör, László în A.E., 1901, p. 328.

²⁵ A.K.E. 1900, p. 10.

²⁶ Ibidem

²⁷ Dömötör, László în A.E. 1902, p. 271—274.

²⁸ Popescu Dorin, F.M.B.S. p. 60

²⁹ A.K.E. 1901, p. 8—10 și Haller, Imre în A.E. 1904, p. 235—236

³⁰ Haller, Imre, Ibidem, p. 236.

În luna august 1910 Roska Marton întreprinde cea de a doua serie de săpături, care au afectat și așezarea de la Șanțul Mare din hotarul comunelor Pecica și Șemlac³¹. Roska a săpat între 1910—1911 partea SE a Șanțului Mare, iar în 1923 partea SV³².

Cu acest prilej în partea de SV a movilei, Roska descoperă straturi pe care le-a considerat la prima vedere ca aparținând neoliticului târziu, ca apoi să le considere din epoca timpurie a bronzului.³³

În primăvara anului 1938 Muzeul Național de Antichități din București a obținut unele piese descoperite pe teritoriul comunei Pecica—Rovine.³⁴

În 1942, Dorin Popescu a întreprins cercetări arheologice în Banat și în județul Arad, făcând unele săpături la cunoscuta stațiune de pe teritoriul comunei Pecica, precum și la o altă așezare din aceeași epocă, recent identificată de el pe malul Mureșului, pe teritoriul comunei Șemlac.³⁵

Săpăturile întreprinse în vara anului 1943 de Muzeul Național de Antichități la Șanțul Mare au fost conduse tot de Dorin Popescu. Rezultatele obținute nu s-au deosebit în mare de cele ale lui Roșka. Cu prilejul săpăturii, Dorin Popescu a constatat că stratul de cultură din timpul bronzului avea o grosime de aproximativ 3 m și se afla sub un strat de 50—60 cm cu rămășițe La Tène.³⁶

Printre ultimii cercetători care au întreprins săpături sistematice la Șanțul Mare se află I. Crișan de la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj, care între anii 1960—1964 prin cercetările făcute, a urmărit elucidarea unor probleme legate de nivelul dacic. Cu acest prilej el a ajuns la unele concluzii interesante privind stratigrafia stațiunii, apropiindu-se mult de punctele de vedere ale lui V. Childe. Materialul bogat colectat de el se află în colecția Muzeului de Istorie din Cluj.³⁷

F. Șemlac

În anul 1942 Dorin Popescu a efectuat un sondaj la un punct aflat aproximativ 3 km Nord de Șemlac și aproximativ 3,5 km de Șanțul Mare. Rezultatele s-au dovedit a fi egale cu cele de la Șanțul Mare, cu deosebire că la Șemlac un mare număr de fragmente ceramice aparțin vaselor mari, decorate cu imprimeuri de mătură. Acest fel de ornare s-a constatat în mai puține cazuri la Șanțul Mare de la Pecica.³⁸

³¹ Roska, Marton în Dolg. Cluj, III, 1, 1912, p. 1—58—73

³² Roska, Marton, în „Arhivele Olteniei”, II, nr. 10, 1923, p. 466—469.

³³ Nestor, Ion, Der Stand, pag. 85

³⁴ Dumitrescu, VI. În „Dacia” VII—VIII, 1937—1940, p. 127.

³⁵ Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942—1943, București, 1944, p. 10.

³⁶ Popescu, Dorin, F.M.B.S. p. 67

³⁷ Popescu, Dorin. În SCIV, XII, 1, 1961, p. 133, 144. — SCIV, XIII 1, 1962, p. 207, Dacia, N.S. IX, 1965, p. 477.

³⁸ Popescu, Dorin. F.M.B.S., p. 68.

În afară de epoca bronzului, săpăturile întreprinse atât la Periam cât și la Pecica au dus la descoperirea unor materiale aparținând altor epoci.³⁹

Importanța acestor cercetări este deosebită, atât pentru cunoașterea stațiunilor din epoca bronzului, cât și pentru clarificarea unor probleme de stratigrafie și cronologie care afectează relațiile culturale dintre cultura Periam—Pecica și culturile contemporane din Sud-Estul Europei.

Astfel, la Periam, în stațiunea Movila Șanțului, au putut fi conturate cu acuratețe un număr de 11 straturi arheologice, dintre care 9 aparțin epocii bronzului.⁴⁰ La Pecica, cercetările și săpăturile arheologice au dus la încadrarea materialului arheologic în 16 grupe sau nivele, care ulterior au fost sincronizate de către G. V. Childe cu nivele stațiunii de la Tószeg.⁴¹

Printre cercetătorii români care în studiile lor au analizat diferitele aspecte ale culturii Periam—Pecica pot fi amintiți Dorin Popescu⁴², Ion Nestor⁴³, Dumitru Berciu⁴⁴, Vladimir Dumitrescu⁴⁵, Kurt Horedt⁴⁶, Mircea Rusu⁴⁷, Eugenia Zaharia⁴⁸, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe⁴⁹, Egon Dörner⁵⁰ și alții.

³⁹ A.K.E., 1900, p. 9, A.K.E., 1901, p. 9, Berciu, D. La izvoarele istoriei p. 250, Childe, G. V. The Danube in Prehistory, p. 261, Popescu Dorin în Transilvania, 8—9, 1944, p. 641 și S.C.I.V., XII, 1, 1961, p. 133—144, nota 91, Dömötör, L. în A.E. XXI, 1901, p. 327—335, Mitrea, Bucur, în Dacia, N.S.X, 1966, p. 410, nota 38 și S.C.I.V., 4, 1964, p. 578 nota 64, Miloia, I. în Analele Banatului, IV, nr. 2—4, fasc. 9, 1931, p. 187 Postelnicu, G. în Banatul, I, nr. 1, 1926, p. 36, Roska Mar ton, în Közlemények-Cluj, III, 2, 1943, p. 140—142, Dacia, I. 1924 p. 315, Gemina I, 1, 1923, p. 10 și Arhivele Olteniei, II, nr. 10, 1923 p. 468.

⁴⁰ Popescu, Dorin. F.M.B.S., p. 60, Roska, M. în M.K.E., VII, 1913, p. 88 și M.K.E., VIII, 1914, p. 77.

⁴¹ Popescu, Dorin. F.M.B.S. p. 61, Roska, M. în Dolg.-Cluj, 1912 p. 1—2 și 5—7.

⁴² Popescu, Dorin în R.M.N.A., 1943, Transilvania, 75, nr. 8—9, 1944, p. 638—666, R.M.N.A. p. 71—73, S.C.I.V., VI, nr. 3—4, 1955, p. 865—881, S.C.I.V., XII, 1, 1961, p. 133—144, S.C.I.V., XII, 2, 1961 p. 377—386, S.C.I.V. XIII, 1, 1962, p. 207, S.C.I.V., XIII, 2, 1962, p. 399—414, Dacia, N.S., VII, 1963, p. 91—114, Dacia, N.S. IX, 1965, p. 477, S.C.I.V. XVI, 1, 1965, p. 129—148, S.C.I.V. XVI, 2, 1965, p. 323—340, S.C.I.V. XVI, 4, 1965, p. 775—789, Dacia, N.S., X, 1966, p. 388, S.C.I.V., XVII, 1, 1966, p. 157—170, S.C.I.V., 3, 1966, p. 557—570, S.C.I.V. XVIII, 1, 1967, p. 155—166 și S.C.I.V., XIX, 2, 1968, p. 313—325.

⁴³ Nestor, Ion în 22 Ber. R.G.K., 1933 și Istoria României, I. p. 90—132.

⁴⁴ Berciu, Dumitru. Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre, București, 1966., în Balcania, VI, 1943, p. 283—307, R.I.R., XIV, fasc. III 1944. p. 354—375 și SCIV, XII, 2, 1961, p. 227—240.

⁴⁵ Dumitrescu, Vladimir în Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 127—131.

⁴⁶ Horedt, Kurt, Rusu, Mircea și Ordentlich, I. în Materiale VIII, 1962 p. 317—324 și în Studii și comunicări, vol. 13, Muz. Bruckenthal, Sibiu, 1967, p. 137—155.

⁴⁷ Mircea, Rusu. în Dacia, N.S. VII, 1963, p. 177—211.

⁴⁸ Zaharia, Eugenia în Dacia, N.S., III, 1959, p. 103—134.

⁴⁹ Dănăreanu-Vulpe, Ecaterina în E.D., 1920, p. 181—210.

⁵⁰ Dörner, Egon. Istoricul cercetărilor de la Pecica. Manuscris.

Cultura Periam—Pecica a stat și în atenția unor arheologi străini. Printre ei se remarcă G.V. Childe⁵¹, V.M. Garašanin⁵², Marija Gimbutas⁵³, Istvan Bona⁵⁴, Foltiny Istvan⁵⁵ Gazdapusztai Gy.⁵⁶, Kalicz Nandor⁵⁷, Amália Mozsolics⁵⁸, Trogmayer Otto⁵⁹ etc.

După cum reiese și din studiile acestor arheologi, cultura Periam—Pecica este o cultură cu multă personalitate în cadrul epocii bronzului din România. Ea prezintă o mare importanță în înțelegerea legăturilor culturale dintre bronzul carpato-dunărean și Europa centrală. Această cultură a avut un rol important în formarea și evoluția altor culturi, precum Vattina, Gîrla Mare și Verbicioara care au afectat spații întinse din vestul și Sud-Vestul țării noastre și a regiunilor limitrofe, și, de asemenea, în transmiterea unor forme ceramice și unelte de bronz spre centrul și nordul Europei.

BEITRÄGE ZUR FORSCHUNGSGESCHICHTE DER PERIAM—PECICA—KULTUR AUS RUMÄNIEN.

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Autor bringt Daten über die Forschungsgeschichte der Periam—Pecica—Kultur aus unserem Lande. Es werden die archäologischen Grabungen vom Periam, Beba-Veche, Pustiniș, Sînicolaul Mare, Pecica, Semlac beschrieben. Aus dem Studium dieser Grabungen geht hervor, dass der Periam—Pecica—Kultur eine besonders wichtige Rolle zukommt, da sie uns die Beziehungen der Donau—Karpaten—Bronzezeit zur Zentral-Europäischen erschliesst.

⁵¹ Childe, G.V. *The Danube in Prehistory*, Oxford, Clarendon Press, 1929, — *The Dawn of European Civilization*, Sixth Edition, Revised, New York, 1958, 368 p., — *Prehistoric Migrations in Europe*, Oslo, 1950, 249 p.

⁵² Garašanin, V. Milutin in 39 Ber. R.G.K., 1958, p. 71—88.

⁵³ Gimbutas, Marija. *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europa*, Haga, 1965.

⁵⁴ Bona, I. în *Acta Arch*, 9, 1958, p. 211—243. A.U.S.B., III, 1961, p. 3—22. *Acta Ant.* VIII, 1965, p. 59—67.

⁵⁵ Foltiny, I. în *Dolg. Szeged*, XVI, 1940, p. 182—185. Idem, XVIII, 1942 p. 99—102.

⁵⁶ Gazdapusztai, Gy. în *Acta Ant.* X. 1966, p. 57—64.

⁵⁷ Kalicz, N. în *Acta Arch.*, 9, 1958, p. 195—209.

⁵⁸ Mozsolics, Amália în *KAaB*, Nitra, 1958, p. 177—183. A.E., i, 1958, 253—255 și urm. *Acta Arch.* XV, 1963.

⁵⁹ Trogmayer, Otto. *Der Schatzfund von Baks-Leveleny*, în *Különnyomat a Mora Ferenc Múzeum évkönyve 1966—1967 évi kötetéből*, Szeged, 1967, p. 15—29.

CULTURA „VATINA“ ÎN AȘEZAREA DE EPOCĂ A BRONZULUI DE LA CORNEȘTI JUDEȚUL TIMIȘ

de

ORTANSA RADU

Satul Cornești-Jadani, este situat în județul Timiș, la 2 km. est de șoseaua Timișoara—Arad, în vecinătatea comunelor Murani și Carani.

În anul 1969, locuitorii satului au săpat canale pentru irigarea culturilor pe toată coama dealului Cornet, trecînd în unele locuri prin așezarea de epocă a bronzului, ieșînd la iveală vase, unelte de piatră și os, fusaiole, pe care le-au donat Muzeului Banatului din Timișoara.

În vara anului 1970, s-a efectuat un sondaj — pentru verificarea afirmațiilor localnicilor și pentru a scoate material, întrucît această cultură era prezentată în muzeu cu material din R.S.F. Iugoslavia, din așezarea epomină de la Vatina.

Subliniez faptul că această cultură este foarte puțin cunoscută și studiată în arheologia românească și că prezintă importanță deosebită, deoarece în perioada de sfîrșit a epocii bronzului se pare să fi avut o mare putere de expansiune spre răsărit și nu trebuie uitat nici aportul pe care l-a adus la formarea noilor culturi ale hallstatt-ului timpuriu.

Lăsăm la o parte multiplele așezări de tip Vatina din R.S.F. Iugoslavia și Ungaria și urmărim prezența ei pe teritoriul Banatului și sudul Transilvaniei, unde s-ar părea că apare într-o perioadă anterioară aceleia din statele vecine. Faptul care ne determină să ajungem la această afirmație se datorește celor două nivele „Vatina“ descoperite la Cornești, peste stratul neolitic de cultură Tisa II, precum și diferenței calitative și chiar de formă între ceramica din Banatul românesc și cea din Iugoslavia.

Din observațiile evoluției unei culturi, s-ar părea că la începuturile formării ei este superioară fazei din perioada de migrație. În cazul nostru, ceramica de la Cornești este mult mai frumoasă, calitativ superioară, plină de eleganță, față de cea iugoslavă.

Pînă acum această cultură era cunoscută doar pe teritoriul României și documentarea istorică se baza pe observațiile vechi. După descoperirea ceramicii de la Jebel—Voiteni precum și după descoperirea aceleași culturi la Cornești, urmată de două sondaje în 1970—1971, observațiile asupra felului de viață a purtătorilor ei, caracteristicile și aria de răspîndire, apar clar, schițînd dăinuirea ei pe o perioadă lungă în Banat, înregistrînd legăturile cu celelalte culturi ale epocii bronzului precum și aportul la formarea culturilor hallstattiene.

Subliniez faptul că, de la început m-a dezamăgit lipsa unor dovezi de locuire temeinică. La apreciable cantitate de cioburi din vase, m-am așteptat să dezvelsc platforme serioase de chirpic. Nivelul de locuire însă,

este marcat printr-un strat gros și continuu de cenușă fină cu mici fragmente de lut ars și câteva vetre păstrate parțial.

Menționez de asemenea faptul că, pe suprafața dezvelită în ambii ani nu am găsit nici o reprezentare antropo sau zoomorfă.

De evidențiat însă în mod deosebit, este vatra descoperită la cca. 80 cm adâncime, pe care au fost clădite 23 vase, majoritatea întregi, din pastă fină și care poate fi atribuită fără rezervă, unei practici religioase, servind desigur ca și cea de la Susani, ca vatră de cfrandă.

Ca tehnică, ceramica culturii Vatina — aspectul Cornești — prezintă două categorii : o specie grosolană, cu consistență de piatră, folosind ca degresant mult nisip și chiar pietriș fin — și o a doua specie, foarte fină, cu slip în exterior, arsă pină la roșu-gălbui, cu pete de culoare neagră, altele arse pină la negru.

Din punct de vedere al formei, repertoriul lor este foarte variat și de o eleganță deosebită.

1. Predominante sînt „Amforetele“ (fig. 1) cu picior, corp bombat sau bitronconic, în mod obișnuit împărțit în două sau patru registre, delimitate prin : proeminențe combinate cu nervuri verticale sau caneluni fine. Interiorul registrelor este decorat prin motive incizate în zig-zag sau prin ghirlande din caneluri. Gîtul tronconic se termină printr-o gură largă, din marginea căreia sînt trase două toarte „Lunatae“, prinse la baza lui. Și gîtul este variat ornamentat, incizia și canelura îmbinîndu-se în mod armonios.

2. O altă formă care rivalizează ca frecvență cu amforeta, este „ulciorașul“ (fig. 2) cu picior inelar sau cu umbo pentru stabilitate, avînd corpul pîntecos sau sferic, gît larg, cu marginea gurii evazată puternic, buza răsfrîntă. Din marginea buzei este trasă o singură toartă tot „Lunată“, iar opus toartei, este tras din buză un elegant lob unghiular.

Decorul este executat în aceeași tehnică cu cel al amforetelor. Unele nu au picior ci umbo, executat prin apăsarea globului de lut moale, pentru a deveni stabil, altele sînt globulare, lipsite de stabilitate și fără decor, marcînd legătura directă cu grupul cultural Periam—Pecica.

Menționez de asemenea că proeminențele mari, conice de pe corp, înconjurate în unele cazuri de canaluri, fac legătura netă cu grupul cultural Otomani, cu care într-o anumită perioadă, cultura Vatina pare să fi avut interferențe în partea de N a Mureșului. Vase de tip Vatina s-au găsit la Alba-Iulia și sînt și în muzeul din Cluj ; asupra provenienței unora însă sînt semne de întrebare.

3. Strecurătoarea în formă de cană cu sită globulară mărunț perforată, avînd marginea gurii largă și răsfrîntă energic în interior, toartă lunată, face legătura cu cele descoperite în așezarea epomină de la Vatina.

4. Vasul confecționat din două calote demarcate printr-un prag ornamental avînd dimensiune mică în muzeul arădan și dublă la Cornești, este denumit de unii arheologi „lampă“, — fiind după părerea lor — folosit la iluminat. Această formă, își găsește numeroase analogii în cadrul culturii.

5. Frecvent este și „castronul“ tronconic de formă foarte elegantă, cu buza scurt lobată la intervale egale și a cărui toartă lunată, constituie centrul motivului decorativ.

Lobul, încercare timidă în epoca bronzului, va da naștere lobilor solari, legați de credințele urano-solare ale hallstattului timpuriu, întâlnite în Banat la Bobda — în cimitirul de incinerare — și la Pădurea Verde — Timișoara.

Fig. 1.

În categoria uneltelor de lut descoperite la Cornești, intră — fusaiolele de formă plană sau bitronconică, precum și greutatea piramidale, folosite ca și în neolitic la țesut, la vatră sau la sprijinirea paielor pe casă.

Dintre uneletele de os sau corn, în afara împungătoarelor, a planta-toarelor sau a tradiționalei săpăligi, s-a găsit o *unealtă casnică*, confecționată din ramificația unui corn de cerb, cu perforații dreptunghiulare — executate cu multă precizie — la ambele capete, cu urme puternice de utilizare pe fața interioară.

Sînt prezente și *unelte din piatră* — jumătăți de topoare și ciocane rupte pe canalul de înmănușare, lame de silex cu o margine — fierăstrău — nuclee, percutoare de mărimi variate, alături de rișnițe întregi și fragmentare.

Nu le era străină nici prelucrarea metalului — prezența toporului plat de cupru, precum și a unui ac fragmentar, fac dovada legăturilor cu culturile Coțofeni și Bodrog Keresztur.

Desigur că multă vreme cultura Vatina a conviețuit cu cultura Periam—Pecica — momentul desprinderii de aceasta se poate că e prezentat chiar în așezările de la Cornești și Jebel, unde ulcioarele cu lob, amforetele cu picior și toarte lunatae, fructiera cu piciorul gol și ferestruit constituie notele specifice ale culturii Vatina.

Subliniez că, studierea apariției și dezvoltării culturii Vatina pe teritoriul Banatului va aduce un aport prețios la îmbogățirea cunoștințelor

în legătură cu felul de viață material și spiritual al purtătorilor ei, va completa știința arheologiei românești cu încă o cultură temeinic atestată pe teritoriul patriei noastre.

DIE VATINA—KULTUR DER BRONZE-ZEIT AUS DER NIEDER- LASSUNG VON CORNEȘTI TIMIȘ.

(ZUSAMMENFASSUNG)

In der Arbeit „Die Vatina—Kultur“ beschreibt die Autorin enige, für die materielle und geistige Lebensweise der gegebenen Epoche (Bronze-Zeitalter) kennzeichnende archäologische Funde, die aus der Niederlassung von Cornești — Kreis Timiș stammen.

Es werden folgende Funde beschrieben : Amphoretten, ein Töpfchen, ein kannenförmiger Seiherr mit kugelförmigem dicht gelöchertem Sieb, ein Gefäß aus zwei Kugelhälften bestehend, die voneinander mit Hilfe eines verzierten Vorsprungs getrennt sind, eine „Schüssel“, ein aus Hirschgeweih hergestelltes häusliches Gerät, Werkzeuge aus Stein (Axtstücke, Hammerreste), Kieselsteinklingen, sowie ganze und fragmentäre Mühlen.

NOI TABLITE VOTIVE DE LA TIBISCUM ÎNCHINATE CAVALERILOR DANUBIENI

de
MARIUS MOGA

Nu este pentru întâia oară când la Tibiscum ies la iveală reprezentări ale acestor misterioase divinități danubiene. Primele tăblițe descoperite aici, trei la număr, se găsesc în colecția Muzeului din Lugoj și au fost publicate la sfârșitul celui de al patrulea deceniu al secolului nostru de D. Tudor ¹.

Tot de la Tibiscum, alte două tăblițe închinat *Cavalerilor danubieni*, existente de asemenea în Muzeul din Lugoj, menționează C. Daicoviciu care le-a văzut înainte de 1945 ².

Astăzi dintre tăblițele amintite mai sus nu există în colecția muzeului amintit decât cele trei publicate de D. Tudor.

Cercetările pe care Muzeul Banatului din Timișoara le face de câțiva ani la Tibiscum au dat la iveală noi tăblițe dedicate *Cavalerilor danubieni*.

Aceste noi descoperiri fac ca Tibiscum să se situeze pe primul loc în ce privește numărul acestora.

La descoperirea de la Tibiscum adăugăm în finalul acestei prezentări copia în argilă a unei tăblițe închinată acelorași divinități, tăblița care cu ani în urmă se afla într-o colecție particulară. Asemănarea izbitoare pe care această ultimă tăbliță o are cu două dintre reliefurile descoperite de

¹ Împrejurările în care au fost descoperite aceste reliefuri ne sînt necunoscute. D. Tudor, *Tăblițele votive din Tibiscum ale Cavalerilor danubieni*, în *Bul. Comis. Mon. Ist. XXXII*, 1939 p. 70—73, face următoarea precizare: „Ele au fost aflate la Tibiscum (Caransebeș) probabil încă din vremea austro-maghiară...“ În „*Corpus monumentorum religionis aquitum danuviorum* (CMRED) I, The monuments, Leiden 1969, p. 12—14, nr. 22—24. D. Tudor nu face nici o mențiune în legătură cu împrejurările în care ele au fost descoperite. Recent același autor ne-a făcut cunoscut că cele trei reliefuri provin din săpăturile lui G. G. Mateescu. Probabil, dar nesigur.

² C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucurest 1945, p. 148, nr. 1.

Cu prilejul publicării unui relief al *Cavalerilor danubieni*, descoperit la Apulum, (D. Tudor, „*Un monument al Cavalerilor danubieni la Apulum*“, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, 1960, p. 158, scrie următoarele: „C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucurest, p. 148, nr. 1, menționează alte două, pe care nu le-am mai găsit în Muzeul din Lugoj“.

Mai nou D. Tudor socotește că cele două reliefuri amintite de C. Daicoviciu fac parte din lotul publicat de D-sa.

În ce ne privește, cunoscînd condițiile în care s-a păstrat colecția muzeală din Lugoj înainte de 1950, considerăm existența acestora pe lîngă cele publicate de D. Tudor — 1939.

Fig. 1.

noi la Tibiscum, nr. 2 și 4, ne face să credem că provine tot din Banat. Cercetările făcute pentru a da de urma amintitei colecții, ne-au dus la concluzia că ea provine de la Ulpia Traiana.

*

* *

1. Placa de marmoră, albă zaharoasă, de formă dreptunghiulară, ușor arcuită în partea superioară. Dimensiunile : $0,155 \times 0,145 \times 0,016$ m. Descoperită la *Tibiscum* în clădirea B., din colțul nord-estic al castrului. Relie-

ful este încadrat de un profil simplu, uniform de lat pe toate cele patru margini. Cîmpul reliefului este împărțit în trei registre, separate între ele de profile simple, mai înguste decît cele marginale. Fig. 1.

a. În registrul superior, deși are ambele colțuri rupte, se văd, parțial sau total, cele cinci busturi ce reprezintă la stînga pe *Sol*, în dreapta *Luna*, iar la mijloc *Iriada*.

b. Registrul mijlociu are în centru *Cavalerul* cu bonetă frigiană pe cap, galopînd spre dreapta. Galopul calului este marcat atît de mantia fluturîndă a călărețului cît și de poziția animalului. Cavalerul are mîna dreaptă ridicată în sus, o armă, iar cu piciorul drept apasă dușmanul căzut sub cal. În partea stîngă a registrului, un personaj masculin ține în mîna dreaptă o faclă orientată în jos ³. În fața calului *Zeîța*. În urma acesteia un personaj masculin are brațul drept ridicat în sus, ține o cupă sau un rhyton. Ceea ce deosebește această scenă de altele, aproape identice, întîlnite pe alte plăci, este boneta frigiană de pe capul dușmanului căzut sub cal.

c. În registrul inferior, în partea stîngă, se distinge coloana în spirală (?) de pe a cărei parte superioară se desprinde șarpele. Sub partea anterioară a șarpelui un crater. Scena centrală a acestui registru este alcătuită din două personaje ce au brațele ridicate în sus și încadrează un altar (sau o masă). Deasupra acestei se distinge capul unui al treilea personaj. În partea dreaptă a acestui registru o coloană (?) cu două spirale ⁴.

2. Patru fragmente dintr-o placă de marmoră albă. Placa era de formă dreptunghiulară și avea marginile încadrate de un profil simplu. Cîmpul tăbliței era împărțit în trei registre separate între ele de profile simple, la fel de late ca cele marginale. Pe toate fragmentele se văd urmele focului care a contribuit în bună parte la distrugerea monumentului. Cele patru fragmente au fost descoperite în așezarea civilă de la *Tibiscum*.

A. Două fragmente din partea superioară a reliefului. Dimensiunile celor două fragmente luate împreună : 0,155×0,098×0,023 m. Fig 2.

a. În centrul registrului superior se găsește un vas de formă ovoidală spre gura căruia își ridică capetele doi șerpi. În colțul din dreapta, *Luna*, cu o coafură bogată, are orbitele ochilor accentuat adîncite ⁵. Din bustul lui *Sol*, în stînga, se mai păstrează doar ceva din coafură.

b. În registrul mijlociu figura centrală o alcătuia cavalerul din care nu se mai distinge decît boneta frigiană. În partea dreaptă a registrului se mai vede o parte din capul *Zeîței* și busturile a doi acoliți dintre care cel de la margine are pe cap o bonetă frigiană. Acolitul din spatele *Zeîței* este cu barbă.

³ Cu toată ruptura existentă se vede clar că mîna acolitului ține făclia. Coada calului, în parte distrusă de ruștură, coboară pe piciorul animalului pînă deasupra copitei.

⁴ Lipsa de precizie în redarea acestui element îngăduie și alte interpretări.

⁵ Nu ar fi exclus ca ochii să fi fost marcați prin două pietre sau bucăți de sticlă colorată.

Fig. 2.

B. Fragment din colțul de jos din dreapta al aceluiași relief. Dimensiunile : $0,095 \times 0,087 \times 0,023$ m. Fig. 3.

a. Pe porțiunea rămasă din registrul mijlociu se pot vedea picioarele acolitului din marginea dreaptă și labele picioarelor Zeiței și ale celui alt acolit.

b. În registrul inferior un personaj șade, avînd fața dreaptă ridicată spre partea superioară a unei mese cu trei picioare pe care se află un cap de berbec. Între personaj și masă, un pește.

C. Fragment din partea stîngă a aceluiași relief. Dimensiunile : $0,069 \times 0,066 \times 0,021$ m. Fig. 4.

a. Pe porțiunea păstrată din registrul mijlociu se văd picioarele acolitului din saptela *Cavalerului*, piciorul calului și picioarele dușmanului căzut sub cal.

b. Corodarea și arderea la care a fost supus fragmentul nu ne permite să distingem nimic precis pe porțiunea păstrată din registrul inferior.

3. Placă din marmoră albă zaharoasă, de formă dreptunghiulară, încadrată de un profil simplu. Cîmpul reliefului este împărțit în trei registre separate între ele de profile simple mai înguste decît cele marginale. Dimensiunile : $0,145 \times 0,117 \times 0,018$ m. Placa a fost descoperită în așezarea civilă de la *Tibiscum* în clădirea cu absidă. Fig. 5.

a. În registrul superior care este rupt sus în dreapta, se văd patru busturi reprezentînd pe *Sol* și *Iriada*. Din bustul ce reprezintă *Luna* nu se mai vede decît puțin din brațul drept. *Zeița* în centrul registrului are capul acoperit cu vîl.

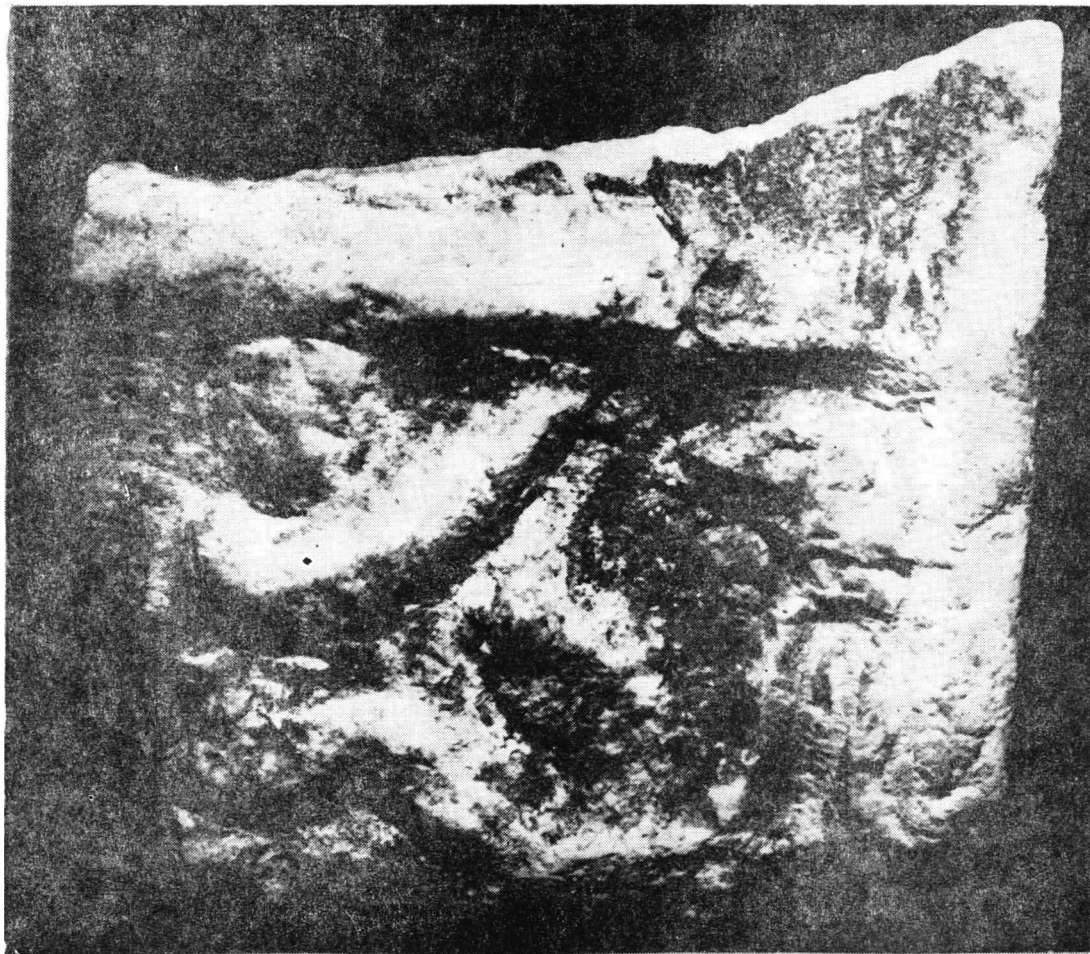

Fig. 3.

b. În registrul central, la mijloc, *Zeîta* în picioare este încadrată de cei doi cavaleri cu bonete frigiene pe cap. Deasupra capetelor cailor, doi șerpi încadrează capul *Zeîtei*. Masa din fața *Zeîtei* nu se distinge, probabil că ea a fost redată prin pictură. Sub cai, căzuți la pământ, cei doi dușmani au poziții diferite. În vreme ce inamicul din stînga, pe al cărui șezut se sprijină piciorul cavalerului, este căzut cu fața la pământ, inamicul din dreapta, căzut pe spate, are brațele ridicate pentru a se apăra de lovitură. Cavalerul din stînga are brațul drept, ridicat în sus, securea dublă. Aceeași poziției a brațului stîng al celuilalt cavaler ne face să credem că și el ținea în mînă aceeași armă.

c. În registrul inferior, scena de sacrificiu, cuprinde următoarele motive de la stînga spre dreapta : coloană în spirală (?) de pe partea superioară a căreia se desprinde orientată spre dreapta, parte anterioară a unui șarpe. Sub acesta un crater cu contururi foarte clare. În dreapta crateru-

Fig. 4.

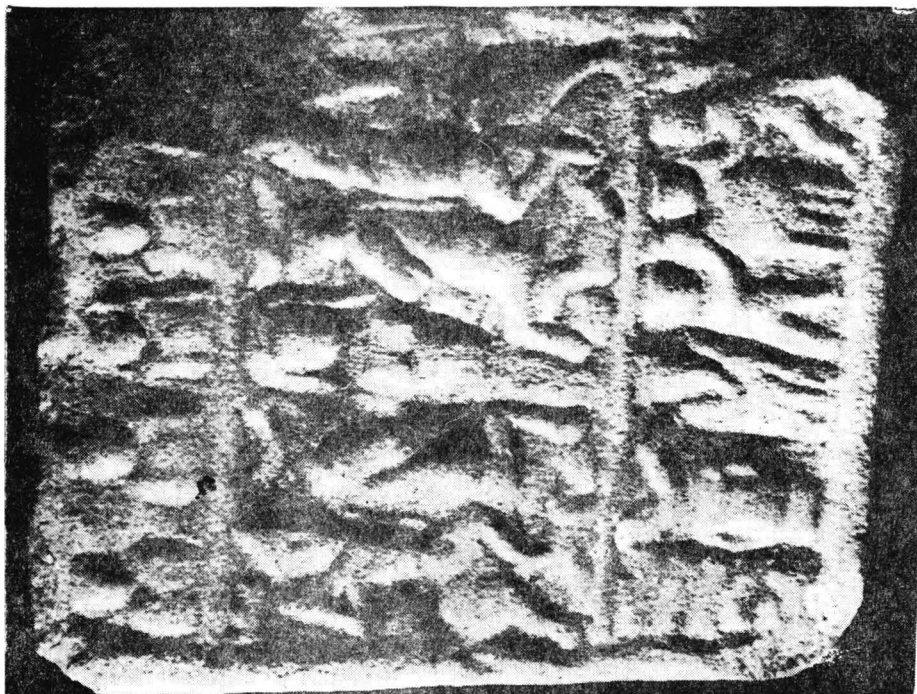

Fig. 5.

lui o pasăre — probabil vultur — are vîrfurile aripilor sprijinite pe pămînt, iar umerii ridicați în sus. Între umeri se distinge capul cu ciocul orientat în jos. În continuarea registrului două personaje, dintre care cel din dreapta jumătate șezînd, încadrează un patrupe. Deasupra patrupeului un vas. În partea dreaptă a acestui registru care este ruptă nu se mai distinge decît capul unei bovine (?).

4. Fragment din partea dreaptă de jos a unei plăci de marmoră albă zaharoasă. Dimensiunile : $0,139 \times 0,097 \times 0,025$ m. Locul de descoperire *Tibiscum* în așezarea civilă pe spațiul dintre clădire cu absidă și templu. Fig. 6.

Fig. 6.

a. Din *Cavalerul danubian*, ce galopează spre dreapta, se mai vede o parte din piciorul drept, iar din cal jumătatea anterioară cu picioarele ridicate. Sub cal, din inamicul căzut la pământ se păstrează doar partea superioară a corpului. Pe capul acestuia, ridicat de la pământ, se mai distinge culoarea roșie cu care a fost marcată lovitura ce l-a răsturnat. Înaintea calului trei personaje. Dintre acestea corpul *Zeîției* este păstrat pînă la sîni inclusiv. În spatele ei un personaj feminin, iar mai spre dreapta un personaj masculin.

Fig. 7.

b. În registrul inferior un personaj cu bonetă frigiană pe cap, șade orientat spre dreapta, ținând în mîna dreaptă întinsă spre un cap de berbec așezat pe o masă cu trei picioare, un obiect de formă lungă. Între personajul amintit și masă un pește sprijinit pe coadă, își înalță drept în sus partea anterioară a corpului. În partea superioară a acestui registru se văd bine cinci găuri care flanchează capul personajului.

5. Copia de argilă a unui relief cu un singur *Cavaler*. Dimensiunile : 0,180×0,125×0,010 m. Originalul acestei plăci se găsea într-o colecție particulară. Locul de descoperire *Ulpia Traiana*. Relieful este împărțit în trei registre despărțite de profile simple la fel ca acelea care încadrează marginile. Fig. 7.

a. Registrul superior are în centru un vas deasupra căruia își înalță capetele doi șerpi. La cele două margini ale registrului busturile reprezintă pe *Sol* și *Luna*.

b. În registrul mijlociu centrul acestuia este ocupat de *Cavalerul danubian* cu bonetă frigiană pe cap galopînd spre dreapta cu mantia flu-turînd. În mîna dreaptă ridicată în sus, ține o lance. Sub cal, dușmanul căzut la pămînt, are capul înălțat. În partea stîngă a acestui registru două personaje masculine cu barbă îmbrăcate cu tunici scurte. În partea dreaptă înaintea calului, alte trei personaje : *Zeîta*, o femeie și un bărbat cu bonetă frigiană pe cap.

c. În registrul inferior de la stînga la dreapta un șarpe se înalță spre capul unui personaj cu bonetă frigiană care stă în picioare avînd brațele întinse lateral. Sub brațul stîng al acestuia probabil un altar. Cu spatele la crater, șezînd, un alt personaj cu bonetă frigiană pe cap ține în mîna dreaptă înălțată spre partea superioară a unui tripied, pe care se află un cap de berbec, un obiect de formă lungă. Pe spațiul dintre om și tripied un pește sprijinit pe coadă își înalță drept în sus partea anterioară a corpului.

6. Recent tot la *Tibiscum*, în așezarea civilă, a fost descoperit încă un fragment dintr-un relief închinat acestor divinități. Executat în marmoră albă, are următoarele dimensiuni : 0,015×0,025×0,010 mm.

a. Din *Cavalerul danubian* nu se mai păstrează decît piciorul drept în schimb din calul ce galopează spre dreapta lipsește o parte din crupă și capul. Sub cal, inamicul înfrînt este căzut cu fața la pămînt. În fața calului trei personaje dintre care două feminine.

b. Registrul inferior pe care se păstrează scena sacrificiului, cuprinde următoarele motive de la stînga la dreapta : un animal este tras de un personaj ce stă cu fața spre el centrul scenei. Deasupra animalului partea anterioară a șarpelui. În spatele personajului amintit din alte două personaje se disting doar capetele. Partea dreaptă a scenei de sacrificiu este aproape identică cu aceea de pe fig. 6. exceptînd boneta frigiană de pe capul personajului ce șade.

Din punct de vedere tipologic patru dintre reliefurile noastre aparțin tipului cu un singur Cavaler și numai unul celui cu doi Cavaleri. În ce privește organizarea elementelor ce intră în reprezentările *Cavalerilor danubieni* toate reliefurile noastre au cîte trei registre.

Ca execuție artistică doar una dintre cele cinci tăblițe descrise mai sus relieful 1 poate fi calificată grosolană.

Fig. 8.

Pe celelalte tăblițe stratul gros de săruri și corodarea au acoperit, sau distrus cea mai mare parte din detaliile elementelor ce intră în repertoriul acestui cult. Excepție de la această constatare face doar fragmentul din tăblița a patra.

Noile reliefuri descoperite în Banat, deși nu se deosebesc, de celelalte aflate pe teritoriul *Daciei*, nici din punct de vedere artistic și nici tipologic, ne permit să ridicăm câteva probleme legate de unele elemente și motive ornamentale ce se întâlnesc în general în repertoriul reprezentărilor acestor divinități.

Pe vreo zece monumente închinat acestor divinități danubiene unul dintre motivele întâlnite este coloana în spirală care încadrează, fie în întregime, fie numai parțial, suprafața sculptată. Tot cam pe atâtea monumente în locul coloanei în spirală întâlnim coloana simplă. Dacă ținem seama de felul în care sînt amplasate aceste coloane, cu sau fără spirale, nu rare ori redînd fațada unui templu, restul acestora nu este pur decorativ⁶.

⁶ Coloana în spirală cu funcția arătată mai sus nu apare pe nici o tăbliță de marmoră, iar coloana simplă, încadrînd însă numai registrul central, o întâlnim numai pe trei din tăblițele amintite: V. D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis aquitum canuvinorum* (CMRED). I. *The monuments*. Leiden 1969, nr. 106, 147, 148, prima din *Dalmatia* și celelalte din Panonia superioară. D. Tudor, căruia îi mulțumim ne comunică descoperirea recentă a unui relief de marmoră la *Romula* cu reprezentare similară. cf. CMRED, II, nr. 109 (în manuscris).

Tot un fel de coloană sau colonetă în spirale mai apare în registrul inferior al unor tăblițe din marmură⁷.

În legătură cu prezența acestui motiv, D. Tudor, ținînd seama de faptul că numărul spiralelor este aproape în mod constant patru, ne dă următoarea interpretare : „Bucata de colonetă, pusă numai în repertoriul tăblițelor din Dacia și al celor trimise de aici în Panonia, nu se poate pune decît în legătură cu credințele în cele patru elemente componente ale Universului”⁸. După părerea noastră acestei colonete în spirală i se poate da și altă interpretare. Mai întîi însă socotim că sînt necesare cîteva precizări. Pe toate tăblițele menționate în nota 7, nu întîlnim decît o singură coloană în spirală. Exceptînd relieful de la *Apulum*, pe care coloneta se găsește plasată în marginea dreaptă a registrului inferior, pe toate celelalte tăblițe ea este în marginea stîngă.

Pe majoritatea tăblițelor la care ne referim în registrul inferior alături de coloneta în spirală apar și alte reprezentări care pot simboliza unul dintre elementele componente ale Universului.

Pe tăblița de la *Apulum*, (D. Tudor, *CMRED*, nr. 1) întîlnim una dintre cele mai complete reprezentări figurate a componentelor Universului alături de colonetă cu patru spirale. Pe celelalte tăblițe la care ne-am referit mai sus, elementele care pot simboliza componentele Universului, deși sînt mai puține ca număr decît pe relieful de la *Apulum* ele există. În această situație se pune în mod firesc întrebarea : spiralele coloanei reprezintă ele elementele Universului ?

Examinînd reproducările reliefului pe care apare coloneta cu spirale am ajuns la convingerea că ea reprezintă de fapt un animal : șarpele. Cel mai concludent exemplu în această privință ni-l oferă tăblița nr. 3 de la *Tibiscum*. Pe aceasta se vede limpede că șarpele, situat deasupra craterului, se desprinde din spiralele coloanei. Același lucru se vede și pe tăblițele 122⁹, 153¹⁰, 184¹¹ și pe tăblița 1 descrisă de noi pe care deasupra craterului vedem desprinzîndu-se din spiralele coloanei tot șarpele. Spiralele coloanei nu ar fi prin urmare altceva decît răsuciturile șarpelui în jurul unui trunchi de copac. De remarcat că pe cele două reliefuluri de la *Tibiscum*, 1 și 3 ca de altfel și pe o parte din cele descrise de D. Tudor, — 64, 76, 122, 184, pentru a le aminti numai pe acelea care sînt foarte clare — lîngă coloneta cu spirale, se găsește un crater. Asocierea șarpelui cu acest recipient nu este întîmplătoare. Ea se întîlnește tot în registrul inferior pe o seamă de plăci din plumb, în mod deosebit pe acelea care se pare că provin din atelierele meșteșugărești existente în *Panonia inferioară*¹². Pe acestea, șarpele, cu o singură încolăcitură, este plasat lîngă motivul central al registrului inferior, un crater, spre gura căruia reptila își înalță capul. În sprijinul interpretării noi pe care o dăm colonetei cu spirale am

⁷ D. Tudor, *CMRED* tabl. 1, 11, 23, 64, 76, 122, 153, 175 și 184, la care se mai adaugă acum din descrierea mea, tăblițele 1 și 3 de la *Tibiscum*.

⁸ D. Tudor, în *Bul. Comis. Mon. Ist. XXXII*, 1939, p. 71.

⁹ D. Tudor *CMRED*, Pl. LX

¹⁰ *Ibidem*, Pl. LXX

¹¹ *Ibidem*, Pl. LXXXII

¹² C. Pop, *Din nou despre Cavalerii danubieni*, în *Sargentia* VII, 1970, p. 87—92.

avea să menționăm că pe tăblițele de plumb șarpele apare împreună cu alte trei animale, pește, leu, cocoș, care simbolizează elementele componente ale Universului.

Un alt element din repertoriul reprezentărilor *Cavalerilor danubieni* asupra căruia vrem să ne oprim puțin este masa cu trei picioare (mensa Delphica) pe care am menționat-o ca existentă în extremitatea dreaptă a registrului inferior pe tăblițele 2, 4 și 5 din descrierea noastră. Același element plasat tot în extremitatea dreaptă a registrului amintit se mai poate vedea și pe cinci dintre tăblițele descrise de D. Tudor¹³. Lipsa de precizie în redarea formelor și starea de conservare a acestor reliefuri l-au determinat pe D. Tudor să creadă că pe tabla acestei mese este reprezentat un pește sau un cap de berbec¹⁴. Tăblițele 4 și 5 din descrierea noastră lasă să se vadă cit se poate de clar că pe masa situată în extremitatea dreaptă a registrului inferior este redat un cap de berbec și nu un pește. Același lucru se poate vedea și pe relieful nostru nr. 2. Pe aceste tăblițe peștele se află între personajul ce șade și masa. În același loc este plasat și pe reliefurile 9, 16 și 29 din *CMRED*. Pe tăblița 55 de la D. Tudor, peștele este plasat sub masă, în fața personajului ce șade, iar pe tăblița 113, în centrul registrului inferior. Dat fiind faptul că dintre reliefurile amintite mai sus, șapte provin în mod cert din *Dacia*, unul din *Moesia superior* și unul din *Dalmația* putem conchide că scena alcătuită dintr-un personaj șezînd în fața unei mese pe care se află capul de berbec este caracteristică tăblițelor executate de meșteri din *Dacia*¹⁵.

Nu am putea încheia prezentarea acestor noi tăblițe închinete *Cavalerilor danubieni* fără a ne opri puțin asupra reliefului 1 descoperit în castrul de la *Tibiscum*. Pe această tăbliță inamicul căzut sub cal poartă pe cap boneta frigiană. Cu toate că această piesă de îmbrăcăminte face parte aproape constantă din costumul pe care-l poartă *Cavalerii* reprezentați pe tăblițele de piatră, boneta frigiană o mai întâlnim purtată și de alte personaje prezentate în prezentările acestui cult. Excepție face doar inamicul căzut sub cal. Dacă nu cumva inamicul de pe tăblița 90¹⁶ poartă pe cap o astfel de bonetă, — D. Tudor nu sugerează în descrierea d-sale această posibilitate,¹⁷ atunci relieful de la *Tibiscum* ar fi singurul pe care rivalul înfrînt poartă pe cap o astfel de bonetă.

Referitor la aceeași tăbliță nr. 1, am reaminti în încheiere faptul că cei doi acoliți din registrul central țin fackele orientate la fel ca pe reliefurile mitrice.

Cu toate că cele cinci tăblițe descrise mai sus nu aduc nimic nou ca material religios, fiindcă toate elementele din repertoriul lor sînt cunoscute, au darul de a contribui la mai deplina cunoaștere a unor caracteris-

¹³ D. Tudor, *CMRED tăblițele 9, 16, 29, 55, și 113*. Probabil că aceeași scenă o avem și pe tăblița 14.

¹⁴ D. Tudor, *O. C.*, p. 6, 10, 66.

¹⁵ Tăblița din *Moesia superioară* (*CMRED*, Pl. XXVIII), aflată la *Vimi naciun*, nu este un impediment în formularea acestei concluzii, ca de altfel nici cel aflat în *Dalmația* (*CMRED*). Pl. LVII). Ultima se deosebește fundamental de celelalte. În orice caz nu este vorba de un pește pe masă cum crede D. Tudor.

¹⁶ D. Tudor (*CMRED*, Pl. XLVI).

¹⁷ D. Tudor, *O. C. p.* 53, nr. 90

tici proprii doar reliefurilor din *Dacia*. În această ordine de idei am amintit în primul rând faptul că ele confirmă părerea exprimată de D. Tudor în legătură cu prezența colonetei cu spirala exclusiv pe tăblițele ce provin din *Dacia*. Acesteia i-am adăugat acum scena alcătuită din personajul ce șade în fața unei mese cu trei picioare pe care se află capul de berbec, scenă întâlnită pe noua tăbliță tot în registrul inferior.

Cu aceste cinci tăblițe de la *Tibiscum* descrise mai sus numărul celor descoperite în Banat se ridică la 12¹⁸, iar totalul monumentelor închinete *Cavalerilor danubieni* aflate în *Dacia*, la 59¹⁹. La acestea dacă am mai adăuga încă vreo 20 găsite în afara *Daciei*, dar provenind de aici, s-ar putea spune că două treimi din numărul total al tăblițelor din marmură închinete acestui cult din *Dacia*. În fața acestei situații concluzia se impune de la sine.

NEUE VOTIV-TAFELN AUS TIBISCUM

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Autor beschreibt die letzten Tafeln die auf dem Geibiete des Munizipiums Tibiscum, im Laufe der von ihm geleiteten archäologischen Forschungen, entdeckt wurden und welche den Rittern aus dem Donaugebiete gewidmet sind.

¹⁸ Zece de la *Tibiscum*, una aflată la *Pojejena* (v. D. Tudor, *CMRED* nr. 25), și una (v. D. Tudor, *CMRED* nr. 28) la care I. Hampel, în *Arch. ért.*, 1903, p. 326—327, precizează : „se spune că a fost aflat în județul Timiș”.

¹⁹ Noi am socotit 54. D. Tudor a avut amabilitatea să ne comunice că ele sînt 58. Ultimul relief de la *Tibiscum* ridică numărul acestora la 59.

Prin anii 1927—1928 cu ocazia construirii unui drum forestier a fost descoperit în hotarul satului Dalboșeț (jud. Caraș-Severin) pe locul numit „Moara pitulată“, situată cam la 7 km SE de sat pe valea Bîrzului, un tezaur compus din cca. 100 monede romane imperiale de bronz în cea mai mare parte din secolul IV. O parte din monete a rămas la diferite persoane din sat, cea mai mare parte au fost achiziționate de Muzeul Banatului unde se află în prezent ¹.

Localitatea Dalboșeț se află pe malul stîng al riului Nera, la aproximativ 60—70 km de vărsarea lui în Dunăre, care constituia după retragerea lui Aurelian granița de N a imperiului în această parte. Localitatea este cunoscută în literatura arheologică ². Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani în punctul numit „Dragomireana“ au scos la lumină o construcție pe care autorul cercetărilor D. Protase o consideră o villa rustica ³. Lipsesc însă orice elemente de datare a construcției.

În cele ce urmează prezentăm cele 74 monede din tezaur aflate în Muzeul Banatului ⁴. Lista lor este următoarea ⁵:

1. Fals monetare destul de grosolan (subacrat) după un denar emis de Antoninus Pius sau Commodus.

2. Gallienus. Antoninian. Cohen ², V, 718—720.

3. Gallienus. Antoninian. Cohen ², V, 1008—1012.

Majoritatea pieselor din tezaur sînt însă monete de bronz din secolul IV emise în următoarele ateliere:

¹ D. Protase, *Tezaure monetare romane în Dacia romană și post-romană* (mss). I.a localitatea Dalboșeț autorul face o descriere detaliată a locului descoperirii și condițiilor tezaurului.

² *RepArh* (mss Cluj) Dalboșeț; *T.I.R.*, L 34 (Aquincum—Sarmizegetusa—Sirmium), Budapesta, 1969, p. 52, Dalboșeț.

³ *Săpăturile arheologice din R.S. România pe anul 1970*, în *SCIV*, XXI, 1971, p. 506—507, Dalboșeț.

⁴ Tezaurul se păstrează sub numărul de inventar: 203—265, 375.

⁵ Pentru determinarea monedelor am folosit catalogul: P.V. Hill, J.P.C. Kent, R.A.G. Carson, *Late Roman Bronze Coinage* (prescurtat LRBC): P.V. Hill, J.P.C. Kent, *I The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324—346*; și R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *II Bronze Roman Imperial Coinage of the Late Empire A.D. 346—498*, London, 1965. Am adoptat deasemenea termenul FH (falling horseman = călăreț care cade de pe cal) folosit de autori.

ROMA

352—345

4. Constantius II

cf. LRBC, II, 677, dar

RZ

5. „

cf. LRBC, II, 674, dar

R*S

SISCIA

335—337

6. Constantius II

cf. LRBC, II, 755, dar

SIS

341—346

7. Constans

LRBC, II, 792

ASIS

8. „

cf. LRBC, II, 793, dar

BSIS

351—354

9. Constantius II

LRBC, II, 1204

LXXII |

*ASIS ∪

10. „

cf. LRBC, II, 1218, dar

BSIS

11. Gallus

cf. LRBC, II, 1223, dar

BSIS

12. Constantius

cf. LRBC, II, 1222, dar

† SIS

355—361

13. Constantius

LRBC, II, 1128

ASISZ

14—15. „

LRBC, II, 1234

M |

ASISZ

16. „

LRBC, II, 1234

M |

BSISZ

17. Constantius II sau
Iulianus

cf. LRBC, II, 1234 sau
1235

M |

ASISZ

18. Constantius II
bilă parțială.

cf. LRBC, II, 1234

Exerga ilizi

SIRMIUM

351—345

19. Constantius II

LRBC, II, 1603

ASIRM

355—361

20. Constantius II

LRBC, II, 1609

M |

ASIRM

21—22. Constantius II

LRBC, II, 1610

M |

ASIRM •

23. Iulianus

cf. LRBC, II, 1611, dar

M |

BSIRM •

24—25. Constantius II

LRBC, II, 1612

M |

•ASIRM •

26. Constantius II

cf. LRBC, II, 1612, dar

M |

•BSIRM •

THESSALONIC

341—346

27. Constantius II	cf. LRBC, II, 859	•
28. Constantius II	LRBC, I, 860—861	SMTSA
SMTSA

351—354

29. Constantius II	LRBC, II, 1683	SMTSA

HERACLEA

351—354

30. Constantius II	cf. LRBC, II, 1900, dar	SMHB

CONSTANTINOPOLIS

351—354

31. Gallus	cf. LRBC, II, 2034, dar	B •
CONSA
32. Constantius II	cf. LRBC, II, 2037	• S • *
CONSA
33. Constantius II sau
Gallus	cf. LRBC, II, 2039—2040	CONSA
34. Constantius II	LRBC, II, 2043	CONSA
35. Constantius II	cf. LRBC, II, 2043, dar	CONSE

CYZICUS

351—354

36. Constantius II	LRBC, II, 2496	SMKA
37. Gallus	cf. LRBC, II, 2497, dar	SMKT

ANTIOCHIA

351—354

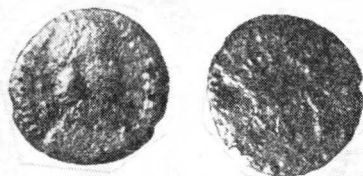
38. Constantius II	cf. LRBC, II, 2634, dar	ANS

În afară de acestea există un număr de piese a căror atribuire cronologică exactă s-a putut face numai după avers și câteva detalii ale reversului.

39—47. Constantius II	351—361. FH3	//////
M
48—53. Constantius II	355—361. FH3	//////
54—56. Constantius II	Revers ilizibil	
57. Gallus	351—354. FH3	Pe avers A
58. Gallus	351—354. FH3	Pe avers Δ
59. Gallus	351—354. FH3	• S •
//////

6

10

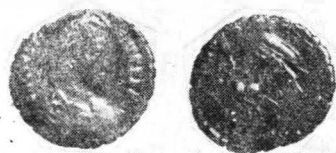
16

11

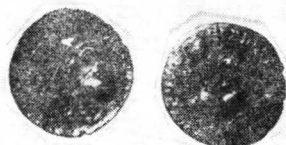
22

24

30

38

36

60—61. Gallus

351—354. FH3

62. Gallus

351—354. FH3

63. Iulianus

355—361. FH3

64. Gallus sau Iulianus

351—361. FH

65—72. Avers și revers ilizibil. Se distinge FH.

Exergă ilizibilă.

73. Nedeterminabil.

351—361 (?)

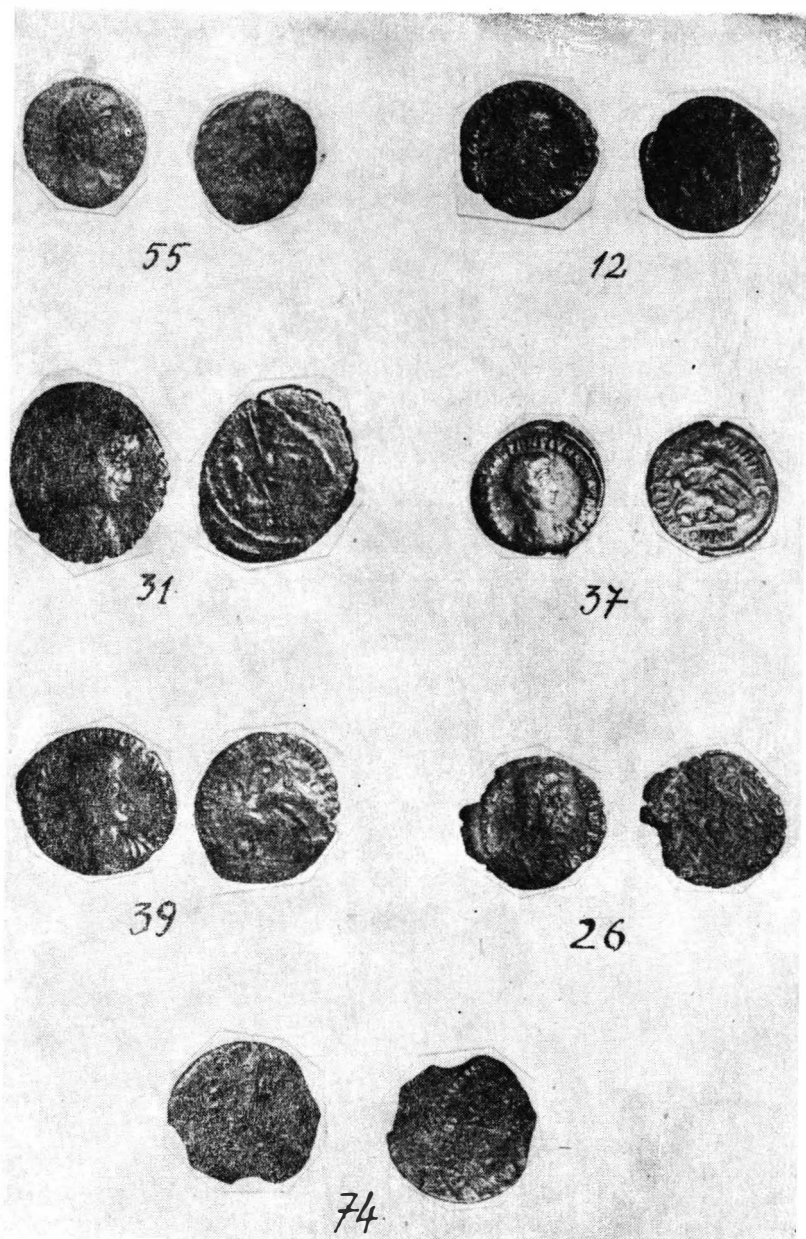
74. Imitație barbară după o monedă a lui Constantius II cu legenda Fel Temo Reparatio. Emisă probabil între 351—361.⁶

După cum arată lista monetelor, alături de piesele din secolul IV, care constituie grosul tezaurului, sint prezente și trei piese din secolele II—III (nr. 1—3) care au rămas în circulație și au fost teaurizate alături de celelalte monete, tocmai pentru că erau din bronz și își pierduseră de mult poșgița de argint. Tezaurul se încheie cu monete emise între anii 355—361 de către Constantius II și Iulianus Caesar. Piesele tezaurului nu depășesc anul 361, an în care Constantius II moare, iar în toamna aceluiași an Iulianus ia titlul de Augustus.

Prezentăm mai jos un tabel cu repartizarea monetelor pe monetării și ani de emisie :

	335—337	341—346	351—354	352—354	355—361	Total
Roma				2		2
Siscia	1	2	4		6	13
Sirmium			1		7	8
Thessalonice		2	1			3
Heraclea			1			1
Constantinopolis			5			5
Cyzicus			2			2
Antiochia			1			1
	1	4	15	2	13	35

⁶ O monedă de imitație a mai apărut în Banat într-o descoperire de la Tibiscum (Jupa, jud. Caraș-Severin) : N. Gudea, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Banat*, în *Banatica*, Reșița, 1970, p. 141—142.

M. Moga— N. Gudea, *Un tezaur din secolul al IV-lea la Dalboșeș.*

După cum reiese din tabelul prezentat mai sus, numărul cel mai mare de monete provine din atelierele de la Siscia și Sirmium și apoi din cele balcanice. Zona în care a fost descoperit tezaurul explică, credem această repartizare a monetelor. Este firesc ca numărul cel mai mare de monete să provină din atelierele cele mai apropiate. Emisiunile monetare din anii 341—346 sînt reprezentate prin piese cu legenda reversului VICTORIAEDDAVGGQNN (care sînt emise în cea de a IV-a perioadă de emisie din acești ani), iar cele de după 351 sînt reprezentate exclusiv prin piese cu legenda reversului FEL TEMP REPA RATIO cu FH (=falling horseman). Faptul reprezintă în același timp și o indicație în legătură cu data acumulării tezaurului și cu proporțiile foarte mari ale emisiunilor cu FH. Așa arată dealtfel și tabelele care urmează :

			335— 327	341— 346	351— 354	352— 354	355— 361	351— 361	Total
Secolul II	1								1
Gallienus		2							2
Constantinus II			1						1
Constantius II				2	12	2	18	12	46
Constans				2					2
Gallus					9				9
Iulianus							2		2
Constantius, Gallus sau Iulianus								9	9
Nedeterminabile									1
Imitație barbară									1
	1	2	1	4	21	2	20	21	+2 74

Reprezentarea grafică a acestei situații se prezintă astfel :

Repartiția monetelor ne arată că grosul tezaurului a fost acumulat între anii 354—361 și că tezaurul a fost îngropat la o dată apropiată de cea a ultimelor emisiuni prezente, deci după 361, probabil între 361—363.

Atît proporțiile modeste ale tezaurului cît și puținele cunoștințe pe care le avem în legătură cu structura internă a tezaurelor din Banat din această epocă nu ne permit deocămdată considerații mai ample în legătură cu afliuxul de monetă din imperiu spre Banat. Preferăm deci să luăm act de fapte fără a încerca explicația lor.

Cu prilejul determinării monetelor din acest tezaur a fost depistată o regretabilă eroare de tipar la catalogul LRBC, susceptibilă de a-i deruta pe cei care lucrează cu el⁷.

Micul tezaur prezentat în lucrarea de față reprezintă un modest început la studiul circulației monetare în Banat în secolul IV.

DER MÜNZEN-SCHATZ VON DALBOȘEȚ, IV. Jh.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser führt uns einem Schatz bestehend aus 74 römischen Bronze-Münzen die meisten aus dem IV. Jh. stammend vor, welche man bei Dalboșeț (Kreis Caraș-Severin) im Norden am Donau-Liman des Imperiums entdeckte.

Der Schatz enthält drei Geldstücke aus Bronze (einen Denar und zwei Antonius-Münzen) die seit dem I.—II. Jh. zirkulieren. Er umfasst noch Münzen von Constantius II. und Iulianus geprägt, die nicht weiter als bis ins Jahre 361 reichen. Die Masse des Schatzes besteht aus Münzen aus dem Atelier von Siscia und Sirmium und anderen Werkstätten des Balkans aus den Jahren 354—361. Man nimmt an, dass der Schatz kurz nach 361 vergraben wurde. Er enthält auch noch eine Imitation nach einer Bronze-Münze geprägt von Constantius II mit FEL TEMP REPÄRATIO und FALLINTG HORSEMAN.

⁷ Autorii LRBC descriu la Key to plates cu exactitate diferitele tipuri ale FH, dar la fotografiile de pe planșa II din lucrare s-a produs o inversare între FH3 și FH4. Depistarea acestei erori se datorează profesorului E. Chirilă căruia îi aducem cu acest prilej mulțumiri pentru sugestiile în legătură cu modul de publicare al tezaurului.

În februarie, 1971 la C.A.P. Ciacova, pe locul numit „Gheorghianu”, cu ocazia săpăturii pentru o casetă în care să se monteze o basculă, muncitorii au descoperit mai multe obiecte, pe care le voi prezenta pe rînd :

O cană, care după formă, pastă și factură aparține unui mormînt de incinerare din epoca bronzului și trei schelete, dotate cu inventar, dintr-o perioadă post romană.

I. *Cana* (fig. 1) este de formă tronconică în partea inferioară, are mijlocul bombat, gîtul aproape cilindric, gura largă cu buză răsfrîntă și îngroșată. orizontal. A avut o toartă trasă din marginea buzei și prinsă pe mijlocul bombat, însă nu s-a păstrat. Mijlocul este împărțit în registre, prin grupe de linii verticale, plecate de la baza gîtului pînă pe mijloc. În registrele libere sînt trei proeminențe mici, conice, limitate în semicerc de alveole mici, executate probabil cu un pai. Pasta vasului este de calitate bună, netedă, de culoare cenușie-închisă. Înălțimea vasului este de 9,7 cm diametrul gurii de 8,3 cm al mijlocului de 10 cm al fundului de 4,4 cm.¹

După afirmațiile localnicilor, în aceeași groapă s-au descoperit trei schelete, culcate pe spate, orientate cu capul spre sud-est. Între femurile unuia, s-au găsit două săgeți de fier, de formă rombică, una întreagă, cealaltă fragmentară, ambele puternic oxidate, avînd lungimea de 8 cm și lățimea maximă de 6,5 cm (fig. 2). După formă și tehnică, sînt asemănătoare aceloră descoperite în mormintele avare de la Sinpetru-German Jud. Timiș.²

În inventarul celui de-al doilea mormînt s-au descoperit două brățări și un fragment de inel. Ambele brățări (fig. 3 a și b) sînt confecționate din bare de bronz de secțiune circulară cu capetele desfăcute subțiate la vîrf — un capăt al uneia este deformat prin batere. Brățara (b) are grosimea barei de 5 cm. În majoritatea lungimii este acoperită cu o patină nobilă lustruită, spre capete însă, patina se îngroașă și devine malignă în unele porțiuni. Este ruptă și are diametrul de 7,3 cm. și 6,7 cm. Brățara (a) nu prezintă patină, întrucît muncitorii au îndepărtat-o prin frecare. Diametrul ei este de 7 cm iar grosimea barei de 0,3 cm.³

¹ Analogii pentru formă, tehnică, decor, culoare, se află între ceștile găsite în cîmpul de urme funerare descoperite la Cruci, Biled, Bobda, aflate în colecția Muzeului Banatului—Timișoara.

² Analogii în Materiale și cercetări arheologice, VIII, 1962, pag. 737, fig. 7,5 ; Idem ,V, 1959, pag. 237, fig. 1,7. Dacia, n.s. X, 1966, pag. 278, fig. 18, 22. idem, pag. 283, fig. 23, 5,6 ; 14,20.

³ Ibidem, pag. 283, fig. 23, I, 16, 17, 22. Idem, Materiale, VII, pag. 557, fig. 6,8.

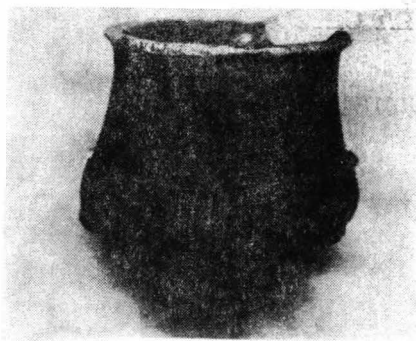

Fig. 1.

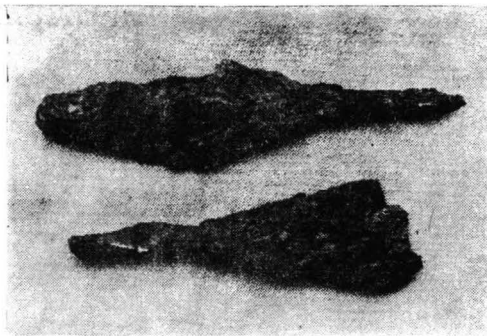

Fig. 2.

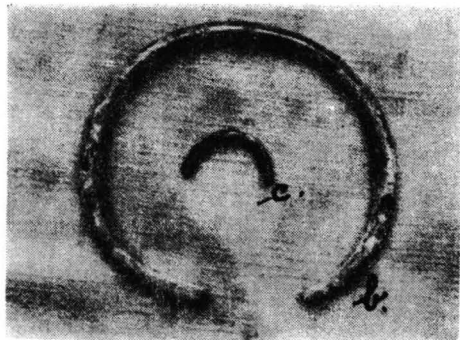
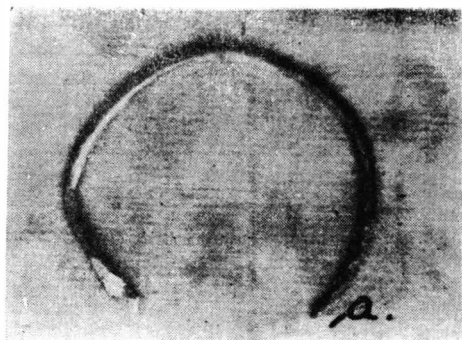
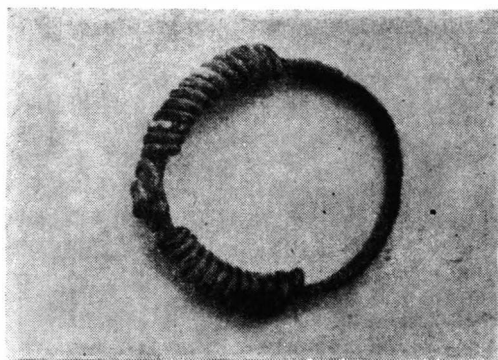

Fig. 3.

Din același complex face parte și fragmentul provenit probabil dintr-un inel de buclă, de secțiune triunghiulară, cu diametrul de 2 cm și grosimea de 0,2 cm. ⁴ (fig. 3 c).

Celui de-al treilea mormînt îi aparține un inel (fig. 4) din sîrmă dublă de bronz cu capetele înfășurate în spirală în mijlocul feții exterioare și terminate prin înfășurarea lor de-o parte și de alta a decorului spiralat. Este acoperit cu o patină splendidă nobilă, de culoare verde-deschis și lucioasă. Diametrul inelului este de 2,4 și 2 cm. ⁵

Tot mormintelor, fără a putea preciza însă căruia dintre ele, îi aparțin și două bare de secțiune rectangulară, una din cupru, lungă de 7,8 cm, cealaltă de argint fin, lungă de 9 cm. După unele indicii, am dedus că ambele au fost părți componente ale unui colier, dar în urma curățirii și a îndreptării lor de către cei ce le-au descoperit, nu pot fi determinate decît cu multă aproximație.

Din cele relatate pînă aici, precum și pe baza inventarului pe care muzeul nostru îl deține în colecția sa, provenit de la Ciacova în decursul anilor, rezultă că pe aceste locuri au existat condiții propice dezvoltării vieții și activității oamenilor.

DURCH ZUFALL ENTDECKTE ARCHÄOLOGISCHE FUNDE IN CIACOVA (TIMIȘ)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin beschreibt archäologische Funde, die zufällig von einer Arbeitergruppe in Ciacova—Kreis Timiș, im Jahre 1971 entdeckt wurden. In den Grabstätten wurden eine kegelstumpfförmige Kanne, zwei rhombusförmige eiserne Pfeile (eine ganze und eine zerstückelte), zwei Armringe und ein Ringbruchstück, ein doppelter Bronzedrahtring, zwei Stäbe mit rechtwinkligem Querschnitt — einer aus Kupfer und einer aus feinem Silber (wahrscheinlich Halskettenteile), vorgefunden. Diese Stücke neben anderen archäologischen Funden, die in den Sammlungen des Banater Museums aufbewahrt werden, beweisen eine Lebenskontinuität in dieser Gegend bis zum Jahre 1470, in welchem diese Ortschaft zum ersten Male schriftlich unter dem Namen Kewche belegt ist.

⁴ Analogii ca material, tehnică de confecționare, în Hampel un cercel, găsit în Ungaria la Szeged, datat în sec. IX—X e.n. în A.É. vol. XIV, tabla LII.

⁵ N. Ilieșiu, Comunele din Jud. Timiș, manuscris, pag. 186.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea marchează apariția unui număr însemnat de lucrări consacrate românilor, unele dintre acestea ciștigându-și merite deosebite în propagarea în apusul Europei a cauzei poporului nostru, a aspirațiilor sale de libertate și unitate. Opere ca : *La Roumanie* (1844), *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain* (1847), *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie* (1850) sau *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie* (1859), sînt edificatoare în acest sens. Astfel H. Deprez, în *La Moldo-Valachie et le Mouvement roumain*, urmărind rădăcinile istorice ale unității poporului român, îl consideră pe Horea continuator al operei marilor principii ai Moldovei și Țării Românești, purtător al ideii de libertate și unitate națională¹.

Autorii acestor lucrări contribuie la stimularea și sprijinirea năzuințelor poporului român. Prin scrierile lor, ei pun în centrul atenției europene năzuințele de libertate socială și națională a românilor². De altfel, această „problemă orientală“ era dezbătută cu un interes deosebit de către opinia publică occidentală. Tot mai răspîndite devin idei, ca acelea, că sîntem un neam nobil, capabil de civilizație și propășire ; că purtăm în înfățișarea și mai ales în graiul nostru, urmele poporului roman ; că ni s-au călcat în decursul istoriei drepturile prevăzute în tratatele noastre ; că avem bogății naturale, că putem fi utili politicii europene³.

Conștiința noastră națională, readusă la viață din pornire proprie românească, prin școală, cultură și tradiții, găsește o adeziune favorabilă la purtătorii ideilor înaintate ale vremii, veniți pe meleagurile noastre, constituind și un prim contact al aspirațiilor seculare ale poporului nostru cu reprezentanții opiniei publice europene cele mai înaintate. Începînd cu perioada din jurul anului 1840, acțiunea pornită pentru lămurirea chestiunii românești în fața străinătății, în general, și a Franței, în special, prinde din ce în ce mai trainică rădăcină, își precizează tot mai mult tendințele, își clarifică punctele de vedere, iar unele rezultate se și fac simțite. O stăruitoare activitate se desfășoară în fața cititorilor, învățaților și oamenilor politici ai Franței, activitate din ce în ce mai vie, mai cuprinzătoare ca semnificație⁴. Călători, savanți, literați, diplomați, străbat

¹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*. București, 1967, p. 389.

² *Ibidem*, p. 390.

³ V. Haneș, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, vol. I—II, București, 1929, p. 180.

⁴ *Ibidem*, p. 181.

țările noastre și se simt prin propria lor rațiune, obligați să-și spună cuvântul în privința soartei poporului român. Informații prețioase despre principate capătă Apusul de la Vaillant, Colson, Kotzebue, doctorul Dominique Athanase Guillaume, ducele de Ragusa, Marmont, sau englezul John Paget ⁵.

În cadrul acestor începuturi de apropieri ale poporului român cu opinia europeană, considerăm a nu fi lipsite de interes, destăinuirile și păreriile unui călător prin Transilvania, din anii premergători revoluției de la 1848. Este vorba de francezul Auguste de Gerando, apropiat de cercurile guvernamentale din Ungaria și Transilvania, după cum de altfel, singur mărturisește. Paginile acordate românilor din Ardeal, în lucrarea sa *La Transylvanie et ses habitants* (apărută la Paris în anul 1845), ocupă un loc însemnat între scrierile vremii. Dar unele opinii referitoare la poziția reală ocupată de români din Transilvania, au surescitat chiar imediat după apariția cărții, aprige controverse, ale căror purtător s-a desemnat George Barițiu ⁶.

Auguste de Gerando s-a născut la Lyon în anul 1820, se căsătorește în 1840 cu contesa maghiară Emma Teleki și decedează la Dresda în 1840. Este autorul mai multor lucrări, printre care cităm : *Essai historique sur l'origine des hongrois* (Paris, 1844) și *L'esprit publique en Hongrie depuis la révolution française* ⁷.

Cartea lui A. de Gerando, apărută la Paris în 1845, la un an după vizita întreprinsă de autor în Transilvania, reflectă contactul acestui călător cu aspectele complexe ale unei lumi necunoscute pînă atunci de el — ca de altfel și de către contemporani —, aspecte pe care nu va reuși să le înțeleagă pe deplin, cu toate că nu a fost lipsit de bunăvoință.

Deși marele istoric N. Iorga consacră o pagină în voluminoasa sa lucrare, *Istoria românilor prin călători*, descrierile făcute de A. de Gerando privitoare la români, conținutul cărții franțuzești este reflectat foarte sumar, fapt care reiese și din spațiul redus acordat acesteia. Alte mențiuni despre opera călătorului apusean le găsim în lucrarea acad. D. Prodan, *Suplex Libellus Valachorum* ⁸, sau în monografia lui V. Netea dedicată lui George Barițiu ⁹.

Lectura cărții lui A. de Gerando oferă o gamă largă de informații privitoare la românii transilvăneni, informații pe care le considerăm interesante, chiar dacă uneori acestea sînt umbrite de imagini deloc ferice, făcute însă cu bună credință, deoarece autorul nu era scutit de tributul pe care îl revendicau relațiile sale foarte apropiate cu reprezentații claselor conducătoare maghiare (era căsătorit, după cum am amintit, cu contesa Emma Teleki). El își însușește unele din concepțiile acestei clase,

⁵ Informații despre acești călători, vezi la N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. IV, București, 1929, p. 163 ; C. Bodea, *Contribution a la historie de la révolution de 1848—1849 en Transylvanie et en Hongrie*. John Paget, în *Nouvelles études d'histoire*, II, București, 1960.

⁶ G. Barițiu, *Reflexii la descrierea românilor prin A. de Gerando*, în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, Brașov, anul VIII, 1846, nr. 6—7.

⁷ Vezi, s. v. A. de Gerando, în *Revai Nagy Lexicon*, I, Budapesta, 1912.

⁸ Vezi nota 1.

⁹ V. Netea, *George Barițiu. Viața și opera*, București, 1967.

concepții pe care nu le-a putut evita și pe care ar fi putut să le pună la îndoială numai prin cunoașterea și, mai ales, prin înțelegerea în profunzime a unor fenomene. Acest din urmă deziderat nu l-a putut satisface întotdeauna, poate și datorită faptului că unui călător lucrurile de fond îi sînt mai puțin accesibile, oricît de perspicace ar fi. Aceste începuturi de contacte ale unor străini cu românii fiind încă rare, A. de Gerando nu a putut beneficia de surse bune de informații.

Încă de la începutul cărții, cărturarul francez se arată surprins de faptul „că nu toate satele din Ungaria sînt sate ungurești“, iar diversele „națiuni“ care au dominat rînd pe rînd aceste ținuturi nu s-au asimilat cu locuitori autohtoni¹⁰. Autorul arată în continuare, că în urma cuceririi acestor regiuni de către maghiari, românii au fost împinși spre nord și sud, bogatele cîmpii din centru intrînd în stăpînirea cuceritorilor¹¹. Menționăm că itinerariul lui A. de Gerando includea valea Mureșului, nordul Transilvaniei, Zarandul, Clujul, Blajul, ca apoi să coboare în Hunedoara, astfel că referirile sale privesc mai mult pe românii din aceste părți¹².

Tot timpul călătoriei sale, călătorul francez a fost frapat de numeroasele bogății naturale ale țării pe care o vizita, enumerînd minele de argint, aramă, plumb, mercur, zinc, arsenic, cobalt, bismut, telurii, pietre prețioase etc.¹³.

Deși rezervă un capitol special românilor, pe tot parcursul lucrării, el nu pierde nicicînd ocazia de a face referiri la aceștia. Românii sînt „fii ai dacilor învinși și ai colonilor implantați de Traian, sînt un popor care pe limba sa se numește român, care a conservat nu numai idiomul și fizionomia cuceritorilor, dar care dintre toate popoarele a păstrat cel mai fidel ideile lor și obiceiurile lor și totuși Dacia nu rămase provincie romană decît 170 de ani“¹⁴.

Numeroasele urme ale stăpînirii romane în Dacia trezesc, de asemenea, admirația călătorului francez, care consideră că astfel de urme bogate nu există nici în Spania, nici în Gallia și nici chiar în Italia. Plină de interes este și constatarea existenței a numeroase „locuri“ (cîmpii), care poartă numele lui Traian — prezent încă în memoria poporului român —, în Moldova, Țara Românească și Transilvania, ceea ce lasă să se întrevadă că autorul nu este străin de ideea originii comune a poporului din cele trei țări românești¹⁵.

A. de Gerando este convins și de continuitatea românilor pe teritoriul pe care îl ocupă astăzi, spunînd că „descendenții românilor, poporul pe care Aurelian nu-l luase cu el, subzistă încă“¹⁶. „Ei, românii, aveau șefii lor naționali, cînd fură subjugăți de maghiari“¹⁷. Apoi, autorul descrie cucerirea Transilvaniei de către maghiari în secolul X, amintește pe secui ca fiind o fracțiune a acestui popor de cuceritori, iar despre saxoni (sași,

¹⁰ A. de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, 1845, p. 2.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 35.

¹³ *Ibidem*, p. 40.

¹⁴ *Ibidem*, p. 45.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 46.

¹⁷ *Ibidem*.

n.r.) admiși în secolul XII în Transilvania, vorbește ca de niște coloni. Aceste trei „națiuni“ își au administrația lor distinctă, drepturile și privilegiile lor aparte, toate prerogativele fiind consfințite prin „unirea“ instituită solemn în Dieta de la Turda din anul 1545¹⁸. Sub cele trei „națiuni unite“, sînt românii, „vechii stăpîni ai pămîntului“ și „cei mai numeroși locuitori“, care nu posedă teritoriu și care sînt dispersați pe toată suprafața țării¹⁹.

Referindu-se la numărul populației transilvane, A. de Gerando constată inexistența unui recensămînt general, dar ia cunoștință de tabelele statistice întocmite pe confesiuni, dintre care ultimele au fost publicate în anul 1837 și pe care le citează în lucrarea sa²⁰. Identificînd pe români ca aparținînd cu toții religiei ortodoxe, saxonii fiind luterani, iar maghiarii și secui, catolici, calvini și unitarieni, cifrele obținute de autor sînt concludente pentru stabilirea superiorității numerice a românilor ardeleni.

Arătîndu-se impresionat de diversitatea peisajului, călătorul francez acordă un loc important în economia cărții sale și descrierii portului popular. Costumele — arată A. de Gerando — variază după națiuni, „cel mai pitoresc dintre toate este cel al românilor“²¹. Îmbrăcămintea femeilor este curată și elegantă; ele poartă o cămașă de pînză, ornată pe piept cu broderii din lînă roșie sau albastră. O centură roșie fixează pe corp cămașa, care este foarte scurtă și care întilnește o fustă lungă albă. În față și în spate flutură un șorț de lînă cu dungi colorate, numit „catrință“²². A. de Gerando se ocupă pe larg și de îmbrăcămintea bărbaților, descriînd totodată unele obiceiuri de la sate.

Trecînd prin Cluj, autorul reține denumirea dată de români acestui oraș, denumire pe care o consideră derivată din latinescul „Clus“.

Interesante sînt apoi relatările călătorului francez privitoare la „mișcarea intelectuală“ a românilor transilvăneni. El poposește la Blaj, vizitează reședința episcopală și colegiul din acest oraș, pe care le descrie destul de amănunțit. A. de Gerando arată că școlile din Blaj fac eforturi considerabile de ridicare culturală a poporului român, în condițiile în care locuitorii Ungariei și Transilvaniei, opriți mult timp de războaie sîngeroase, pe calea civilizației, „se agită și merg către un viitor mai bun“²³. În această misiune de „culturalizare“, autorul acordă clerului român un rol principal, subliniind influența mare pe care o avea acesta în rîndul poporului. De asemenea, este amintită existența celor două culte, greco-catolic și ortodox, Blajul fiind reședința episcopiei unite. A. de Gerando este primit de către episcopul Blajului, cu care conversează în limba latină, fiind încîntat de ospitalitatea cu care este onorat; vizitează apoi colegiul, unde este însoțit de profesorul de filozofie Iosif Popp, un „tînăr inteligent“, ce cunoștea franceza, italiana, germana, latina, turca, maghiara și româna²⁴. Parcurgînd „cu plăcere“ sălile de studiu și clasele, cărtura-

¹⁸ *Ibidem*, p. 51.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 60.

²² *Ibidem*, p. 61.

²³ *Ibidem*, p. 211.

²⁴ *Ibidem*, p. 217.

rul francez ascultă „această dulce limbă românească, care îmi părea armonioasă ca venețiana“, fiind totodată „frapat de fizionomia inteligentă a mai multor elevi“²⁵.

În sfârșit, A. de Gerando încearcă să explice atitudinea românilor transilvăneni față de clasele conducătoare, pe care el le denumește cu noțiunea generală de „maghiari“. Amintind de rezerva pe care o avea în privința unui resentiment al românilor determinat de deposdarea drepturilor lor, înainte de vizita lui la Blaj, A. de Gerando, după șederea în acest oraș, se liniștește în privința clerului unit, pe care-l vede dispus la o acceptare a stărilor de fapt. Călătorul gîndește la fel și despre preoții ortodocși, pe care îi consideră însă aflați sub anumite influențe străine. Cărturarul vorbește apoi că în Transilvania s-a format un partid român, al cărui organ este „Gazeta de Transilvania“, care apare încă din anul 1838 la Brașov. În ochii acestui partid, „maghiarii (clasele conducătoare, n.n.) sînt oaspeți incomozi care au venit să aducă tulburare în patrie; străini uzurpatori, care sînt pentru români, ceea ce turcii sînt pentru principate“²⁶. În continuare, A. de Gerando arată că maghiarii și românii sînt cetățeni ai aceleiași țări, că au luptat timp de secole pentru apărarea teritoriilor proprii contra puterii otomane și că unirea începută pe cîmpul de luptă, va trebui să se întărească în timp de pace. Pentru această „pace“ autorul atașat claselor guvernante — felicită nobilimea maghiară. După opinia sa, „burghezia“ se face vinovată de asuprirea maselor populare, tirania „este cea mai rea dintre toate“²⁷. Entuziasmul călătorului francez pentru nobilime s-ar explica poate și prin activitatea unor elemente cu adevărat progresiste în rindurile magnaților maghiari, cum a fost contele Szecsenyi, iar severitatea față de burghezie, prin aceea că autorul avea în vedere clasa „de mijloc“, parvenită și exploatoare din Franța lui Ludovic-Filip. Mai mult, A. de Gerando își exprimă încrederea în capacitatea Dietei Transilvaniei de a rezolva favorabil nemulțumirea țăranilor români²⁸. Această optică, greșită nu schimbă deloc buna lui credință, deoarece afirmă mai departe „...noi nu ne ascundem simpatia pe care ne-o inspiră națiunea română. Popor roman, românii locuiesc nu numai în Ungaria și în Transilvania, dar și în alte provincii, aflate sub dominație străină, numărînd nu mai puțin de cinci milioane de locuitori“²⁹. Referindu-se la viitorul poporului român, el amintește unele preocupări ale vremii care preconizau „un fel de republică federativă al cărui nucleu să fie Moldo-Valahia“.

Continuîndu-și drumul spre Zlatna, A. de Gerando nu pierde nici un prilej de a se entuziasma în fața țăranului român, a ospitalității și a obiceiurilor sale. În mod deosebit îl impresionează dansurile, pe care le consideră moștenite de la romani³⁰. Țăranii din munții Zlatna, „aproape toți

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 219.

²⁷ *Ibidem*, p. 220.

²⁸ *Ibidem*, p. 221.

²⁹ *Ibidem*, p. 222.

³⁰ *Ibidem*, p. 230 și urm.

români, se disting printre cei din nația lor prin hotărîre, un spirit mai viu și o frumusețe remarcabilă”³¹.

Capitolul al XIII-lea al cărții, intitulat „Valahii”, este dedicat în întregime acestora. Unele din ideile prezente în capitolul respectiv fuseseră tratate cu anticipație și în restul lucrării, așa că nu le vom relata pe toate în întregime. Ideea care persistă cel mai mult aici este vechimea românilor în Transilvania, precum și originea lor romană; numeroase datini le consideră ca moștenite din antichitate³². A. de Gerando insistă foarte mult asupra dansului românesc, arătînd că fiecare joc conține o anumită idee; de asemenea, el amintește de existența unor dansatori de profesie, țărani care colindă satele³³. În continuare, sînt descrise unele superstiții care circulau în popor³⁴.

Bisericele ortodoxe formează, însă, obiectul admirației sale³⁵. Obiceiurile țăranilor români continuă să-l preocupe, descriind căsătoriile, șezătoarea, salutul lor, precum și faptul că sînt foarte sociabili. Cel mai mult l-a impresionat ospitalitatea sătenilor români, oricît de săraci ar fi fost³⁶. A. de Gerando își exprimă și în acest capitol încrederea în viitorul poporului nostru³⁷. Relatînd asuprairea la care au fost supuși țăranii români, autorul amintește marea răscoală din 1784, cînd Horea și Cloșca și-au întocmit un plan de luptă „ca niște generali abili”³⁸. Deși nu-l considera pe român războinic, scriitorul conchide că acesta odată înrolat în armată, este un bun soldat³⁹. A. de Gerando este în primul rînd un bun etnograf. Acest fapt reiese și din pitoreasca descriere prilejuită de înmormîntarea unui nobil român în al cărui cortegiu funerar se află 25 de preoți, iar la masa oferită de familia defunctului, participă 300 de nobili români și peste 1.000 de țărani⁴⁰. Relevînd din nou originea latină a limbii române, autorul arată că aceasta conține cîteva cuvinte grecești și un mare număr de cuvinte slavone⁴¹. Cultivarea limbii la români se face cu succes, în cadrul ei existînd o creație literară cu un caracter național⁴².

Unele din observațiile călătorului francez se repetă, altele nu prezintă un interes deosebit, iar cele care sînt nefericit concepute, formînd obiectul controverselor lui George Barițiu, devin cunoscute prin tratarea pe care am rezervat-o în acest spațiu reflecțiilor marelui cărturar și om politic român.

Părerile lui George Barițiu privitoare la cartea lui A. de Gerando, dezvăluie importante aspecte ale gîndirii sale social-politice⁴³. Cu toate părțile interesante din descrierea călătorului francez, cărturarul transil-

³¹ *Ibidem*, p. 285.

³² *Ibidem*, p. 309 și urm.

³³ *Ibidem*, p. 315.

³⁴ *Ibidem*, p. 316.

³⁵ *Ibidem*, p. 319.

³⁶ *Ibidem*, p. 330.

³⁷ *Ibidem*, p. 331.

³⁸ *Ibidem*, p. 332.

³⁹ *Ibidem*, p. 334.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 335.

⁴¹ *Ibidem*, p. 340.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ G. Barițiu, *op. cit.*

vănean nu poate accepta unele din observațiile acestuia, pe care le consideră „judecăți și date nu numai smintite, ci totdeauna și periculoase foarte”⁴⁴. De erorile comise, cel mai vinovat se face — opinează George Barițiu —, nu scriitorul francez, ci cei care i-au servit drept sursă de informație, în condițiile în care, după cum bine remarcă, „ce putea face un călător mai mult, decît să apuce și să scoată din izvoare precum i s-au împărtășit de alții aci în patrie?”⁴⁵.

În primul rînd George Barițiu combate acuzația că gazetele românești din Brașov s-ar afla sub influență străină (rusească), arătînd totodată și sursa acestei păreri greșite. Cunoscînd foarte puțin presa românească, maghiarii și sașii își formau despre foile ardelene o opinie mai mult din auzite. În cercurile maghiare reformiste era răspîndită prejudecata că gazetele românești ar propovădui panslavismul⁴⁶. De altfel, cu puțin timp înainte, George Barițiu a fost aspru muștrat la Viena pentru vătămarea intereselor Rusiei țariste. Această contradicție îl face să exclame, pe bună dreptate: „Sărac redactor românesc, dă odată cu capul de peatră și cu peatra de cap”⁴⁷. Luptătorul transilvănean respinge și ideea că foile românești s-ar ocupa cu politica, reafirmînd că sînt împotriva creării unui partid politic al românilor, așa cum crede D. Vaillant⁴⁸. La fel se dezice și de afirmațiile după care „Gazeta de Transilvania” „... s-ar cuprinde mai mult cu raporturile Moldovei și a Țării Românești, decît ar plăcea la oare cine”⁴⁹.

În condițiile unui regim absolutist, cînd gazetele românești erau mereu amenințate cu suspendarea, nebucurîndu-se de privilegiilor celor ungurești și săsești, cu elasticitate uimitoare, George Barițiu, știa să le mențină prestigiul, fără a prejudicia cu nimic soarta acestor foi. Semnificativă în această privință, este și scrisoarea învățatului ardelean adresată lui Ioan Maiorescu, scrisoare prin care semnatul rîndurilor răspunde și unor români, pe care îi acuză pentru unele afirmații, cum că el încearcă, prin foile pe care le conducea, să abată atenția cenzurii. Astfel în această scrisoare amintită, cărturarul român arată că unii contemporani români „nu sînt mulțumiți cu nimic în lume și sînt desperați pentru viitor, așa și cu politica și maniera mea de publicist n-au fost mulțumiți niciodată... iar acum îmi scriau cu prea mare naivitate că ei se miră de aceea suspensiune cu atît mai virtos cu cît foile noastre erau foarte moderate. Ei săracii nu bagă de seamă că pe lîngă espresionile ce le mai moderate poate fi cineva foarte radical și că, fără a da cu ușa în casă după maniera d-lor, mai pe dîndărătul casei, mai peziș, poți bate mult mai bine și mai sigur, și în urmă că contrarii încă nu au ochi și miros fin, căci se simt și văd unde lovești”⁵⁰. Chiar adoptînd această tactică, care a permis unora să-l acuze

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 6, p. 41.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ V. Chereșteșiu, *Intemeierea presei românești din Transilvania și activitatea publicistică a lui George Barițiu pînă la izbucnirea revoluției din 1848*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VI, 1963, p. 51.

⁴⁷ G. Barițiu, *op. cit.*, nr. 6, p. 42.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 43.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Scrisoarea lui G. Barițiu din 5 aprilie 1850, publicată în „Convorbiri literare”, 1899, p. 904 și urm., după V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 32.

ca moderat G. Barițiu în „Reflexiile“ sale, își exprimă concepția despre rolul publicațiilor românești. Acestea au fost aprobate „socotim că nu spre a apăra alte interese, ci patriotice și totdeodată românești acolo, unde pe român nu-l reprezenta sau nu știe sau nu vrea a-l reprezenta nimeni în jurnalistică“⁵¹.

Apărind gazetele românești de acuzația de a „nu fi prieten ai maghiarilor“, George Barițiu explică împrejurarea pe care o consideră că stă la baza acestei opinii. Este vorba de faptul că Dieta din 1841—1842 a hotărît să introducă limba maghiară, nu numai în locul celei latine ca „diplomatică și dicasterială“, ci și în toate școlile și în bisericile românilor în termen de zece ani. Arătînd că pînă la acest eveniment gazetele românești erau neutre, neamestecîndu-se în contradicțiile dintre celelalte naționalități din Transilvania, cărturarul ardelean reafirmă justetea atitudinii adoptată în paginile foilor sale, împotriva introducerii limbii maghiare în școală și biserică, mai ales în condițiile în care românii așteptau vreo ușurare tocmai din punctul opus, adică o hotărîre de a se ține măcar cîte un translator românesc la fiecare iurisdicție și dicasteriu din Transilvania, prin cari legile, orînduirile și poruncile să li se facă și lor cunoscute în limba suptă cu laptele mamei spre a le putea păzi cu atît mai ușor“⁵². Din acest citat se poate observa tactul marelui luptător român, care aducea argumente în spiritul intențiilor Habsburgilor de a forma „buni cetățeni“ ai Imperiului, pe lîngă faptul că el considera acest lucru o „curată datorință patriotică“⁵³.

Protestînd împotriva politicii de maghiarizare forțată dusă de clasele conducătoare, capitulul canonicilor uniți din Blaj „subscrie un feliu de protestație enerțioasă în cauza aceasta“, fără a fi o manifestare dușmănoasă — după cum arată G. Barițiu — ci „numai o împlinire de datorie către patrie“. Această atitudine a clerului unit din Blaj infirmă și informația pe care o deținea A. de Gerando și anume că foile românești din Brașov ar aparține românilor neuniți. Într-adevăr, această opinie exista la unele cercuri din Blaj, astfel că nu este de mirare că A. de Gerando a cunoscut-o și chiar și-a însușit-o⁵⁴. Oricum, prilejul este folosit de G. Barițiu pentru a reaminti privilegiile foilor din Brașov, precum și scopul anume: ... „ca pe lîngă păzire de neutralitate religioasă să se nevoiască a îndrepta moralitatea poporului român fără a-l întreba la care biserică umblă, a-i deschide un drum către o educație politică, fără a se învoi să facă vreo partidă politică, a-i arăta neapărata trebuință de a-și cultiva limba, ca pe una care o vorbește de unamieșaptesute ani și mai mult, și ca una carea îi va fi de organ al culturai poporului în biserică și școală“⁵⁵. În felul acesta George Barițiu își reafirmă ideile privitoare la limbă pe care o consideră drept expresie a caracterului național. De altfel legătura dintre ideea națională și iubirea limbii materne este un fenomen general în veacul al XIX-lea⁵⁶.

⁵¹ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 44.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 26.

⁵⁵ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 45.

⁵⁶ V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 20.

Privitor la problema limbii, în „Reflexiile“ sale, cărturarul român conchide : „Patria noastră are trebuință de o limbă vie dicasterială și diplomatică în locul celei moarte latine. Care să fie aceea limbă predominatoare în patrie ? Fiindcă opinia noastră în punctul acesta nici pînă acuma nici astăzi nu o cere nimeni pe calea constituțională, noastră nu ni se cuvine a ne amesteca nici a cumpăni în vreo parte sau alta, ci a rămînea strîns neutrali și a lăsa ca toată pricina să o dezbată și să o răstoarne acele nații, care sînt reprezentate în adunarea constituțională a patriei și să o sancționeze monarhul. Românii sînt prea încredințați, că limba poporului nostru în școalele populare, în biserici și în viața socială și familiară în veci nu va putea fi alta decît numai cea suptă cu țîța mamei : aceasta e neapărat condiționată prin numerozitatea poporului, prin relege și prin firea limbei cea atît de ușoară și dulce, etc.“⁵⁷.

Dacă călătorul francez ar fi cunoscut „cîteva episoade din prea tristele întîmplări mai nouă de la Blaj, nu ne îndoiim, că ar fi avut prilej a pătrunde și în caracterul acelor români din o parte D-sale cam neașteptată...“⁵⁸ și desigur după bunăvoința manifestată în general față de români, aceste aspecte i-ar fi apărut în altă lumină. Și sub această optică, G. Barițiu ni se dezvăluie ca un luptător pentru drepturile politice ale românilor : „reformele nicăieri nu se fac în galop, că abuzurile nu se stirpesc par force, ci cu încetul, cu tact crușătoriu, dar tocma pentru aceasta cu atît mai sigur“⁵⁹.

Este cunoscută atitudinea marelui cărturar transilvănean privitoare la cele două confesiuni în care erau împărțiți românii. El a combătut întotdeauna obscurantismul clerical. Unele conflicte între preoții uniți și neuniți, amintite de A. de Gerando, le consideră excepții : „Românii nu mai sînt orbii de mai nainte, pentru ca să-și spargă capitele în numele evangheliei“⁶⁰. După părerea sa, ... „noi românii transilvăneni și bănățeni avem patrie, pe care ne-am păstrat-o de la Traian și pînă astăzi ; noi nu sîntem popor fugariu ca unii asiați ; aici în patria noastră voim și credem tare și virtos, că vom ajunge la matoritate politică și la drepturi bisericești și politice“⁶¹. Mai mult, G. Barițiu combate și opinia călătorului francez, cum că românii „ar trage cătră o putere străină“⁶². Exprimîndu-și convingerea și optimismul în satisfacerea acestor deziderate, publicistul ardelean afirmă în continuare : „Noi sîntem prea siguri de un aliat al nostru mult mai puternic decît toate milioanele de baionete ; acela e timpul și în timp matoritatea noastră produsă prin spiritul veacului, care ne umbrează și pe noi și ne răpește cu sine ca pe toate celelalte popoare europene cu care sîntem chemați a păși neapărat la însoțire și frățietate mai strînsă decît oricînd altădată. Nu e putere carea să ne mai poată preface sau desființa“⁶³.

⁵⁷ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 47.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

Reflecțiile lui G. Barițiu nu ocolesc nici problemele religioase abordate de A. de Gerando. El încadrează suferințele și prigonirile religioase ale românilor transilvăneni în contextul european, dînd exemple similare din restul Europei. Religia ortodoxă, neconsiderată receptă, avea foarte multe piedici de învins. Dar pentru răul din acele vremuri, G. Barițiu acuză și clerul greco-bizantin. Cu acest prilej este dezvăluită atitudinea sa anticlericală, care demască totodată obscurantismul preoților ortodocși, pe care îi consideră la fel de vinovați ca și pe cei catoloci de incultura maselor. Așa cum clerul apusean folosește limba latină în detrimentul celei naționale, cel răsăritean întrebuițează la slujbe religioase cea slavonă. „Românii nu mai puteau rămîne supuși ascultători ca pînă aci către clerul bizantino-asiatic părăsiți și neîndreptățiți de atîtea veacuri se apuca de frunză și de iarbă numai ca să dea de vreo ușurare“⁶⁴, conchizînd apoi „că românii nu poartă vina obscurantismului religios în care au zăcut atîtea veacuri, ci o poartă aceea, care au îndrăznit a da credinței... numirea neamului lor... și le-au plăcut a ține și pe popoară supț epitropie tirănitore...“⁶⁵. G. Barițiu se arată indignat de atitudinea reacționară a clerului față de știință, zicînd „că îndată ca fiii veacului, adică mirenii vor simții că știu mai mult ca clerul, îl vor părăsi negreșit“⁶⁶. Cu toate aceste opinii, marele cărturar consideră că o parte a clerului vremii este „mai luminat decît toate clerurile din toată Asia și Europa turcită, ba pe alocurea țin concurență cu procopsiții europeni“, fapt care, însă, nu schimbă esența lucrurilor⁶⁷.

Cu toată energia și cu o bogată argumentație, G. Barițiu îl combate pe A. de Gerando, cînd acesta afirmă că poporul român este leneș. „Țăranul iobag, crunt exploatat „are și el ca toată Europa 365 zile pe an“. Din acest total trebuiau însă scăzute sărbătorile și apoi cele 104 zile cît era obligat săteanul să lucreze pe pămîntul nobilului, și alte 14 zile pentru comitat, la drumuri, poduri etc., așa că țăranului nu-i mai rămîneau decît 151 zile în care trebuia să cîștige necesarul pentru întreținerea familiei, a vitelor, și să poată plăti contribuția în natură. Dar o bună parte a zilelor rămase la dispoziție erau într-un anotimp cînd nu se putea practica agricultura“. Cu acest prilej G. Barițiu demască și politica claselor conducătoare care împiedeca accesul țăranului român la învățarea meseriilor. Țăranul român „pe seamă și lucră mai cu inimă, dar pe sama proprietarului nu lucră decît numai în silă“, ca apoi să arate că „graful Ștefan Secsenyi în Hitel și baronul Nicolae Veselenyi în Beliteletek dezvinuind pe țărani desăvîrșit și dovedind totodată că în brazdă străină și maghiarii și slavii și alții sint tot așa lînzezi ca și românii“⁶⁸.

Un ultim aspect al „Reflexiilor“ lui G. Barițiu, este cel legat de răscoala țăranilor din anul 1784, amintită de A. de Gerando. Despre această mare răzmeriță, cărturarul ardelean se pronunță astfel. „Rebelia lui Horia. Autorului (călător francez, n. n.) i se pare, că Horia și Cloșca s-au organizat rebelia ca niște generali. Deși istoria aceluia eveniment prea fatal este

⁶⁴ *Ibidem*, p. 51.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 52.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 54.

încă prea întunecată și rău scrisă, atât totuși a lămurit (A. de Gerando, n. n), că Românii transilvăneni la 1784 au făcut cea mai mare nebunie din câte se pot socoti ; ei au gândit că au a face cu o mână de nobili cruzi, cum și aceea, că cu sila se pot stoarce drepturi pentru un popor încă foarte nematur pe atunci. Dar națiile Transilvaniei află o mare plăcere a lipi aceea rebelie ca o crimă moștenită și ca o pată neștearsă de pe numele Românului. Fie așa : numai mustrarea fie și reciprocă. Au nu și Secuii rebelară tot în anul 1784 (!) la Madefalva și peste cîțiva ani după aceea a doua oară. Au nu află în istorie urme de cîteva rebelii — motivate sau nemotivate ce ne pasă — chiar și din partea Sașilor ? Cine nu cunoaște singeroasa împotrivire a Sașilor birseni supt Leopold I ș. a. ? Iar apoi nobiliimea ! Să ne aducem aminte numai de complotul Martinovician. Deci care e fără vină, să arunce piatra asupra Românului “⁶⁹. Sincer sau din prudență, George Barițiu respinge ideea revoltei ca mijloc de schimbare a lucrurilor, preferînd o cale de reforme.

Cartea lui Auguste de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, deși tributară unor idei ale claselor dominante maghiare, pe pozițiile cărora se situează autorul, este importantă prin aspectele economice, politice, culturale și etnografice, pe care le evidențiază făcînd cunoscut în acest fel, în Apus, situația românilor din Transilvania și aspirațiile la libertate socială și națională, deziderate vitale ce se vor desăvirși de abia la 1 Decembrie 1918.

AUGUSTE DE GERANDO SUR LES ROUMAINS TRANSYLVAINS

(RÉSUMÉ)

L'auteur s'occupe de l'ouvrage d'Auguste de Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, apparu à Paris en 1845. Ce livre décrit quelques impressions du voyageur français sur les roumains de Transylvanie. Bien que certaines opinions de A. de Gerando se placent sur les positions de classe des gouverneur hongrois (A. de Gerando était marié avec la comtesse Emma Teleki), il regarde avec sympathie les aspirations du peuple roumain pour liberté sociale et nationale.

De suite, l'auteur présente les réflexions de George Barițiu en ce qui concerne l'ouvrage de A. de Gerando, réflexions apparues dans la gazette *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (Brașov, 1846), qui révèlent des intéressantes conceptions de sa pensée sociale et politique.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 56.

ATANASIE MARIAN MARIENESCU ȘI LIPOVA — CONTRIBUȚII BIOGRAFICE

de

DAN DEMȘEA

În anul 1969 m-am decis să încep cercetarea temei intitulată mai sus, pornind de la o semnalare făcută de către directorul Liceului agricol din Lipova, Deac Traian, apoi de către un strănepot dinspre soră (familia Stoi-covici) al lui Atanasie M. Marienescu, despre necesitatea de a se face cu-noscută figura marelui fiu al Lipovei, omul care a fost membru al Aca-de-miei Române în calitate de om de litere și care, la sfârșitul vieții, avea în spatele său o remarcabilă carieră juridică.

Abordând această temă, am vrut să dau la iveală filonul Lipovei, al personalității culturale a lui Atanasie Marienescu, ținând cont de indicațiile Direcției Muzeelor care precizează că „cercetările biografice, memorialis-tice, trebuie să fie încadrate într-o perspectivă mai largă : de istorie a culturii, a artei sau a științei, după ca.”

Pînă nu de multă vreme fusese ignorată existența numeroaselor sale manuscrise folcloristice. Distinsul cercetător Gheorghe Vrabie, într-a sa „Folcloristică română” apărută în anul 1968, propunea alcătuirea unei edi-ții critice a operelor (edite și inedite — nota noastră) ale lui Marienescu pentru a depista cît este material folcloric adevărat și cît nu este¹. Începutul este făcut de apariția în anul 1970 a volumului de balade „Novă-ceștii” al lui At. M. Marienescu, tipărit pentru prima dată după respingerea tipăririi lor în anul 1885 de către Academia Română, ca urmare a refera-tului negativ al lui Vasile Alecsandri. Anul 1971 aduce, în sfârșit, o ediție critică îngrijită de Eugen Blăjan intitulată „Poezii populare din Transil-vania” de Atanasie Marin Marienescu.

Tipărirea tardivă a manuscriselor sale literare și folclorice vine să-l consacre pe juristul Marienescu ca un marcant scriitor român din Transil-vania celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

Marienescu își recunoaște pasiunea literară constantă de-alungul în-tregii sale vieți. În rîndurile primului său jurnal intim, pe ultima pagină, scrisă în anul 1875, cînd scriitorul împlinise 45 ani, ne relatează răspunsul pe care-l dă prietenului lipovan. protopopul Ion Țăranu : „ . . la Rusali(i) în biserica J. Tieranu era lenga mine. Me întreba ca de ce nu am fostu la conferinția in (. .) ? am răspunsu ca nu am fostu chieamtu ! Alu doilea mo-tivu că sum cu familia și nu am la cale cu banii. Alu treilea că mi place vie'tia liniscita și me mai ocup cu literatura popurală”.

¹ Gheorghe Vrabie, *Folcloristica română*, p. 124.

În epocă figura lui Marienescu se făcuse cunoscută publicului cititor ca „scriitor român“. Remarca de mai sus o găsim aidoma scrisă în volumul din 1904 al Enciclopediei Române a lui Constantin Diaconovitch, apărut la Sibiu sub egida Astrei. Cu puțină vreme în urmă, în anul 1900, Marienescu se retrăsese la Sibiu, imediat după pensionare. Afirmarea sa pe plan literar încă din tinerețe, cit și vederile sale, pot explica de ce tânărul Atanasie Marin capătă supranumele de Marienescu¹. Similar este, pe urmă, cazul lui Eminescu.

Dacă trebuie să insistăm asupra datelor biografice ale lui Marienescu, o facem pentru a adăuga că mama acestuia era originară din Nădlac, născută literar încă din tinerețe, cit și vederile sale, pot explica de ce tânărul Atadană, dr. Atanasie Șandor. Într-o epistolă a studentului Marienescu, datată 2 februarie 1854, din Pesta, către unchiul său, amintit mai sus și căruia îi zicea „Baci Tanasie“, cere acestuia să mijlocească trimiterea banilor de către părinți². Într-alt rînd, în anul 1857, îi scrie unchiului său despre planul colecționării poeziilor populare³. Se pare că înseși debuturile sale poetice trebuie legate de influența exercitată de către Atanasie Șandor în timpul petrecut de Marienescu ca elev în orașul Arad la gimnaziul minorităților. Prima poezie tipărită îi apare în anul 1848 în ziarul din Pesta, „Amicul Poporului“⁴. În acest an, Marienescu se vede nevoit să întrerupă studiile la Arad din cauza izbucnirii revoluției. Preocupările literare — explicabile la vîrsta de 18 ani — n-au slăbit nici mai tîrziu. Fapt e că Marienescu începe să-și scrie la Pesta Jurnalul intim, intitulat „Dioariu“, începînd de la data de 8/20 martie 1853, la o dată cînd condițiile sale de viață începuseră să capete o mai mare siguranță prin funcționarea sa ca „preceptor“ al celor doi copii ai lui Andrei Mocioni de Foeni. Rîndurile jurnalului său rețin fraze ca acestea: „Multe bune am vietuitu, dar sa le paralisediu cu cele rele, ah ! multe sentu acestea“⁵.

Stabilind una din principalele trăsături formative ale personalității lui Marienescu, cea de om de litere, vom încerca să ne explicăm premisele care au determinat începuturile sale literale. În primul rînd, trebuie să ne oprim atenția asupra locului și momentului nașterii lui Marienescu. Prosperul orașel bănățean, Lipova natală, nu era chiar un sat, cum îl menționează în anul 1867 revista „Familia“, la pagina 450. Banatul încă era una dintre provinciile cele mai prospere și mai înaintate ale coroanei habsburgice. Populația românească din Banat a profitat mai mult de pe urma reformelor progresiste realizate în domeniul învățămîntului în perioada luminilor decît românii transilvăneni. Cărțile românești care încep a fi tipărite la începutul secolului al XIX-lea la Buda, aparțin, în cea mai mare parte dascălilor bănățeni Paul Iorgovici, Grigore Obradovici, Dimitrie Țichindeal, Alexandru Gavra, C. D. Loga, Damaschin Bojincă și Moise Bot. Aceștia concretizau pentru prima dată percepțiile ideologice ale Școlii Ardelene.

¹ Numele și data nașteri (1830) se află în Protocolul botezaților Sfintei Biserici a Lipovii, Dir. Gen. Arh. Stat., Fil. Arad, Reg. 632, p. 225.

² Marienescu, At., Jurnal intim.

³ Ibidem.

⁴ Marienescu, At. Jurnal intim, Bibliot. Municip. Arad.

⁵ Bîrlea, O., At. M. Marienescu — folclorist. Analele Univ. Timișoara, I. 1933.

Prezența acestor cărți cît și ideile lor se vor fi făcut simțite în tinerețea Lipoveanului Marienescu. Acesta va dovedi ulterior, la 24 de ani, cunoașterea cărților românești tipărite în capitala Ungariei, arătîndu-se preocupat de scăderea interesului pentru ele în Lipova. Interesul pentru cartea românească în Lipova fusese mare în primele decenii ale sec. al XIX-lea. O confirmă Damaschin Bojincă, Juristul, în cartea sa apărută în anul nașterii lui Marienescu, 1830, intitulată „Diregătoriul bunei creștere“ prin versurile sale : „Între Români azi Lippa strălucește“, referindu-se la numărul mare al abonamentelor anticipative făcute pentru cartea sa. Numeroși lipoveni abonați nu erau alții decît meșteșugarii și comercianții cu vederi progresiste, ab chiar cu sentimente republicane, printre care, cetățeni, se numărau și părinții lui Marienescu.

Faptul care sporea pe atunci însemnătatea Lipovei îl constituia prezența în oraș a dascălilor care erau autori de carte românească și anume : Grigorie Obradovici și Moise Bota. De atunci încolo, vreme de aproape 100 de ani, Lipova va da la tipar carte școlară românească. Manualele școlare apărute la începutul sec. XX, aparținînd învățătorului lipovean Ion Tuducescu se mai pot găsi și astăzi în bibliotecile unor familii din Lipova.

Grigorie Obradovici, fostul Director al școlilor confesionale Bănățene, retras la pensie în Lipova, cunoștea familia lui Marienescu și pe cea a nobilului (Obercnez) de Făgărași care sprijinise bănește tipărirea cărților sale.

Atanasie Marienescu a frecventat aceste persoane de vază din orașul natal pe vremea cînd era copil, După ani și ani de școală, departe de casă, Marienescu va continua să întrețină corespondență printre alți lipoveni și cu familia Fogarași.

Fără îndoială că mediul de saturație culturală de care s-a bucurat Marienescu acasă, a înrîurit dezvoltarea personalității multilaterale a acestuia. Deși se va îndrepta prin forța tradiției și a împrejurărilor spre cariera juridică, Marienescu va purta mereu în sine fermentul scriitoricesc. Pe de altă parte, Marienescu se va preocupa, urmînd maniera tradițională a lipovenilor, de încurajare și susținere a școlii românești. Chiar el recunoaște în paginile jurnalului său, în octombrie 1854 că „susținerea bănească a școlii și a elevilor săraci este datină în Lipova.“ Aceasta era una din căile prin care se întrevedea posibilitatea de afirmare a drepturilor naționale de către intelectualitatea românească. Referirea de mai sus a lui Marienescu, cu toate că constata scăderea interesului local față de culturalizare, vizează exemplul urmat de lipoveni în anul 1852, după pilda inspectorului Sărăriiilor regale din Reghinul săsesc, Nicolae Șerban Lupu, care „aflîndu-se în data de față (1848) ¹ la depunerea examenului în școlile naționale române, îndestulatu și suprinsu de progresul tinerimei ca un adevăratu induretoru natiunalistu dărui scolelor fondu de 300 florini ² (corespunzător după toate probabilitățile cu 160 de coroane, cite sînt menționate în conspect „pentru ajutorarea scolarilor săraci cu cărți și stipendii în viitor“).

¹ După Conspectul fondatorilor bisericii și școlii gr. ort. române din Lipova este vorba de vara anului 1847 și nu 1848, cum ne indică Marienescu.

² Marienescu menționa în fila nr. 42 a jurnalului intim că a trimis aceste rînduri în 16 octomvrie 1854 Gazetei de Transilvania.

Receptiv la acest exemplu se dovedește a fi însuși Marienescu. El dă dovadă între anii 1854—1859 de o perseverență neostenită, trimițând „Gazetei de Transilvania“ articole cu conținut mobilizator referitoare la învățământul românesc. Desprindem cronologic din jurnalul său un articol copiat aici în 25 ianuarie 1855, despre necesitatea ajutorării publice a tinerilor români studioși, arătând că se așteaptă să conteze pe sprijinul bănesc sub forma burselor, acordat de preoție și negustorie. Și dă exemplu, în continuare, al unui negustor din Lugoj căruia îi dedică o poezie la îndemnul unui coleg, Panaioth, ce era nepot al negustorului.

Rînd pe rînd, la 29 august 1855, Marienescu scrie la Gazeta Transilvaniei despre examenele școlare din Lipova.

La 1 aprilie 1857, lui Marienescu îi apare articolul „Ceva despre creșterea tinereții studioase“ în Gazetă, după ce „Telegraful Român“ din Sibiu i l-a respins fiindcă episcopul Saguna se arătase indignat de propunerea studentului Marienescu pentru reorganizarea preparandiilor prin completarea lor cu cîte o școală de agricultură. Aici s-au ciocnit două concepții, cea conservatoare, a lui Șaguna și cea democratică-progresistă, a lui Marienescu. Pentru articolul respectiv, Marienescu primi din partea protopopului Ioan Țăranu din Lipova o scrisoare de felicitare și 8 florini de argint.

În treacăt fie zis, Marienescu nu și-a dezmințit vederile progresiste burghezo-democratice nici după aceea, de-a lungul carierei sale.

La scurtă vreme de la refuzul redacției „Telegrafului Român“, Marienescu va reuși să-și impună vederile progresiste în fața lui Șaguna, folosind tiparul diecezan din Sibiu pentru cartea ce o scrisese între timp „Învățătorul și poporul“, apărută în ianuarie 1858. În această carte este adus un elogiu învățătorului care încurajează dezvoltarea meseriilor și a industriei. Tot în ianuarie 1858, scriind la Gazetă articolul „Să ne prețuim învățătorii“, Marienescu face referiri cu privire la Lipova. Peste o lună, în ziua de 18 februarie 1858 Marienescu redactează o „adresă către onorații lipoveni prin D. Constantin Barcianul pentru susținerea bănească a tipăririi baladelor populare, urmînd ca banii rezultați din vînzarea volumelor să fie dați „pentru fundațiunea școlară română din Lipova“. Aceeași promisiune o reia în introducerea la „Balade“, în anul 1859. Desprindem după cum urmează : „Venitul curat din edițiunea aceasta — ca să-mi împlinesc parola dată cu ocazia provocării la ajutorarea culegerii poeziilor populare — îl sacrez, ca un fiu al Lipovei, pentru îmbunătățirea fundațiunii române a școlii române de acolo, sub condițiune, ca din interes, pruncilor săraci să se cumpere cărți sau celor buni și diligenți să li se deie ceva de premiu la examen“¹. După ce Marienescu va începe să primească banii rezultați în urma vînzării baladelor și colindelor, dă de știre în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, nr. 31, 1859, că suma obținută se ridică la 50 de florini la data de 9 septembrie 1859 și că este destinată școlii primare din Lipova².

Datele menționate de Marienescu nu concordă nici de data aceasta cu cele ale Conspectului fondatorilor lipoveni ai bisericii și școlii, întocmit

¹ Marienescu, At. M., Poezii populare din Transilvania, 1971, p. 9.

² Cf. Taloș, I., Începuturile interesului pentru folclor românesc în Banat ; în Studii de istorie literară și folclor, Cluj, 1964, p. 201—223.

în anul 1914, retroactiv pe o durată de 67 de ani. Marienescu figurează în tabelul de mai sus cu 200 de coroane în anul 1857, alături de Iuliu Misiici de Zambor și Gheorghe de Făgăraș pentru fondul școlar „Dr. At. M. Marienescu“, Conspectul respectiv, fiind întocmit după acte parohiale anterioare, printre care avem, de pildă, „Conclusul Comitetului parohial de sub nr. 3, adus în ședința de la 26 ianuarie 1875“, pare să ne indice, prematur, anul 1857 pentru ceea ce se numea sumă fondațională. După datele furnizate de jurnalul său intim, Marienescu se afla la Budapesta în tot timpul anului 1857. În vacanța de vară, Marienescu începea la 20 iulie practica avocațială pe lângă biroul domnului Daniel Nagy. Astfel că nu putem conchide decât că abia în vara anului 1858 sau a anului 1859, Marienescu se putea găsi în orașul său natal. De-abia acum, putînd lua contact cu prietenii lipoveni: Iuliu Missici, viitorul contracandidat politic, și tînărul Gheorghe de Făgăraș. Marienescu își va declina inițiativa de a se crea acel fond de ajutorare bănească a școlii, fond despre care fusese vorba mai înainte.

Anii următori nu mai furnizează indicii despre preocupările școlare ale lui Marienescu privind Lipova. De-altfel, începînd chiar cu anul 1860, jurnalul său personal încetează de a mai fi scris vreme de 15 ani.¹ Datele sale biografice ni-l relevă preocupat de terminarea studiilor juridice, și a doctoratului în drept. Mai tîrziu îl vedem legat de obligațiile profesionale și de căutări de afirmare pe plan politic. Cunosîndu-i vederile politice, vom vedea că Marienescu va dovedi încă o dată că împărtășește concepțiile unchiului său lipovean, protopopul Dimitrie Petrovici Stoichescu, revoluționarul republican de la 1830 și 1848, a cărui activitate revoluționară o va istorisi într-un număr din anul 1868 al ziarului „Albina“. ² Așa îl vedem pe Marienescu, la vîrsta de 31 de ani, candidînd ca deputat al „partidei naționale din Lipova“ pentru dietă și pierzînd în favoarea guvernatorului Iuliu Missici, aprecia în cercurile comitatului Timiș. Uitînd cu timpul adversitățile politice, Marienescu, ajuns judecător la Oravița iar Iuliu Missici trecînd drept „mare proprietar“ în Lipova se vor fi putut reîntîlni cu al treilea cirac al lor din tinerețe, Gheorghe de Făgăraș, în anul 1874. Minați de același spirit care i-a animat în tinerețe, cei trei vor fi creat acel fond școlar, dîndu-i numele de „dr. At. M. Marienescu“. În aotele Conclusului Comitetului parohial din 26 ianuarie 1875, după cum se vede în tabel, nu se mai pune problema cărților și a manualelor, ca-n prima jumătate a secolului al XIX-lea, ci doar „ajutorarea școlarilor săraci și școala română din Lipova“.

Tradiția susținerii bănești a școlilor românești rămîne viabilă, după cum ne arată conspectul donatorilor lipoveni mai sus menționat, pînă-n

¹ Constatarea reiese din analiza rîndurilor de jurnal publicate în ziarul „Inoiera din Arad, anul 1939, nr. 1—15 decembrie. Jurnalul pare să aparțină unui al doilea exemplar, necunoscut nouă, și transcris după jurnalul ce-l cunoaștem, completat fie zilnic, fie ulterior, cel puțin pînă în 1874, cînd găsim spus laconic: „m-am rezolvat să recepționez purtarea memorialor“ (18 iun. 1874). Știrea pare o adăugire ulterioară, deoarece cu ea se încheie ultimele rînduri ale jurnalului cunoscut nouă.

² Bodea, C. Lupta românilor pentru unitate națională (1834—1849), 1967, p.

preajma primului război mondial. Acest bun obicei, am putea spune, act de cultură, coexista cu tradiția lipoveană de tipărire a cărții școlare românești. Marienescu constituie veriga de legătură în această privință, dintre pionierul care a fost Grigore Obradovici și dascălul Ion Tuducescu care s-a făcut remarcat ca autor și publicist spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Revenind la Marienescu, amintim că broșura sa „Istoria română națională pentru tinerimea română” e tipărită la Sibiu, scrisă la Viena și are un cuvânt înainte semnat la Lipova în data de 1 mai 1861. De-aceia, credem că într-un fel, manualul acesta de istorie aparține unui Marienescu încă lipovean. Cartea respectivă s-a bucurat de o largă răspândire în școlile „poporale” pînă în anul 1876 cînd a fost oprită.

Am stabilit cîteva din factorii de mediu care au stat la baza formării și evoluției personalității lui Marienescu. Dar analiza noastră nu ar fi completă dacă nu am avea în vedere prezența unei bogate tradiții folclorice și a unor datini în ținuturile natale ale lui Marienescu, tradiții cu care s-a familiarizat de copil. Majoritatea locuitorilor români din Lipova, fiind legați de economia rurală, și implicit, părinții lui Marienescu, făcînd parte din rîndurile burgheziei țărănești, erau ancorați în tradiție.

Studiile, cît și influența mentorilor săi, cum sînt, de pildă, Atanasie Șandor și Andrei Mocioni, îl desprind pe Marienescu de mediul său natal și-l saltă pe o orbită nouă în cadrul mișcării de emancipare culturală a românilor din Imperiul habsburgic, aceea a valorificării, printre primii a tezaurului culturii populare românești.

Despre felul cum Marienescu a înțeles să valorifice folclorul și obiceiurile tradiționale românești, vom căuta să precizăm de la început.

Credem că se pot stabili cîteva faze în evoluția atitudinii sale față de folclor și obiceiuri. În perioada copilăriei, pînă a nu împărtăși educația latinizantă a Școlii Ardelene, Marienescu a receptat tradiția populară ca atare; apoi, începînd din tinerețe, sub influența ideologică a cărturarilor iluminiști ardeleni și bănățeni, materialul folcloric, în special, este receptat, capătă un sens și este cules, în special, „în scopul de a ilustra originea latină a limbii și a poporului român”¹ Ideea, în sine putea avea o oarecare valabilitate. Numai că eficiența ei nu se preta aproape de loc în domeniul folclorului. Fapt care l-a dus cu ușurință pe Marienescu la exagerări, atît în privința materialului cules de el însuși cît și a celui primit de la corespondenți (preoți, învățători și studenți).

Preocuparea lui Marienescu pentru datini și folclor se adevărește din primele pagini ale jurnalului său. În dreptul datei de 18 septembrie 1853 scrie că și-a făcut extrase despre serbarea „Nedeia” din ziarul „Napi tudositok” din 11 iulie 1853. Pe urmă amintește în anul 1854 că i se publică articolul „Despre hora română” în numărul al 7-lea al „Gazetei de Transilvania”. În 14 noiembrie 1857 scrie „unchiului (At. Șandor) pentru primirea banilor și despre planul colecționării poeziilor populare. Înainte cu o săptămînă îi apăruseră apelurile pentru culegerea folclorului în „Gazeta de Transilvania”. În ian. 1858 capătă, în total 72 de colinde din Transilvania. În data de 24 a lunii respective Marienescu are o întrevedere cu

¹ Taloș, I. *op. cit.*, p. 201

Maurițiu Jokai și Carol Acs „despre starea românilor“. Acesta din urmă, aflăm din jurnalul lui Marienescu, se ocupa de culegerea poeziilor populare din Ungaria poezii, care i-au și apărut tipărite în același an. La 15 febr. 1858 ia legătură cu Visarion Românul de la „Telegraful Român“, sfătuindu-l „ca să se silească toți originale a împărtăși la ziarul său“. La 18 febr. 1858, transcrie textul unei scrisori „către onorații lipoveni“ din Gazetă, cerind ajutorul bănesc al acestora pentru tipărirea poeziei populare din Imperiu, culeasă de corespondenți. În acest fel, Marienescu voia să dea o largă respirație acestui act de cultură, încadrat în lupta pentru afirmarea drepturilor naționale.

În publicarea folclorului, Marienescu, cunoscut ca poet, nu a reușit să se desprindă de obsesia, am zice, a mitologizării, decît după ce se consolidase curentul estetic în folcloristica română, promovat de Titu Maiorescu, V. Alecsandri, M. Eminescu, Petre Ispirescu și alții, curent a cărui caracteristică o constituia prețuirea virtuților literare ale folclorului.

Prima ieșire pe teren a lui Marienescu pentru a culege poezie populară este făcută în orașul natal și-n împrejurimi, la Ususău, după 6 ani de la vădirea acestor preocupări în jurnalul intim. În lunile august și septembrie din vacanța anului 1859, an în care îi apare pentru prima dată broșura de balade și colinde, Marienescu întocmește o fișă deosebit de amănunțită a informatoarei din Ususău. Însă textul descîntecului și notele explicative le publică cu o întârziere de 7 ani, în „Familia“ din anul 1867, pagina 265.

Omul care mai tîrziu, în 1870 tipărește la Pesta broșura „Epistolă deschisă către domnii protopopi, preoți, profesori, învățători, și către literații români“, cunoscînd bine acest mediu încă din anii de tinerețe petrecuți la Lipova, și-a permis să adreseze celor de mai sus un călduros apel pentru prețuirea și culegerea zăcămintelor de folclor. Mai ales că Marienescu fusese primul, după Alecsandri, care a publicat poezii populare românești.

Ca de-altfel în atîtea ocazii, Marienescu se dovedește a avea un acut simț politic și se arată a fi, cu alte cuvinte, prin excelență un tip de „zoön politikon“. O dovedește, afirmînd într-o revenire la „Epistolă deschisă“ apărută în „Albina“ din 12/24 noiembrie 1870 că: „natura nu mă lasă să șed mai ales atunci cînd un „străin ca V. Schmidt își permite să insulte romanitatea datinilor noastre“ în cartea sa „Der Jahr und seine Tage“ apărută în anul 1866 la Sibiu.

Marienescu, purtînd printre valențele personalității sale și pe aceea de poet, a căutat, conform înclinațiilor sale să se încadreze în lupta pentru revendicările națiunii române. Alături de ceilalți intelectuali români din cadrul Imperiului, Marienescu a căutat temeiuri pentru continuitatea și vechimea poporului român, atunci cînd, așa cum spune el însuși, se preocupă de literatura populară a națiunii sale.

Nota din volumul al III-lea al Enciclopediei Române, apărut în anul 1904 la Sibiu, cu 10 ani înainte de moarte, făcând referiri despre viața și opera sa, capătă o semnificație majoră în contextul luptei culturale a românilor din monarhia austro-ungară, încununând o multiplă carieră scriitoricească.

ATANASIE MARIAN MARIENESCU UND LIPOVA — BIOGRAPHISCHE BEITRÄGE

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor bringt einige unveröffentlichte biographische Daten über Atanasie Marian Marienescu bezüglich seiner Beziehungen zu Lipova. Dadurch wird uns der Entwicklungsgang seiner Persönlichkeit sowie das Erwachen seines Interesses für die Folklore vorgeführt.

Contribuții bibliografice la Istoria mișcării
muncitorești și socialiste din Timișoara
— pînă la 1900 —

NOTA

Titlurile alăturate au fost extrase din volumul „*Bibliografia mișcării muncitorești și socialiste din România de la începuturi pînă la 1900*” care face parte din colecția „*Bibliografia istorică a României sec. XIX*”. Primele volume sînt deja sub tipar, în Editura Academiei. O prezentare a întregii serii a volumului amintit am publicat în „*Revista bibliotecilor*” nr. 6/1969.

Materialul alăturat a fost cules din *Timișoara, București, Cluj, Budapesta ș. a. de tov. N. Mureșan și A. Porteanu*, iar organizarea, finisarea, și acum extragerea lui aparțin lui A. Porteanu, responsabilul volumului de „*Bibliografie a mișcării muncitorești*”.

Cercetările s-au oprit pînă la data de 31 decembrie 1900, completările urmînd a se face acum. Întrucît *izvoarele* prezintă interesul fundamental, am considerat util a înfățișa materialul alăturat, *ca un punct de plecare*, urmînd ca — în cazul publicării lui — să fie definitivat și completat.

Lipsa de timp ne-a împiedicat, din păcate, a prezenta lucrarea în forma cuvenită, din toate punctele de vedere.

Sperăm în îngăduința Dvs., căci lucrarea în ansamblul ei este făcută cu pasiunea pe care o pretinde subiectul.

Considerăm, în încheiere că o asemenea lucrare ar putea atrage interesul unui public larg, nu numai din Timișoara.

A. PORȚEANU

CAP. I

SITUAȚIA CLASEI MUNCITOARE (condiții de muncă și de trai, exploatarea ei). REVENDICĂRI (salariul, ziua de lucru, repaosul duminical, votul universal). GREVE. PRESA SOCIALISTĂ ȘI BURGHEZĂ DIN TIMIȘOARA DESPRE ACESTE PROBLEME (inclusiv despre acțiuni din alte centre).

— Izvoare (cronologic, iar în cadrul unui an — alfabetic, în ordinea titlurilor periodicele). Referințe, idem.

Arbeiterstrike in Temesvar. *T. Z.* 1869, XVIII, nr. 17, p. 2. (Greva lucrătorilor feroviari. Întrunire).

Vom hiesigen Arbeiter — Strike — Comité. *T. Z.* 1869, XVIII, nr. 19, p. 3. (Lucrearea grevei lucrătorilor feroviari).

Arbeiter — und Volksversammlungen. Temesvar. *A. A. Z.* 1870, I, nr. 7, p. 55. (Întrunire la care s-a dezbătut situația maselor muncitoare).

Arbeiterinnen — Versammlung. *T. Z.* 1870, XIX, nr. 97, p. 3. (Muncitoarele de la manufactura de tutun din Timișoara revendică salarii mai mari, reducerea zilei de lucru; dacă nu obțin vor declara grevă).

(Mișcarea calfelor de croitori din Timișoara) *M. H. K.* 1874, II, nr. 16, p. 4.

Temesvar *A. W. Ch.* 1875, 10 octombrie. (Greva de la căile ferate a fost înăbușită).

Strike *M. N. K.* 1875, 18 iulie. (Greva feroviarilor timișoreni).

(Greva magazionierilor din Timișoara) *M. H. K.* 1875, III, nr. 29, p. 1).

(Utilizarea muncii deținuților la Timișoara). *M. H. K.* 1878, VI, nr. 22, p. 2—3.

Despre ruina poporului din Carașiu. *Lum.* 1880, I, nr. 17, p. 3—4.

Emigrațiune bănățiană în Dobrogea *Lum.* 1880, I, nr. 19, p. 4.

Despre emigrarea românilor. *Lum.* 1880, I, nr. 38, p. 2—3.

Încă o cauză a sărăciei poporului. *Lum.* 1880, I, nr. 51, p. 1—2. (Proletariatul agricol în Banat).

Temesvar. *Der Wegweiser* (Budapesta), 1880, II, nr. 3, p. 4. (Adunare muncitorească pentru dreptul de vot).

Temesvar. Korrespondenzen. *A. W. Ch.* 1881, 7 august. (Ajutorarea în caz de boală a meseriașilor pantofari).

(Adunare de masă la Timișoara, pentru votul universal). *Nsz.*, 1881, IX, nr. 3, p. 3.

Korrespondenzen. Temesvar. *Neue Zeit* 1881, I, nr. 5, p. 3. (Adunare muncitorească consacrată situației sanitare).

Die Volksversammlung in Angelegenheit des allgemeinen Wahlrechtes in Temesvar. *A. W. Ch.* 1883, 25 februarie.

(Adunare de masă la Timișoara, pentru votul universal). *Nsz.* 1883, XI, nr. 8, p. 3.

- (Cererea adunării de masă de la Timișoara pentru votul universal a fost predată Parlamentului). *Nsz.* 1883, XI, nr. 22, p. 3.
- Korrespondenz aus Temesvar. *Typ.* 1883, XV, nr. 19, p. 2. (Situția tipografilor). (Date despre mișcarea muncitorească din Timișoara) *Délmagyarországi lapok.* 1885, 10 martie.
- (Adunarea muncitorilor din Timișcara, în legătură cu catastrofa de la Anina). *Nsz.* 1885, XIII, nr. 12, p. 3.
- Gegen die Fabriks—Krankenkassen. *A. W. Ch.* 1886, 18 iulie (Din Neue Temesvarer Zeitung).
- (Greva lucrătorilor de la fabrica de tutun din Timișoara). *Nsz.* 1886, XIV, nr. 3, p. 3.
- (Date despre mișcarea grevistă din Timișoara). *T. Z.* 1886, 13 ianuarie.
- (Adunări de masă în legătură cu situația muncitorilor, la Timișoara și în alte orașe). *Nsz.* 1887, XV, nr. 40, p. 1—2 ; nr. 42, p. 2 ; nr. 43, p. 1—2 : nr. 44, p. 1—2 ; nr. 45, p. 1—2, nr. 47, p. 2 ; nr. 48, p. 1—2, nr. 49, p. 1—2.
- Soziale Rundschau. *A. W. Ch.* 1890, 30 martie. (Adunări populare la Timișoara ș. a. pentru repaos duminical și reducerea zilei de lucru).
- Temesvar, 12 mai. Kapital und Arbeit. *A. W. Ch.* 1890, 18 mai. (Mișcări pentru salarii, ale lăcătușilor, feroviarilor și croitorilor).
- (Date despre mișcarea muncitorească din Timișoara) *Kis Ujság*, 1890, 5 mai.
- (Știri despre grevele din Timișoara). *Kolozsvár* 1890, 5, 6, 7, 16 mai ; 1 august ; 18 septembrie ; 4 noiembrie.
- (Chemare către muncitorii din Timișoara, pentru a participa la o adunare care va revendica repaosul duminical și reducerea zilei de lucru). *Nsz.* 1890, XVIII, nr. 13, p. 3.
- (Greva de la fabrica de încălțăminte din Timișoara). *Nsz.* 1890, XVIII, nr. 19 p. 3.
- Grubenstrike. *T. Z.* 1890, XXXIX, nr. 62, p. 4. (Greva minerilor de la Drencova și Cozla).
- Arbeiter — Versammlung *T. Z.* 1890, XXXIX, nr. 82, p. 3. (Întrunirea din 8 aprilie, pentru repaosul duminical).
- Strike — Bewegungen in Temesvar. *T. Z.* 1890, XXXIX, nr. 104, p. 3. (Greve pentru majorarea salariilor și reducerea zilei de lucru).
- Zur Arbeiterbewegung. *T. Z.* 1890, XXXIX, nr. 105, p. 3. (Greve).
- Arbeiter — Revolte *T. Z.* 1890., XXXIX, nr. 148, p. 3. (Greva de la Dognecea).
- Zum Strike in Eisenwerke Dognecea — Eisenstein *T. Z.* 1890, XXXIX, nr. 162, p. 3.
- (Sfârșitul grevei de la Dognecea). *T. Z.* 1890, XXXIX, nr. 171, p. 21, nr. 186, p. 2.
- Arbeiterversammlung. *T. Z.* 1890, XXXIX, nr. 214, p. 3. (În legătură cu greva de la Dognecea).
- (Adunarea generală muncitorească la Timișoara, condusă de Ungureanu pentru legiferarea protecției muncii). *Nsz.*, 1891, XIX, nr. 17, p. 7.
- (Despre mișcarea revendicativă a tipografilor timișoreni) *T. Z.* 1891, XL, nr. 296, p. 3.
- Kapital und Arbeit. Temesvar *Arbeiterpresse.* 1892, XX, nr. 29, p. 5 ; nr. 30, p. 6 ; nr. 31, p. 2—3. (Situția lucrătorilor dogari de la fabrica de bere : salarii, timpul de lucru. Greva lor).
- Sammlung für die Streikenden Fachbinder in Temesvar. *Arbeiterpresse* 1892, XX, nr. 30, p. 7.

- Soziale Rundschau. Temesvar. *Arbeiterpresse*. 1892, XX, nr. 44, p. 5 ; nr. 47, p. 5.
(Exploatarea muncitorilor dintr-un atelier de tâmplărie cu abur, a celor de la tipografia „Frații Magyari“ ș. a.).
- (Greva dogarilor din Timișoara). *A. Sz.* 1892, II, nr. 14, p. 3.
- (Adunarea tâmplarilor din Timișoara). *A. Sz.* 1892, II, nr. 16, p. 2.
- (Situția muncitorilor tâmplari din Timișoara). *A. Sz.* 1892, II, nr. 17, p. 3 ; nr. 20, p. 3.
- (Adunarea muncitorilor croitori din Timișoara). *Nsz.* 1892, XX, nr. 3, p. 3.
- (Greva dogarilor din Timișoara). *Nsz.* 1892, XX, nr. 29, p. 6.
- (Adunarea muncitorească din Timișoara, din 9 octombrie. La ordinea de zi : situația muncitorilor). *Nsz.* 1892, XX, nr. 41, p. 7, nr. 42, p. 6.
- Strike des Fabrikshof—Personals *T. Z.* 1892, XLII, nr. 156, p. 4 ; nr. 157, p. 4.
- (Greva croitorilor din Timișoara). *T. Z.* 1892, XLI, nr. 160, p. 5.
- Die Strike in Anina. *T. Z.*, 1892, XLI, nr. 279, p. 3 nr. 280 p. 2.
- Die Aninaer Bergleute bei Apponyi und Lukács. *T. Z.* 1892, XLI, nr. 281, p. 4.
- Versammlungsberichte. Temesvar. *Arbeiterpresse*. 1893, XXI, nr. 10, p. 5—6. (Adunarea deschisă din 5 martie. Biroul : Iosef Gabriel, I. Schmidt, K. Pozsuer. Referat despre votul universal).
- Soziale Rundschau Temesvar. *Arbeiterpresse*. 1893, XXI, nr. 12, p. 5. (Exploatarea de la căile ferate).
- Versammlungsberichte. Temesvar. *Arbeiterpresse* 1893, XXI, nr. 15, p. 7.
- Versammlungsberichte. Temesvar. *Arbeiterpresse* 1893, XXI, nr. 15, p. 7. (Adunarea generală muncitorească din 9 aprilie. Ordinea de zi : Situația muncitorilor, a micilor meseriași și a țăranilor. Pregătiri pentru 1 Mai).
- Versammlungen. Temesvar. *Arbeiterpresse*. 1893, XXI, nr. 25, p. 5, (Adunare generală pentru votul universal).
- (Despre situația calfelor de croitori din Timișoara). *Schneider-Fachblatt*. 1893, I, nr. 7, p. 2.
- Zum Strike in Anina. *T. Z.*, 1893, XLII, nr. 15, p. 3.
- Korrespondenzen Lugos. *Vw.* 1893, I, nr. 3, p. 4. (Lupte pentru ziua de lucru de 8 ore și înființarea unor organizații culturale muncitorești).
- Parteigenossen. *Vw.* 1893, I, nr. 8, p. 1. (Chemare la adunarea din 18 iunie, de la Timișoara, pentru votul universal).
- Korrespondenzen. Lugos. *Vw.* 1893, I, nr. 9, p. 5. (Mitingul din 18 iunie, revendicări muncitorești).
- Volkversammlung. *Vw.* 1893, I, nr. 11, p. 1. (Adunarea de la Lugoj, din 9 iulie, pentru votul universal).
- Kundgebungen für das allgemeine Wahlrecht *Vw.* 1893, I, nr. 12, p. 1. (Mitingul de la Lugoj).
- (Despre accidente de muncă). *Vw.* 1893, 26 mai.
- (Greva tâmplarilor din Timișoara). *Vw.*, 1893, 2 iunie.
- (Greva de la Deta). *Vw.*, 1893, 30 iunie.
- (Greva lucrătorilor de la carierele de piatră din Păuliș—Arad). *Vw.*, 1893, 7 iulie.
- Versammlungsberichte. Temesvar. *Arbeiterpresse*. 1894, XXII, nr. 10, p. 5. (Situația lucrătorilor tâmplari. Întrunire).
- (Întrunirea lucrătorilor tâmplari din Timișoara, pentru dezbaterile problemei situației lor). *A. Sz.* 1894, IV, nr. 5, p. 3.

- (Lupta pentru reducerea zilei de lucru a lucrătorilor tâmplari din Timișoara). *A. Sz.* 1894, IV, nr. 9, p. 3.
- (Adunarea populară din Timișoara 23 septembrie pentru votul universal). *Nsz.*, 1894, XXII, nr. 38, p. 1.
- Die Aninaer Katastrophe. *T. Z.* 1894, XLIII, nr. 242, p. 1—2.
- (Greva de la „Unio“ Satu-Mare) *Vw.* 1894, 26 ianuarie.
- (Date despre salarizarea și condițiile de muncă și de trai ale muncitorilor forestieri români din Transilvania) *Vw.* 1894, 9 februarie.
- (Despre situația tipografilor din Timișoara). *Gtb.* 1895, I, nr. 4, 5.
- (Situația muncitorilor brutari din Timișoara). *M. S. Sz.* 1895, II, nr. 2 p. 2.
- (Întrunirea de la Timișoara pentru votul universal și dreptul de întrunire). *T. Z.* 1895, XLIV, nr. 28, p. 4.
- Rothe Zettel in Anina *T. Z.* 1895, XLIV, nr. 47, p. 3 (Revendicări : perspective de grevă).
- (Greva de la Reșița). *T. Z.* 1895, XLIV, nr. 113, p. 3—4, nr. 116, p. 4 ; nr. 140, p. 2—3 ; nr. 142, p. 3, nr. 149, p. 4, nr. 153, p. 4, nr. 155, p. 4.
- Sozialistisches, *T. Z.* 1895, XLIV, nr. 295, p. 4 (Întrunirea timișoreană pe tema șomajului și organizării muncitorilor).
- (Date despre situația tipografilor din Timișoara și alte orașe) *Typ.* 1895, XXVII, nr. 8.
- (Adunarea muncitorilor din Timișoara despre situația muncitorilor) *Vst* 1895, XXIII, nr. 87, p. 4.
- (Adunarea socialistă din 16 august de la Timișoara, pentru votul universal). *T. Z.* 1896, XLV, nr. 188, p. 4.
- (revoltă la fabrica de lăzi din Timișoara) *AV.* 1897, XVII, nr. 122, p. 3.
- (Concedieri la morile din Arad și Timișoara). *AV.* 1897, XVII, nr. 251, p. 2.
- (Greva tipografilor din Timișoara). *Gtb.* 1897, XXVIII, nr. 8, p. 2, nr. 9, p. 2.
- Arbeiter-Revolt in Anina. *T. Z.* 1897, XLVI, nr. 18, p. 1—2, nr. 21, p. 3—4 ; nr. 22, p. 4 ; nr. 41, p. 3 ; nr. 44, p. 4.
- Strike im unserer Druckerei. *T. Z.* 1897, XLVI, nr. 20, p. 3 ; nr. 21, p. 3.
- (Extinderea grevei de la Anina, la Reșița și Oravița) *T. Z.*, 1897, XLVI, nr. 34, p. 3 ; nr. 37, p. 3.
- Eine Arbeiter-Revolt *T. Z.*, 1897, XLVI, nr. 119, p. 4. (Tâmplarii din Timișoara).
- (Grevele de seceriș de la Pîncota, Salonta, Remetca, Lovrin) *T. Z.* 1897, XLVI, nr. 151, p. 4 ; nr. 162, p. 4 ; nr. 171, p. 4, nr. 172 p. 3 ; nr. 183, p. 4.
- (Întrunirea socialistă de masă la Timișoara, pentru votul universal) *T. Z.* 1897, XLVI, nr. 239, p. 3 ; nr. 240, p. 4.
- (Lupta tipografilor timișoreni pentru salarii) *Typ.* 1897, XXIX, nr. 6, p. 3.
- (Numărul și situația tipografilor din Timișoara în 1897) *Typ.* 1897, XXIX, nr. 3, p. 3 ; nr. 20, p. 3.
- (Catastrofa minieră de la Reșița) *Vw.* 1897, IV, nr. 1, p. 1 ; nr. 2, p. 3 ; nr. 5, p. 2, 3.
- (Acțiuni revendicative muncitorești la Dognecea). *Vw.* 1897, IV, nr. 3, p. 3—4.
- (Lupte muncitorești la Anina) *Vw.* 1897, IV, nr. 4, p. 1 ; nr. 5, p. 3 ; nr. 6, p. 5 ; nr. 7, p. 4 ; nr. 8, p. 4 ; nr. 9, p. 1—2 ; nr. 10, p. 3 ; nr. 13, p. 1 ; nr. 15, p. 3 ; nr. 16, p. 1—2.
- Die Organisation der Feldarbeiter. *Vw* 1897, IV, nr. 4, p. 1 (Situația grea a lucrătorilor agricoli).
- (Greva tipografilor din Timișoara). *Vw.* 1897, IV, nr. 5, p. 2—3.

- Accident grav de muncă la Oravița) *Vw.* 1897, IV, nr. 14, p. 3—4.
 (Date despre exploatarea muncitorilor de la rafinăria de spirt „Neumann“ din Arad). *Vw.* 1897, IV, nr. 18, p. 3.
 (Adunare pentru votul universal). *Vw.* 1897, IV, nr. 22, p. 3.
 (Pericolul unor catastrofe la minele de la Anina) *Vw.* 1897, IV, nr. 22, p. 4.
 (Grevă la Deta). *Vw.* 1897, IV, nr. 23, p. 4.
 Zum „Erntestreik“. *Vw.* 1897, IV, nr. 26, p. 2.
 (Exploatarea muncitorilor de la moara „Pannonia“ din Timișoara). *Vw.* 1897, IV, nr. 27, p. 2.
 Die Arbeiterlage und die Industrie *Vw.* 1897, IV, nr. 29, p. 1.
 (Greva de la Săcălaz). *Vw.* 1897, IV, nr. 30, p. 4.
 (Greva de la Iecea-Mare). *Vw.* 1897, IV, nr. 32, p. 4.
 (Despre situația minerilor de la Petroșani). *Vw.* 1897, IV, nr. 33, p. 4.
 (Greva de seceriș de la Sinmihaiul Român). *Vw.* 1897, IV, nr. 33 p. 4.
 (Despre greva de seceriș de la Beșenova Nouă). *Vw.* 1897, IV, nr. 35, p. 2.
 (Date despre veniturile STEG obținute la Anina prin exploatarea lucrătorilor). *Vw.* 1897, IV, nr. 35, p. 3.
 Die Lage der Kleinbauern und Feldarbeiter. *Vw.* 1897, IV, nr. 36, p. 1.
 (Adunarea muncitorească de la Timișoara. S-a discutat scumpirea alimentelor și organizarea). *Vw.* 1897, IV, nr. 40, p. 3—4.
 Marea întrunire populară pentru votul universal, 17 octombrie *Vw.* 1897, IV, nr. 42, p. 1 ; nr. 43, p. 3 ; nr. 44, p. 3 ; nr. 48, p. 4.
 Kleinbauern und Landarbeiter-Kongress in Temesvar. *Vw.* 1897, IV, nr. 44, p. 1.
 (Despre situația muncitorilor minieri). *Vw.* 1897, IV, nr. 47, p. 1—2.
 Ein Arbeiterschutzgesetz zum Schutz des Grosskapitals in der Landwirtschaft. *Vw.* 1897, IV, nr. 49, p. 1.
 (Întrunirea din 16 decembrie a șomerilor din Timișoara). *Vw.* 1897, IV, nr. 51, p. 6 ; nr. 52, p. 2.
 (Catastrofă minieră la Mehadia). *Vw.* 1897, IV, nr. 52, p. 3.
 (Date despre inspecțiile în fabrici, din anii 1895 și 1896, în întreprinderile din diferite comitate, între care și Timiș) *Freiheit* (Budapesta). 1898, III, nr. 1, p. 1—2.
 (Situația lucrătorilor de la depozitele militare din Timișoara). *Nsz.*, 1898, XXVI, nr. 38, p. 5—6.
 (Știri despre greve din Timișoara și Arad). *Nsz.* 1898, XXVI nr. 45, p. 4.
 (Procesul grevei de la Anina). *T. Z.* 1898, XLVII, nr. 18, p. 4.
 (Pregătirea grevei generale a lucrătorilor agricoli). *T. Z.* 1898, XLVII, nr. 89, p. 4.
 (Greva lucrătorilor agricoli din Ghiroc). *T. Z.* 1898, XLVII, nr. 164, p. 3.
 (Întrunirea populară din Timișoara — 5000 participanți) — pentru aniversarea evenimentelor din martie 1848 și dezbaterea situației muncitorilor din 1898). *Volksstimme* (Budapesta) 1898, XXVI, nr. 13, p. 4.
 Allgemeines geheimes Wahlrecht. *Vw.* 1898, V, nr. 14, p. 1.
 Die Mittagspause der Tabakfabriksarbeiter. *Vw.* 1898, IV, nr. 18, p. 2.
 Wo die Noth am grössten. *Vw.* 1898, V, nr. 29, p. 1.
 (Scumpirea petrolului). *Vw.* 1898, V, nr. 29, p. 3.
 (Exploatarea lucrătorilor de la moara mecanică „I. Sigmund“ din Timișoara). *Vw.* 1898, V, nr. 30, p. 3 ; nr. 31, p. 2.

- Despre acțiunile luerătorilor brutari din Brașov pentru majorarea salariilor). *Vw* 1898, V, nr. 30, p. 3—4.
- Kapital und Arbeit. *Vw*. 1898, V, nr. 30, p. 4 ; nr. 39, p. 4. (Greva lucrătorilor croitori din București).
- (Situția muncitorilor de la Anina-Steierdorf). *Vw*. 1898. V, nr. 35, p. 3—4.
- (Întrunirea de la Brașov pentru dezbaterea situației clasei muncitoare și a votului universal. *Vw*. 1898, V, nr. 38, p. 3.
- (Situția lucrătorilor din Nădrag), *Vw*. 1898, V, nr. 41, p. 3.
- (Scumpirea pînii la Timișoara). *Vw*. 1898, V, nr. 40, p. 3—4.
- (Greva tranvaiștilor din Timișoara). *Vw*. 1898, V, nr. 42, p. 2.
- (Exploatarea de la fabrica de tutun din Timișoara). *Vw*. 1898, V, nr. 44, p. 2.
- (Situția lucrătorilor de la întreprinderea STEG : Anina). *Vw*. 1898, V, nr. 44, p. 3.
- (Date despre catastrofa minieră de la Reșița, din 18 decembrie 1896). *Vw*. 1898, V, nr. 44, p. 3.
- (Situția grea a muncitorilor din Mehadia) *Vw*. 1898, V, nr. 44, p. 3 ; nr. 51, p. 3—4.
- Korespondenzen. Steierdorf. *Vw*. 1898, V, nr. 46, p. 3—4 (Exploatarea capitalistă).
- (Date despre exploatarea muncitorilor din Reșița). *Vw*. 1898, V, nr. 47, p. 34.
- (Explozie la o mină din Secul). *Vw*. 1898, V, nr. 48, p. 2, nr. 49, p. 4.
- Ein recht „humaner“ Fabriksarzt, *Vw*, 1898, V, nr. 50, p. 2. (La fabrica de țigări din Timișoara).
- „Magyar Allan“ *Vw*, 1898, V, nr. 52, p. 2—3. (Răspuns ziarului M. A., referitor la situația grea a conducătorilor de locomotivă din Timișoara).
- Volkseversammlung in Temesvar *Vw*, 1898, V, nr. 53, p. 1—2. (Ordinea de zi : votul universal).
- (Date despre exploatarea lucrătorilor de la Anina). *Vw*, 1898, V, nr. 53, p. 3.
- (Răspuns ziarului „Oraviczser Wochenblatt“ în problema votului universal). *Vw*. 1898, V, nr. 53, p. 3.
- (Situția tipografilor din Timișoara) *Gtb*. 1899, XXXI, nr. 21, p. 2.
- (Accidente de muncă la Timișoara, Sibiu, ș. a.). *Nsz*, 1899 XXVII, nr. 5 p. 4.
- (Greva lucrătorilor din Timișoara) *Nsz*. 1899, XXVII, nr. 31, p. 5.
- (Demonstrații pentru votul universal la Timișoara, Cluj, Arad ș. a.). *Nsz*. 1899, 1898, XXVII, nr. 57, p. 3.
- Îșcarea grevistă din Timișoara). *Népszava Napár*, 1899, p. 42—43.
- Die Arbeitslosigkeit und der herrschende Nothstand *Vw*. 1899, VI, nr. 2, p. 1.
- 20 Jänner 1897 *Vw*. 1899, VI, nr. 3, p. 1.
- 20 Jänner 1897 *Vw*. 1899, VI, nr. 3, p. 1. (Articol de fond pentru comemorarea luptelor muncitorești de la Anina, înăbușite în sânge).
- (Exploatarea lucrătorilor de la moară „Prohatzka“ din Fabrik). *Vw*. 1899, VI, nr. 3, p. 2.
- (Corespondanță din Aradul Nou despre specularea populației de către doctorul local). *Vw*. 1899, VI, nr. 3, p. 4.
- (Întrunirea muncitorească din Timișoara, de la 29 ianuarie, pentru votul universal) *Vw*., VI, 1899, nr. 4 p. 1.
- (Exploatarea muncitorilor de la Mehadia) *Vw*. 1899, VI, nr. 4, p. 4.
- (Situția grea a lucrătorilor de la morile din Timișoara) *Vw*., 1899, VI, nr. 5, p. 2—3.
- (Polemică cu gazeta din Oravița în legătură cu situația lucrătorilor de la Căile ferate) *Vw*., 1899, VI, nr. 5, p. 4.

- (Moartea unui miner din Anina din cauza lipsei asistenței medicale) *Vw.*, 1899, VI, nr. 5, p. 4.
- (Conferința despre bolile profesionale) *Vw.*, 1899, VI, nr. 5, p. 4.
- (Date despre numărul alegătorilor din Timișoara în anii 1898—1899, pe cartiere) *Vw.*, 1899, VI, nr. 6, p. 1—2.
- (Scumpirea pînii la Anina) *Vw.*, 1899, VI, nr. 6, p. 3.
- (Articol despre foamete și pelagră) *Vw.*, 1899, VI, nr. 7, p. 1.
- (Situția nesatisfăcătoare a salarizării la Steierdorf) *Vw.*, 1899, VI, nr. 7, p. 4.
- (Date despre conflictele de muncă și acțiunile represive de la Timișoara și din alte centre). În *A. Budapest Zö és. A Székesfővárosi állami rendőrség 1898 évi működése Budapest, 1899 p. 386—388.*
- (Adunarea muncitorească din Timișoara, pentru votul universal *Nsz.* 1900, XVIII, nr. 114, p. 2.
- (Persecuții antimuncitorești la Timișoara, Cluj, ș.a.) *Nsz.*, 1900, XXVIII, nr. 119, p. 1—2.
- (Greva de la fabrica de pălării din Timișoara). *Nsz.*, 1900, XXVIII, nr. 141, p. 4.
- Strike in Reschitz und Anina) *TZ* 1900, XLIX, nr. 20, p. 4. (4 000 greviști).
- (Date despre desfășurarea grevei de la Reșița). *TZ.* 1900, XLIX nr. 28, p. 2, nr. 29, p. 4, nr. 30, p. 2, nr. 40, p. 4.
- (Grevele de la Doman și Anina) *TZ*, 1900, XLIX, nr. 33, p. 4.
- (Mișcările greviste din Banat) *TZ.* 1900, XLIX, nr. 34, p. 3.
- Strasser, Iózsef : A temesvari gyujtógár (Fabrica de chibrite din Timișoara) *Szocialismus* (Budapesta) 1907—1908, II, nr. 2—3, p. 39—45, 65—72.
- (date despre situația muncitorilor, de la înființarea fabricii în 1897, pînă azi).

STUDII (ALFABETIC)

- Csetri Elek, Imreh Istán, Benkö Samu : Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről (Studii despre începuturile capitalismului în Transilvania) Editura Științifică, București, 1957, p. 139.
- Lörincz Ernő : A munkaviszonyok szabályozása Erdélyben 1848 és 1918 között (Reglementarea raporturilor de muncă în Transilvania între 1848—1918). Editura Științifică, București, 1957, p. 303.
- Mureșan Hilda : Aspecte ale unor mișcări greviste din Banat la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX. *Studii și cercetări de istorie.* Cluj. 1957, VIII, nr. 1—4, p. 165—191.

CAP. II

ORGANIZAREA CLASEI MUNCITORE PRESA SOCIALISTĂ

A. ORGANIZAREA ECONOMICĂ ȘI PROFESIONALĂ

Apeluri. Probleme generale

- Arbeiterversammlung in der Arena von Timișoara. Importanța asociațiilor muncitorești. *TZ.* 1870, XIX, nr. 150, p. 2.
- Despre asociațiile muncitorești din Timișoara *MHK*, 1873, I, nr. 34, p. 3.

- Temesvár munkásaihoz ! Către muncitorii din Timișoara. (Pentru organizarea lor). *MHK*. 1874, II, nr. 20, p. 3.
- Problema organizării muncitorilor la Timișoara. *MHK* 1875, III, nr. 32, p. 3.
- Comunicatul ședinței muncitorești din Timișoara. Organizarea muncitorilor. *Nsz*. 1885, XIII, nr. 9, p. 3.
- Chemare către muncitorii din Timișoara, în vederea participării la ședința de organizare, condusă de Cih. Ungurcanu. *Nsz*. 1887, XV, nr. 30, p. 3.
- Activitatea muncitorilor în vederea formării organizațiilor profesionale la Timișoara. *Nsz*. 1891, XIX, nr. 7, p. 4.
- espre organizarea cioplitorilor de piatră la Timișoara. *St*. 1891, II, nr. 8, p. 4.
- Versammlung der Fassbinder Temesvars. *TZ* 1892, XLI, nr. 158, p. 3—4 ; nr. 195, p. 3.
- An die Genossen und Genossinen. Temesvars ! *AP* 1893, XXI, nr. 8, p. 6. Apel pentru participarea la adunările muncitorești ce au loc în fiecare duminică.
- Unde sint lucrătorii noștri brutari ? *Vw* 1893, iulie, 26. Apel la organizare.
- Apel la organizarea clasei muncitoare, *Vw*. 1893, septembrie 15.
- Adunarea muncitorilor brutari din Timișoara în chestiunea organizării muncitorilor. *FBU*, 1894, I, nr. 2, p. 2.
- Adunarea muncitorilor brutari la Timișoara în legătură cu organizarea lor. *Munkás* 1894, II, nr. 14, p. 3.
- * Despre organizarea profesională a muncitorilor din Timișoara *Vw*, 1894, II, martie 16 ; mai I.
- Volksversammlung la Timișoara privind asociațiile muncitorești și scumpetea alimentelor. *TZ* 1895, XLIV, nr. 166, p. 4.
- An die Arbeiter Temesvars ! Apel către muncitorii Timișoarei. *Vw*. 1897, IV, nr. 31, p. 1.
- Temesvar Timișoara. *Vw*. 1897, IV, nr. 40, p. 3—4. Adunare muncitorească : situația muncitorilor, importanța sindicatelor.
- Adunare muncitorească la Timișoara. Despre organizarea mișcării muncitorești. *Vst* 1898, XXVI, nr. 12, p. 4.

Casa generală a muncitorilor pentru ajutor în caz de boală și invaliditate

- Despre adunarea muncitorilor din Timișoara organizată de casa generală a muncitorilor pentru ajutoare în caz de boală și invaliditate. *MHK* 1875, III, nr. 6, p. 2.
- Temesvar. Der *Ww* 1880, II, nr. 4, p. 3. Casa generală a muncitorilor pentru ajutoare în caz de boală și invaliditate convoacă pentru 6.II. o adunare.
- * Az „Altalános munkásbetegsegélyző és rokkantpénztár” temesvári ülőhelye ... Localul „Casei generale a Muncitorilor pentru ajutoare în „Caz de boală și invaliditate”. *Nsz* 1881, 23 ianuarie. Solemnitatea inaugurării noului local.
- Adunarea filialei din Timișoara a Casei generale a muncitorilor pentru ajutoare în caz de boală și invaliditate. *Nsz*. 1887 XV, nr. 16, p. 3.

- Adunarea membrilor filialei din Timișoara a Casei generale a muncitorilor pentru ajutoare în caz de boală și invaliditate. *Nsz.* 1888, XVI, nr. 16, p. 3.
- Anunțarea ședinței Filialei din Timișoara a Casei generale a muncitorilor pentru ajutoare în caz de boală și invaliditate. *Nsz.* 1889, XVII, nr. 15, p. 3.
- Soziale Rundschau Temesvar. *AP* 1892, XX, nr. 19, p. 5. Amestecul poliției în treburile Casei muncitorești de ajutor în caz de boală ; o întrunire a acestora a fost împiedicată de poliție.
- Vom Arbeiter-Verein. Adunarea generală a filialei din Timișoara a Casei muncitorești de ajutor în caz de boală și invaliditate. *TZ* 1892, XLI, nr. 90, p. 4.
- Konstituierung der Arbeiter-Krankenkasse. La Timișoara. *TZ* 1892, XLI, nr. 95, p. 2.
- Der Arbeiter-Pensions-Verein hält Sonntag seine konstituierende Generalversammlung. (în Timișoara) — *TZ* 1894, XLIII, nr. 148, p. 4.
- Generalversammlung der Korporations — Krankenkasse *Vw* 1897, IV, nr. 7, p. 2.
- Der Sekretör der Temesvarer Bezirkskerankenkasse. *Vw* 1898, V, nr. 31, p. 2.
- Gewerbekorporation-Krankenkassa. *Vw* 1899, VI, nr. 2, p. 4. Alegerea delegaților la adunarea generală.
- Die Temesvarer Gewerbe-Korporations-Krankenkassa. *Vw.* 1899, VI, nr. 5, p. 4.
- Adunarea generală anuală.

ASOCIAȚIA (SINDICATUL) MUNCITORILOR TIPOGRAFI

a. Izvoare

- Viatikumot kapott: Gabriel József (Temesvár), szedő. A primit viaticum: J. Gabriel (Timișoara), culegător, *Typ.* 1883, XV, nr. 1.
- Viatikumot kapott Pelzer Sebestyén (Temesvár), szedő. A primit viaticum Sebastian Pelzer (Timișoara), culegător, *Typ.* 1883, XV, nr. 5.
- Viatikumot kapott Wolf Károly — (Temesvár), szedő. A primit viaticum C. Wolf (Timișoara), culegător. *Typ.* 1883, XV, nr. 18.
- Viatikumot kapott Tandler Jakab (Temesvár), szedő. A primit viaticum Iacob Tandler (Timișoara), culegător. *Typ.* 1883, XV, nr. 20.
- Viatikumot kapott Ebert János (Temesvár), szedő. A primit viaticum Ioan Ebert (Timișoara), culegător. *Typ.*, 1883, XV, nr. 21.
- Viatikumot kapott Knizsek Károly (Temesvár), szedő. A primit viaticum Carol Knizsek (Timișoara), culegător. *Typ.* 1883, XV, nr. 26.
- Viatikumot kapott Kunz Kristóf (Temesvár), szedő. A primit viaticum K. Kunz (Timișoara), culegător, *Typ.* 1883, XV, nr. 28.

- Viatikumot kapott Weisz Frigyes (Temesvár), szedő. A primit viaticum Fridrich Weisz (Timișoara), culegător. *Typ.* 1883, XV, nr. 38.
- Viatikumot kapott Rammer Béla (Temesvár), szedő. A primit viaticum B. Rammer (Timișoara), culegător. *Typ.* 1883, XV, nr. 45.
- Viatikumot kapott Lamplot Hugo (Temesvár), szedő. A primit viaticum Hugo Lamplot (Timișoara), culegător. *Typ.* 1883, XV, nr. 48.
- Gabriel, József, Mangold, Sándor : A temesvári könyvnyomdászok társadalmi viszonyairól. Istoria asociației tipografilor din Timișoara, 1851—1887, cu câteva date privitoare la stările sociale ale tipografilor din Timișoara. Temesvár, *Tip.* Ulrmann H., 1890, 16×24, 45 p.
- Vom Buchdruckerverein. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 16, p. 5.
- Von den Temesvárer Buchdruckern *TZ* 1891, XL, nr. 32, p. 3.
- Temesvarer Bezirk. Despre organizarea tipografilor. *Gtb*, 1895, XXVII, nr. 2, p. 1.
- Adunarea tipografilor din Timișoara. *Gtb*. 1895, XXVII, nr. 18, p. 2.
- Bezirk Temesvar. Ordentliche Generalversammlung. tipografi Timișoara. *Gtb* 1895, 11 ianuarie.
- Temesvar. Protocoll der am 7 Ian. abgehaltenen Ausschuss-Sitzung tipografi Timișoara. *Gtb* 1895, 11 ianuarie.
- Bezirk Temesvar. Ordentliche Generalversammlung. Sindicatul tipografilor din Timișoara 3 febr. 1895), *Gtb* 1895, 18 ianuarie, 25 ianuarie, 1 februarie,
- Temesvar — Ordentliche Jahres- Generalversammlung des Gesangvereines „Tipographia“. Timișoara. *Gtb* 1895, 1 februarie.
- Bezirk Temesvar. Aufnahme in den Verein der Buchdrucker. *Gtb* 1895, 8 februarie.
- Temesvar — Protocoll der ordentlichen Jahres- Generalversammlung vom 3 Februar. tipografi Timișoara. *Gtb*. 1895, 15 februarie.
- Bezirk Temesvar. Ausserordentliche Generalversammlung. tipografi Timișoara. *Gtb*, 1895, 15 februarie.
- Bezirk Temesvar- Aufnahme in den Verein. Membrii noi în sindicatul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 8 martie.
- Temesvar — Protocoll der Ausschuss-Sitzung vom 9 Februar tipografi. *Gtb* 1895, 8 martie.
- Temesvar — Ausserordentliche Generalversammlung. Pregătiri pentru congresul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 15 martie.
- Temesvar — Protocoll der Ausschuss-Sitzung vom 16 März tipografi. *Gtb* 1895, 22 martie.
- Temesvar — Protocoll der Fortbildungs- Sektions-Sitzung vom 16 März tipografi *Gtb* 1895, 29 martie.
- Bezirk Temesvar — Aufnahme in den Verein, în sindicatul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 29 martie.

- Propunerile sindicatului tipografilor din Timișoara și Brașov. *Gtb.* 1895, 12 aprilie.
- Temesvar — Protocoll der Ausschuss-Sitzung vom 10 April tipografi Timișoara. *Gtb.* 1895, 19 aprilie.
- Temesvar — Protocoll der Fortbildungs-Sektion vom 10 April Tipografi Timișoara *Gtb* 1895, 19 aprilie.
- Temesvar — Die Verhältnisse der Buchdrucker. *Gtb* 1895, 19 aprilie.
- Bezirk Temesvar-Aufnahme in den Verein. Înscrieri în sindicatul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 26 aprilie.
- Temesvar — Generalversammlung der Buchdrucker. *Gtb* 1895, 3 mai.
- Temesvar — Protocoll der Fortbildungssektions-Sitzung vom 7 Mai tipografi *Gtb* 1895, 17 mai.
- Temesvar — Protocoll der Ausschuss-Sitzung vom 7 Mai tipografi *Gtb* 1895, 17 mai.
- Bezirk Temesvar — Aufnahme in den Verein. Înscrieri de membrii în sindicatul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 17 mai.
- Temesvar — Protocoll der Ausschuss-Sitzung vom 11 Juni. Sindicat tipografi Timișoara. *Gtb* 1895, 21 iunie.
- Temesvar — Protocoll der Fortbildungssektions-Sitzung tipografi Timișoara. *Gtb* 1895, 28 iunie.
- Doppelfest der Temesvarer Collegenschaft. tipografi Timișoara. *Gtb* 1895, 12 iulie.
- Bezirk Temesvar — Aufnahme in den Verein tipografi Timișoara. *Gtb* 1895, 19 iulie.
- Temesvar — Protocoll der Ausschuss-Sitzung vom 17 Iuli tipografi Timișoara. *Gtb.* 1895, 26 iulie.
- Temesvar — Protocoll der Fortbildungs-Sections-Sitzung vom 17 Juli tipografi Timișoara. *Gtb* 1895, 26 iulie.
- Bezirk Temesvar — Aufnahme in den Verein tipografi Timișoara. *Gtb* 1895, 26 iulie.
- Bezirk Temesvar — Aufnahme in den Verein tipografi Timișoara. *Gtb.* 1895, 2 august.
- Temesvar — Über die Buchdrucker-Association. *Gtb* 1895, 9 august.
- Bezirk Temesvar — Besprechung. Adunarea sindicatului tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 16 august.
- Temesvar — Protocoll der Ausschuss-Sitzung vom 10. August tipografi Timișoara. *Gtb* 1895, 16 august.
- Bezirk Temesvar — Aufnahme in den Verein. sindicatul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 6 septembrie.
- Temesvar — Protocoll der Fortbildungssections-Sitzung vom 14 September. Sindicatul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 20 septembrie.
- Temesvar — Protocoll der Ausschuss-Sitzung vom 14 Sept. *Gtb* 1895, 20 septembrie.

Temesvar — Buchdrucker-Leben. *Gtb* 1895, 4 octombrie.

Temesvar — Protocoll der Ausschuss-Sitzung vom 19 October. Sindicatul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 25 octombrie.

Temesvar — Protocoll der Ausschussitzung vom 19 November. Sindicatul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 6 decembrie.

Temesvar — Protocoll der Fortbildungssectionssitzung vom 19 Nov. Sindicatul tipografilor din Timișoara. *Gtb* 1895, 13 decembrie.

Despre adunarea generală a tipografilor din Timișoara. Raport anual. *Typ* 1895, XXVII, nr. 5, p. 2.

Temesvár — a „Typographia“ dalegylet ünnepélye. Serbarea corului „Typographia“ din Timișoara Sindicatul tipografilor din localitate. *Typ* 1895, XXVII, nr. 29.

Utazók segélyében részesült Fischer F. (Temesvar). Ajutor de călătorie primit de (tipograful) F. Fischer (Timișoara). *Typ* 1895, XXVII, nr. 33.

Jahresgeneralversammlung der Buchdrucker Timișoara. *TZ* 1895, XLIV, nr. 29, p. 4.

Despre discutarea statutului program al organizației tipografilor din Timișoara. *Typ*. 1897, XXIX, nr. 53, p. 2.

Temesvár. Timișoara. (Dare de seamă asupra activității sindicale a tipografilor timișoreni pe anul 1897, cu prilejul ședinței sindicale din 14 martie 1898). *Gtb* 1898, XXX, nr. 12, p. 2.

Temesvár. Timișoara. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi timișoreni din 7 mai 1898). *Gtb*, 1898, XXX, nr. 20, p. 2.

Despre situația organizării tipografilor la Timișoara. *Gtb* 1898, XXX, nr. 34, p. 2.

Temesvár. (Proces verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 8 octombrie 1898). *Gtb* 1898, XXX, nr. 41, p. 1.

Temesvár. Proces verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 14 noiembrie 1898). *Gtb* 1898, XXX, nr. 46, p. 2.

Temesár. (Proces verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 14 noiembrie 1898). *Gtb* 1898, XXX, nr. 51, p. 2.

Temesvár. (Proces verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 14 ianuarie 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 3, p. 2.

Temesvár. (Proces verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 15 februarie 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 8, p. 1—2.

Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 20 februarie 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 9, p. 1.

Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 5 martie 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 10 p. 1.

Temesvár (Extras din procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 18 martie 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 13, p. 1—2.

Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 30 aprilie 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 20, p. 2.

- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 6 mai 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 20, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 7 mai 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 20, p. 1—2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 10 mai 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 21, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale ordinare lunare a muncitorilor tipografi din Timișoara, 20 mai 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 25, p. 1—2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale lunare a muncitorilor tipografi din Timișoara, 23 iulie 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 32, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi timișoreni din 9 august 1898) *Gtb* 1899, XXX, nr. 33, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 29 august 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 38, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 23 octombrie 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 44, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 26 octombrie 1899). *Gtb* 1899, XXXI, nr. 44, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 17 februarie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 3, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale de comitet a muncitorilor tipografi din Timișoara, 17 februarie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 9, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale ordinare a muncitorilor tipografi din Timișoara, 18 februarie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 9, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 11 martie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 16, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 7 aprilie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 16, p. 7.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 28 aprilie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 20, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 16 iulie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 30, p. 1—2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 16 iulie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 32, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 25 august 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 36, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 15 septembrie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 38, p. 2.
- Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 20 octombrie 1900). *Gtb* 1900, XXXII, nr. 43, p. 2.

Temesvár (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 20 octombrie 1900). *Gtb.* 1900, XXXII, nr. 45, p. 2.

Temesvár. (Procesul verbal al ședinței sindicale a muncitorilor tipografi din Timișoara, 8 decembrie 1900). *Gtb.* 1900, XXXII, nr. 51. p. 2.

Generalversammlung der Buchdrucker Timișoara. *Tz* 1900, XLIX, r. 39, p. 3.

b. Studii

Gabriel, József : A temesvári könyvnyomdászok egyesületének. 60 éves története. Istoria de 60 de ani a asociației tipografilor din Timișoara. Tradus de Adolf Bauer. Temesvári könyvnyomdászok és betüöntők segélyző egyesülete, 1911, 24×16, 73 p.

=Text în l. germană și maghiară.

Magyar, Ludovic : Șaptezecișicinci ani din viața tipografilor timișoreni. Traducere de Carol Spielmann și Dumitru Bozgan. Fünfundsiebzig Jahre aus dem Leben der Temesvarer Buchdrucker. Hetvenöt év a Temesvári nyomdászok életéből. Timișoara, Tip Enric Uhrmann, 1926, 17×24, 36 p.

Sindicatul ospătarilor

Adunarea generală a chelnerilor din Timișoara. *TZ* 1891, XL, nr. 4, p. 4.

Eine Generalversammlung um Mitternacht. *TZ* 1891, XL, nr. 8, p. 3. Întrunirea ospătarilor din Timișoara.

Generalversammlung des Verein's des Hotel, Restaurations und Café-Personals. Timișoara, *TZ* 1897, XLVI, nr 19, p. 4.

Generalversammlung des Temesvarer Kellner—Verein's und Krankenkasse. *TZ* 1898, XLVII, nr. 8, p. 3.

Organizația profesională a calfelor

Despre activitatea organizației profesionale a calfelor din Timișoara. *Nsz* 1884, XII, nr. 45, p. 3.

Asociația de perfecționare și de autoeducare a lucrătorilor croitori

Adunarea generală a organizației profesionale a lucrătorilor-croitori din Timișoara. *Nsz* 1888, XVI, nr. 10, p. 3.

Soziale Rundschau. Temesvár. *AP* 1891, XIX, nr. 33, p. 4.

- Lucrătorii croitori din Timișoara pentru formarea organizației lor profesionale. *Nsz* 1891, XIX, nr. 4, p. 6.
- Die Generalversammlung des Temesvarer Schneidergehilfen, Fach- und Selbstbildungsvereins. *TZ* 1891, XL, nr. 23, p. 4.
- Versammlungsberichte. Temesvár. *AP* 1892, XX, nr. 4, p. 6. Întrunirea croitorilor din localitate.
- Versammlungsberichte. Temesvár, *AP* 1892, XX nr. 21, p. 6. Adunarea generală a organizației croitorilor din localitate.
- Achtung ! Fachkollegen des Schneidergewerkes Temesvars ! *AP* 1892, XX, nr. 44, p. 5. Apel la unire în jurul asociației de perfecționare și autoeducare a calfelor de croitori din Timișoara.
- Chemare la adunarea lucrătorilor croitori din Timișoara. *Nsz* 1892, XX, nr. 16, p. 7.
- Chemare la adunarea muncitorilor croitori din Timișoara. *Nsz* 1892, XX, nr. 29, p. 7.
- Szabósegédek szak — és önképző-egylete Temesvár.
Asociația de autoperfecționare și autoeducare a calfelor de croitori din Timișoara. *Nsz* 1893, XXI, nr. 1, p. 8.
- Despre problema aprobării statutului organizației profesionale a muncitorilor croitori din Timișoara. *SF* 1893, II, nr. 2, p. 2.
- 10 ani de activitate a asociației de autoperfecționare și autoeducare a croitorilor. *TZ* 1893, XI,II, nr. 5, p. 4.
- + Stiri despre înființarea asociației profesionale a croitorilor din Timișoara *Vw* 1893, septembrie, 30.
- + Despre organizarea profesională a lucrătorilor croitori din Timișoara. *Vw* 1893, iunie, 26 ; octombrie 20.
- Szabósegédek szak-és önképző egylete Temesváron. Asociația de perfecționare și autoeducare a calfelor croitori din Timișoara. *Nsz* 1894, XXII nr. 36, p. 4.
- Temesvári szabók szakölképző egylete. Asociația de lectură a croitorilor la Timișoara (serbare). *Nsz* 1895, XXIII, nr. 38.
- Despre situația organizării muncitorilor croitori la Timișoara. *SzSz* 1895, III, nr. 9, p. 2.
- Vereinsnachrichten. Ședința extraordinară a sindicatului croitorilor din Timișoara. *Vw* 1897, IV, nr. 1, p. 4.
- Der Temesvarer Schneider-Fach- und Selbstbildungs-Verein. *Vw* 1897, IV, nr. 7, p. 4.
- Der Temesvarer Schneider-Fach- und Selbstbildungs-Verein. *Vw* 1897, IV, nr. 10, p. 4.
- Der Temesvarer Schneider-Fach- und Selbstbildungsverein. *Vw* 1898 V, nr. 45, p. 4. Se anunță adunarea generală ordinară lunară a Asociației de perfecționare și de autoeducare a croitorilor din Timișoara“.
- Știre despre convocarea ședinței ordinare a comitetului „Asociației de perfecționare și de autoeducare a croitorilor“ din Timișoara. *Vw* 1898, V, nr. 53, p. 4.
- Der Temesvárer Schneider-Fach- und Selbstbildungsverein. *Vw* 1898 V, nr. 53, p. 4 ; 1899, VI, nr. 1, p. 4 ; nr. 2, p. 4. Se anunță organizarea unui bal al lucrătorilor croitori pentru 15 ianuarie 1899.

- Știre despre organizarea unui curs de perfecționare în croitorie de către asociația lucrătorilor croitori pentru perfecționare și autoeducare din Timișoara. *Vw* 1899, VI, nr. 1, p. 4.
- Spenden-Ausweis. *Vw* 1899, VI, nr. 4, p. 4. Rezultatul material al balului organizat de „Asociația de perfecționare și autoeducare a croitorilor din Timișoara“.
- Der Temesvarer Schneider-Fach und Selbstbildungsverein. *Vw* 1899, VI, nr. 6, p. 4 ; nr. 7, p. 4. Convocarea adunării generale.
- Der Temesvarer Schneider-Fach Selbstbildungsverein. *Vw* 1899, VI, nr. 9, p. 4.
- Der Temesvarer Schneider-Fach- und Selbstbildungsverein. *Vw* 1899, VI, nr. 9, p. 4. Convocarea pentru 5 martie a unei ședințe.
- Emléklap a temesvári szabómunkások 40 éves jubileuma alkalmából. — Gedenkblatt aus Anlass des 40-jährigen Jubiläums der Temesvarer Schneiderarbeiter. Temesvár, Temesvári Munkás Könyvkereskedés, 1919, 24×16, 15 p. Foaie comemorativă cu prilejul celui de al 40-lea jubileu al muncitorilor croitori din Timișoara.

Asociația zugravilor și vopsitorilor

- Der Temesvarer Mahler- und Anstreicher-Verein. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 13, p. 4.
- Adunarea generală a zugravilor la Timișoara. *TZ* 1891, XL, nr. 293, p. 4.
- Jahresversammlung des hiesigen Maler- und Anstreicher-Vereins (la Timișoara). *TZ* 1892, XLI, nr. 284, p. 5.
- Jahresgeneralversammlung der hiesigen Zimmerleute (la Timișoara). *TZ* 1893, XLII, nr. 7. p. 3.
- Jahresgeneralversammlung des Temesvarer Maler- und Anstreicher-Vereins *TZ* 1893, XLII, nr. 290, p. 4.
- Jahresgeneralversammlung des Vereins der Temesvarer Zimmerleute. *TZ* 1894, XLIII, nr. 4, p. 4.
- Generalversammlung des Verein's der Maler und Anstreicher (1 a Timișoara). *TZ* 1896, XLV, nr. 294, p. 4.
- Adunarea generală anuală a zugravilor și vopsitorilor locali. (la Timișoara). *TZ* 1897, XVI, nr. 282, p. 4.
- a Der Verein der Temesvarer Maler und Anstreicher. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 17, p. 4.

Sindicatul tâmplarilor

- Despre organizarea muncitorilor tâmplari la Timișoara. *ASz* 1891, I, nr. 6, p. 3.
- Adunarea generală a muncitorilor tâmplari din Timișoara. Probleme organizatorice. *ASz* 1892, II, nr. 20, p. 2—3.
- Rezultatele luptelor muncitorilor tâmplari la Timișoara. *ASz* 1892, II, nr. 23, p. 3.
- Versammlungsberichte. *AP* 1893, XXI, nr. 13, p. 6. Adunarea asociației tâmplarilor. Pregătirea zilei de 1 Mai.
- Asztalosok szak-és önképző-egylete. Temesvár. Asociația de perfecționare și de autoeducare a tâmplarilor din Timișoara. *NSz* 1893, XXI, nr. 1, p. 8.
- Adunarea tâmplarilor din Timișoara. *ASz* 1894, IV, nr. 9, p. 4.
- Chemare către muncitorii tâmplari din Timișoara pentru a se înscrie în asociația profesională. *ASz* 1894, IV, nr. 11, p. 2.

Asztalosok szak-és önképző egylete. Temesvár. Asociația de perfecționare și autoeducare a tâmplarilor din Timișoara. *Nsz* 1894, XXII, nr. 36, p. 4.

Temesvár. Freie Tischler-Versammlung. *Vst* 1895, XXIII, nr. 112.

Temesvár — über die freie Tischlerversammlung. Despre adunarea tâmplarilor din Timișoara. *Vst* 1895, XXIII, nr. 120.

Adunarea generală anuală a asociației profesionale a muncitorilor tâmplari din Timișoara. *ASz* 1897, VII, nr. 5, p. 4.

Die Gewerkschaft der Tischler in Temesvar, *Vw* 1897, IV, nr. 7, p. 4.

Die Gewerkschaft der Tischler Timișoara. *Vw* 1897, IV, nr. 10, p. 4.

Achtung Tischler. Adunarea tâmplarilor din Timișoara. *Vw* 1897, IV, nr. 15, p. 4.

Temesvar. Despre adunarea tâmplarilor. *Vw* 1897, IV, nr. 16, p. 3.

Ședința extraordinară a tâmplarilor din Timișoara. *Vw* 1897, IV, nr. 21, p. 4.

Die Gewerkschaft der Tischlergehilfen Temesvares. *Vw* 1898, V, nr. 46, p. 4. Se anunță o serbare.

Asociația zidarilor

Der Temesvarer Maurerverein. *TZ* 1891, XL, nr. 130, p. 3.

Adunarea generală anuală a organizației zidarilor din Timișoara. *TZ* 1893, XLII, nr. 139, p. 3.

Adunarea generală anuală a zidarilor din Timișoara. *TZ* 1897, XLVI, nr. 293, p. 4.

Adunarea generală anuală a zidarilor timișoreni. *TZ* 1898, XLVII, nr. 21, p. 4.

Ein Wort an die hiesigen Bauarbeiter. *Vw* 1898, V, nr. 24, p. 2. Apel la organizare adresat muncitorilor constructori din Timișoara.

Asociația de perfecționare și autoeducare a pantofarilor

Aus Vereinen und Versammlungen Temesvar. *AP* 1891, XIX, nr. 5, p. 7. Intrunirea organizației lucrătorilor cizmari la care a vorbit Gh. Ungureanu.

Apel către muncitorii pantofari din Timișoara în vederea formării organizației lor. *Czipész* 1891, I, nr. 5, p. 3.

Czipészek szak-és önképzőegylete. Timișoara. Asociația de perfecționare și autoeducare a pantofarilor din Timișoara. *Nsz* 1894, XXI nr. 1 p. 8.

Czipészek szak- és önképzőegylete. Timișoara. Asociația de perfecționare și autoeducare a pantofarilor din Timișoara. *Nsz* 1894, XXII, nr. 36, p. 4.

Asociația dulgherilor

Adunarea generală a organizației dulgherilor la Timișoara. *TZ* 1892, XLI, nr. 9, p. 3.

Adunarea generală extraordinară a organizației dulgherilor din Timișoara *TZ* 1893, XLII, nr. 19, p. 4.

Despre situația organizării dulgherilor din Timișoara. *TZ* 1896, I, nr. 6, p. 2.

Asociația de autoeducare și ajutorare

An die Arbeiter und Arbeiterinnen Temesvars ! AP 1892, XX, nr. 46, p. 7. Adunarea generală publică a „Asociației muncitorești pentru autoeducare”. Temesvar, 22 November. AP 1892, XX, nr. 49, p. 6. Adunarea muncitorească unde s-a discutat despre : Importanța asociației muncitorești de educație, s-a criticat dezinteresul statului pentru ridicarea nivelului cultural al maselor și în special pentru învățământ.

Adunarea generală a asociației de autoeducare și ajutorare din Timișoara. SzSz 1894, II, nr. 4, p. 2.

Asociația tăbăcarilor și pielarilor

Adunarea generală anuală a organizației tăbăcarilor și pielarilor. Timișoara. TZ 1893, XLII, nr. 13, p. 4.

Societatea muncitorească de consum

Gründung eines Arbeiter-Konsumvereins Timișoara. TZ 1893, XLII, nr. 163, p. 3.

Știri despre înființarea asociației muncitorești de consum din Timișoara. Vw 1893, I, nr. 8, p. 4 ; nr. 9, p. 6 ; nr. 10, p. 4 ; nr. 12, p. 4.

Erster Temesvarer Arbeiter-Konsumverein. Vw 1897, IV, nr. 7, p. 4.

Adunarea societății de consum a muncitorilor din Timișoara la 16 mai. Vw 1897, IV, nr. 19, p. 4.

Sindicatul muncitorilor morari

Conferința morarilor și muncitorilor morari din Banat. Vw 1897, IV, nr. 26,

*

* *

Uniunea conducătorilor de locomotive

Achtung Maschinführer Temesvars ! Ședința de constituire a uniunii masiniștiilor din Banat. Vw 1897, IV, nr. 12, p. 4.

Südung. Lokomotivführer-Verein. Banat Vw 1897, IV, nr. 12, p. 4,

Asociația lucrătorilor metalurgiști

An die Adresse der 22 Gründungs-Komitemitglieder des Temesvärer Eisen- und Metallarbeiter-Vereines. Vw 1898, V, nr. 35, p. 4. Comitetul de organizare al asociației lucrătorilor în fier și metal din Timișoara.

- Aus dem gewerblichen Vereinsleben. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 24, p. 3.
- Aus Vereinen und Versammlungen. Temesvar. *AP* 1891, XIX, nr. 4, p. 7. Intruniri ale „Asociației de perfecționare și de autoeducare a lucrătorilor cizmari și ale croitorilor“.
- Aus dem gewerblichen Vereinsleben. Adunările anuale ale uniunilor : căruțașilor, brutarilor, tâmplarilor pantofarilor, zugravilor, mașiniștilor, frizerilor și pielarilor. *TZ* 1891, XL, nr. 1, p. 11.
- Ședința zidarilor și dulgherilor din Timișoara. *TZ* 1891, XL, nr. 190, p.6.
- Aus dem gewerblichen Vereinsleben. Ședința de comite a frizerilor, brutarilor, zugravilor, mașiniștilor, pantofarilor și pielarilor din Timișoara. *TZ* 1891, XL, nr. 199, p. 4.
- Vereine und Versammlungen. *Vst.* 1899, XXVII, nr. 10, p. 4.
- Sylvester-Feiern. *Vw* 1899, VI, nr. 1, p. 4. Sărbătorirea anului nou de către muncitorii din Timișoara.
- Genehmigte Statuten. *Vw* 1899, VI, nr. 6, p. 2. Statutele organizației morarilor din Timișoara și ale „Organizației lucrătorilor metalurgiști“ din Timișoara — au fost reținute pentru aprobare timp de doi ani de către autoritățile din Timișoara.

STUDII REFERINȚE

- Egyed, A. : Istoricul asociațiilor muncitorești din Transilvania între anii 1868—1872. Influența Internaționalei I asupra mișcării muncitorești din Transilvania. *Studii*, 1956, IX, nr. 6, p. 27—50.
- Fodor, L., Vajda, L. : Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania (1848—1917). Buc. 1957, Ed. C.C.S. 20.x.14, 120, p. — Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.
- Fodor, L., Vajda, L. : Adalékok az erdélyi szakszervezeti mozgalom történetéhez (1848—1917). Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania (1848—1917). Bukarest a Szakszervezetek Központi Tanácsának Könyvkiadója. 1957, 20.x.14, 120, p. — A R.P.M., K.V. mellett működő Párttörténeti Intézet.
- Rec. de : D. P.Ionescu. *Studii* 1958, XI, nr. 5, p. 221—223 : Însemnări bibl. I.I.P.I. 466.
- Fodor L. : Inceputurile mișcării sindicale din Transilvania (1848—1900). În : 50 de ani de la crearea Comisiei Generale a Sindicatelor din România 1906—1956, Buc. 1958, Ed. C.C.S., p. 94—124.

ORGANIZAREA POLITICĂ

a) Asociația generală a muncitorilor

- Adunarea muncitorească la Timișoara pentru analiza statutului modificat de către minister. *AMU* 1870, I, nr. 7, p. 54.
- Arbeiterversammlung in den Meierhöfen, Timișoara. Se recomandă organizarea muncitorilor *TZ* 1870, XIX, nr. 156, p. 4.

Der Temesvarer Arbeiterverein. Sciziunea în rîndul mișcării muncitorești din localitate, *TZ* 1870, XIX, nr. 171, p. 3.

Date despre asociația generală a muncitorilor din Timișoara, *NTZ* 1870, nr. din 6, 12 și 19 iulie.

b) Cercul și clubul muncitorilor

A Temesvari Munkás-kör Alapszabályi. Statutul Cercului muncitorilor din Timișoara.

Temesvárott megalakult a munkás kör... La Timișoara s-a înființat Cercul muncitorilor. *Nsz* 1886, 28 martie.

Adunarea membrilor Cercului muncitorilor din Timișoara. *Nsz* 1887, XV, nr. 6, p. 3.

Temesvár de Y. *AWCh* 1888, 1 aprilie. Despre funcționarea Cercului Muncitorilor din Timișoara.

Adunarea generală anuală a Cercului Muncitorilor din Timișoara. *Nsz* 1889, XVII, nr. 11, p. 3 ; nr. 15, p. 3.

A temesvári munkás-kör ... Cercul Muncitorilor din Timișoara. *Nsz* 1889, 25 august. Festivitatea inaugurării.

Adunarea Cercului Muncitorilor din Timișoara. *Nsz* 1890, XVIII, nr. 9, p. 3.

Der Temesvarer Arbeiterklub. Clubul Muncitorilor din Timișoara. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 8, p. 4.

Vom Temesvarer Arbeiterklub. Clubul Muncitorilor din Timișoara. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 16, p. 4.

Der Temesvarer Arbeiterklub. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 44, p. 3.

Vom Arbeiter-Klub. Adunarea generală a Clubului Muncitorilor, numele celor aleși și numărul membrilor. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 52, p. 4.

Temesvárer Arbeiter-Klub. Clubul Muncitorilor din Timișoara. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 74, p. 3.

Ședința Clubului Muncitorilor din Timișoara. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 124, p. 4.

Ședința Clubului Muncitorilor la Timișoara. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 162, p. 5.

Vom Arbeiter-Klub. Ședința lunară a Clubului Muncitorilor din Timișoara. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 180, p. 4.

Sammlung für die streikenden Fachbinder in Temesvar. Ajutoare pentru lucrătorii dogari greviști din Timișoara primite din partea muncitorilor din Bratislava, Viena, Timișoara — Clubul Muncitorilor, Graz, Budapesta ș.a. *AP* 1892, XX, nr. 30, p. 7.

Temesvár. *AP* 1892, XX, nr. 49, p. 6. Adunarea generală din 20 noiembrie a Clubului Muncitorilor.

Munkáskör Temesvár. Clubul Muncitorilor din Timișoara. *Nsz* 1893, XXI, nr. 1, p. 8.

Das Gründungsfest des Temesvárer Arbeiter-Klubs. *TZ* 1893, XLII, nr. 37, p. 3.

Despre înființarea Clubului Muncitorilor din Timișoara. *Vw* 1893, mai 1.

Munkáskör. Temesvár. Clubul Muncitorilor din Timișoara. *Nsz* 1894, XXII, nr. 36, p. 4.

Aufgelöste Sozialisten-Versammlung. Din cauza nerespectării statutelor se intenționează dizolvarea Clubului Muncitorilor. *TZ* 1894, XXLI, nr. 203, p. 4.

Adunarea generală anuală a Clubului Muncitorilor Timișoreni. *TZ* 1895, XLIV, nr. 19, p. 3.

Temesvarer Arbeiterklub Cor. *Vst.* 1895, XXIII, nr. 41.

Vereinsnachrichten. Chemarea Clubului Muncitorilor la o adunare generală din 14 ianuarie la Timișoara. *Vw* 1897, IV, nr. 1, p. 4.

Der Temesvarer Arbeiterklub. *Vw* 1897, IV, nr. 15, p. 4.

Gespenster am helllichten Tage. *Vw* 1898, V, nr. 37, p. 2. Poliția la Clubul Muncitorilor din Timișoara.

Arbeiter-Klub Timișoara. *Vw* 1899, VI, nr. 1, p. 4. Ședința Comitetului Clubului din 8 ianuarie 1899.

c) *Organizația de partid*

Szózat vidékről. Cuvînt din provincie. Despre mișcarea Muncitorească din Timișoara. *Nsz* 1880, VIII, nr. 8, p. 3.

Temesvar. *Nz* 1881, I, nr. 5 p. 3. Convocarea membrilor Partidului General Muncitoresc la o adunare de partid.

Temesvar *NZ* 1881, nr. 12, p. 3. Dezvoltarea mișcării Muncitorești din Timișoara după Congresul Partidului General Muncitoresc.

Adunarea muncitorilor din Timișoara. *Nsz* 1884, XII, nr. 31, p. 3.

Chemarea către Muncitorii din Timișoara în vederea participării la adunarea Muncitorească. *Nsz* 1887, XV, nr. 11, p. 3.

Arbeiter-Versammlung la Timișoara cu scopul de a alege un delegat la Congresul de la Budapesta. *TZ* 1890, XXXIX, nr. 277, p. 4.

Temesvar. *AP* 1892, XX, nr. 42, p. 6. Întrunire muncitorească la care s-a discutat despre exploatarea clasei muncitoare și alegerea unei delegații pentru Congresul partidului.

Versammlungsberichte. Temesvar. *AP.* 1893, XXI, nr. 5, p. 7. Adunare generală muncitorească, la care s-a prezentat darea de seamă a delegației care a participat la al doilea Congres al partidului.

Despre activitatea organizației social-democrate din Timișoara. *AV* 1893, XIII, nr. 80, p. 2.

Arbeiterversammlung in Timișoara : raport despre Congresul Muncitoresc ținut la Budapesta. *TZ* 1893, XLII, nr. 25, p. 4.

Sozialisten-Versammlung. Desemnarea reprezentanților pentru conferința pe țară de la Arad. *TZ* 1893, XLII, nr. 284, p. 4.

Despre organizația din Timișoara a P.S.D. *Nsz* 1894, XXII, nr. 24, p. 4.

Adunarea Partidului Social Democrat la Timișoara. *Nsz* 1894, XXII, nr. 28, p. 4.

Adunarea muncitorilor din Timișoara. *Nsz* 1894, XXII, nr. 30, p. 4. Conferință despre „Drepturile politice ale muncitorimei și social-democrația”.

Temesvar. Despre o adunare populară. *Vw* 1894, IV, nr. 32, p. 3.

Temesvari szocialisták hâtározata. Rezoluția socialiștilor din Timișoara (împotriva luptei fracționiste din partid). *Nsz* 1895, XXIII, nr. 153.

Arbeiterversammlung in Timișoara. *TZ* 1895, XLIV, nr. 167, p. 4.

Aus Arbeiterkreisen von Timișoara : despre mișcarea muncitorească. *TZ* 1895, XLIV, nr. 191, p. 4.

- Aus Arbeiterkreisen. Adunare populară a oragnizației Partidului Social-democrat din Timișoara privitoare la dezvoltarea clubului muncitoresc din localitate, reapariția ziarului „Volkswille“ și înființarea de uniuni muncitorești. *TZ* 1895, XLIV, nr. 231, p. 3.
- Temesvar-Volksversammlung. Adunarea socialistă. *Vst* 1895, XXIII, nr. 12.
- Adunarea muncitorilor din Timișoara. *Vst* 1895, I, XXIII, nr. 120, p. 2—3. Despre problema „Social democrația și organizațiile sindicale“.
- Beschluss der Temesvarer Sozialisten: împotriva sciziunii în partid. *Vst* 1895, XXIII, nr. 153.
- Rendkívüli pártkongresszusunk. Congresul nostru extraordinar, salutul organizației din Timișoara. *Ssz* 1896, XXIV, nr. 1, p. 3—4.
- Eine sozialistische Versammlung. La Timișoara, Socialiștii au atacat guvernul. *TZ* 1896, XLV, nr. 189, p. 4.
- Sozialistischen in Temesvar. *EZ* 1897, XLVI, nr. 175, p. 4. Apelul socialiștilor prin care arată că singurul mijloc împotriva exploatării capitaliste, îl reprezintă organizațiile muncitorești sindicale.
- Versammlungen. Adunarea populară la Timișoara. (Robert Blum vorbește despre „Legislația modernă și social-democrați“). *Vw* 1897, IV, nr. 1, p. 3—4.
- An die Bevölkerung Temesvars. Pentru o adunare muncitorească. *Vw* 1897, IV, nr. 7, p. 1.
- Die Märzfeier. Despre sărbătorirea evenimentelor din 15 martie 1848, sub egida partidului. *Vw* 1897, IV, nr. 12, p. 3, nr. 14, p. 4.
- An die Temesvarer Arbeiter! Se anunță adunarea generală a muncitorilor din oraș. *Vw* 1897, IV, nr. 13, p. 1.
- Temesvar. Adunare populară din Timișoara. *Vw* 1897, IV, nr. 31, p. 2—3.
- Achtung Parteigenossen. La 14 noiembrie va avea loc o conferință de partid extraordinară. *Vw* 1897, IV, nr. 46, p. 4.
- Adunarea muncitorească în circumscripția Mehala din Timișoara. *Vw* 1897, IV, nr. 48, p. 4.
- Munkások mozgalma. Mișcarea muncitorilor (din comitatul Timiș). *El* 1898, XIX, nr. 141, p. 3.
- Schmoch fürchtet die Unzufriedenheit seines Herrn. *Vw* 1898, V, nr. 41. p. 2. Se demască încercarea de desmembrare pe naționalități a luptei proletarietului.

a) *Tipografia partidului*

- Eine Arbeiter-Druckerei in Temesvar. *Vw* 1897, IV, nr. 44, p. 4.
- Temesvarer Arbeiter-Druckerei. Contribuții pentru tipografia muncitorească. *Vw* 1897, IV, nr. 45, p. 4.
- Zur Gründung der Arbeiterdruckerei. *Vw* 1898, V, nr. 18, p. 3. Despre întemeierea tipografiei lucrătorilor.
- Das Gründungskomite der Arbeiterdruckerei. *Vw* 1898, V, nr. 21, p. 4.
- Gründen wir eine Arbeiter-Druckerei. Vorwärts. *Vw* 1898, V, nr. 27, p. 4. În legătură cu tipografia muncitorilor.

- Temesvarer Arbeiter-Druckerei. *Vw* 1898, V, nr. 51, p. 4. Comitetul executiv a hotărât să convoace adunarea generală de constituire pentru 8 ianuarie 1899.
- Temesvarer Arbeiter-Druckerei. *Vw* 1898, V, nr. 52, p. 4. Contribuții bănești primite din Lugoj. Listă.
- Temesvarer Arbeiter-Druckerei und Buchhandlung. *Vw* 1898, V, nr. 52, p. 4 ; nr. 53, p. 4. Se anunță pentru 8 ianuarie 1899 adunarea generală de constituire : discutarea statutelor, alegerea direcției.
- Temesvarer Arbeiter-Druckerei. *Vw* 1898, V, nr. 53, p. 4. Contribuții bănești primite din Anina. Listă.
- Temesvarer Arbeiter-Druckerei. *Vw* 1899, VI, nr. 2, p. 4. Știre despre amânarea cu o săptămână, pentru data de 15 ianuarie 1899, a adunării generale de constituire.
- Temesvarer Arbeiter-Druckerei. *Vw* 1899, VI, nr. 2, p. 4. Contribuții bănești primite din Anina. Listă.
- Temesvarer Arbeiter-Druckerei. *Vw* 1899, VI, nr. 3, p. 4. Adunarea generală de constituire.

Din activitatea de partid

- Engelmann, Paul : Der Delegierte. Delegatul : Bericht an den internationalen Arbeiterkongress in Brüssel über den Stand der Sozialdemokratischen Arbeiterbewegung. Raport către Congresul Muncitoresc internațional din Bruxelles despre situația mișcării muncitorești social democratice. Cu referiri despre organizațiile din Arad, Caransebeș, Cluj, Brașov, Bocsa, Reșița și Timișoara. *AP* 1891, XIX, nr. 35, p. 2—3.
- (Alegerea delegatului din Timișoara la Congresul PSDU) *Nsz* 1892 XX, nr. 47, p. 7.
- (Consemnarea morții lui Marx) *TZ* 1893, XLII, nr. 59, p. 4 ; nr. 60, p. 34.
- (Frământări în interiorul PSD la Timișoara și Arad). *Mö* 1893, I, nr. 9, p. 1 ; *Uv* 1893, I, nr. 4, p. 3.
- (Conferințe de partid) *Vw* 1893, I, nr. 1, p. 1 ; nr. 2, p. 1 ; nr. 3, p. 3 ; nr. 4, p. 1, 3, 4, ; nr. 5, p. 4, nr. 6, p. 4 ; nr. 7, p. 1 ; nr. 8, p. 1 ; nr. 9, p. 3 ; nr. 10, p. 1).
- Was wollen die Sozialdemokraten ? Eine volksthümliche Erläuterung der Grundprinzipien der Sozialdemokratischen Partei Ungarns. Herausgegeben nach dem ungarischen Original im Auftrage der Temesvarer Bezirksvertretung, von Julius Hoffmann Temesvar, 1893, Druck von Heinrich Uhrmann.
- Conferința social-democrată de la Timișoara. *Alf* 1893, XXXIII, nr. 134, p. 2.
- Despre conferințe de partid din Banat. *Arbeiter* 1893, I, nr. 20, p. 1—2.
- Schluse des Protokolls der sozialdemokratischen Parteikonferenz Banat. *Arbeiter* 1893, I, nr. 23, p. 1—2.
- Der II. Parteitag. *AP*. 1893, XXI, nr. 2, p. 1—5 ; nr. 3, p. 2—3 ; nr. 4, p. 2—5 ; nr. 5, p. 2—3 ; nr. 6, p. 2—3, 5 ianuarie 1893. Festivitățile. Participarea delegaților din Brașov, Timișoara. Darea de seamă financiară ; ajutoarele pentru greviștii din Petroșani, Timișoara, Oradea. Telegramme din partea organizațiilor din Arad, Sibiu, Caransebeș.

Zur Parteikonferenz der sozialdemokratischen Partei AP 1893, XXI, nr. 23, p. 1—2. Articol de fond, cu ocazia apropiatei conferințe regionale.

Die Bezirks-Konferenz ia Temesvár de B. AP 1893, XXI, nr. 24, p. 4. Conferința organizațiilor de partid. Ordinea de zi : situația clasei muncitoare, organizarea, agitația, presa. Telegramă din Brașov. Delegați din Timișoara, Arad, Lugoj.

Zur Parteikonferenz AP 1893, XXI, nr. 25, p. 2—3.

Versammlungsberichte. Lugos AP 1893, XXI nr. 28, p. 5—6. Ordinea de zi : 1) informarea despre conferința de la Timișoara a organizațiilor de partid și 2) votul universal.

Bericht an den internationalen sozialistischen Arbeiter-Kongress 1893 in Zürich, über den Stand der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung AP. 1893, XXI, nr. 32, p. 3—4.

Se face bilanțul luptei pentru organizarea clasei muncitoare, pe centre, între care : Arad (5 asociații — țimplari, croitori, cismari, dogari și perieri), Timișoara (țimplari, cizmari), Brașov (croitori, cizmari, dogari). Presa muncitorească „Volkswille“ din Timișoara.

Despre conferința socialistă de la Timișoara, din iunie 1893. *Mö* 1893, iunie, 17. Tehát ledobták az álarcot ! Au aruncat deci masca ! (Despre lupta de opinii în PSD la Arad și Timișoara). *Nss* 1893, XXI, nr. 45, p. 2—3, 4 ; nr. 49, p. 3—4.

Conferința de partid a partidului social-democrat din Banat, la Timișoara. *SzSz* 1893, I, nr. 5, p. 2.

Unsere Sozialdemokraten in Arad. Constituirea noului partid social-democrat Ziarul Munkás și Volkswille au fost acceptate ca organe ale partidului. *TZ* 1893, XLIII, nr. 8, p. 3.

* Despre conferința socialistă de la Timișoara, din iunie 1893. *Vw.* 1893, mai 18, 26, iunie, 2, 9, 16, 23, 30 ; iulie, 1, 21.

* Despre congresul socialist de la Arad. *Vw.* 1893, septembrie, 8, 16, 22 ; octombrie, 20, 27 ; noiembrie, 10, 17, 24 ; decembrie, 1 ; 1894, ianuarie, 12.

* Date despre activitatea organizațiilor P.S.D. din Transilvania. *Vw.* 1893, noiembrie, 10.

Arbeiterversammlung in Timișoara. Sediul conducerii centrale a fost stabilit la Timișoara din cauza neînțelegerilor în partid la Budapesta. *TZ* 1894, XLIII, nr. 23, p. 3.

Ein Volksbeglückter. Călătorie de agitație prin Banat în vederea organizării partidului social-democrat. *TZ* 1894, XLIII, nr. 172, p. 4.

* Despre lupta pentru unificarea P.S.D. cu P.M.S.D. *Vw.* 1894, nr. 13.

Aufruf an die Zielbewussten Feldarbeiter ! Se anunță ținerea congresului muncitorilor agricoli, convocat de P.S.D. *Vw.* 1897, IV, nr. 2, p. 4.

- Unser Parteitag. Situația generală în care are loc Congresul Partidului. *Vw.* 1897, IV, nr. 22, p. 1 ; nr. 24, p. 1 ; nr. 25, p. 1.
- Sozialisten-Kongreess und die Roumänen. *Vw.* 1897, IV, nr. 25, p. 2.
- Aufruf an sämtliche Feldarbeiter und Kleinbauer ! Se anunță un congres al țăranilor și muncitorilor argicoli pentru 1—2 ianuarie 1898, la Timișoara. *Vw.* 1897, IV, nr. 41, p. 1.
- Congresul țăranilor (Banat) convocat de către organizația social-democrată din Timișoara. *AV* 1898, XLIII, nr. 3, p. 4.
- Parteinachrichten *Vw.* 1898, V, nr. 14, p. 4. Rubrică permanentă.
- Die Lage. *Vw.* 1898, V, nr. 47, p. 1. Articol de fond. Generalități.
- Prosit Neujahr ! *Vw.* 1898, V, nr. 53, p. 1. Articol de fond. Generalități.

PRESA DE PARTID ȘI SINDICALĂ

- * Prin luptă spre victorie. *Vw.* 1893, mai 5. Articol program.
- Sozialistisches. Ziarul „Volkswille“ va apare din nou la 1 iulie sub redacția lui Karl Gion *TZ* 1894, XLIII, nr. 133, p. 4.
- Despre întrunirea social-democrată din Timișoara, pentru popularizarea ziarului „Volkswille“ *AV* 1895, aprilie 30 ; iunie, 7.
- Előfizetések a Typographia lapra. Abonamente la ziarul „Typographia“ și de la Arad, Brașov, Cluj, Oradea, Timișoara). *Typ* 1895, XXVII, nr. 10.
- Adományok a „Typographia“-nak. Donații pentru ziarul „Typographia“ de la Timișoara. *Typ.* 1895, XXVII, nr. 20.
- Önkéntes adományok a „Typographia“-nak. Donații voluntare pentru ziarul „Typographia“ de la Timișoara și Cluj) *Typ* 1895, XXVII, nr. 23.
- A lapbizottság számadása. April 1-től június 30-ig. Darea de seamă a comisiei de presă pe perioada de la 1 aprilie — 30 iunie toate orașele din Transilvania. *Typ* 1895, XXVII, nr. 51.
- Adományok a „Typographia“-nak. Donații pentru ziarul Typographia și de la Timișoara). *Typ* 1895, XXVII, nr. 38.
- Előfizetések a Typographia-ra. Abonamente la ziarul Typographia și de la Cluj, Timișoara, Arad, Brașov. *Typ.* 1895 XXVII, nr. 43.
- Adományok a „Typographia“-ra. Donații pentru ziarul Typographia și de la Timișoara. *Typ* 1895, XXVII, nr. 47.
- Szocialista sajtópör Temesvárott. Proces de presă socialistă la Timișoara. *Nss* 1897, XXV, nr. 12, p. 10—11.
- Verbotene Druckschriften. Reviste socialiste interzise printr-o circulară ministerială. *TZ* 1897, XLVI, nr. 11, p. 4.
- Sozialisten-Versammlung. Pentru răspîndirea ziarului „Volkswille“. *TZ* 1897, XLVI, nr. 247, p. 4.
- Prozes eines Sozialistenführers. Redactorul ziarului „Volkswille“. *TZ* 1897, XLVI, nr. 274, p. 4.

- Parteinachrichten. 25 de ani de apariție a ziarului „Die Volkstimme“. *Vw.* 1897, I V, nr. 2, p. 4.
- Parteinachrichten. Privind apariția a două ziare satirice-muncitorești. *Vw.* 1897, IV, nr. 2, p. 4.
- An die serbisch sprechenden Genossen ! Li se recomandă ziarul „Sloboda“, organ social-democrat din Zagreb. *Vw.* 1897, IV, nr. 16, p. 4.
- Confiscarea numărului de 1 Mai al ziarului *Vw.* 1897, IV, nr. 19, p. 3.
- Neue Kämpfer. Repariția ziarelor socialiste din Arad „Uj Világ“ și „Munka Öre“. *Vw.* 1897, IV, nr. 21, p. 4.
- Achtung Metallarbeiter ! Anunțarea apariției gazetei profesionale „Eisen und Metallarbeiter“. *Vw.* 1897, IV, nr. 34, p. 4.
- An die rumänisch sprechenden Arbeiter Temesvares und Sildungrans, privind editarea unui ziar muncitoresc în limba română. *Vw.* 1897, I, nr. 37, p. 4.
- Apariția primului număr al ziarului „Eisen-und Metallarbeiter“. *Vw.* 1897, IV, nr. 37, p. 4.
- Eine schöne familiäre Feier. Aniversarea zilei de înființare a ziarului „Volkswille“ din Timișoara. *Vw.* 1897, IV, nr. 45, p. 4.
- 25 Jahre in Dienster der Freiheit. Ziarul muncitoresc „Népszava“. *Vw.* 1897, IV, nr. 52, p. 4.
- Despre ziarele socialiste din Arad și Timișoara. În : A. Budapest fő-és székvarosi állami rendőrség 1898. évi működése. Activitatea poliției de stat din Budapesta, pe anul 1898. Budapesta 1899, p. 388—390. 398—402.
- Temesvári elvtársaink sajtópere. Procesul de presă al tovarășilor noștri din Timișoara. *Mű* 1898, III, nr. 1, p. 2.
- Apel ! Către muncitori plugari și muncitori pe meserii și maiștri mici : de Fondatorii foilor : „Păzitorul Muncii“ și „Lumea Nouă“. *Vw.* 1898, V, nr. 48, p. 4. Bilunar, cele două ziare socialiste care apăreau în limba maghiară la Arad, vor tipări câte un supliment de jumătate de pagină în limba română, dacă se vor face 250—300 abonamente, pentru muncitorii și țăranii români din Transilvania. Se menționează faptul că muncitorii din România au organele lor proprii de presă.
- Timișoara. Măsurile polițienești împotriva colectorilor pentru presa socialistă. *Nsz* 1898, XXVI, nr. 38, p. 6.
- A Volkswille sajtópere. Procesul de presă al ziarului socialist Volkswille la Timișoara. *Nsz* 1898, XXVI, nr. 60, p. 3.
- Bestrafte Sozialisten. Conducătorii socialiștilor din Timișoara pedepsiți fiindcă au publicat în Volkswille un apel pentru fondul de presă și partid. *TZ* 1898, XLVII, nr. 139, p. 3.
- Ein sozialistischer Presseprozess intentat lui Iosef Gabriel pentru articole publicate în Volkswille. *TZ* 1898, XLVII, nr. 199, p. 4.
- Presseprozess gegen den „Volkswille“. *TZ* 1898, XLVII, nr. 251, p. 4.
- Spenden für den Pressefond. *Vw.* 1898, V, nr. 14, p. 4 ; nr. 15, p. 4 ; nr. 16, p. 4 ; nr. 17, p. 4 ; nr. 19, p. 4 ; nr. 20, p. 4 ; Rubrică regulată.
- Prozesse des Volkswille. *Vw.* 1893, V, nr. 14, p. 2.
- Konfiskation. *Vw.* 1898, V, nr. 18, p. 2. Confiscarea ziarului Volkswille.
- Abonnements-Einladung. *Vw.* 1898, V, nr. 19, p. 1 (la ziar).

- Zur Frage eines rumänischen Parteiblattes. În legătură cu chestiunea unui ziar de partid românesc. *Vw* 1898, V, nr. 23.
- Bitte an den Postdirektor *Vw* 1898, V, nr. 26, p. 2. Protest împotriva abuzurilor poștei care nu expediază ziarul abonaților.
- Abonnements-Einladung. *Vw* 1898, V, nr. 28, p. 1.
- Jeder einzelne Arbeiter *Vw* 1898, V, nr. 29, p. 1. Apel, ca fiecare muncitor să fie un agitator : organizarea în societăți, răspindirea ziarului.
- Offener Brief an die Genossen von Lugos, *Vw* 1898, V, nr. 30, p. 4. Scrisoare din Pitești despre scumpetea traiului din România. Se dau prețurile alimentelor de bază. Urmărirea socialiștilor de către poliție. Ziarul „Lumea Nouă” apare zilnic.
- Neue Prozesse des „Volkswille“ *Vw* 1898, V, nr. 33, p. 2.
- Unser Presseprozess. *Vw* 1898, V, nr. 36, p. 4.
- Schon wieder ein Presseprozess. *Vw* 1898, V, nr. 39, p. 2.
- Presseprozess des „Volkswille“. *Vw* 1898, V, nr. 42, p. 3.
- In eigener Sache. *Vw*. 1898, V, nr. 42, p. 3—4. În legătură cu procesul ziarului. Comportarea decanului baroului avocațial din Timișoara.
- Genosse Pfeifer. *Vw*. 1898, V, nr. 43, p. 2. Amănunte în legătură cu procesul ziarului.
- Kronstadt. *Vw*. 1898, V, nr. 44, p. 4. Ședința comitetului de partid din localitate la care s-a discutat înființarea unui ziar de partid, pentru Transilvania.
- Presseprozess. *Vw*. 1898, V, nr. 44, p. 2. Intentat redactorului de la Volkswille de un farmacist din Timișoara, pentru un articol apărut în nr. 10 al ziarului.
- Unser Presseprozess. *Vw*. 1898, V, nr. 45, p. 3—4.
- Das III. Gründungsfest des „Volkswille“. *Vw*. 1898, V, nr. 46, p. 4.
- Das Pressekomité der Kronstädter Arbeiterschaft. *Vw*. 1898, V, nr. 48, p. 4. Amănuntele legate de apropiata apariție a celor două ziare : „Erdélyi Néplap” și „Siebenbürger Arbeiter-Zeitung“.
- Einen „Kritischen“ Tag. *Vw*. 1898, V, nr. 52, p. 4. Doi redactori ai ziarului — amendați pentru două articole.
- An unsere Leser *Vw*. 1898, V, nr. 53, p. 1. — Apel pentru abonare la ziar.
- Pártajtó Népgyűlések. Kiutasítások. Megtorló eljárás. Bérmozgalmak. Presa de partid. Adunări populare. Expulzări. Represalii. Conflicte de muncă și la Cluj, Timișoara, Oradea, Huedin, Brașov, Arad etct. (În : Jeléntes a Budapest fő-és székvárosi állami rendőrség 1899. évi működéséről. Raport despre activitatea poliției de stat din Budapesta pe anul 1899. Budapest, 1900, p. 469—487).
- Sajtóperek. Procese de presă și la Arad și Timișoara. *Nsz* 1899, p. 36—37.
- Die Presse *Vw*. 1899, VI, nr. 2, p. 3—4. Articol despre scopul și rolul presei socialiste, cu privire specială asupra luptei pe care o duce Volkswille.
- Convocarea unei mari întruniri muncitorești la Timișoara pentru ziua de 29 ianuarie 1899, în problemele la ordinea zilei : situația politică — votul universal și presa muncitorească. *Vw*. 1899, VI, nr. 4, p. 1.
- Wohlverdientes Avancement, *Vw*. 1899, VI, nr. 4, p. 2. Procurorul orașului Timișoara a fost avansat. Meritele lui : a persecutat cu fiecare ocazie pe

sociaști — în special ziarul „Volkswille“ pe care l-a și confiscat la 1 Mai 1897.

Wohlverdientes Avancement. *Vw.* 1899, V., nr. 4, p. 2. Procurorul orașului Timișoara a fost avansat. Meritele lui : a persecutat cu fiecare ocazie pe sociaști — în special ziarul „Volkswille“ pe care l-a și confiscat la 1 mai 1897.

Abgehobenes Pressegerichts — Antheil. *Vw.* 1899, VI, nr. 4, p. 4. Ziarul Munka öre din Arad — persecutat.

Se anunță locurile unde se pot găsi în Brașov ziarele socialiste. *Vw.* 1899, VI, nr. 4, p. 4.

Werthe Genossen und Leser des „Volkswille“. *Vw.* 1899, VI, nr. 5, p. 1. Apel pentru răspîndirea ziarului și abonări.

Liebe Leser und Leserinnen ! *Vw.* 1899, VI, nr. 6, p. 3. Apel pentru răspîndirea ziarului.

Bestätigter Antheil. *Vw.* 1899, VI, nr. 6, p. 4. În procesul de presă intentat lui Josef Gabriel pentru articolele publicate în Volkswille.

Sajtóperek. Procese de presă (și împotriva ziarului Volkswille, Timișoara). (În : Jelentés a Budapest Fő és Székvárosi állami rendőrség 1900. évi működéséről. Raport despre activitatea poliției de Stat din Budapesta în anul 1900. Budapest, 1091, p. 569).

Curentele ideologice nemarxiste în mișcarea muncitorească

O zi comemorativă a micilor meseriași *Vw.* 1893, mai, 18. Teoria lui Schultze-Delitzsch.

Achtung Genossen Aninas ! Serbarea-Lassalle se va ține la 21 august. *Vw.* 1897, IV, nr. 32, p. 4.

Lassalle-Feier in Timișoara. *TZ* 1895, XLIV, nr. 201, p. 3.

Zum Todestage Ferdinand Lassalles. Serbarea comemorativă la Timișoara. *Vw.* 1897, IV, nr. 36, p. 3.

Konfiszierte Sozialistische Abzeichen in Arad, cu ocazia comemorării morții lui Lassalle. *TZ.* 1898, XLVII, nr. 201, p. 3.

Zum Todestag Lassalles. *Vw.* 1898, V, nr. 35, p. 1. Articol comemorativ.

Achtung Kronstadt ! Serbarea Lassalle la Brașov. *Vw.* 1897, IV, nr. 36, p. 4.

Steierdorf. Serbarea Lassalle la Anina. *Vw.* 1897, IV, nr. 36, p. 3.

Bauernsozialismus. Articol de fond. *Vw.* 1897, IV, nr. 26, p. 1.

Gegen den Agrar-Sozialismus. *Vw.* 1898, V, nr. 33, p. 1.

Anarchismus-Fabrikation *Vw.* 1898, V, nr. 39, p. 1—2.

ATITUDINEA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI FAȚĂ DE PROBLEMELE INTERNE SOCIAL-POLITICE (clasele exploatatoare, viața politică, legislația persecuțiilor anti-socialiste și demascarea lor, administrația, racilele regimului burghezo-moșieresc, problema țărănească, etc.

Der Sozialismus und die besitzende Klasse. *Vw.* 1898, V, nr. 29, p. 1—2.

Dunkle Ehrenmänner. *Vw.* 1899, VI, nr. 7, p. 1.

(Interzicerea întrunirilor) *TZ.* 1898, XVII, nr. 191, p. 2.

Ein Kosakisches Gesetz. *Vw.* 1897, IV, nr. 14, p. 1.

(Îngrădirea libertății presei).

(Teroare jandarmerească la Anina în preajma alegerilor. *Vw.* 1898, V, nr. 50, p. 3.

Ungarische Paschawirtschaft. *AP.* 1893, XXI, nr. 18, p. 5—6. (Expulzarea unui socialist timișorean).

(În legătură cu expulzarea lui J. Hoffmann). *TZ.* 1893, XLII, nr. 92, p. 2—3 ; nr. 101, p. 3.

(Cazul J. Hoffmann). *AV.* 1894, IV, nr. 22, p. 3.

(Întruniri socialiste interzise) *TZ.* 1894, XLIII, nr. 121, p. 4.

(Arestări la Anina) *TZ.* 1895, XLIV, nr. 55, p. 3.

(Persecuții polițienesti la Timișoara) *Vst.* 1895, XXIII, nr. 84, p. 1—2 ; nr. 98, p. 4.

(Reprimarea singeroasă a acțiunilor muncitorești de la Anina). *Vw.* 1897, IV, nr. 20, p. 2 ; nr. 21, p. 2—3.

Ein Sozialistenprozess in Temeswar. *Vw.* 1897, IV, nr. 51, p. 5—6.

Persecuții antisocialiste la Timișoara) *Nsz.* 1898, XXIV, nr. 38, p. 2 ; nr. 77, p. 5.

(Măsuri împotriva socialiștilor din Timișoara) *TZ.* 1898, XLVII, nr. 51, p. 3 ; nr. 121, p. 4 ; nr. 235, p. 3—4.

(Urmărirea de către poliție a mișcării socialiste din Timișoara, Arad ș.a. — *Vw.* 1898, V, nr. 20, p. 2 ; nr. 26, p. 1 ; nr. 37, p. 2 ; nr. 43, p. 2 ; nr. 50, p. 2 ; 1899, VI, nr. 4, p. 3 ; nr. 5, p. 2.

Obligatorische Feuerversicherung. (Asigurarea obligatorie contra incendiului). *Fr.* 1897, II, nr. 47, p. 1—2. (Asigurarea obligatorie contra incendiului — impozit indirect. Referințe despre comitatele : Timișoara, Arad, Miercurea Ciuc, Trei Scaune și Caraș-Severin.

Einen Wahnruf an unsere Regierung. Parlament und Volk (o chemare zadarnică către guvern. Parlament și popor). *Vw.* 1898, V, nr. 28, p. 1. (Critica regimului).

Die neueste Besteuerung. (Împunerile cele mai noi). *Vw.* 1898, V, nr. 29, p. 3.

Volk zahle und schweige ! (Poporul plătește — și tace) *Vw.* 1898, V, nr. 38, p. 1. Critica politicii financiare pe marginea proiectului de buget pentru anul 1899 prezentat de ministrul finanțelor).

Die Steuerschraube. (Șurubul impozitelor) *Vw.* 1899, VI, nr. 1, p. 2. Creșterea impozitelor pe consum în ultimii ani.

Schwindelhafte „Ausverkäufe“. *Vw.* 1899, VI, nr. 2, p. 2. (Demascarea unor excocherii comise de capitaliștii din Timișoara).

Korruption auf der ganzen Linie. (Corupție pe toate liniile). *Vw.* 1898, V, nr. 21, p. 2. (Critica administrației municipale din Timișoara).

- Die städtischen Beamte. (Funcționarii primăriei). Vw. 1898, V, nr. 21, p. 2. (Critica abuzurilor funcționarilor primăriei, pe care primarul Timișoarei le tolerează).
- Wie bei uns Wirtschafts- und Sozialpolitik.... (Cum se face la noi politica economică și socială). Vw. 1898, V, nr. 43, p. 1—2. (Critica politicii sociale și a administrației).
- Wieder eine neue Steuer. (Iarăși un impozit nou). Vw. 1898, V, nr. 43, p. 2. (Critica administrației comitatului Timișoara).
- Der Winter ist da ! (Iarna a sosit). Vw. 1898, V, nr. 49, p. 2. (Indiferența administrației față de problemele vitale ale populației).
- Schon wieder ein grosser Diebstahl an Amtsgeldern. (Din nou o mare delapidare din fondurile publice). Vw. 1898, V, nr. 49, p. 3. (Demascarea unor fraude comise de funcționari superiori din Făgăraș).
- Eine Defraudantensteuer. (O delapidare). Vw. 1898, V, nr. 50, p. 3 (La Arad).
- Die Defraudation in Fogaras. (Delapidarea de la Făgăraș) Vw. 1898, V, nr. 50, p. 3.
- Die Arader 300 000 — fl. Affaire. (Afacerea de 300 000 florini de la Arad). Vw. 1899, VI, nr. 1, p. 2. (Demascarea corupției administrației).
- „Ein schneidiger“ Richter. (Un judecător tăios) Vw. 1899, VI, nr. 5, p. 3. (Demasacrarea abuzurilor judecătorilor din Liebling, recent decorat).
- Herr Ignaz Daranyi (Domnul Ignațiu Daranyi). Vw. 1899, VI, nr. 5, p. 3—4. (Critica unui proiect al ministrului agriculturii pentru îmbunătățirea situației țăranimii. În esență este vorba de o șarlatanie).
- Der Krieg (Războiul). (de) Agricola. Vw. 1898, V, nr. 24, p. 1. (Articol antirăzboinic, pe marginea războiului hispano-american).
- Der Sozialismus in der Kaserne. (Socialismul în cazărmi). Vw. 1898, V, nr. 35, p. 1—2.
- Die Inquisition im Militärspital. (Inchiziția în spitalul militar). Vw. 1898, V, nr. 42, p. 2. (Maltratarea soldaților în spitalul militar din Timișoara).
- Ein neues militärisches strafverfahren. (O nouă procedură penală militară). Vw. 1898, V, nr. 43, p. 2. (Critica armatei).
- Ujváry, Aladar : Ueber Alkoholvergiftung. (Despre otrăvirea cu alcool). Vw. 1899, VI, nr. 7, p. 2 ; nr. 8, p. 2, nr. 9, p. 2 ; (Combaterea alcoolismului).

PROBLEMA AGRARĂ

- (Date despre socialismul agrar în Banat) TZ 1897, XLVI, nr. 57, p. 3, nr. 126, p. 4, nr. 172, p. 4 ; nr. 272, p. 4.
- Achtung Gyarmata ! (Atenție Giarmata). (Adunare populară la Giarmata pentru asociația de educare în mediul muncitorilor agricoli). Vw. 1897, IV, nr. 3, p. 4 ; nr. 4, p. 3.
- Volksversamlungen. (Adunări populare (în satele din Banat). Vw. 1897, IV, nr. 15, p. 1.
- An die Bevölkerung von Tem. Gyarmata und Gyertyamos ! (Către populația din Giarmata și Cărpiniș). (Despre problema țărănească și socialism). Vw. 1897, IV, nr. 17, p. 1.

- Ruckblick auf die Schnitterbewegung in Ungarn. (Privire generală asupra agitațiilor secerătorilor din Ungaria). Vw 1897, IV, nr. 33, p. 1—2. (Cu date și pentru Banat, Arad, Bihor).
- Achtung Csátád und Umgebung! (Atenție la Lenuheim și împrejurimi). (La Lenuheim adunare populară pentru problema țărănească și presei) Vw. 1897, IV, nr. 44, p. 3, nr. 46, p. 4.
- (Conferință pentru răspîndirea ideilor socialiste la Sînmihaiul German). Vw. 1897, IV, nr. 46, p. 4.
- Varjas (O conferință în vederea înființării partidului în acest sat). Vw. 1897, IV, nr. 48, p. 4.
- Adunare populară la Variaș pentru problema țărănească. Vw. 1897, IV, nr. 51, p. 6.
- (La 19 decembrie adunare muncitorească la Jimbolia). Vw 1897, IV, nr. 51, p. 6.
- Sozialismus in Temes. (Socialismul în jud. Timiș). (La Păuliș) TZ. 1898, XLVII, nr. 45, p. 3—4.
- (Măsuri împotriva socialismului agrar în Banat) TZ, 1898, XLVII, nr. 112, p. 4.
- Die Ernte (Secerișul). Vw 1898, V, nr. 29, p. 2—3. (Situția muncitorilor agricoli).
- Wie man bei uns zu Lande den Leuten „hilft“. (Cum sînt ajutați oamenii la noi în țară. Vw. 1898, V, nr. 30, p. 2—3. (Pelagra în Transilvania).
- Pellagra (Pelagra). Vw. 1898, V, nr. 31, p. 1—2.
- An unsere Kleinbauern und Feldarbeiter. (Către micii țărani și muncitori agricoli de la noi). Vw 1898, V, nr. 43, p. 1. (Articol de fond. Atitudinea față de țăranii săraci și față de lucrătorii agricoli).
- Liebling, 17 Dez. 1898. Vw 1898, V, nr. 53, p. 4. (scrisoare despre abuzuri locale).
- (Revolta sîngeroasă țărănească de la Sîntana). TZ 1899, XLVIII, nr. 15, p. 4—5 ; nr. 17, p. 3.
- Bauernunruhen in Uj-Szt. Anna. (Turburarea țăranilor din Sîntana). TZ 1899, XLVIII, nr. 21, p. 4.
- Unsere Landwirtschaft. (Agricultura noastră). (de) K. P. Vw 1899, VI, nr. 1, p. 1—2.
- Die Gendarmerie an der Arbeit. (Jandarmeria în muncă). Vw. 1899, VI, nr. 3, p. 2. (La Sîntana, lîngă Arad, jandarmii au înăbușit în sînge o revoltă a populației. Două femei și doi bărbați omorîți).
- Das Blutbad in Uj-Szent-Anna. (Baia de sînge de la Sîntana). Vw. 1899, VI, nr. 4, p. 1—2. (Cruzimea jandarmeriei. Date despre situația materială a populației din Sîntana).
- Herr Blascovics. (Domnul Blașkovics) Vw 1899, VI, nr. 4, p. 2—3 (Demascarea fățarniciei interpelării în parlament în legătură cu înăbușirea revoltei de la Sîntana).
- Die Pojeiner Bauernrevolte (Revolta țăranilor de la Foieni) TZ 1900, XLIX, nr. 259, p. 4 ; nr. 131 p. 4. (Revolta de la 1 Mai 1900).
- Die Rumänen begnadigt. Vw 1895, I, nr. 14, p. 4.
- Analphabeten. Vw 1898, V, nr. 14, p. 2.
- Unsere Schule. Vw 1898, V, nr. 30, p. 1.
- Volksbibliotheken — gegen den Sozialismus. Vw. 1898, V, nr. 34.
- Der Schulzwang. Vw 1898, V, nr. 40, p. 1.
- (Conferință despre emanciparea femeii la Clubul muncitoresc din Timișoara). TZ. 1893, XLII, nr. 35, p. 4.
- Sozialdemokraten und Kirchenpolitik, TZ. 1893, XLII, nr. 139, p. 3.
- (Adunare socialistă la Lugoj cu caracter ateist). TZ. 1893 XLII, nr. 157, p. 3.
- (Conferințe ateiste la cercul socialiștilor din Timișoara). Vst. 1895, XXIII, nr. 58.

Die Sozialisten und der „Freimütige“. TZ 1896, XLV, nr. 15, p. 4.
 Katholizismus. Vw 1898, V, nr. 37. (Articol anticlerical).
 Toth, Johann : Der Umsturz. Vw 1898, V, nr. 42, p. 2—4 (Revoluția va desființa
 religia-stîlp al orînduirii exploatare).
 (Acțiuni anticlericale la Anina). Vw 1898, V, nr. 43, p. 3—4.
 (Demascarea preotului romano-catolic din Mehadia). Vw 1899, VI, nr. 7, p. 4.

LEGĂTURILE INTERNAȚIONALE ALE MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI SOCIALISTE. SĂRBĂTORIREA ZILEI DE 1 MAI

(1 Mai 1890 la Timișoara) Alföld (Arad) 1890, XXX, nr. 86, p. 23 ; nr. 101 p. 3.
 (Sărbătorirea zilei de 1 Mai la Timișoara) Nsz 1890, XVIII, nr. 18, p. 3.
 (Muncitorii din Timișoara cer să nu lucreze la 1 Mai) TZ. 1890, XXXIX, nr. 81,
 p. 3 ; nr. 85, p. 2.
 Rothe Flugblätter. (Manifeste roșii). (Manifeste prin care se cere muncitorilor
 să se înscrie în partidul muncitoresc socialist și să sărbătorească ziua
 de 1 Mai). TZ. 1890, XXXIX, nr. 92, p. 3.
 Der Maitag in Temesvár. (1 Mai la Timișoara). (Tipografii au hotărît să sărbă-
 torescă ziua de 1 Mai). TZ. 1890, XXXIX, nr. 93, p. 3.
 Der Maitag in Temesvár. (1 Mai la Timișoara). (Ședințe muncitorești pentru
 pregătirea sărbătorii zilei de 1 Mai). TZ. 1890, XXXIX, nr. 99, p. 3.
 (1 Mai la Reșița și în regiunea minieră). (S-a trimis armată în această regiune
 pentru a păstra liniștea). TZ 1890, XXXIX, nr. 102, p. 5.
 Der Maitag in Temesvár. (Ziua de 1 Mai la Timișoara). (Descrierea sărbătoririi
 zilei de 1 Mai). TZ 1890, XXXIX, nr. 102, p. 2 ; nr. 103, p. 3—4.
 Aus der Montangegend. (Despre 1 mai în general în regiunea minieră. La Dog-
 neca sînt elemente răsvrătite). TZ. 1890, XXXIX, nr. 105, p. 4).
 (1 Mai la Timișoara). AP 1891, XIX, nr. 16, p. 5, nr. 17 p. 7, nr. 19, p. 6.
 (Despre serbarea zilei de 1 Mai la Timișoara) Köfaragá (Budapesta) 1891, II,
 nr. 10, p. 1.
 (Date despre manifestațiile de 1 Mai de la Cluj, Timișoara ș. a.) Közjölét Arad)
 1891, I, nr. 2, p. 3.
 (Pregătirea serbării de 1 Mai la Timișoara) Nsz. 1891, XIX, nr. 16, p. 2 ; nr. 17,
 p. 2, 7 ; nr. 19, p. 4, 6.
 (1 Mai la Timișoara) TZ 1891, XL, nr. 40, p. 3 ; nr. 68, p. 3 ; nr. 74, p. 2 ; nr. 84,
 p. 3 ; nr. 100, p. 3.
 Temesvár, 1 Mai. AP 1892, nr. 19,, p. 2.
 (Sărbătorirea zilei de 1 Mai la Timișoara) Nsz 1892, XX, nr. 19, p. 3.
 (Despre interzicerea serbării zilei de 1 Mai) TZ 1892, XLI, nr. 89, p. 3.
 (1 Mai 1893 la Timișoara). Arbeiter 1893, I, nr. 16, p. 1.
 (Întrunirea și serbarea de la 1 Mai din Timișoara) AP 1893, XXI, nr. 13, p. 6 ;
 nr. 18, p. 1—2.
 Május elsejéi ünnepek (Serbări de 1 Mai) Mö 1893, I, nr. 11, p. 2. (La Arad,
 Timișoara, Cluj și alte orașe).
 (1 Mai la Timișoara) Nsz, 1893, XXI, nr. 19, p. 2.
 Der 1 Mai im Jagdwald. TZ 1893, XLII, nr. 101, p. 3.
 (Sărbătorirea zilei de 1 Mai la Timișoara) AP 1894, XXII, nr. 10, p. 6.
 (1 Mai 1894 la Timișoara). Munkás 1894, II, nr. 14, p.3 ; nr. 18, p. 2.
 Der 1 Mai. TZ, 1894, XLIII, nr. 100, p. 6.

ECOURI DE MIȘCĂRI SOCIALISTE DIN ALTE ȚĂRI.

- (1 Mai 1895 la Timișoara) ASz. 1895, V, nr. 10, p. 4.
Verbot der Maifeier. TZ. 1895, XLIV, nr. 99, p. 3.
Eine ruhige Maifeier. TZ 1895, XLIV, nr. 102, p. 2.
Maifeier in Temesvar. TZ 1896, XLV, nr. 101, p. 3 ; nr. 103, p. 4.
(1 Mai la Arad—Timișoara ș. a.) AV 1897, XVIII, nr. 84, p. 3.
(1 Mai 1897 la Timișoara Nsz 1897, XXV, nr. 5, p. 2.
(Date despre sărbătorirea zilei de 1 Mai de către muncitorii din Timișoara). TZ 1897, XLVI nr. 84, p. 3 ; nr. 99, p. 3.
Die 1 Maifeier. Vw 1897, IV, nr. 14, p. 2.
(Serbările de 1 Mai). Vw 1897, IV, nr. 15, p. 3, nr. 16, p. 4 ; nr. 17, p. 1, nr. 18, p. 1 ; nr. 19, p. 1.
(1 Mai) TZ 1898, XLVII, nr. 100, p. 2.
Zur Feier des 1 Mai. Vw 1898, V, nr. 17, p. 1. (Apel).
Der Welt-Feiertag. Vw 1898, V, nr. 18, p. 1.
(1 Mai. Serbări) Vw 1898, V, nr. 19, p. 1, 2, 3. (Mențiuni despre România).
(Ziua de 1 Mai la Timișoara sub semnul luptei pentru votul universal și pentru ziua de lucru de 8 ore). TZ 1899, XLVIII nr. 100, p. 4.
Der 1 Mai. TZ 1900, XLIX, nr. 99, p. 3.
(Pentru sprijinirea tovarășilor croați). Vw 1897, IV, nr. 1, p. 4 ; nr. 25, p. 1.
Eine Streik der Wiener Buchbinder. Vw 1898, V, nr. 42, p. 4.
(O interpelare socialistă în parlamentul austriac). Vw 1898, V, nr. 43, p. 3.
(Consfătuirea fracțiunii social-democrate din parlamentul austriac). Vw 1898, V, nr. 45, p. 1—2.
Der Fluch des Elends in Wien. Vw 1899, VI, nr. 2, p. 2.
(Prezentarea socialiștilor la Viena). Vw 1899, VI, nr. 4, p. 4.
(Lupta socialiștilor belgieni împotriva alcoolismului) Vw 1899, VI, nr. 4, p. 4.
Der Kongress der französischen Eisenbahnarbeiter. Vw. 1898, V, nr. 21, p. 4.
(Un consiliu comunal socialist din Franța). Vw 1898, V, nr. 41, p. 1—2.
Grosser Arbeiteraufstand in Paris. Vw 1898, V, nr. 42, p. 4 ; nr. 44, p. 4.
(Știri despre mișcarea socialistă din Germania). Vw 1898, V, nr. 27, p. 1 ; nr. 28, p. 2 ; nr. 31, p. 2 ; nr. 34, p. 1—2 ; nr. 42, p. 1 ; nr. 47, p. 3.
(Succesul din alegeri, congresul partidului, accident de muncă).
Zur Illustration des Volkselends in Italien. Vw. 1898, V, nr. 52, p. 3.
Die Entwicklung des Sozialismus in Japan. Vw 1898, V, nr. 31, p. 2.
Die Sozialdemokratische Arbeiterpartei in Russland Vw 1898, V, nr. 26, p. 2.
(Catastrofă minieră în S.U.A.) Vw 1898, nr. V, 40, p. 3.
Der erste sozialistische Bürgermeister in Amerika. Vw 1899, VI, nr. 1, p. 3. (La Haverhill, Massachusetes).
Internationale Weltpost. Vw 1898, V, nr. 14, p. 1.
(1 Mai în străinătate). Vw 1898, V, nr. 19, p. 2.
Der Allgegenwärtige Sozialismus. Vw 1898, V, nr. 32, p. 2.

IV. DOCUMENTE ȘI LUCRĂRI CU CARACTER GENERAL CÎTEVA BIOGRAFII

Notă : Capitol incomplet

Priviri generale. Izvoare (cronologic)

Prosit Neujahr ! Vw 1898, V, nr. 53, p. 1.

Ein jahr. Vw 1899, VI, nr. 1, p. 1.

(Articol de fond. Bilanț și perspective).

Ceaușescu, Nicolae : Expunere la a 45-a aniversare a Partidului Comunist Român.

STUDII (alfabetic). REFERINȚE

Deac, Augustin : Despre legăturile mișcării muncitorești din România cu Internaționala I-a și cu Internaționala a II-a în anii activității lui Marx și Engels. *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR.*, 1958, IV, nr. 5—6, p. 74—93.

(Referință la Secția din Timișoara).

Deac, Augustin : Mișcarea muncitorească din Transilvania, 1890—1894. Ed. științifică, București, 1964. (Recenzii în : *Lupta de clasă*, nr. 1/1964 de E.

Gkera și L. Banyai; *Regne Roumaine d'Histoire*, nr. 4/64 de A. Porțeanu).

Deac, Augustin : Internaționala I-a și România. Editura Politică, București, 1966.

Egyed, Akos : Despre mișcarea muncitorească din Transilvania între ani 1880—1890. *Studii* 1957, X, nr. 4, p. 33—56. (Referințe).

Gabriel. Iosef : Fünfzigjährige Geschichte der Banater Arbsiterbewegnug, 1870—1920. Timișoara, 1928, 196 p.

Istoria României (Tratat). Vol. IV. Edit. Academiei ; Buc. 1964.

Istoria României. Compendiu sub redacția : Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu. Autori : Miron Constantinescu, C. Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Șt. Pascu, A. Petric, Alexandru Porțeanu, Gh. Smarandache. Ed. Did. și Ped. Buc., 1970.

Din Istoria Transilvaniei : vol. II, Ed. a II-a. Sub îngrijirea lui Miron Constantinescu. Ed. Acad., Buc. 1963.

Marin, Wiliam :

Mureșan, Hilde

Pantezi, Radu : Răspîndirea marxismului în România. Ed. Pol. Buc., 1964.

(Recenzie de Al. Porțeanu în *Studii* nr. 2/1964).

Porțeanu, Alexandru, An. Iordache, P. Ciucea : Ecoul comunei din Paris, în presa și publicațiile muncitorești și socialiste din România (1871—1900). *Revista Arhivelor* nr. 2/1961, p. 43—76. (Referințe).

Porțeanu, Alexandru : Încercări de editare a unei gazete socialiste în limba română, în Transilvania, la sfîrșitul secolului trecut. *Studii*. nr. 3/1964, p. 583—596.

(Se analizează apelul publicat la Arad și Timișoara — în Volkswille — precum și ecoul în România al acestor încercări).

774. Tintă, Aurel.

BIOGRAFII (Alfabetic)

Franz Czák Vw. 1898, V, nr. 51, p. 4.

Alexander Vollmer. Vw 1890, VI, nr. 5, p. 4.

Aniversarea tov. Iosif Gabriel, Socialismul (București) 1932 XXVI, nr. 48, p. 1.

Iohann Nyegru. Vw 1898, V, nr. 53, p. 4.

(Știri despre o cuvîntare a lui Gh. Ungureanu) AP 1891, XIX, nr. 5, p. 7.

Iakob Weissmüller. Vw 1899, VI, nr. 5, p. 4.

PRESCURTĂRI UTILIZATE

AAZ	=Allgemeine Arbeiter Zeitung
Ap	=Arbeiterpresse
Av	=Arad és Vidéke
Awch	=Arbeiter Wochen-Chronik
Asz	=Asztalosok Szaklapja
FBU	=Fachblatt der Bückrarbeiter Ungarns
Fr	=Freiheit
Gtb	=Gutenberg (Budapesta)
Lum	=Luminătorul
MHK	=Munkás Heti Kronika
MÜ	=A Munka Öre (Arad)
Mssz	=Magyarországi sütőmunkások Szaklapja
Nsz	=Népszava
St	=Der Steinmetz
SF	=Schneider Fachblatt (Budapesta)
Sz Sz	=Szabók Szaklapja
TZ	=Temesvárer Zeitung
Typ	=Typographia
Vst	=Volkstimme
Vw	=Volkswille
Ww	=Wegweiser (Budapesta)

SUMAR

Notă	86
Cap. I Situația clasei muncitoare. Revendicări. Greve	87—93
Cap. II. Organizarea clasei muncitoare. Presa socialistă	93—115
Cap. III. Atitudinea mișcării muncitorești față de problemele interne social-politice. Legăturile internaționale ale mișcării muncitorești și socialiste. Sărbătorirea zilei de 1 Mai	115—119
Cap. IV. Documente și lucrări cu caracter general. Cîteva biografii	119—120
Prescurtări utilizate	121

BIBLIOGRAPHISCHE BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITER UND SOZIALISTEN-BEWEGUNG AUS TIMIȘOARA BIS ZUM JAHRE 1900

ZUSAMMENFASSUNG

Mit Hilfe der reichhaltigen oben angeführten Fachliteratur, bringt der Autor einen bedeutenden Beitrag zur Geschichte der Arbeiterbewegung aus Timișoara bis zum Jahre 1900. Es werden folgende wichtige Probleme erläutert :

- I. Die Lage der Arbeiterklasse. Revendikationen. Streike.
- II. Die Organisierung der Arbeiterklasse. Die sozialistische Presse.
- III. Die Einstellung der Arbeiterklasse zu den inneren sozial-politischen Problemen.
Die internationalen Beziehungen der Arbeiterbewegung. Die 1 Mai-Feier.
- IV. Dokumente und Arbeiten mit allgemeinem Charakter.

ÎNCEPUTURILE MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ÎN BANAT

de

ION GEORGESCU

Apariția și dezvoltarea relațiilor capitaliste încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea a marcat începutul formării clasei muncitoare, forța cea mai înaintată a societății de pe teritoriul patriei noastre, purtătoare consecventă a idealurilor de progres, de eliberare socială și națională a poporului român.

Consecințele dominației străine erau resimțite și mai acut în teritoriile românești aflate în componența altor state, între care și Banatul, unde discriminarea națională genera restringerea drepturilor politice ale populației române majoritare, constituind totodată un factor de agravare a exploatarei maselor muncitoare.¹ Aceasta consta în lipsa unei legislații muncitorești care să reglementeze durata zilei de lucru ce ajungea la 12 sau chiar la 14 ore, lipsa instalațiilor de protecția muncii care provoca numeroase accidente în rândul muncitorilor, multe fiind mortale.

Creșterea interesului general pentru bogățiile naturale ale Banatului, în special pentru producția de fier și cărbune, a contribuit la dezvoltarea mineritului și metalurgiei în această provincie și totodată, la formarea burgheziei și la creșterea numerică a proletariatului industrial, mai cu seamă în orașe ca, Timișoara, Arad, Lugoj etc., sau în unele centre industriale ca, Reșița, Bocșa, Oravița, Anina etc. De pildă, orașul Timișoara, care în 1847 avea 19.000 de locuitori în 1857, numărul populației se ridica la circa 29.000. Ponderea muncitorilor reprezenta 45% din totalul populației active, fiind astfel situat în fruntea tuturor centrelor industriale din Banat.

La recensământul din 1845, populația Banatului era de 942.708 de locuitori² din care o parte era angajată în industrie, transporturi și comerț. Până în 1866 numărul muncitorilor din Banat se ridica la 15.000, din care o mare parte lucrau direct în industrie.

În faza de început a mineritului și a metalurgiei s-a simțit lipsa de muncitori calificați. Aceștia sînt aduși din alte centre industriale ale imperiului, fiind mai bine plătiți decît cei băștinași. Pentru a suplini această lipsă, încă în 1729, se înființează la Oravița o „Școală montanistică“ pentru „învățămîntul fereștrăului și al mineritului“³, unde se pre-

¹ Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921), Editura științifică, București, 1971, p. 17.

² Fényes Elék, Magyarország leirása, Pesta, 1847, p. 331—335.

³ D. Ștefan, Din luptele muncitorimii ardeleni în trecut. Lupta muncitorilor mineri din Banat la 1733, în „Studii și cercetări de istorie medie“, vol. II, ianuarie-iunie 1951, p. 29—37.

găteau mai ales lucrătorii străini aduși în această regiune, cei români fiind ținuti în categoria de „necalificați” la salarizare. De pildă, pe șanțierul liniei Oravița—Baziaș lucrau circa 3.000 de muncitori localnici și tot atîția străini.⁴

Salariile muncitorilor erau destul de mici în raport cu munca ce o depuneau în condiții extrem de grele. La Steierdorf-Anina, în perioada 1846—1856, salariul unui miner era abia de 1,15 florini pe lună ca urmare a reținerii costului prafului de pușcă necesar exploziilor, precum și costul luminii. Din salariul său, minerul mai trebuia să plătească chiria, precum și cinci procente pentru „Lada frățască” („Bruderlade”) spre a-și asigura o modestă pensie iar în caz de boală, asistența. Astfel, din suma de 5,16 florini cît se cuvenea cîștig unui miner, făcîndu-se tot felul de rețineri, acesta rămînea numai cu 1,15 florini pentru întreținerea întregii familii timp de o lună de zile.⁵

La „huta” de sticlă din Tomești (comitatul Caraș) erau utilizați, alături de muncitori specializați veniți din străinătate — mai bine plătiți —, și zilierii, al căror salariu în anii 1830—1836 varia între 24 și 30 de creițari pe zi.⁶ Muncitorii din regiunea minieră și silvică angajați ai S.T.E.G.-ului erau obligați să lucreze și la construirea liniei ferate Anina—Oravița și Oravița—Baziaș⁷, lipsind de acasă săptămîni sau chiar luni de zile.

*

* *

Exploatarea și asuprirea națională la care erau supuși muncitorii au determinat o continuă ascuțire a contradicțiilor între patroni și proletariat. Documentele vremii atestă o gamă deosebit de largă a formelor de manifestare a nemulțumirilor și împotrivirii muncitorilor și calfelor pentru condiții mai bune de trai.

Încă în 1733, muncitorii de la minele din Oravița—Ciclova au declarat grevă⁸, refuzînd să mai intre în mină și de a mai face aprovizionarea cu pulberea și luminările necesare extragerii aramei. Greva a avut loc din cauza condițiilor deosebit de grele de muncă și a salariilor prea mici. Această grevă a produs „un mare prejudiciu” tezaurului coroanei prin încetarea lucrului la această importantă mină de aramă.

Inițiatorii grevei, Marcu Zorna, Marcu Lupița și Paul Duma au fost judecați și condamnați de către Tribunalul militar din Timișoara prin sentința din 13 iulie 1733, după cum urmează : „Marcu Zorna, la trei luni, iar Marcu Lupița și Paul Duma, cite două luni fiecare, reținuți în fiare

⁴ Sashegy Oszkár, Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867, Budapest, 1959, p. 53.

⁵ H. Mureșan, Greva de la Anina din anul 1897, în „Studii și referate privind Istoria României”, partea II-a, Editura Academiei, București, 1954, p. 1295.

⁶ Iuliu Mérei, Magyar iparfejlődés, 1790—1848 (Dezvoltarea industriei maghiare, între 1790—1848), Budapest, 1951, p. 210—211.

⁷ Arhivele statului București, fondul STEG (UDR, 4601) 1862, filele 1977—1979.

⁸ Considerăm că este vorba de prima acțiune grevistă din țara noastră, semnalată în documente pînă la 1750.

la fortificații (la cetatea Timișoara n.n.). Aceasta, lor ca binemeritată, iar altora ca exemplu”.⁹

În orașe, pătura exploatatoare intră în conflict cu masa mare a plebei orașenești, formată din populație românească și din oameni nevoiași: calfe, ucenici, zilieri etc., crunt exploatați de stat și de către patroni. Astfel, la Fabrica de bere din Timișoara are loc în 1739 o „burzuială” a lucrătorilor din cauza salariilor mici și a condițiilor inumane în care erau siliți să muncească 14—16 ore pe zi.

Lucrătorii din manufacturi și calfele erau organizați în Case de ajutor frățesc unde plăteau o cotizație de 3—6 creițari după un florin câștigat, între vîrsta de 15 și 40 de ani.¹⁰

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au loc acțiuni ale lucrătorilor și calfelor exploatați împotriva autorităților locale și a patronilor. Astfel, la 11 octombrie 1755 are loc o răzvrătire a celor condamnați la muncă în fiare la fortificații și a prizonierilor în Timișoara care este reprimată cu ajutorul armatei din cetate. Capii acestei răzvrățiri au fost pedepsiți.¹¹

În 1766 este menționată în documente o răzvrătire a calfelor de cizmari din Timișoara. Comandamentul general bănățean a pus la dispoziția magistratului orașului un detașament de militari pentru a înăbuși această răzvrătire. Patru din cei șase capi ai mișcării care s-au prezentat înaintea magistratului, au refuzat să se supună dispozițiilor acestuia, pentru care au fost pedepsiți cu bătaie, sentință ce a fost executată imediat de către militari.¹²

În 1785 este înregistrată o nouă răzvrătire a calfelor ațîțate de două persoane, ceea ce a făcut ca și celelalte calfe care ar fi dorit să lucreze să nu se prezinte la lucru. Pentru a preveni asemenea acțiuni, patronii interzic organizarea întîlnirii calfelor pentru plata cotizațiilor, fiind reținute direct de către patroni și depuse la Casa de ajutor. Este vorba de acțiuni greviste ale calfelor împotriva patronilor, în care apar organizatori, pe care magistratul îi numește „răzvrătitori și tulburători ai liniștii generale”.¹³

În Lugoj, patronii cer în 1845 autorităților înfrînarea calfelor care nu se supun dispozițiilor acestora. Ca răspuns la raportul comitatului Caraș, Consiliul locotenențial din Buda, comunică că „abuzurile” mai mici să fie rezolvate de conducerea breslei, iar cele mai grave de către tribunalul comitatens.¹⁴

Protestele, grevele spontane, specifice perioadei de început a mișcării muncitorești caracterizată de Marx și Engels ca „perioada copilăriei proletariatului”, încep a fi înlocuite în Banat, ca și în restul țării, cu

⁹ Arhivele statului Timișoara, Actele Arhivei militare, 12/3, filele 4—5.

¹⁰ V. Brătfăleanu, 25 Jahre Arbeiterbewegung in Reschtza (25 de ani de mișcare muncitorească la Reșița), Reșița, 1929, p. 22—23.

¹¹ Arhivele statului Timișoara, fondul Direcția Districtului de fortificații Timișoara, dosarul nr. 37/1755, filele 3—4; Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi. Timișoara, 1969, p. 85.

¹² Idem, fondul Primăria municipiului Timișoara, dosarul nr. 13/1768, fila 17: Timișoara 700..., p. 85.

¹³ Timișoara 700..., p. 85.

¹⁴ Sashegyi Oskár, Op. cit., p. 206—207.

forme de luptă ce aveau un caracter mai larg, mai organizat. Ele au demonstrat încă în acea fază primară a dezvoltării clasei muncitoare întârrirea rezistenței muncitorilor față de intensificarea exploatarei capitaliste, creșterea spiritului lor de luptă și, mai presus de toate, voința lor de a acționa organizat.

Tradiția de luptă a muncitorimii bănățene este ridicată pe o treaptă superioară de revoluția de la 1848, care „a fost produsul evoluției istorice a societății din spațiul carpato-dunărean și a răspuns necesităților obiective ale unui moment istoricește determinant”¹⁵.

Extinderea relațiilor capitaliste și trecerea la producția de fabrică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fac să crească rolul burgheziei în viața politică și social-economică și în Banat. Odată cu aceasta se dezvoltă însă și clasa muncitoare care pentru a lupta cu mai mult succes împotriva exploatarei capitaliste trece la organizare. Așa cum se arată în Manifestul Partidului Comunist, „O dată cu dezvoltarea industriei, proletariatul nu crește numai ca număr, el este concentrat în mase tot mai mari, forța lui crește, și el simte mai mult acest lucru... Muncitorii încep prin a forma coaliții împotriva burghezilor, ei se unesc ca să-și apere salariu”¹⁶.

Regimul absolutist dădea în 1851 ordonanțe ce prevedeau pedepse aspre pentru muncitorii care se înțelegeau între ei în vederea obținerii unor salarii mai mari și a unor condiții mai bune de muncă. Totuși, muncitorii au trecut la organizare. Astfel, la 22 octombrie 1851, ia ființă Casa comună de ajutor de boală și călătorie a tipografilor din Timișoara.¹⁷ Organizatorul acestei Asociații a fost muncitorul zețar Alexandru Lisecke, care în luna septembrie 1851 a lansat un apel către toți lucrătorii tipografi din Timișoara pentru înființarea unei case de ajutor reciproc, arătând că „Majoritatea tovarășilor din localitate simt nevoia fondării unei asociații de ajutor reciproc”.¹⁸ Pentru activitatea de organizare a muncitorilor, Lisecke este expulzat din Timișoara în 1852 ca „agitator politic”. Cu ocazia modificării statutului la 8 februarie 1857, aceasta își schimbă numele în Asociația de ajutor de boală, înmormintare și călătorie a tipografilor din Timișoara¹⁹, dizolvată apoi în 1859. Baza ideologică a acestei asociații era convingerea pe care muncitorii o aveau că numai organizați pot să lupte cu succes împotriva patronilor.

De asemenea, situația grea a calfelor din ateliere, manufacturi și a muncitorilor din întreprinderile industriale și miniere a dus la organizarea acestora în asociații de ajutor. La Reșița de pildă, funcționa încă din 1855 o „Ladă frățască” cu 350 de membri. Comitetul de conducere al acesteia susținea și revendicări economice. La 30 septembrie 1856, comitetul cere conducerii uzinei să distribuie fiecărui muncitor cite doi metri

¹⁵ Titu Georgescu, *De la revoluționarii democrați la făurarii Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1971, p. 10.

¹⁶ Karl Marx și Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, ediția a VI-a, E.S.P.L.P., București, 1958, p. 45—56.

¹⁷ Josef Gabriel, *Fünzigjährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung 1870—1920*, Timișoara, 1928, p. 10.

¹⁸ Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821—1878), Ed. politică București, 1971, p. 265.

¹⁹ Șaptezeci și cinci de ani dia viața tipografilor timișoreni, Timișoara, 1926, p. 7.

steri de lemne la prețul de cost și scutirea taxei de pădure. Cererea a fost respinsă pe motivul că administrația pădurilor este separată de a uzinei de fier.²⁰

La Lugoj, de asemenea, calfele de pălării încep să se organizeze, raportează magistratul orașului la 25 octombrie 1857, organelor comitatense. În uniunile calfelor din bresle, deși acestea erau sub conducerea patronilor, totuși se discutau deseori problema salariilor, ale condițiilor de muncă, timpul de lucru etc. În această perioadă se înființează organizații ale calfelor la Timișoara, Arad, Caransebeș etc. care luptau pentru revendicări economice și de organizare în asociații.

Clasele exploatatoare au început să se teamă tot mai mult de activitatea organizațiilor muncitorești cu caracter revendicativ și, în 1854, s-a hotărât printr-o lege a guvernului austriac, valabilă și pentru Ungaria, Banat și Transilvania, ca greva să fie socotită ca un act de violență împotriva patronilor, iar greviștii să fie pedepsiți conform regulamentului de activitate interioară al întreprinderilor.

Pentru a legifera măsurile patronilor față de muncitori, Direcția generală a S.T.E.G.-ului din Viena emite la 18 februarie 1858, Regulamentul de serviciu referitor la concedierea muncitorilor și sistarea sezonierilor ca membri al „lăzii frățești”²¹, dar aceștia duc lupta mai departe și cer aprobarea revendicărilor lor. Astfel, la 4 noiembrie 1858, Direcția silvică din Reșița este nevoită să încheie contracte de muncă cu muncitorii recrutați din Anina²², iar la 13 noiembrie, patronii Ignatz Kratochwill și Iosif Hausel fac același lucru. La 6 noiembrie 1859, Direcția S.T.E.G.-ului aprobă un nou regulament de serviciu referitor la stabilirea salariilor muncitorilor și a reținerilor pentru Casa de ajutor în caz de boală în valută austriacă pe baza regulamentului din 1858, cite 2% din câștig.²³

Paralel cu lupta de organizare, muncitorii bănățeni desfășoară și unele acțiuni pentru mărirea salariilor, pentru reducerea timpului de lucru și condiții mai bune de trai și de muncă. De pildă, în 1851, un însemnat număr de muncitori minieri s-au revoltat împotriva antreprenorilor care nu și-au ținut angajamentele luate. Acțiunea muncitorească a fost însă înăbușită prin forța armată.²⁴

Minerii din Banat au continuat lupta și după această înfrângere temporară. În 1857 a izbucnit o mare mișcare în vederea măririi salariilor cu totul insuficiente pentru întreținerea minerilor și a familiilor lor. Autoritățile au înfrânt și această mișcare la care au participat mineri români și străini din Cehia și Ungaria. După înăbușirea mișcării au urmat concedieri și înăsprirea exploatării.²⁵

Secția juridică a S.T.E.G.-ului consemnează într-un proces verbal cu ocazia unei anchete din 1858, că muncitorii din Văliug au fost neascultători și au vociferat contra conducerii întreprinderii, pentru care s-a trimis

²⁰ Arhivele st. București, fondul STEG/UDR, 2167/1856, fila 936.

²¹ Arhivele statului București, fondul STE/UDR, 641/1858, filele 219, 232.

²² Idem, 3805/1858, filele 957—959.

²³ Idem, 63/1859, filele 18—22 : 105/1859, filele 51—52.

²⁴ Istoria României, vol. IV, Editura Academiei, București, 1964, p. 431.

²⁵ Sashegyi Oszhár, Op. cit., p. 196—197.

dosarul cu acte la judecătoria de ocol din Sasca pentru judecarea și pedepsirea celor vinovați.²⁶

De asemenea, în ziua de 8 noiembrie 1859, minerii din Anina au cerut în mod zgomotos eliberarea a doi muncitori arestați pentru „dezordine” în comună. La ordinul autorităților și al patronilor, jandarmii pedepsesc mai mulți muncitori răzvrățiți. Totodată, conducerea minelor cere direcției montanistice să se stabilească prin regulament raporturile dintre muncitori și patroni. Muncitorii străini alături de cei români cer mărirea salariilor și reducerea schimbului la 12 ore.

În anul 1860 izbucnește o nouă grevă entru mărirea salariilor. De teamă ca mișcarea să ia proporții, direcțiunea minelor este nevoită să ia unele măsuri de îmbunătățirea situației muncitorilor.²⁷ Totodată, guvernul austriac ordonă supravegherea directă a muncitorilor mai cu seamă a celor organizați care desfășurau o activitate propagandistică. De pildă, centrul minier Sasca raportează la 5 octombrie 1860, direcțiunii S.T.E.G.-ului, că mai mulți muncitori refuză să continue lucrul, și cere concedierea lor din „lada frățească”.²⁸ Față de activitatea crescândă a muncitorilor în lupta pentru revendicări economice și de organizare, autoritățile au desființat toate organizațiile muncitorești din centrele industriale și orașe care apărau interesele celor exploatați.

Muncitorii bănățeni nu au încetat însă munca și lupta de organizare, și au căutat să înființeze noi asociații în locul celor desființate. Astfel în 1860, minerii pun bazele unei asociații de ajutor reciproc la Anina, numite în Banat și Transilvania „lăzi frățești” (bruderlade), muncitorii metalurgiști în 1861, la Reșița, lucrătorii pantofari la Arad, în 1865, înaintea statutele noilor asociații direct Ministerului de Interne ungar pentru aprobare.²⁹ Ministerul ungar însă refuză aprobarea înființării noilor asociații, dar pînă la sosirea reprezentantului, muncitorii deja creaseră aceste asociații în cadrul cărora își desfășurau activitatea ilegală. De pildă, Asociația muncitorilor reșițeni, al cărei organizator a fost maestrul Mihai Lang, activa încă din 1861, în timp ce statutele au fost aprobate după mai multe intervenții abia la 23 decembrie 1862.³⁰ Întrucît muncitorii organizați erau mai ușor de supravegheat în activitatea lor, Direcția minelor hotărăște în 1865, să fie concediați din cauza sistării lucrului în primul rînd muncitorii care nu sînt membri ai asociației.³¹

Prin noile asociații muncitorii încercau să-și organizeze rîndurile, să-și sporească forțele și resursele de luptă împotriva exploatării patronale, și acordarea de ajutoare în caz de boală, invaliditate, înmormîntare etc., să dezvolte legăturile de solidaritate proletară.

Organizarea profesională de clasă care să conducă acțiunea de apărare a intereselor muncitorilor față de patroni s-a lovit însă de opoziția patronilor și a autorităților locale și centrale. Însă, muncitorii au conti-

²⁶ Arhivele statului București, fondul STEG/UDR, 865/1958, filele 265—270.

²⁷ Sashegyi Oszkár, Op. cit., p. 263—264.

²⁸ Arhivele statului București, fondul STEG/UDR, 4305/1860, filele 1489—1496.

²⁹ Sashegyi Oszkár, Op. cit., p. 365—266, 383—384.

³⁰ Ibidem, p. 356—366.

³¹ Arhivele statului București, fondul STEG/UDR, 2288/1865, filele 1800—1801.

nuat lupta, și în 1861, au luat parte activă la lupta împotriva autorităților locale la Lugoj, Oravița, Arad și în alte centre din Banat.³²

Pătrunderea ideilor întemeietorilor socialismului științific în țara noastră a fertilizat gândirea democratică și progresistă românească, care s-a dezvoltat în lupta împotriva servitutiilor feudale și concepțiilor retrograde, pentru asigurarea progresului social-economic al țării.³³

Pe baza concluziilor și a experienței proprii acumulate în decursul luptelor de clasă, a învățămintelor desprinse din acțiunile revoluționare ale proletariatului din alte țări, și muncitorii bănățeni și-au format convingerea că succesul luptei lor este legat de unire și organizare, operă ce se va înfăptui treptat, corespunzător dezvoltării clasei muncitoare, creșterii conștiinței sale de clasă. Astfel, — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — „Istoria partidului nostru este istoria luptelor sociale și naționale ale clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității, ale tuturor oamenilor muncii fără deosebire de naționalitate, este istoria nașterii și dezvoltării mișcării muncitorești și revoluționare din România”.³⁴

Odată cu întemeierea Internaționalei I — la 28 septembrie 1864 — și cu sprijinul ei, mișcarea muncitorească din Banat, ca și din restul țării, a trecut la forme superioare de organizare, luând ființă asociații muncitorești cu țeluri economice și politice bazate pe principiul luptei de clasă și al internaționalismului proletar.

DIE ANFÄNGE DER ARBEITERBEWEGUNG IM BANAT

ZUSAMMENFASSUNG

Nach der Eroberung des Banates durch die Österreicher, im Jahre 1718, nahm das Wirtschaftsleben dieser Provinz einen grossen Aufschwung. Dank der vielfältigen und reichhaltigen Bodenschätzen über die das Banat verfügte und die von den Habsburgern erkannt und ausgebeutet wurden, entwickelten sich hier in den Zentren wie Reschitza, Bogschan, Orawitz, Anina u.a. der Bergbau und die Metallurgie.

Zur selben Zeit entwickelten sich im XVIII. Jahrhundert zahlreiche Manufakturwerkstätten in Temeswar, Arad, Lugosch und in anderen Städten des Banates.

Die wirtschaftliche Umwandlung führte gleichzeitig zur Entstehung des Bürgertums und zur Herausbildung des Proletariats in den bedeutendsten Zentren des Banates, z.B. in Temeswar waren im Jahre 1857 von der Gesamtbevölkerung der 29 773 Einwohner, über 45% in der Industrie, im Handel und im Verkehrswesen tätig.

Der schweren Ausbeutung wegen, die kleinen Gehälter und dazu kamen die vielfältigen Abzüge vom Arbeitslohn, begannen die Arbeiter

³² Sashegyi Oszkár, Op. cit., p. 295, 298, 303.

³³ Crearea Partidului Comunist Român (Mai 1921), Editura științifică, București, 1971, p. 18.

³⁴ Nicolae Ceaușescu, Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român, Editura politică, București, 1971, p. 6.

den Kampf um ein besseres Dasein zu führen. Dieser Kampf umfasste verschiedene Formen : von Manifestationen der Unzufriedenheiten bis zu Streikbewegungen.

Die zeitgenössischen Akten sprechen schon 1733 von einem Streik der Grubenarbeiter aus Orawitza deren Anführer vom Militärgericht aus Temeswar zu Festungsarbeit verurteilt wurden.

In Temeswar fanden verschiedene Aktionen des Klassenkampfes der Arbeiter und Gesellen statt. Unter anderen waren solche Fälle 1739 in der Bierfabrik, dann die der 1755 zu Festungsarbeit Verurteilten u.a. Eine Auflehnung der Schustergesellen von 1766 in Temeswar konnte nur mit Hilfe des Heeres und der Polizei erstickt werden.

In der Zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts begannen sich die Arbeiter zu organisieren. So wurde 1851 „Die Gemeinschaftskassa der Buchdrucker für Kranken- und Reisehilfe in Temeswar“ ins Leben gerufen. Dieselbe wurde 1859 aufgelöst. Ähnliche Sparkassen für gegenseitige Hilfe wurden 1860 in Anina, 1861 in Reschitza, 1965 in Arad usw. gegründet.

Im 6. und 7. Jahrzehnt des vergangenen Jahrhunderts, hat die Arbeiterbewegung im Banat und in ganz Rumänien unter Einfluss der I. Internationale neuere und höhere Organisationsformen wie bisher gekannt.

DIN LUPTA MUNCITORILOR TIPOGRAFI DIN TIMIȘOARA IMPOTRIVA EXPLOATĂRII CAPITALISTE (1851—1947)

de

DR. TRAIAN BUNESCU ȘI GH. RADULOVICI

În istoria luptelor revoluționare ale clasei muncitoare din Banat, muncitorii tipografi din Timișoara ocupă un loc central, atît prin inițiativele organizatorice ce marchează începutul luptei organizate a proletariatului, cit și prin faptul că vreme îndelungată s-au situat în fruntea detașamentelor celor mai active, mai intransigente ale muncitorimii.

Lupta proletariatului industrial din Timișoara începe, ca de altfel în întreaga țară, în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu dezvoltarea sa numerică și pe măsura infiltrației ideilor socialiste. După revoluția burghezo-democratică de la 1848/1849 Banatul, și în general Transilvania, vor cunoaște un ritm mai alert al dezvoltării capitaliste caracterizat, în principal, prin rapida dezvoltare a unor centre industriale și concentrarea unui număr tot mai mare de muncitori la Brașov, Cluj, Timișoara, Arad, Reșița, Sibiu etc. Astfel, în ultimul deceniu al secolului trecut Timișoara număra 1.322 de unități industriale, numai „Fabrica de tutun“ însumînd peste 1.000 de salariați¹. De altfel, în anul 1870, potrivit datelor oficiale, orașul Timișoara, la vremea aceea unul dintre cele mai industrializate orașe transilvănene, număra peste 7.200 de muncitori, adică cca. 54% din totalul populației înregistrate.²

Alături de muncitorii proveniți din rîndul țărănimii iobage, care constituia sursa principală a proletariatului bănățean, se găseau numeroși muncitori calificați aduși din provinciile apusene ale imperiului habsburgic a căror situație, deși grea, era mult mai bună decît a celor localnici.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea industria grafică timișoreană cunoaște un avînt, mai cu seamă ca urmare a dezvoltării economice și culturale a orașului, a creșterii ponderii comerțului și a micilor producători de mărfuri în structura economică a orașului de pe Bega, fenomen caracterizat prin apariția unei puzderii de ateliere tipografice, în cea mai mare parte specializate în imprimarea formularelor administrative și executării comenzilor pentru diferite firme particulare. Cu timpul, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, sînt semnalate tendințe de concentrare a capitalului, apărînd primele unități grafice mai mari, deservite de zeci de muncitori.

¹ „Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi“ (Sub redacția Ștefan Pascu, Ioan Zăhuiu, Aurel Tintă), Timișoara, 1969, p. 123.

² Ibidem, p. 125.

Absența unei legislații muncitorești care să apere drepturile elementare ale clasei muncitoare și mai cu seamă goana după profituri a patronatului, ce își găsea expresia în excesivitatea regimului de muncă și în condițiile extrem de grele de trai, au determinat ridicarea la luptă a proletariatului. Încă la mijlocul secolului al XIX-lea se înregistrează primele asociații muncitorești, însoțite de organe de presă și societăți culturale. Condițiile grele de muncă și de viață, gradul mai înalt de culturalizare, au făcut ca cele dintii asociații muncitorești din țara noastră să apară în rîndul tipografilor (Brașov, Timișoara, București, Cluj).

Nevoile zilnice izvorite din condițiile de muncă și de viață, de apărare a familiei în caz de boală, de accidente sau deces, lipsa de lucru, toate i-au împins pe tipografi spre găsirea unor forme de apărare colectivă a intereselor lor, deocamdată economico-sociale. „Regulile tipografiei“, în vigoare la mijlocul secolului trecut, un cod de prescripțiuni prin care proprietarii atelierelor fixau după bunul plac îndatoririle și drepturile tipografilor, deci un fel de contract în care numai o parte — patronul — hotăra, nu numai că nu răspundea necesităților vitale, dar nu mai corespundea noilor condiții, cînd proletariatul își cerea dreptul de a avea un statut juridic potrivit rolului său social. Pentru exemplificare, arătăm că aceste „reguli“ stipulau, între altele, dreptul de ajutor de boală numai în cazul în care îmbolnăvirea nu depășea două zile și dacă patronul era convins de seriozitatea bolii. În caz contrar, patronul nu era obligat să acorde ajutor, mai mult chiar, era liber să angajeze pe altcineva.³

În aceste împrejurări, tipografia din Timișoara se organizează la 30 septembrie 1851 într-o asociație intitulată „Casa comună de ajutor de boală și călătorie a tipografilor din Timișoara“, avînd drept conducători pe Ioan Freta, Gergely Rommer, Adolf Kozmovsky și Alexander Liesecke.⁴

Participantii la întrunirea de constituire au dezbătut și aprobat statutul asociației, pe care l-au înaintat spre confirmare, conform uzanțelor, Consiliului orășenesc.⁵ Ministrul de Interne din Viena a aprobat statutul la 22 octombrie, iar la 27 noiembrie Consiliul orășenesc comunica tipografilor rezultatul final, precizînd că asociația lor își poate desfășura activitatea cu condiția ca toate acțiunile întreprinse să fie cunoscute în prealabil de Căpitanul orașului. Acest statut a suferit unele modificări în februarie 1857 cînd asociația și-a schimbat denumirea în „Asociația de ajutor de boală, înmormîntare și ajutor de călătorie a tipografilor din Timișoara“.⁶

Limitată prin program și componență, această dintii asociație reflecta dificultățile începutului de organizare a proletariatului; cu toate acestea, asociațiile de intrajutorare au constituit un prim pas pe calea organizării în condițiile privării proletariatului de cele mai elementare drepturi. De altfel, chiar așa inofensive cum păreau la prima vedere, ele au atras aten-

³ Fodor, L. și Vajda, L.; Contribuții la istoria mișcării sindicale din Transilvania (1848—1917), București, 1957, p. 12.

⁴ „75 de ani din viața tipografilor timișoreni“, Timișoara, 1926, p. 7; Vezi și: Novitzky N. Laszlo, Egyesült erővel..., Budapesta, p. 50.

⁵ Idem.

⁶ Ibidem, p. 8.

ția guvernului absolutist de la Viena care se grăbește să dea indicații severe Consiliului orașenesc din Timișoara ca să fie extrem de prudent iar muncitorii să fie supravegheați cu strictețe.⁷

Cînd, în 1868, se pun bazele „Asociației Generale a Muncitorilor“, prima organizație din Timișoara cu caracter de clasă, între inițiatori vom găsi și pe tipografi. Prin legăturile sale cu Internaționala I-a condusă de K. Marx și Fr. Engels, Asociația Generală a Muncitorilor a contribuit fructuos la răspîndirea ideilor socialismului științific în rîndul muncitorilor, atrăgîndu-și aversiunea capitaliștilor și a autorităților care dispun dizolvarea ei curînd după înfringerea eroice Comune din Paris din martie—mai 1871.

Muncitorii nu s-au resemnat după interzicerea asociației lor, dimpotrivă, eforturile pentru organizare, animate de întoarcerea în țară a comunarilor s-au intensificat. Credincioși principiului marxist de solidaritate internațională, tipografii din Timișoara participă la Congresul tipografilor din Ungaria (Budapesta, 1878) hotărînd să se constituie într-o circumscripție cu trei secții : 1) Casa de boală, 2) Casa de ajutor de călătorie și a celor fără de muncă, 3) Casa invalizilor, văduvelor și orfanilor.⁸ În același timp, tipografii din Timișoara erau afiliați la „Asociația tipografilor și turnătorilor de litere din Ungaria“, organizație cu caracter internaționalist cu sediul la Budapesta.

Creșterea gradului organizării de clasă a ploretariatului s-a răsfrînt pozitiv asupra intensificării mișcării revendicative. În primele rînduri ale luptei găsim, alături de alte importante detașamente ale clasei muncitoare, pe tipografi, a căror organizare și maturizare politică se află în plină ascensiune, devenind la sfîrșitul secolului al XIX-lea deosebit de activi. În anul 1880 reclamă insistent reducerea zilei de muncă, în 1881 cer recunoașterea repausului duminical.⁹

În anul 1890 tipografii participă alături de celelalte categorii proletare din Timișoara la sărbătorirea, pentru prima oară, a zilei de 1 Mai, ca zi a oamenilor muncii din întreaga lume. În anul următor, potrivit relatărilor ziarului „*Délmagyarország Közlöny*“,¹⁰ tipografii contribuie substanțial prin materiale de propagandă și acțiuni de organizare la sărbătorirea zilei oamenilor muncii. Deasemeni, în anul 1893, cînd aproape 30.000 de muncitori „cu cocarde roșii“ au ținut o mare adunare într-una din piețele cartierului Fabric.¹¹

În ianuarie 1894, ca urmare a nesatisfacerii revendicărilor vizînd reducerea zilei de muncă și mărirea salariilor, izbucnește la tipografia „Unio“ din Timișoara o puternică grevă. Sprijiniți de muncitorii din alte sectoare industriale, tipografii au rezistat dirz în fața presiunilor patronilor și jandarmeriei, obținînd satisfacerea cererilor lor. Subliniind combativitatea

⁷ Fodor, L. și Vajda, L., *Lucr.*, cit., p. 13.

⁸ Ibidem, p. 29. Vezi și A. Egyed, *Despre mișcarea muncitorească din Transilvania între 1880—1890*, în „*Studii*“, *Revistă de istorie*, nr. 4 din 1957.

⁹ Volkswille, din 5 mai 1893.

¹⁰ Vezi : A. Deac, *Mișcarea muncitorească din Transilvania 1890—1895*, București, 1962, p. 17—18.

¹¹ Volkswille, din 5 mai 1893.

tipografilor greviști ziarul socialist „Volkswille” scria : „... cei concediați au dovedit că sînt vrednici și adevărați tovarăși de luptă, solidari umăr la umăr pentru principiile juste ale social-democrației”¹².

Victoria greviștilor de la „Unio” i-a încurajat pe ucenicii aceleiași firme ; în decembrie 1895 peste 20 de ucenici refuză să mai lucreze dacă nu li se asigură măcar și micul lor salariu promis¹³.

Acțiunile greviste au continuat în anii următori evidențiind spiritul de luptă și de solidaritate al muncitorilor tipografi. În anul 1903, greva generală a muncitorilor timișoreni mobilizează rapid pe toți tipografiile organizați, fapt ce a asigurat succesul acțiunii : mărirea salariilor potrivit cererilor formulate de greviști¹⁴.

Miscarea grevistă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a contribuit la călirea revoluționară a muncitorilor, a sporit încrederea în forțele proprii. De asemeni, acțiunile greviste, lupta deschisă cu patronul, au întărit și mai mult organizațiile profesionale și au sădit convingerea necesității unei cît mai bune organizări și coope-rări între diferitele categorii de muncitori. Acest spirit de solidaritate, opus tendințelor de închistare promovate de liderii social-democrați, au ieșit cu claritate în evidență în toiul luptelor purtate de tipografi în perioada următoare și în anii primului război mondial.

Organizarea muncitorilor în sindicate a sporit capacitatea de luptă ; ca urmare, în anii 1903—1910 au loc în Timișoara și în alte centre muncitorești din Transilvania numeroase acțiuni greviste în care obiectivele economice se împleteau cu cele politice. La puțin timp după sărbătorirea, într-o „atmosferă însuflețită și revoluționară”¹⁵ a zilei de 1 Mai la Timișoara, izbucnește greva generală a muncitorilor tipografi din Ungaria și Transilvania care reunește și pe tipografi din Arad, Timișoara, Lugoj. După trei săptămîni de luptă pentru mărirea salariilor și îmbunătățirea condițiilor de muncă greva se încheie cu semnarea unor noi contracte colective de muncă cuprinzînd o serie de prevederi favorabile muncitorilor.¹⁶

În anii primului război mondial lupta clasei muncitoare a primit noi valențe ; mai mult ca oricînd proletariatul se ridică la luptă împotriva oprîmării sociale și naționale. În pofida tacticii social-șoviniste a liderilor reformiști și a teroarei dezlănțuite de autorități, muncitorii s-au angajat deschis în lupta pentru libertăți și drepturi democratice, pentru eliberarea socială și națională. În perioada anilor 1914—1916 tipografiile au fost singurii care puteau, potrivit contractelor colective mai vechi, organiza acțiuni legale cu caracter politic, cum a fost sărbătorirea zilei de 1 Mai.¹⁷

¹² Ibidem, 26 ianuarie 1894.

¹³ Controla, 12 decembrie 1895.

¹⁴ Ibidem, 22 noiembrie 1903.

¹⁵ Nepszava, din 8 mai 1910.

¹⁶ Tribuna (Arad), din 18, 20, 26 mai și 2 iunie 1910 ; Drapelul (Lugoj) din 20 mai 1910 ; Lupta (Budapesta) din 18 mai 1910.

¹⁷ Volkswille, din 8 mai 1915.

Rod al luptei maselor populare de pe ambele versante ale Carpaților actul de la 1 Decembrie 1918, actul Unirii Transilvaniei cu România, a constituit un moment de o deosebită însemnătate în istoria poporului român.

În condițiile anilor stabilizării relative a capitalismului, muncitorii tipografi se reorganizează, fiind printre primii care reușesc să încheie noi contracte colective de muncă.

Crearea la 8 Mai 1921 a partidului comunist a impulsionat mișcarea muncitorească, i-a imprimat un caracter mai hotărît, mai clar și mai dinamic. Vechile tradiții, implantate adînc în conștiința și deprinderile multor muncitori tipografi influenți, i-au împiedicat să discearnă în fața alternativei istorice a procesului revoluționar de organizare politică a proletariatului din țara noastră, optînd pentru vechea formulă a partidului socialist, reorganizat în anul 1922. Continuîndu-și activitatea în rîndurile partidului socialist și a sindicatelor amsterdame, tipografii nu au renunțat la lupta lor revendicativă. Deși pe parcursul bătăliilor ce au urmat după anul 1922, tipografii timișoreni nu au găsit căile și metodele cele mai eficiente de luptă, totuși se poate aprecia că hotărîrea lor de a-și apăra interesele vitale a rămas nestrămutată. Cu atît mai mult, cu cît, pe alocuri, deseori au conlucrat cu comuniștii, iar unii dintre ei au făcut parte din P.C.R., sau au simpatizat cu partidul comunist. În anii negri ai fascismului tipografii nu vor lipsi din încheștarea cu forțele întinericului, alături de toate elementele democratice și progresiste din țara noastră. Mai mult chiar, mulți tipografi și-au adus contribuția la apariția presei ilegale și semilegale de partid, la tipărirea diverselor materiale de propagandă.

Sindicatul tipografilor din Timișoara, afiliat la centrala sindicală de la Cluj, „Gutenberg“, în ciuda orientării sale generale reformiste, a constituit un factor deosebit de important în organizarea acțiunilor revendicative, în educarea muncitorilor. Astfel, în septembrie 1921 izbucnește un conflict de muncă între tipografii din Timișoara și patronat avînd drept obiectiv îmbunătățirea sistemului de acordare a concediului anual plătit. Deoarece patronii s-au opus, muncitorii au părăsit lucru, în tipografii rămînînd numai cîțiva culegători și tipografi pentru a asigura apariția unor cotidiene.¹⁸

Fondul activității sindicatului tipografilor a continuat să-l reprezinte preocupările tradiționale pentru îmbunătățirea permanentă a condițiilor de muncă și trai, la care s-au adăugat sarcini noi izvorîte din cerințele luptei de clasă. Șomajul provocat de criza economică din 1929—1933, persecuțiile din partea elementelor și a regimului fascist, greutățile războiului etc. au stat în centrul atenției permanente a sindicatului tipografilor.

În anul 1930, la expirarea contractului colectiv de muncă încheiat cu patru ani în urmă, muncitorii au cerut îmbunătățirea unor prevederi în sensul măririi salariului potrivit dificultăților de trai provocate de degringolada economică. Tratatările începute la Timișoara au scos de la început în evidență refuzul patronilor de a satisface cererile juste ale ti-

¹⁸ Curierul Banatului, din 24 septembrie 1921.

pografilor. În timp ce, în continuare, tratativele s-au desfășurat la Cluj, sub conducerea centralei sindicale, deoarece conflictul a cuprins pe toți tipografi din părțile Ardealului, tipografi timișoreni au hotărât să declare grevă. Greva i-a mobilizat pe toți muncitorii tipografi organizați și s-a desfășurat, cu intermitențe, pînă la încheierea noului contract colectiv, la 15 iunie 1930, contract care stipula o serie de cereri ale muncitorilor, precum și menținerea în vigoare, în plină criză economică, a unor prevederi mai vechi referitoare la concediu, ziua de muncă, plata orelor suplimentare etc.

În timpul regimului de dictatură regală și, îndeosebi, a regimului fascist, sindicatul tipografilor a avut de înfruntat prigoana dezlănțuită împotriva organizațiilor muncitorești. Desființat, obligat să se reorganizeze ca breaslă, sindicatul tipografilor și-a continuat activitatea „de facto”, în semiclandestinitate, întreținînd legături permanente cu membrii săi, îndeplinindu-și în continuare sarcinile de bază. Fostii membri ai sindicatului își amintesc că ei activau în continuare la sindicatul lor, unde plăteau cotizația, se adresau în cazul pierderii locului de muncă, iar nu în breasla oficială, de care nu se simțeau legați prin nimic. Se dovedea în felul acesta că nici în cele mai grele condiții impuse de un regim terorist, organizațiile clasei muncitoare nu au încetat să-și îndeplinească rolul mobilizator.

Insurecția națională antifascistă din august 1944 a avut darul, între altele, să ridice și lupta tipografilor pe trepte noi. Fără a detalia structura organizatorică a tipografiilor timișorene în prima etapă a revoluției populare, arătăm că întreprinderile de bază ale industriei grafice erau: „Helicon”, „Tipografia românească S.A.”, „Editura șvăbească S.A.” și „Frații Gerö”. În acei ani lupta muncitorilor tipografi împotriva exploataării și pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai s-a desfășurat cu o intensitate crescîndă. Distrugerile materiale pricinuite de război, sabotajele economice ale reacțiunii, lipsa materiilor prime de bază, instabilitatea prețurilor, comerțul clandestin etc., erau tot atîtea probleme ce preocupau pe muncitorii tipografi. Ei erau conștienți că numai lupta organizată putea avea sorți de izbîndă. La îndemnul comuniștilor, în octombrie 1944 muncitorii tipografi s-au organizat în sindicate noi, prin crearea „Uniunii muncitorilor din Artele Grafice” care, la numai un an de la înființare, număra peste 700 de membri cotizanți. Aderînd la platforma propusă de Frontul Unic Muncitoresc, tipografi timișoreni au fost unanimi în a cere epurarea completă și neîntîrziată a elementelor fasciste și profasciste din aparatul de stat, contracte colective pentru muncitorii auxiliari și ucenici, mărirea salariilor în raport cu scumpetea pieței și plecare imediată de la conducerea statului a guvernului cu majoritate reacționară condus de generalul Sănătescu¹⁹.

Constituit la 22 octombrie 1944, deci în focul unor puternice bătălii de clasă, Comitetul de conducere al sindicatului tipografilor din Timișoara și-a propus chiar din prima sa ședință ca, pe lîngă lupta pentru lichidarea rămășițelor fascismului și pentru minim de salariu egal la femei și

¹⁹ Arhiva Comitetului județean Timiș al P.C.R., Fond Comitetul județean Timiș-Torontal al P.C.R., dosar nr. 2/1944, fila 26.

bărbații tipografi, indemnizații de scumpete și ajutor de iarnă, să militeze pentru unitatea clasei muncitoare ²⁰.

Numeroase au fost problemele pe care muncitorii tipografi le-au rezolvat cu și prin intermediul sindicatelor. Una din preocupările fundamentale ale acestora a fost încheierea unor noi contracte de muncă, avantajoase pentru muncitori.

În adunarea din 27 noiembrie 1944, muncitorii tipografi de la „Helicon“ arătau că situația lor materială este dificilă, că unele majorări de salariu nu au avut efectul scontat din cauza speculei, de aceea măsurile preconizate de guvern „nu rezolvă în sine problema nivelului de trai“, cerînd guvernului „măsuri energice pentru înfrîngerea speculei“ și cheamă la „luptă hotărîtă pe toți muncitorii“ ²¹.

După lungi tergiversări, la 14 decembrie 1944 s-au fixat salariile muncitorilor din Artele Grafice în baza acordului sindicatului cu patronii din 6 noiembrie, dar ele erau departe de a reflecta creșterea costului vieții. Mai mult decît atît, hotărîrile de majorare nu erau respectate în toate tipografiile. Exista precedentul aplicării ciuntite a acordului din 6 noiembrie, așa cum rezultă din plîngerile salariaților de la „Frații Gerô“ și „Helicon“, cînd conducerea celor două firme a întîrziat nejustificat aplicarea acordului sau a făcut-o parțial refuzînd, de exemplu, acordarea ajutorului de combustibil ²².

Exponent al intereselor tipografiilor, Sindicatul Unit al muncitorilor din Artele Grafice timișorene, a reușit să încheie o nouă convenție cu sindicatul patronilor tipografi în vara anului 1945. În acea convenție-contract un loc important îl ocupau obligațiile patronului privind respectarea timpului de muncă, salarizarea diferitelor categorii de muncitori, asigurarea condițiilor optime de muncă etc. Astfel, timpul de muncă era prevăzut la 8 ore pe zi, efectuate între orele 7 dimineața și 6 după masa cu pauze pentru masa de prînz. Era prevăzut un program special pentru culegătorii de la mașini și zetarii de la secțiile de ziare. Între altele era stipulat și faptul că fiecare atelier cu peste 50 de muncitori trebuie să dispună de o cantină, un medic pentru consultații gratuite, cămin de zi pentru copii, economat etc. ²³.

Din păcate, patronii nu respectau decît în mică măsură prevederile amintite, din care cauză lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și trai se desfășura pe mai departe ²⁴.

Consecvența luptei muncitorilor tipografi împotriva exploatării rezultă și din raportul Consiliului de Administrație al „Tipografiei Românești“ din 31 decembrie 1945 în care, între altele, se arăta: „În urma mișcărilor muncitorești am fost nevoiți să majorăm în repetate rînduri salariile lor, să dăm ajutoare suplimentare, să înființăm economate, cantine, contribuind cu sume mari la înființarea și susținerea acestora“ ²⁵.

²⁰ Luptătorul bănățean, din 26 octombrie 1944.

²¹ Ibidem, din 1 decembrie 1944.

²² Ibidem, din 15, 20 și 23 noiembrie 1944.

²³ Arhiva Comitetului județean Timiș al P.C.R., fond Comitetul județean Timiș-Torontal al P.C.R., dosar nr. 9/1946, fila 1.

²⁴ Luptătorul bănățean, din 7 ianuarie 1945.

²⁵ Arhivele Statului Timișoara, fond Tribunalul orășenesc Timișoara, dosar nr. 1695, fila 65.

Angajându-se plenar pe drumul înfăptuirii programului Frontului Național Democrat, muncitorii tipografi au făcut din tipărirea presei comuniste și democratice o datorie de onoare, dovedindu-se la înălțimea înțelegerii momentului istoric pe care îl străbătea poporul nostru. Învingând tot felul de greutăți, în principal cele provocate de dificultăți economice, muncitorii tipografi din Timișoara au reușit să asigure apariția în bune condițiuni a numeroase ziare ale P.C.R., sau ale forțelor democratice („Luptătorul bănățean“, „Tineretul luptător“, „Szabad Szó“, „Temesvarer Zeitung“, „Lupta patriotică“, „Vrem pămînt“ etc.) precum și a diferitelor broșuri și a materialelor de propagandă ²⁶.

Lupta muncitorilor tipografi îmbrăca forme variate. De pildă, în ziua de 21 martie 1946 național-tărăniștii maniști au lipit pe zidurile și gardurile fabricii „Helicon“ afișe cu caracter reacționar și portretul lui Iuliu Maniu. Autorii au fost repede descoperiți și demascați. ²⁷

Apoi, elemente fasciste și profasciste încercau să saboteze producția îndemnînd pe unii muncitori să distrugă mașinile. De fiecare dată însă, astfel de încercări se loveau de voința tipografilor comuniști decizi să facă totul pentru a asigura producției un curs normal. ²⁸ De altfel, atitudinea lor înaintată a ieșit la iveală nu numai prin eforturile pentru tipărirea la timp și în bune condițiuni a lucrărilor cu caracter progresist și revoluționar, dar și prin refuzul repetat de a tipări ziarele și revistele reacționare. Așa a fost cazul muncitorilor înaintați de la „Tipografia Românească“, care în primele zile ale lunii aprilie 1946 au respins tipărirea ziarului manist „Vestul“. Este demn de subliniat faptul că „... refuzul tipăririi ziarului „Vestul“ a pornit din inițiativa tuturor muncitorilor tipografi cu ocazia unei ședințe“ ²⁹. Rezultă de aici spiritul de solidaritate al muncitorilor tipografi, hotărîrea lor de a fi la înălțimea comandamentelor majore ale vremii.

Acțiunea „Totul, pentru front, totul pentru victorie“ inițiată de P.C.R., a avut un larg răsunet și în rîndul tipografilor timișoreni. La propunerea făcută de muncitorii comuniști în adunarea din 23 martie 1945 de la tipografia „Helicon“ se ia hotărîrea să se contribuie la fondul pentru susținerea războiului antihitlerist cu salariul pe o zi ³⁰. În același timp, sindicatul tipografilor timișoreni a întreprins o acțiune de colectare a sumelor de bani de la toate tipografiile din oraș; acțiuni similare au organizat muncitoarele din tipografii, la care s-au adăugat confecționarea de îmbrăcăminte pentru ostași și răniți ³¹.

La chemarea C.C. al P.C.R. ³² de luptă împotriva speculei, de control cetățenesc asupra pieței, sute de oameni ai muncii, între care și numeroși tipografi, iau parte la activitatea Comitetelor cetățenești ³³.

²⁶ Arhiva Comitetului județean Timiș al P.C.R., fond nr. 1, dosar nr. 3/1945, fila 13 și 373; dosar nr. 11/1945, fila 15; dosar nr. 1 din 1944, fila 49.

²⁷ Ibidem, dosar nr. 9/1946, fila 16.

²⁸ Luptătorul bănățean, din 14 ianuarie 1945.

²⁹ Arhiva Comitetului județean Timiș al P.C.R., fond Comitetul județean Timiș-Torontal al P.C.R., dosar nr. 13/1946, fila 14.

³⁰ Luptătorul bănățean, din 28 martie 1945.

³¹ Ibidem, 1 aprilie, 2 aprilie, 11 aprilie, 25 aprilie, 1945.

³² Scînteia, 11 decembrie 1944.

³³ Lupta patriotică, 28 ianuarie, 26 martie, 30 aprilie, 1945.

În primăvara anului 1945 muncitorii tipografi își aduc aportul la lucrările campaniei agricole în numeroase sate timișene contribuind, alături de muncitorii din celelalte întreprinderi, la întărirea alianței muncitoarești-țărănești. În luna martie, celula P.C.R., de la tipografia „Helicon“³⁴, a mobilizat muncitorii pentru însămînțarea a două jugăre de legume. Până la sfârșitul campaniei de primăvară salariații de la „Helicon“ au însămînțat cu legume un număr de 28 jugăre³⁵. Potrivit relatărilor ziarului „Luptătorul bănățean“, organ al Comitetului regional Banat al P.C.R., Sindicatul Unit al Muncitorilor din Artele Grafice din Timișoara a mobilizat în anul 1945 peste 1 000 de muncitori care au participat în diferite sate și comune la lucrările agricole, dînd un ajutor prețios țărănimii³⁶.

În același timp, este semnalată prezența agitatorilor tipografi la sate, care popularizau lozincile și chemările partidului, ajutau țărănimea sateilor bănățene să înțeleagă politica partidului, să lupte pentru transpunerea ei în viață. Formațiile cultural artistice ale sindicatului tipografilor au făcut numeroase deplasări susținînd campania electorală a Blocului Partidelor Democratice.

Lupta muncitorilor tipografi din Timișoara a căpătat noi dimensiuni o dată cu trecerea țării noastre la construirea socialismului. Mîndria de a fi în fruntea luptei pentru o viață mai bună s-a concretizat în progresele atît de rapide ale Întreprinderii Poligrafice „Banat“ Timișoara, care de curînd a primit pentru a opta oară drapelul de întreprindere fruntașă pe ramură.

DER KAMPF DER BUCHDRUCKER AUS TIMIȘOARA GEGEN KAPITALISTISCHE AUSBEUTUNG.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autoren beschreiben einige Aspekte aus dem Kampfe der Buchdrucker von Timișoara gegen die kapitalische Ausbeutung (1851—1947), angefangen von den ersten Formen der gemeinschaftlichen Verteidigung ihrer sozial-ökonomischen Interessen, der Streikbewegung bis zu den grossen Klassenkämpfen unter der Leitung der Rumänischen Kommunistischen Partei für die Einführung der Volksmacht.

³⁴ Arhiva Comitetului județean Timiș al P.C.R., fond Comitetul județean Timiș-Torontal, dosar nr. 27/1945, fila 5—6.

³⁵ Luptătorul bănățean, 5 septembrie 1945.

³⁶ Ibidem.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ ȘI LUPTA ȚĂRANIMII BĂNĂȚENE ÎN PRIMUL DECENIU AL SECOLULUI XX

de

Prof. MIRCEA BELCIU

Pînă în anul 1918 Banatul, ca și Transilvania istorică, Crișana și Maramureșul au fost stăpînite de Ungaria, care la rîndu-i făcea parte din Imperiul habsburgic. Aici contradicțiile capitaliste se împleteau cu rămășițe de tip feudal și cu ascuțite contradicții de ordin național, izvorîte din dubla asuprire exercitată pe de o parte de imperialiștii austrieci, iar pe de altă parte de moșierimea și burghezia maghiară. Plecînd de la această situație în care se afla Banatul și Transilvania în anii primului război mondial imperialist, reiese limpede că principalele probleme care stăteau în fața lor erau : eliberarea națională și unirea cu România ; lichidarea rămășițelor feudale și în primul rînd a marii proprietăți moșierești și înfăptuirea libertății democratice pentru masele populare, indiferent de naționalitate. Înfăptuirea acestor deziderate a revenit în mare măsură maselor muncitorești din Banat și Transilvania, care strivite de poverile războiului s-au ridicat la luptă deschisă în Noiembrie 1918 măturînd stăpînirea Austro-Ungară și creînd condiții pentru înfăptuirea marelui act istoric de la Alba-Iulia, unirea Transilvaniei și Banatului cu România, act just și progresiv.

Potrivit ultimii împărțiri administrative efectuată la sfîrșitul secolului trecut, în componența Banatului intrau două județe : Caraș-Severin, cu capitala la Lugoj și Timiș avînd ca reședință orașul Timișoara. Județul Caraș-Severin situat de-a lungul munților și ocupînd jumătatea estică a Banatului, dispunea în ultimile două decenii ale stăpînirii Austro-Ungare de două orașe : Lugoj și Caransebeș ; 14 plase : Mureș, Făget, Timiș, Lugoj, Bozovici, Iam, Reșița, Oravița, Orșova, Moldova-Nouă, Bocșa-Montană, Bega, Caransebeș și Teregovă ; 17 comune mari, 89 notariate cercuale, 343 comune mici și 74 cătune.¹ La 1910, au survenit unele schimbări, numărul comunelor mari a crescut la 28, al Notariatelor cercuale la 99, al cătunelor la 173. În acelaș timp, cifra comunelor mici a scăzut la 333.² Județul Timiș situat în partea vestică a Banatului avea de asemenea două orașe : Timișoara și Virșeț ; 11 plase : Buziaș, Ciacova, Deta, Biserica-Albă, Kavevara, Plasa centrală, Lipova, Recaș, Aradul-Nou, Virșeț și Vinga ; 89 comune mari, 55 notariate cercuale, 134 comune mici și 506 cătune.³

¹ Magyar statisztikai közlemények. v. 48, partea II, Budapesta 1913 pp. 684—705 și Magyar statisztikai évkönyv. v. 8, 1900, Budapesta 1901. p. 391.

² Magyar statisztikai évkönyv, v. 18, 1910, Budapesta 1911. p.p. 428.

³ Magyar statisztikai közlemények. v. 48. Partea II. 1910. Budapesta 1918. pp. 708—724 și Magyar statisztikai évkönyv, v. 8, 1900, Budapesta 1901, p. 391.

Peste 10 ani numărul comunelor mari a crescut la 96, în schimb notariatele cercuale au coborât la 51, al comunelor mici la 126, iar al cătunelor la 226.⁴ După 1918, odată cu prăbușirea monarhiei Austro-Ungare, în viața administrativă a Banatului, au survenit unele modificări. Plasele Virșeț, Kavevara și Biserica-Albă au revenit Jugoslaviei, în schimb plasele : Sin nicolaul Mare, Periam, Jimbolia și o parte din plasa Banloc aparținând Torontalului au fost anexate județului Timiș.⁵ În general, la 1900 Banatul se diviza administrativ în 25 de plase, 106 comune mari, 144 notariate cercuale, 477 comune mici și 580 cătune, iar la 1910 în 25 de plase, 124 comune mari, 150 notariate cercuale, 459 comune mici și 399 cătune. Reducerea localităților rurale din această parte a țării s-a datorat în primul rând numeroaselor emigrări fie în România, cu precădere în Dobrogea, fie în Statele Unite ale Americii. Conform datelor statistice din 1910,⁶ Banatul avea o suprafață de 18 189 km² și o populație de 966 982 locuitori. Numărul celor care se îndeletnicesc cu agricultura, grădinăritul, creșterea vitelor, a păsărilor și alte ramuri legate de agricultură se cifra în 1900 în județul Caraș-Severin la 169 791 ciștigători și 159 162 întreținuți (74,8%). În același timp în județul Timiș numărul ciștigătorilor era de 140 057, iar al întreținuților 170 500, (78,6%).⁷ După zece ani, în urma emigrărilor menționate mai sus cifra ciștigătorilor din Caraș-Severin a scăzut la 151 968, iar al întreținuților a urcat la 179 409 (71,1%). O situație simimentionată mai sus cifra ciștigătorilor din Caraș-Severin a scăzut la 128 962, iar al întreținuților la 175 979 (75,3%).⁸ În concluzie, între anii 1900—1910 datorită pauperizării și emigrării, numărul țăranilor bănațeni capabili de muncă a scăzut de la 309 848 la 280 930, adică cu 28 898, în schimb numărul întreținerilor a crescut de la 329 662 la 355 388, cu 45 726 persoane mai mult.⁹—

Motivele emigrării multor familii țărănești din Banat apar și mai limpede dacă cercetăm situația proprietarilor agricoli și a muncitorilor zilieri. Potrivit statisticilor maghiare la 1900 existau în Banat 377 proprietari și arendași cu moșii de peste 100 iugăre, 100 113 mici proprietari și arendași cu moșii sub 100 iugăre ; 871 țărani din lipsă de pământ suficient cultivau pământ în parte ; 59 crescători de păsări și animale ; 239 grădinari ; 57 200 muncitori agricoli permanenți și zilieri, dintre care 3 303 sub 16 ani.¹⁰ După zece ani numărul marilor proprietari și arendași a crescut la 476, al micilor proprietari și arendași la 103 879 dintre care 32 770 aveau proprietăți peste 10 iugăre, iar 71 109 sub 10 iugăre ; numărul țăranilor care pe lângă micile lor loturi cultivau pământ și în parte a scăzut la 779, al crescătorilor de animale și păsări a urcat la 63, al grădinarilor cu 29%, în timp ce al muncitorilor permanenți și zilieri a scăzut

⁴ Magyar statisztikai évkönyv, v. 18, 1910, Budapesta 1911, p. 428.

⁵ Magyar statisztikai közlemények, v. 48, 1910, Budapesta, 1913, pp. 728, 734, 738 și 740.

⁶ I. Enescu, I. Enescu, Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul din punct de vedere economic, agricol și cultural, București, 1915, pp. 13—14.

⁷ Magyar statisztikai közlemények, v. 48, 1910, Budapesta, 1913, pp. 27, 32—33

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

la 56 353, dintre care 3 283 sub 16 ani.¹¹ Faptul că numărul marilor proprietari și arendași a crescut în comparație cu anul 1900, iar al micilor proprietari și arendași, al țăranilor care munceau în parte și al muncitorilor permanenți și zilieri a scăzut, dovedește că procentul cel mai ridicat de țărani care au emigrat, provenea din rindurile acestor categorii sociale.

Atît cîștigătorii, cît și întreținutăi alcătuiau 149 956 gospodării agricole, stăpînind la 1910, în cifre absolute 3 157 066 iugăre cadastrale, dintre care 1 075 145 iugăre pămînt arabil; 110 322 iugăre vii și grădini; 685 874 iugăre pășuni și finețe și 1 117 760 iugăre pădure.¹² Din suprafața arabilă 32% aparținea gospodăriilor țărănești care formau 98,6%, iar 68% gospodăriilor moșierești și arendărești, deși acestea nu reprezentau decît 1,4% din totalul gospodăriilor agricole ale Banatului. Atît în rîndul gospodăriilor țărănești, cît și a celor moșierești, exista o serioasă diferențiere economică după cum rezultă din următoarele date statistice :

Numărul gospodăriilor	Total proprietăți		Terenul arabil
Sub 1 iugăr fără teren arabil	23 753	7 607	—
Sub 1 iugăr cu teren arabil	9 051	4 919	3 252
Cu 1—5 iugăre	38 516	111 724	67 494
Cu : 10 iugăre	36 859	265 871	174 535
Cu 1. —20 iugăre	28 616	393 676	261 457
Cu 20—50 iugăre	10 943	321 457	231 823
Cu 50—100 iugăre	1 493	98 946	81 051
Cu 100—200 iugăre	304	40 811	32 769
Cu 200—500 iugăre	169	55 068	39 816
Cu 500—1000 iugăre	119	84 995	52 986
Cu peste 1000 iugăre	132	345 173	124 982 ¹³

Urmărind cifrele de mai sus observăm că 21,3% din gospodării erau proletare și semiproletare, posedînd doar 0,3% din suprafața arabilă; 50,2% erau gospodării sărace deținînd 22,4% din pămîntul cultivabil; 17,64% gospodării mijlocașe stăpînind 24,7% din suprafața arabilă; 7,8% gospodării înstărite posedînd 21,5% din pămîntul cultivabil; 1,1% gospodării moșierești mici deținînd 10,5% din suprafața arabilă; 1,88% gospodării moșierești mijlocii stăpînind 8,4% din pămîntul cultivabil și 0,08% gospodării moșierești mari posedînd 11,5% din terenul arabil. În județul Caraș-Severin de exemplu unde proprietățile cu circulația îngrădită, printre care se numărau și cele bisericesti reprezentau după statistica din 1895 cca. 63,50%, gospodăriile țăranilor săraci alcătuiau 74,90%.¹⁴

¹¹ Idem, pp. 40—41.

¹² Ibidem.

¹³ I. Enescu, I. Enescu, op. cit. pag. 23—24.

¹⁴ L. Vajda, Despre situația economică și social-politică a Transilvaniei în primele ani ai secolului al XX-lea, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. I, 1957, pag. 311.

După anul 1910, datorită creșterii sarcinilor fiscale și pătrunderii capitalului bancar în agricultură, datorită exploatării și concurenței moșierilor și chiaburilor, gospodăriile țărănești mici și mijlocii, nu numai că nu au reușit să-și sporească mijloacele de producție, dar nu și-au putut asigura nici măcar producția simplă. Îndatorarea micilor gospodării țărănești în proporții care depășeau cu mult solvabilitatea lor, caracterul de multe ori neproductiv al acestor datorii a avut drept consecință scăderea continuă a numărului proprietarilor independenți¹⁵ silind pe mulți să-și caute existența fie în vechea Românie, fie în America de Nord. În 1900 de pildă, țăranii din Caraș-Severin aveau la bănci o datorie de 11 324 130 coroane, iar cei din județul Timiș 36 342 966 coroane.¹⁶ Peste zece ani datoriile ipotecare a țăranilor pe pământ s-au ridicat în Caraș-Severin la 28 687 000 coroane, iar în Timiș la 93 556 000 coroane¹⁷, prin urmare datoriile au crescut în medie de trei ori.

În ciuda acestor datorii enorme, procesul de transformare capitalistă a micii proprietăți din Banat era mult mai avansat decât în vechea Românie și chiar decât în Transilvania. Folosirea mașinilor și a forței de muncă salariate, care exprimă gradul de dezvoltare al agriculturii, și după cum arată Vladimir Ilici Lenin, are un caracter capitalist și duce la formarea relațiilor capitaliste și la dezvoltarea lor; erau superioare în comparație cu restul Transilvaniei. Cu toate acestea, rămășițele semifeudale ocupau un loc important în agricultura Banatului; dijma în produse se mai menținea, constituind o piedecă în calea dezvoltării intensive a agriculturii Bănățene. Calea Prusacă de dezvoltare a agriculturii și-a arătat și în această provincie a patriei noastre rezultatele nefaste. Deosebit de grea era situația țăranimii cu un mic lot de pământ sau fără pământ, a proletariatului agrar, care, după cum am menționat mai sus, reprezenta în 1900 cifra de 58 071, iar peste zece ani 57 132 și care în ciuda scăderii aparente a crescut de la 18,74% la 20,33% din totalul țăranilor Bănățeni capabili de muncă. Acest proletariat și semiproletariat agrar, crescând de la an la an, constituia o rezervă importantă de forță de muncă pentru moșieri și chiaburi. Condițiile contractuale ale argaților de pe moșii, modul de salarizare — amintind relațiile dintre feudali și iobagi — au fost reglementate printr-o lege din anul 1907, care prevedea condiții de muncă extrem de grele pentru argați.¹⁷ Nu era mai bună nici situația muncitorilor agricoli zilieri, care lucrau pe marile moșii numai într-o anumită perioadă a anului, de obicei primăvara și vara, pe timpul prăsitului, secerișului și tree-rișului.

„Reglementarea raporturilor juridice dintre patron și muncitorii agricoli“, apărută ca urmare a mariilor greve ale secerătorilor din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, a primit porecla de lege a sclaviei, încer-

¹⁵ L. Vajda op. cit. pp. 308—309 și Șt. Pascu, C. C. Giurăscu, I. Kovacs, L. Vajda „Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia Austro-Ungară“ Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, pp. 72.

¹⁶ Magyar statisztikai évkönyv, v. 8, 1900, Budapesta, 1901, pagina 287 și v. 18, 1910, Budapesta 1911, pagina 284.

¹⁷ Șt. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovacs, L. Vajda, op. cit. pag. 75.

cînd — după părerea contemporanilor — să reînvie „spiritul epocii feudale, vechea lume a moșierilor“.¹⁸

Salarizarea muncitorilor agricoli era atît de scăzută, încît nu acoperea decît parțial necesitățile unei familii. Pentru a dovedi acestea arătăm că în anul 1900 salariile lunare ale muncitorilor zilieri din Caraș-Severin și Timiș se prezentau astfel :

Județul Caraș-Severin				Județul Timiș		
Persoanele	Primăvara	Vara	Toamna	Primăvara	Vara	Toamna
Bărbați cu întreținere	83 cor .	129	98 cor .	89 cor .	147 cor .	101 cor .
Bărbați fără întreținere	118"	172	137"	121"	188,,	135"
Femei cu întreținere	66"	92	76"	71"	107"	76"
Femei fără întreținere	91"	125	102"	92"	147"	103"
Copii cu întreținere	41"	54	46"	46"	63"	50"
Copii fără întreținere	58"	76	64"	57"	82"	64"

Cînd se întîmplau și ani loviți de calamitate¹⁹, îndeosebi de secetă și ger, muncitorii agricoli rămîneau fără lucru, iar foamea făcea ravagii printre ei. Intrucît populația Banatului era alcătuită din români, germani, maghiari, sirbi și alte naționalități, iar marii proprietari erau aproape în întregime maghiari și germani, exploatarea socială se împletea strîns cu asuprirea națională. Aceasta se reflecta și în componența socială și națională a administrației celor două județe care alcătuiau Banatul românesc. În conducerea județelor, preturilor, notariatelor cercuale se aflau aproape exclusiv reprezentanții maghiari și germani care erau executori ai politicii de asuprire socială și națională practică de regimul austro-ungar. În felul acesta în deceniul premergător izbucnirii primului război mondial imperialist atît contradicțiile social-economice, dintre țărănimea săracă și mijloacă și moșierimea bănățeană, cît și cele naționale, s-au

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Magyar statisztikai évkönyv, v. 8, 1900, Budapesta 1901, pagina 78.

ascuțit de la an la an, manifestându-se prin numeroase acțiuni îndreptate contra marilor latifundiari și statului habsburgic.

Forma cea mai răspândită de luptă a țărănimii bănățene din această perioadă a fost *greva muncitorilor agricoli*, în special în sezonul secerișului și treerișului. Statul burghezo-moșieresc maghiar a căutat diferite metode cu mare eficiență pentru a salva recolta și punga moșierilor în caz de grevă. El a organizat câteva „tabere de muncitori de rezervă“, pe cheltuiala statului. Aceste tabere au fost denumite de contemporani „tabere de spărgători de grevă“. ²⁰ Muncitorii din tabere urmau să fie trimiși în grabă, pentru a înlocui munca greviștilor în caz de nevoie. Cu toate acestea nu s-a putut împiedica izbucnirea grevelor de seceriș, mai ales în anii în care recolta era mai slabă decât și-o închipuiseră muncitorii sezonieri la încheierea contractului. Dar lupte greviste s-au declanșat și în anii îmbelșugați, când spicele căzute la pământ cereau eforturi sporite. În plasa Aradul-Nou, județul Timiș 60 de secerători au fost arestați pe motivul că nu au început secerișul în condițiile prevăzute de contract. Pentru a lichida greva izbucnită în comuna Vilcenii au fost aduși la fața locului 25 de jandarmi. În satul Săcălaz, „secerătorii prin deplina lor solidaritate, au obținut sporirea simbriei cu încă 50%“. ²¹

În vara anului 1903, grevele muncitorilor agricoli din Banat au izbucnit cu o forță sporită. Din cele 38 de greve depistate de autorul lucrării : „Grevele de seceriș din Transilvania de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.“, unele s-au desfășurat în județele din Banat. Autorul menționat indică pentru județele Timiș și Torontal 17 greve ale secerătorilor. ²² Pe cele două moșii din Toager, plasa Deta seceratul se făcea în parte. Moșierii : Andrei Oprea și Iosif Zsiros au pus secerătorilor asemenea condiții de plata simbriei, încât grupurile de secerători nu primeau decât a 13-a parte din recolta secerată de ei. Văzind nedreptatea făcută, secerătorii au încetat munca, cerind ca moșierii să le dea în loc de 55 kg 100 kg de iugăr plus 2 florini în bani. ²³ La Tolvădia, plasa Deta, greviștii au reușit să obțină mărirea simbriei. La Banloc, din cauza grevei din anul 1903, 30 demuncatori au fost condamnați la câte 30 de zile închisoare. Greva și-a atins totuși țelul întrucât în loc de 80 kg grâu și 0,50 florini/iugăr, cum era prevăzut în contract, muncitorii au obținut cca 100 kg grâu și 1 florint de iugăr. ²⁴ În plasa Deta au luat parte la grevă 200 de muncitori agricoli ; la Beregsău din cei 73 de greviști, 35 au fost pedepsiți la câte 15 zile închisoare ; la Remetea greva a izbucnit din pricina arestării unuia dintre secerători. ²⁵ Având exemplul muncitorilor industriali de la Timișoara, Reșița, Anina și alte localități, muncitorii agricoli din Banat s-au ridicat la luptă pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de salarizare. Muncitorii agricoli au folosit cu succes, în timpul muncilor se-

²⁰ A. Egyed, Grevele de seceriș din Transilvania de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX. în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj“, nr. 1—2, 1958—1959, pagina 227.

²¹ Idem p. 228.

²² Idem p. 231.

²³ Ibidem.

²⁴ Idem p. 232.

²⁵ Ibidem.

zoniere, cu predilecție grevele. În anii 1905—1907 mișcările muncitorești din Banat încălzite la focul primei revoluții burghezo-democratice din Rusia, au cunoscut un avânt fără precedent. Ele au influențat direct mișcările muncitorilor agricoli. Iată ce scrie un delegat al Uniunii economice a moșierilor despre legăturile dintre mișcările greviste din industrie și cele din agricultură : „În privința grevelor, un fenomen interesant îl constituie solidaritatea muncitorilor industriali cu cei agricoli. Acelaș lucru l-am constatat și în Timiș, unde există de asemenea o legătură în timp și în cauză, între grevele industriale de curînd desfășurate și între grevele muncitorilor agricoli care încep acum²⁶.”

Spre deosebire de anul 1903, cînd grevele s-au desfășurat pe vremea secerișului, în anul 1906, ele au început în timpul muncilor de primăvară, mai ales a săpatului. Astfel de greve au avut loc atît în județul Torontal cît și Timiș. Grevele au avut loc pe moșiile din hotarele comunelor Sinnicolaul Mare, Jimbolia, Foieni, Omor și Șag.²⁷ În timpul acestor greve — relatează un membru al delegației Uniunii gospodarilor agricoli — muncitorii industriali din Timișoara și alte orașe, umblau „în grup, printre țărani...”. Grevele muncitorilor agricoli de pe vremea prășitului, au fost urmate de cele ale secerătorilor. Secerătorii au avut intenția de a declanșa o grevă generală, dar din cauza lipsei de pregătire și organizare, ea nu a mai izbucnit, în schimb, s-au declanșat numeroase greve cu caracter local în plasele : Sinnicolaul Mare unde moșierii au fost siliți să mărească simbria muncitorilor agricoli ; în Banloc, unde au intrat în grevă cca 660 de secerători, dintre care aproximativ 336 au fost condamnați la cîte 30 de zile închisoare. Un număr de 245 muncitori din plasa Jimbolia au fost transportați cu forța pe moșii, iar 118 au primit pedepse variînd între 5—30 zile închisoare.²⁸

O mare amploare au luat și grevele secerătorilor din județul Timiș. Noi ne mărginim însă să dăm cîteva date totalizate pe plase. De pildă în plasa Aradul Nou au avut loc greve de 6 ori în cursul verii, iar în plasa Vinga au fost condamnați din cauza grevelor 299 secerători ; în plasa Recaș — relatează poliția — începînd de la seceratul cerealelor de primăvară, pînă la treerat, abia dacă s-a găsit vre-o moșie, sau vre-un antreprenor a-i căror muncitori agricoli să nu fi intrat în grevă.”²⁹ În plasa Timiș au participat la mișcările greviste 1430 secerători ; în plasa Deta au avut loc greve de seceriș în 17 comune, din care cauză autoritățile au recurs la represalii împotriva a 656 de țărani.³⁰

Din izvoare rezultă că multe greve ale muncitorilor agricoli din Banat și celelalte părți ale Transilvaniei, au izbucnit în mod spontan, neorganizat, chiar dacă impulsul a venit din partea muncitorilor industriali organizați. Totuși, o parte din ele au fost organizate de elemente înaintate din sînul țărănimii sărace, înscrise în organizațiile sindicale, sau chiar în Partidul Social-Democrat. Organizațiile locale ale Uniunii muncitorilor agricoli au condus, de exemplu, grevele de seceriș din Birda, Gătaia, Deta,

²⁶ Idem p. 233.

²⁷ Idem p. 234.

²⁸ Idem, p. 235.

²⁹ Idem, p. 236.

³⁰ Ibidem.

etc.³¹ În anul 1907, a început declinul mișcării muncitorești și țărănești din Banat. Deși mai au loc unele greve, sub influența mării răscoale țărănești din Moldova și Muntenia, ele sint de scurtă durată și fără rezultate pozitive, situația țăranilor bănățeni continuînd să se agraveze tot mai mult. La ea a contribuit și declanșarea primului război mondial imperialist.

ASPEKTE DER WIRTSCHAFTLICHEN — SOZIALEN LAGE UND DES KAMPFES DER BANATER BAURNASCHAFT IN DER ERSTEN DEKADE DES XX. JH.

ZUSAMMENFASSUNG

In vorliegender Arbeit führt der Autor einige Aspekte bezüglich der wirtschaftlichen-sozialen Lage und des Kampfes der Banater Bauernschaft in der ersten Dekade des XX. Jh. an. Es werden diesbezüglich folgende Probleme behandelt: Die administrative Einteilung des Banates, die demographische Lage der Dörfer Anfang des XX. Jh., die Auswanderung der lungenprozess der Klein-Grundbesitzer und die Streik-Bewegung der lang-Bauernfamilie, die Einnahmen der Bauern, der kapitalische Entwicklungswirtschaftlichen Arbeiterschaft.

³¹ Idem, p. 237.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA ȚĂRĂNIMII DIN SUD-VEST-ul ROMÂNIEI ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE

de

IOAN MUNTEANU

Situația țărănimii din sud-vest-ul României în anii crizei economice a constituit în mai mică măsură obiectul unor cercetări minuțioase. Referiri — mai mult tangențiale — la această problemă s-au făcut în unele studii privind consecințele crizei economice asupra maselor populare din România sau în lucrări care tratează lupta clasei muncitoare din Banat.¹

O analiză complexă a situației țărănimii în anii crizei economice ne dă posibilitatea să reliefăm o serie de aspecte care au determinat profunde frământări în lumea satelor bănățene și care au provocat o însemnată înrăutățire a nivelului de viață a majorității populației din partea de sud-vest a României.² Acest lucru este cu atât mai important cu cât în unele studii și articole apărute în timpul regimului burghezo-moșieresc, situația din Banat era prezentată nereal, ținându-se seama doar de nivelul de dezvoltare și de trai al unei categorii sociale restrinse ca număr — burgheze satelor.

Se neglija aproape în totalitate situația și condițiile de viață ale țărănimii sărace, care deținea ponderea cea mai mare atât în ceea ce privește numărul gospodăriilor cit și al populației. Astfel, potrivit statisticii impozitelor directe din 1930/1931 în județul Timiș-Torontal existau 73 048 proprietăți (între 0—5 ha) din totalul de 97 503 proprietăți înregistrate; în județul Arad 82 456 din totalul de 93 504; în județul Caraș 37 304 din totalul de 43 834; în județul Severin 41 338 din totalul de 44 438. În același timp, marea proprietate (peste 50 ha) era reprezentată

¹ Cimponeriu E, Reșița luptătoare, Ed. Șt. Buc. 1963; Sarafolean G. Acțiuni ale muncitorilor șomeri din Banat în anii 1929—1933" în A.I.I.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., 1, 1964; Marin V., Farcaș V. Albert Fr. „Muncitorimea bănățeană în anii crizei economice”, în A.I.I.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., 2, 1963; Marin V., Munteanu I., Radulovici G. Unirea Banatului cu România, Tim., 1968; Munteanu I., Aspecte privind situația și lupta maselor muncitoare din Banat în anii crizei economice, în „Tibiscus” Tim. 1970—1971.

² Recensământul general al populației României, vol. IV, 1930, partea II, p. 291—292.

Județul	Populația totală	Populația rurală
Timiș-Torontal	499 443	401 863
Arad	423 649	346 468
Severin	239 586	199 130
Caraș	200 929	171 476

de 1010 proprietăți în județul Timiș-Torontal, 318 în județul Arad, 122 în județul Severin și 109 în județul Caraș.³

Desfășurarea crizei agrare pe fondul crizei generale a capitalismului, împletirea mai accentuată a crizei agrare cu cea industrială în sud-vest-ul României, i-au imprimat forme de manifestare mai ascuțite și consecințe mai grave asupra nivelului de trai al țărănimii.

Așa după cum reiese din documentele vremii, criza economică s-a răsfrânt în mod negativ asupra țărănimii, nu numai pe plan economic-finanțiar, dar și pe plan social, cultural.

„Din cauza crizei economice și financiare — se arată în raportul prefectului județului Severin către Consiliul județean la 1 noiembrie 1933 — mersul normal al administrației în județ este stinjenit. Prefectura n-a putut desfășura o activitate gospodărească mai intensivă, o activitate de ordin cultural, a sănătății și asistenței publice, pentru îmbunătățirea rasei animalelor, construirea și întreținerea drumurilor județene“.⁴

Realitatea este că în anii crizei economice o serie de factori au conșvers și au determinat o înrăutățire pe toate planurile a situației țărănimii.

Una din cauzele fundamentale care a făcut ca nivelul de trai al maselor țărănești să se reducă considerabil a constituit-o existența unui mare decalaj între prețurile produselor agricole și cele industriale, așa cum rezultă din tabelul de mai jos :⁵

Prețul produselor — lei

Produsul	Arad			Lugoj			Timișoara		
	1929	1930	1931	1929	1930	1931	1929	1930	1931
Carne de porc 1 kg	51,65	48	33,35	—	40,55	33	52,25	46,85	32,85
Lapte 1 l	9,35	7,75	6	7	5,85	5	10	7	6,05
Grâu 1 kg	5,6	3,86	2,55	6,27	3,89	2,67	6,55	4,37	2,9
Orz 1 kg	3,9	2,5	3,06	5,23	2,49	2,69	4,98	2,72	2,77
Porumb 1 kg	4,96	2,32	2,54	6,38	2,74	2,82	6,06	2,72	2,53
Zahăr 1 kg	37,75	40,3	40,75	39	42	43,6	39	39	41,90
Petrol 1 kg	6	7	4,9	6	7,05	4,4	6,5	6,5	4,15
Ciment 100 kg	292,70	280	320	325	304	302	278	278	283

Se poate constata cu ușurință nu numai decalajul dintre prețurile celor două categorii de produse ci și faptul că prețul produselor agricole au scăzut mult mai rapid și mai grav decât al produselor industriale.

Această realitate este oglindită de altfel și de numeroase documente ale timpului. „Nevoile și greutățile de trai sînt copleșitoare⁶ — remarcă

³ Statistica impozitelor directe pe anii 1930/1931, București, 1933, p. 11—15.

⁴ Arh. Stat. Lugoj, fond „Prefectura județului Severin“, dos. 33/1933, f. 345.

⁵ Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale, Institutul de Statistică generală a Statului, Statistica prețurilor și indicele costului vieții pe anul 1929, ... 1933, București, 1930 ... 1933.

⁶ Arh. Stat. Timișoara, fond „Directoratul VII Ministerial“, dos. 186/1931, f. 936.

șeful serviciului agricol al județului Severin în 1931. Micii agricultori sînt dezamăgiți în totul și privesc cu totală lipsă de încredere spre o eventuală îndreptare a lucrurilor cînd văd că toate produsele lor sînt extrem de depreciate... Foarte mulți producători se înapoiază acasă cu produsele lor, iar acei care totuși vînd, regretă timpul consumat cu producerea acestor articole alimentare, cînd văd că dacă doresc să cumpere haine, ghete, zahăr sau alte diferite articole strict necesare li se cere chiar și înzecit în comparație cu prețurile cu cari ei au vîndut produsele lor.“

Inspectoratul 7 jandarmi Timișoara informează în 1931 Directoratul 7 Ministerial că „printre populația rurală se observă nemulțumiri din cauza scăderii considerabile a prețurilor produselor agricole și pentru faptul că cumpărăturile de care agricultorii au nevoie pentru gospodărie își mențin prețurile ridicate.“⁷

Unele ziare au inserat de asemenea știri privitoare la decalajul pronunțat ce s-a creat între prețurile produselor agricole și cele industriale. Astfel, în articolul „Cereale ieftine, îmbrăcăminte scumpă“ publicat de ziarul „Românul“ din Arad se sublinia : „De ce nu se intervine să se ieftinească îmbrăcămintea la egal cu prețul cerealelor ? Pentru ce zahărul, petrolul, oțetul, lemnul și altele sînt doar cu 20% mai ieftine ca pe timpul cînd grîul era cu 7—800 lei și 1 000 lei 100 kg de scump ?“⁸ Într-un articol publicat de ziarul „Țara“ din Timișoara se arată clar gravele neajunsuri provocate de acest decalaj asupra maselor muncitoare : „Ne găsim într-un haos economic nemai pomenit. Echilibrul just dintre produsele agricole și cele fabricate nu-și mai poate reveni nici natural, nici pe cale artificială. Pătura de jos îndură cele mai teribile neajunsuri din cauza acestui joc al balanței economice.“⁹

Aceeași stare de lucruri determină o intervenție în Parlamentul României din partea unui deputat, în 31. III. 1932 : „Criza care pe toți ne preocupă în cel mai înalt grad și a cărei principală manifestare asupra maselor se resimte cu efecte dureroase prin scăderea catastrofală a veniturilor... Normal ar fi trebuit ca acestei generale scăderi de venituri să-i corespundă o egală ieftinire a vieții, adică o reducere în aceeași proporții a prețurilor tuturor articolelor de consum : alimente, industriale. Observăm însă că deși veniturile cetățenilor sînt de aproape doi ani în continuă scădere, ieftinirea vieții este departe de a se fi produs în același raport.“¹⁰

Trebuie să avem însă în vedere și faptul că în realitate prețurile produselor agricole erau și mai scăzute decît sînt redate în statisticile vremii. În buletinul de situație agricolă al regiunii agricole Vinga pe luna iunie 1931 se specificau următoarele : „Locuitorii care sînt în criză financiară au început să vîndă grîul pe la diferiți speculanți cu 1,5 lei/kg ; banii îi primesc acuma, iar după treier le dau grîul negustorilor.“¹¹ Din Plasa Deta se comunică Serviciului agricol Timiș-Torontal la sfîrșitul

⁷ Ibidem, 20/1931, f. 3.

⁸ Romînul, XVII, 6, 7, februarie 1932, p. 2.

⁹ Țara, II, 55, 2 octombrie 1933, p. 1.

¹⁰ Arhiva Istorică Centrală, fond „Președinția Consiliului de Miniștri“, dos. 2/1932, f. 268.

¹¹ Arh. Stat. Timișoara, fond „Serviciul agricol al județului Timiș-Torontal“, 25/1931.

lunii iulie 1931 o situație asemănătoare : „Sărmanii agricultori vind cerealele pe prețurile ce li se oferă. Negustorii cumpără cereale pe prețuri derizorii.“¹²

Scăderea prețurilor produselor agricole a determinat o reducere considerabilă a utilizării mașinilor și îngrășămintelor în agricultura din sud-vest-ul României. În deosebi țăranimea săracă și mijloace se vede în imposibilitate de a mai putea utiliza — contra cost — mașinile aflate în proprietatea mai ales a burgheziei sătești și a marilor proprietari. Se va recurge din nou în mare măsură la folosirea unor mijloace de muncă rudimentare. Majoritatea sătenilor — se arată în raportul Camerei de Agricultură a județului Timiș-Torontal pe anul 1931 — sint așa de săraci încît nu-și pot procura mașini ; de aceea 72% dintre săteni seamănă grîul prin împrăștiere.¹³

Se remarcă că activitatea tractoarelor „a stagnat aproape complet și sătenii care au cumpărat tractoare au dat faliment... Pînă la urcarea prețurilor pentru petrol, benzină etc. au dat rezultate foarte bune. Acum lucrările făcute cu tractorul sint nerentabile, agricultorii întrebunțează mai mult animalele de muncă.“¹⁴

În raportul general asupra situației economice pe anul 1930 întocmit de Camera de Comerț și Industrie a județului Arad se specifică : „Agricultorii în urma scăderii prețurilor cerealelor nu au fost în situația ca să-și poată completa unelte agricole, ci s-au mulțumit cu repararea celor vechi. Mașini de semănat nu s-au vîndut de loc.“¹⁵

La fel se prezintă lucrurile și în ceea ce privește utilizarea îngrășămintelor chimice.

Astfel, Camera de Agricultură a județului Timiș-Torontal informează organele sale superioare că „Începînd cu anul 1929 întrebunțarea îngrășămintelor chimice s-a redus la minimum, deși rezultatele erau bune. Însă prețul prea urcat al lor, a făcut orice achiziționări imposibile. Astăzi toate îngrășămintele chimice sint cu desăvîrșire nerentabile și numai o reducere maximă a prețurilor lor va putea să încurajeze noi cumpărători.“

Insuficienta înzestrare și utilizare a gospodăriilor țărănești cu tehnică agricolă, scăderea posibilităților de folosire a unor mijloace moderne de prelucrare a pămîntului au făcut ca recoltele să înregistreze producții mici și o calitate slabă, ceea ce va contribui și mai mult la înrăutățirea situației țărănimii. Cu toate să terenurile erau propice culturilor cerealiere — mai ales în județele Arad și Timiș-Torontal — totuși producția nu era corespunzătoare, după cum rezultă și din tabelul următor :¹⁶

Lipsa unei culturi raționale a pămîntului datorită utilizării în mai mare măsură a metodelor cu un scăzut randament — aratul cu plugul cu tracțiune animală, folosirea grapelor de mărăcini etc., au provocat o gravă oscilație a producției, de la an la an, în funcție mai mult de condi-

¹² Ibidem.

¹³ Arh. Stat. Tim., fond „Camera agricolă a jud. Timiș-Torontal“, dos. 13/1931. p. 219.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, f. 77.

¹⁶ Statistica agricolă a României, partea a II-a, anii 1929, 1931, 1932, 1933.

Producția medie la Ha — quintale

Cultura Jud.	Griu toamnă				Porumb				Orz toamnă			
	Arad	T.T.	Carag	Severin	Arad	T.T.	Carag	Severin	Arad	T.T.	Carag	Severin
1929	15	12	8,7	13,2	22	13,5	10,6	15,3	13,3	12,2	9,5	13,4
1930	13,4	11,5	7,4	9,4	12,2	12,2	9,4	11,1	13,5	14,4	7,8	10,0
1931	16	13,3	9,6	8,3	9,6	16,5	9,7	5,6	17,7	14,6	9,8	9,6
1932	3,6	4,9	5,2	4,0	12,4	14,9	14,6	11,9	8,2	12,4	5,5	4,6
1933	11,7	11,5	9,1	9,8	9,8	10,9	1,9	6,3	12,9	14,7	9,0	10,6

țiile climatice. Acest fapt a dus la existența unei permanente stări de nesiguranță în lumea satelor și mai ales în rîndurile țărănimii sărace.

La aceste greutăți provocate de criza economică se mai adaugă și unele neajunsuri provocate de calamități naturale și de bolile de animale. În darea de seamă înaintată de Camera de Agricultură a județului Timiș-Torontal în 1932 Ministerului Agriculturii și Domeniilor se subliniază : „Agricultura din județul nostru în anul acesta a suferit pagube enorme din cauza inundațiilor, grindinei, ruginii și febrei aftoase. Inundațiile din primăvară au nimicit zeci de mii de hectare de semănături de toamnă, însămințarea aceloră în primăvară a fost aproape imposibilă pe motivul că apele nici în luna iunie nu s-au retras. Grindina, asemenea, a nimicit aproape tot atît recolta de spicoase pe o suprafață de mii de hectare. Pe lîngă acestea rugina, care a atacat spicoasele pe întreg județul a făcut ca recolta să fie redusă cu 60% atît cantitativ cît și calitativ.

Cultura cerealelor este compromisă, crescătorii de animale din cauza febrei aftoase au suferit pagube de zeci de milioane ; în astfel de împrejurări se naște întrebarea ca o mare parte a agricultorilor noștri din ce vor trăi, cum se vor putea achita de datoriile lor față de stat și particulari și în fine de unde vor putea acoperi cheltuielile de regie.“¹⁷

S-a ajuns la situația ca multe localități — mai ales în anul 1932 — să nu aibă asigurată nici măcar producția necesară consumului local și acoperirii nevoilor de însămințare. În județul Arad, plasa Hălmagiu — se arată într-o notă a autorităților locale — locuitorii din cauza crizei economice „nu dispun nici măcar de alimente în cantități necesare“.¹⁸

Aceeași situație o remarcă și șeful Serviciului Agricol al județului Severin în raportul său : „În cuprinsul județului, la comunele din valea Dunării și în regiunea de munte și anume : Orșova, Tufari, Eșalnița,

¹⁷ Arh. Stat. Timișoara, fond „Camera de agricultură a județului Timiș-Torontal“, dos. 37/1932.

¹⁸ Arh. Stat. Arad, fond „Camera de Agricultură a județului Arad“, dos. 4 1931, f. 26.

Ogradena, Jupalnic, Plugova, Cornereva, Cuptoare-Secul, Domaşnea, Rusca, Feneş, Armeniş, Ilova, Sadova Veche etc. din informațiile culese am constatat că duc mare lipsă de porumb și ar avea nevoie de minimum 300 vagoane de porumb pentru hrana lor personală, întru cât la aceste comune majoritatea populației este săracă.”¹⁹

În plasa Bocșa Montană — se arată într-o notă informativă a preturii locale — produsele agricole nu sînt suficiente nici pentru trebuințele proprii, cu excepția comunelor Tirol, Vermeș, Ersig, Izgar cari pe lângă creșterea vitelor se ocupă și cu agricultura, avînd și terenuri mai întinse și mai fertile pentru producerea cerealelor.”²⁰

Recolta deosebit de mică din anul 1932 a provocat mari greutăți și în județul Timiș-Torontal. Din această cauză se înaintează în 22 august 1932 Parlamentului un proiect de lege „pentru procurarea de sămință de grîu pe seama județului Timiș-Torontal”. În expunerea de motive la acest proiect se arată a: „județul Timiș-Torontal care pînă în prezent a constituit cea mai bogată regiune în grîne a țării, a ajuns anul acesta datorită unei ierni prelungite, inundațiilor care au acoperit o suprafață cultivabilă de peste 120 000 jugăre, cum și ruginei, să aibă o recoltă de grîu extrem de slabă. În cea mai mare parte a județului nu s-a obținut nici măcar cantitatea de grîu care a fost însămințată, iar calitatea lui este atît de inferioară încît nu poate fi utilizat pentru însămințări. După calculele făcute de prefectură, județul are nevoie de cca. 1 000 vagoane grîu pentru a se putea face față însămințărilor din toamnă.”²¹

De asemenea, în județul Arad, din aceleași cauze, recolta anului 1932 a avut foarte mult de suferit.

Într-o situație deosebit de dificilă s-au găsit gospodăriile țărănești mici. Lipsite de credit, lovite de anii cu recoltă slabă și de greutățile în-tîmpinate în desfacerea produselor, situația lor s-a agravat și datorită faptului că producțiile ce le obțineau la hectar erau sensibil mai scăzute decît cele realizate de marea proprietate. Statisticile întocmite în 1933 de

Producția medie la ha — kg

Comuna	Cult.	Grîu toamnă		Orz toamnă		Ovăz	
	Prop.	Prop. mare	Prop. mică	Prop. mare	Prop. mică	Prop. mare	Prop. mică
Denta	1932	500	300	1 600	1 200	1 000	900
	1933	900	800	800	800	1 200	1 000
Dolați	1932	300	200	1 200	1 000	600	500
	1933	1 700	1 400	1 900	1 700	2 000	1 800
Seceani	1932	900	600	800	600	600	400
	1933	1 600	1 400	1 400	1 200	1 100	1 000
Omor	1932	500	350	1 200	800	1 000	1 000
	1933	1 000	600	1 400	1 200	1 000	600

¹⁹ Arh. Stat. Timișoara, fond „Directoratul VII Ministerial”, dos. 186/1931, f. 936.

²⁰ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Prefectura jud. Caraș”, dos. 106/1932.

²¹ Arhiva Istorică Centrală, fond „Președinția Consiliului de Miniștri”, dos. 2/1932, f. 75.

Serviciul Agricol al județului Timiș-Torontal permit să reliefam cu claritate acest aspect din viața agrară a Banatului.²²

În aceste condiții, gospodăriile țărănești care dețineau doar câteva jugăre de teren arabil și al căror număr era destul de mare în sud-vest-ul României, erau nevoite de multe ori — pentru achitarea dărilor și datoriilor — să-și reducă la minimum necesarul de cereale destinate consumului propriu.

Condițiile de viață ale țăranimii sărace s-au înrăutățit și datorită faptului că nu dispunea în măsură suficientă de inventar agricol și animale de tracțiune, așa după cum reiese și din următorul tabel :²³

Numărul de animale domestice și utilaje existente în județul Arad raportate la 100 exploatații :

	Grupa de proprietate							Peste 500 ha
	0—5 ha	5—10 ha	10—20 ha	20—50 ha	50—100 ha	100—200 ha	200—500 ha	
Cabaline	42,3	160,7	280,0	464,2	820,0	461,5	560,8	400,0
Bovine	80,0	183,3	220,5	348,2	769,7	752,3	695,9	561,2
Pluguri	27,53	79,11	112,01	156,05	259,73	198,46	262,16	187,09
Grape	26,32	74,50	104,07	138,93	228,85	153,84	193,24	130,64
Mașini Semănat	1,49	11,78	36,55	59,15	76,51	60,0	75,67	53,12
Auto-tractoare	0,02	0,02	0,46	2,80	8,72	50,76	13,51	4,83

Țărănimea săracă era nevoită — datorită insuficienței terenurilor arabile pe care le avea în proprietate să ia pământ în arendă sau să-și vândă forța de muncă. În schimb, trebuia să apeleze la inventarul agricol — de obicei al burgheziei sătești — pentru aratul, semănatul și recoltatul terenurilor de care dispunea.

A existat însă o pronunțată diferență între prețul zilei de muncă cu brațele și prețurile muncilor efectuate cu animalele și utilajele, fapt ce a contribuit foarte mult la adîncirea exploatarei țăranimii sărace, la pauperizarea sa. De pildă, în plasa Lugoj în anul 1931 ziua de muncă cu brațele era plătită cu 30—50 lei iar aratul unui hectar cu 400 lei. În anul 1932, în aceeași plasă ziua cu brațele era plătită cu 20—40 lei, iar aratul unui hectar cu 300 lei. În plasa Făget ziua de muncă cu brațele era plă-

²² Arh. Stat. Timișoara, fond „Serviciul Agricol al jud. Timiș-Torontal“, dos. 4/1932 și 16/1933.

²³ Buletinul Informativ al Minist. Agric. și Domen., IV, 5, 1, III 1933, p. 151.

tită cu 40—60 lei în 1930, iar aratul unui hectar cu 550 lei.²⁴ În plasa Caransebeș ziua de muncă cu brațele era plătită cu 50—70 lei iar pentru aratul unui hectar se cerea 700 lei.²⁵ În general, pentru aratul și semănatul unui hectar o gospodărie țărănească cu pământ puțin, lipsită de inventarul necesar cultivării terenurilor, era nevoită să consume 1/4—1/5 din totalul producției obținute pe unitatea de suprafață respectivă.

De foarte multe ori, țăranimea înstărită — aflată și ea în criză financiară, dar în mai mică măsură ca cea săracă — căuta să nu achite contravaloarea zilei de muncă cu brațele în bani, ci în produse. Țărănimia săracă, lipsită de cantitățile de alimente necesare — mai ales iarna și primăvara — era nevoită să accepte acest procedeu, prin care în fond, se micșora și mai mult prețul forței de muncă.

În această situație se găsea mai ales țăranimea împroprietărită — care a primit terenuri insuficiente, de slabă calitate — și gospodăriile țărănești care au fost omise sub diverse forme de la legea de Reformă agrară.

Este deosebit de semnificativă în această privință ancheta întreprinsă la sfârșitul crizei economice de I.S.B.C. în comuna Sirbova. Din cele 172 gospodării aflate în această localitate, 51 posedau între 0—5 jugăre. „Aici — se arată în ancheta menționată — intră majoritatea celor ce au fost împroprietăriți prin legea de reformă agrară. După ce li s-a dat pământul, nimeni nu s-a mai interesat de nevoile lor pentru exploatarea acestui pământ. Din această cauză, acești gospodari sînt siliți să se asocieze între ei pentru a-și completa numărul de vite și unelte necesare lucrărilor agricole, sau să muncească la alții cu brațele pentru ca în schimb să li se dea și lor plugul sau grapa spre a-și cultiva terenul ce posedă. De regulă se ia drept bază de calcul în acest din urmă caz următorul calcul : 7 zile de lucru un om cu brațele pentru un jugăr de arătură cu 2 vite... Acei care într-un fel sau altul și-au putut înzestra gospodăria cu inventarul agricol necesar sînt siliți pentru amortizarea acestui inventar să-și completeze nevoia de muncă lucrînd în dijmă la alți gospodari. Produsele obținute le împart pe jumătate cu proprietarul terenului la care s-au învoit.“²⁶

O situație și mai gravă aveau masele populare aflate în zona pre-montană și montană a sud-vest-ului României. Datorită lipsei de interes a autorităților pentru sprijinirea gospodăriilor țărănești, datorită bolilor, a greutăților de desfacere pe piață — s-a înregistrat aici și o anumită reducere numerică la unele categorii de animale. Deoarece o bună parte a veniturilor țăranimii în această zonă — dat fiind insuficiența terenurilor cultivabile — erau acoperite din creșterea animalelor, scăderea numărului lor reflectă și scăderea nivelului de trai al maselor muncitoare de la sate.

Prefectul județului Caraș în raportul din 28 XII 1930 adresat Ministerului Agriculturii și Domeniilor este nevoit să recunoască această realitate : „În județul Caraș, de ani de zile nu s-a mai luat nici o măsură

²⁴ Arh. Stat. Timișoara, fond „Serviciul Agricol Severin“, dos. 50/1930.

²⁵ Idem, dos. 45/1931.

²⁶ Ing. Sever Dugăiașu, „Monografia agricolă a comunei Sirbova“, în rev. I.S.B.C., 22—23/1938, p. 47—48.

pentru ridicarea nivelului creșterii vitelor cornute și oilor, deși 80% din populația județului Caraș prin această ocupație și-a agonisit cele necesare traiului. Dacă comparăm datele conscripției animalelor din 1926 cu cele din 1930 atunci constatăm că stocul vitelor cornute și al oilor a scăzut cu 20% iar al porcilor chiar la jumătate.“²⁷

Din raportul pretorului plășii Oravița pe anul 1933/1934 rezultă că „Traiul locuitorilor din comunele montane este mai dificil și îngrijorător. Recolta slabă din ultimii ani, prețul scăzut al cerealelor au contribuit la ruina țăranilor. Ca urmare firească a acestor stări, se constată în timpul din urmă că creșterea vitelor se neglijează și că stocul lor de prezent este foarte redus și slab.“²⁸

Situația populației de la sate s-a agravat și datorită unei pronunțate împletiri a crizei industriale cu cea agrară în sud-vest-ul României. În localitățile rurale din preajma orașelor industriale, dar mai ales în satele din zona industrială a Reșiței și Aninei un mare număr de gospodării țăărănești — mai ales cele sărace — își acopereau o parte din cheltuieli prin salariul rezultat din angajarea unor membri din familie în fabrici.

Veniturile reduse a mii de familii țăărănești, provenite din cultivarea puținului teren arabil sau din creșterea vitelor erau astfel completate cu veniturile obținute din vânzarea forței de muncă capitaliștilor.

Declanșarea crizei economice a dus însă la o reducere însemnată a forței de muncă utilizată în întreprinderi. Mii de muncitori — din care mulți proveneau din satele aflate în apropierea centrelor industriale — au fost concediați. Astfel gospodăriile lor au fost lipsite de o importanță sursă de venituri.

De pildă, în luna mai 1932 la Sasca Montană existau 226 șomeri, la Ciclova Montană (iunie 1932) erau 85 șomeri, la Moldova Nouă (februarie 1932) erau 369 șomeri.²⁹ Numărul șomerilor era cu mult mai mare la Reșița, Anina, Oravița, Orșova.

În județul Severin, și în special în Caraș — situația a ajuns și mai dramatică deoarece concedierile din fabrici au coincis cu reducerea considerabilă a forței de muncă utilizată în întreprinderile forestiere și cu micșorarea rentabilității creșterii vitelor ca urmare a scăderii prețurilor și a închiderii piețelor. Mii de familii din mediul rural au ajuns astfel într-o situație deosebit de grea. „Condițiile de trai ale populației — se arată în nota trimisă prefecturii județului Caraș de pretorul plășii Moldova Nouă, în 1932 — sînt cele mai rele, avînd în vedere că cea mai mare parte a populației sînt muncitori și mineri, cari din lipsă de lucru sau și dacă au de lucru din ciștigul mizerabil care-l produc zilnic, abea își pot întreține familiile lor numai cu alimente. Primul aliment este porumbul.“³⁰

Condițiile de trai ale populației — se arată într-o notă similară trimisă de primpretorul plășii Bocșa Montană în 1932 — sînt grele, în special în comunele Dognecea, Ocna de Fier, Bocșa Montană, unde mare

²⁷ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Prefectura jud. Caraș“, dos. 94/1930.

²⁸ Situația generală, administrativă și financiară a județului Caraș, 1934/1935, f.a., p. 124.

²⁹ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Pref. jud. Caraș“, dos. 113, 114/1932.

³⁰ Ibidem, dos. 106/1932.

parte din populațiune este lipsită de orice posibilitate de câștig, fiind șomeri... Industria din Bocșa Montană lucrează cu un număr redus de muncitori.³¹

Și în buletinele informative ale legiunilor de jandarmi și ale poliției din județele Caraș și Severin, se remarcă același nivel scăzut de viață în zona montană: „Din cauza deprecierii produselor agricole și casnice, populația rurală nu mai poate face față nevoilor. O mizerie de nedescris este în special printre populația din regiunile montane, care în majoritate era angajată ca muncitori pe la diferite întreprinderi miniere și forestiere și acum din cauza crizei fiind în bună parte concediați au devenit muritori de foame.

Nu sînt în stare să-și agonisească cele necesare pentru existența zilnică, neputînd să mai poată plăti impozitele către stat și comună sau datoriile ce le au contractate pe la bănci.“³²

„Țărăimea județului — se arăta în nota comisariatului de poliție Reșița — a ajuns într-o situație penibilă. Ne putînd satisface împrumuturile contractate și impozitele grele, a încercat să scape de sarcini prin vînzarea averii, uneltelor economice și vitelor necesare pentru agricultură. Însă în zadar, pentru că pe lingă scăderea prețurilor și din lipsă de numerar, n-a avut cumpărători... Indirect ar ajuta foarte mult dacă Soc. U.D.R. din acest județ ar plăti regulat salariile muncitorilor pentru că în centrele muncitorești are țăranul tîrgurile cele mai apropiate unde își poate vinde produsele, cari în lipsă de numerar al muncitorilor însă din contră sînt cele mai potrivite terenuri pentru agitațiuni și plasarea nemulțumirilor între țărani.“³³

Conținutul notei informative de mai sus ne dă posibilitatea să sesizăm și un alt aspect al consecințelor grave pe care criza economică le-a avut asupra situației țărănești. Și anume, masele țărănești n-au fost lovite numai de menținerea prețurilor ridicate la articole industriale, ci în egală măsură au avut de suferit și din cauza reducerii considerabile a posibilităților de valorificare a produselor sale.

Reduceri consecutive de salarii și concedierile masive au făcut ca posibilitățile de cumpărare ale muncitorilor, funcționarilor, intelectualilor să fie simțitor micșorate. De asemenea concurența tot mai mare pe care produsele agricole românești o întâlneau pe piața externă s-a răsfrînt negativ și asupra posibilităților de valorificare pe care țăranimea le avea.

Este semnificativ în această privință raportul Camerei de Comerț și Industrie a județului Arad: „Situația general economică din 1929 nu arată nici o îmbunătățire față de aceea din anul trecut, ba putem afirma că ea — dacă se mai putea — s-a înrăutățit chiar... Simptoma cea mai caracteristică a stării bolnave a vieții noastre economice a fost sărăcirea generală a publicului consumator. Marea majoritate a publicului și-a redus necesitățile la minimum, cumpără numai strictul necesar... Cerealele

³¹ Ibidem, dos. 91/1932.

³² Arh. Stat. Timiș, fond „Inspectoratul general administrativ Timișoara“, dos. 19/1932.

³³ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Comisariatul de poliție Reșița“, dos. 11/57/1931, f. 135.

necesare pentru alimentare arată de asemenea o scădere a consumației. Din producția de vin a Podgoriei Aradului nu s-a exportat aproape nimic și producția relativ mică și stocurile rămase din anul precedent au fost avizate aproape exclusiv la consumul intern, care la rîndul său s-a redus în urma crizei generale economice tot mai mult.“³⁴

Aceeași restrîngere a pieții interne este relevată și de primpretorul plășii Bocșa Montană în luna iunie 1932 : „...se observă că din cauza prețurilor scăzute ce se obțin la vînzare, piețele și tîrgurile sînt mai puțin active ca în anii precedenți. Aceasta se datorează și faptului că exportul stagnează.“³⁵

Într-o situație mai dificilă se afla țărănimea săracă și în ceea ce privește posibilitatea de valorificare a produselor sale. Ne avînd asigurate condiții pentru a exporta grîul și pentru a beneficia de prima pentru export, țărănimea săracă era nevoită să-și vîndă produsele negustorilor, comercianților la prețuri cu 10—15% mai mici decît le vindeau marii proprietari.³⁶

La îngustarea posibilităților de vînzare și la reducerea veniturilor țărănimii au contribuit și bolile de animale. Deoarece serviciul veterinar era slab organizat, lipsit de fonduri bănești și de medicamentele necesare, bolile de animale au ajuns foarte frecvente și răspîndite în plăși întregi.

Pentru a limita extinderea lor s-a recurs la procedeul închiderii tîrgurilor și piețelor, ceea ce a provocat importante daune țărănimii. Așa cum rezultă din raportul primpretorului plășii Bocșa Montană pe anul 1932 : „țărani nu și-au putut vinde vitele deoarece aproape peste întreg anul nu puteau fi duse la tîrg din cauza boalelor ce au bîntuit toate comunele din plasă și aproape întreg județul.“³⁷ Într-un memoriu adresat de notarul comunei Prelipeți prefecturii județului Caraș se arată : „pe lîngă nevoile pe care criza le-a provocat, izbucnise epidemii printre vitele locuitorilor, fapt care a determinat autoritățile să oprească tîrgul cu desăvîrșire... Astfel un venit al țărănilor le-a fost împiedecat.“³⁸

Deși veniturile țărănimii s-au redus simțitor datorită cauzelor analizate mai sus, totuși cercurile conducătoare din România nu numai că nu au manifestat în primii ani ai crizei economice vreo preocupare pentru o micșorare corespunzătoare a sarcinilor fiscale ce apăsau gospodăria țărănească, dar le-au și majorat. De altfel, Iuliu Maniu a afirmat deschis în discursul său din iulie 1929 — cu ocazia ieșirii liberalilor și averescanilor din Parlament — că deficitul bugetar „nu-l putem să-l acoperim altfel decît pe cale de noi impozite.“³⁹

³⁴ Buletinul Cam. de Com. și Ind. a jud. Arad, III, 1930, 1, p. 59—65.

³⁵ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Pref. jud. Caraș“, dos. 91/1932.

³⁶ Arh. Stat. Timișoara, fond „Cam. de Agric. a jud. Timiș-Torontal“, dos. 13/1931, f. 143.

³⁷ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Pref. jud. Caraș“, dos. 106/1932.

³⁸ Ibidem, dos. 89/1932.

³⁹ Voința Banatului, IX, 30, 28 iulie 1929, p. 1.

Este semnificativ faptul că în anul 1932 — de pildă — valoarea impozitelor într-o serie de localități era mai mare decât în anul 1926 sau 1928, cu toate că resursele financiare ale țărănimii s-au micșorat.⁴⁰

Documentele vremii scot la iveală lipsa de preocupare a claselor dominante din România în anii crizei economice, pentru situația și condițiile de trai ale maselor țărănești și din modul în care au repartizat obligațiile fiscale. Căutând să iasă din criză prin adâncirea exploatarei maselor populare, cercurile conducătoare din România au fixat impozite în totală discordanță cu posibilitățile financiare ale gospodăriei țărănești. Acest fapt a fost, de altfel, remarcat și sesizat chiar și de unii reprezentanți ai autorităților locale din sud-vest-ul României, care se temeau tot mai mult de o izbucnire revoluționară a țărănimii. Încercînd să justifice valorile ridicate, ale rămășițelor de impozite neachitate, primpretorul plășii Șiria, înserează în raportul său pe anul 1930 : „Populația este într-o atît de săracă încît îi lipsesc cele mai necesare trebuințe. Încasarea impozitelor de stat s-a făcut cu cele mai mari eforturi . . . Impunerile comunale, în majoritate, nu au fost încasate. În cele mai multe comune sînt, în consecință, restanțele de 50—80% a taxelor comunale. Criza economică este mai accentuată în comunele din promotor unde viticultorii au ajuns să-și vîndă produsele cu 4—5 lei kg. plătînd statului încă 1,52 lei/kg. din acest preț de batjocură.”⁴¹

Modul total nejust în care erau fixate impozitele asupra țărănimii a provocat o vie stare de nemulțumire în lumea satelor bănățene.

Reflectînd îngrijorarea cercurilor conducătoare și a autorităților față de creșterea neconținută a nemulțumirilor țăranilor, senatorul Iuliu Gropșoreanu remarcă în ședința Senatului din 27 noiembrie 1930 : „În situația critică de azi, enervarea și nemulțumirea ce se manifestă, e explicabilă. E însă de dorit ca această nemulțumire să nu se alimenteze prin anumite măsuri nejuste, după cum se practică azi la taxarea impozitului . . . În Podgoria Aradului vinul se vinde cu 4—5 lei kg., iar impozitul pe cifra afacerilor se încasează după 15 lei kg. Această taxare nu numai că nu e justă, dar mai deșteaptă și neîncrederea în conducerea țării. Înțeleg situația critică în care se află statul. Dar iarăși trebuie să se înțeleagă și din partea conducerii, că prin felul acesta de încasare, pune pe contribuabil în situația de a privi statul, ca pe un despoitor al său.”⁴²

În raportul primpretorului din Șiria se subliniază din nou în septembrie 1931 modul nejust de stabilire a impozitelor. „Impozitul agricol este

40

Comuna	Debit 1926	Debit 1932	Rămășițe în 1932 din anii precedenți
Prigor	107 803,50 lei	297 218 lei	241 053 lei
Lăpușnic	77 289,50 lei	281 863 lei	296 577 lei
Sopotul Vechi	56 108,50 lei	140 428 lei	245 213 lei
Moceriș	43 721 lei	188 976 lei	388 026 lei

⁴¹ Arh. Stat. Arad, fond „Pref. jud. Arad”, dos. 441/1931.

⁴² Românul, XV, 44, 7 decembrie, 1930, p. 1.

stabilit în anul 1928, cînd prețul grîului era de 900 lei m.m.“ în timp, ce grîul se vindea la acel moment cu 140—160/m.m.⁴³.

Reducerea posibilităților de valorificare a produselor cerealiere și a animalelor din partea gospodăriilor țărănești, chiar și la prețuri foarte coborîte, le-au adus în situația de a nu-și mai putea achita sarcinile fiscale.

În județul Arad, de pildă, cota încasărilor de impozite din debitul curent al anului 1931 a fost de 47,5%, față de 60% cît a fost în 1930. Din restanțele de impozite s-a încasat doar 20%⁴⁴. O situație similară întîlnim și în județul Timiș-Torontal, unde din totalul impozitelor pentru stat în anul 1932 s-a încasat doar 42% iar pentru județ 29,8%. În unele percepții, încasările au fost și mai reduse decît pe județ : Lipova — 22%, Banloc — 28%, Belinț — 25%, Buziaș — 30%, Gătaia — 28%, Receaș — 32%⁴⁵.

Scăderea însemnată a nivelului de viață în zona montană din județele Severin și Caraș s-a reflectat și în domeniul achitării taxelor și sarcinilor fiscale.

„În urma prețurilor scăzute a cerealelor, a recoltei mijlocii, aproape slabă a pomilor fructiferi — se specifică în raportul prefectului județului Caraș pe anul 1930 — situația financiară și economică este foarte slabă și astfel țăranii noștri luptă cu o mare criză de bani ... În urma situației nefavorabile în care se găsește populația, nici încasarea dărilor de stat sau județ nu a putut fi îndestulătoare. Încasarea s-a putut face numai cu mari greutate ... În ceea ce privește taxele comunale, situația este și mai tristă. În multe comune prevederile bugetare nu s-au putut încasa ...”⁴⁶ De altfel, după cum reiese din alt raport al prefectului județului Caraș, pînă la 27 octombrie 1930 nu s-a încasat decît 17% din restanțele pe anul 1929 și 48% din impozitul în curs.⁴⁷

Se poate remarca că valoarea încasărilor în anul 1932 — în numeroase localități din județul Caraș — sînt cu mult mai scăzute decît media din 1930, și că restanțele de impozit din anii precedenți depășesc contul curent al anului respectiv.

Cîteva exemple sînt edificatoare în această privință :⁴⁸

Comuna	Debit pe anul 1931 lei	Total rămășițe lei	Încasări debit 1932 %	Încasări rămășițe %
Țerova	172 397	245 631	9,5	11,5
Gîrliște	277 119	372 975	19	18
Lupac	214 236	243 531	24	12
Văliug	460 475	1 045 951	44	28
Zorienișul				
Mare	748 775	933 350	7,4	11,8
Cîlnic	531 741	471 310	14	20,5
Moldova				
Veche	683 984	806 294	52	23
Moniom	107 803	147 586	13	15

⁴³ Arh. Stat. Arad, fond „Pref. jud. Arad“, dos. 133/1931.

⁴⁴ Ibidem, 2/1931.

⁴⁵ Arh. Stat. Timișoara, fond „Pref. jud. Timiș-Torontal“, dos. 7/1932, f. 2, 3, 124.

⁴⁶ Idem, fond „Direct. VII Minist.“, dos. 72/1930, f. 80—81.

⁴⁷ Ibidem, dos. 41/1930, f. 6.

⁴⁸ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Pref. jud. Caraș“, dos. 74 ; 83/1932.

Pentru o și mai concludentă reliefare a problemei redăm și situația din trei plase mai importante ale județului Caraș : ⁴⁹

Plasa	Nr. comunelor	Valoarea Debit 1932-lei	Valoarea rămășițelor-lei	Total debit+rămășițele-lei	Încasări debit+ +rămășițele-lei
Reșița	23	6 716 512	7 705 961	14 422 473	3 115 740
Oravița	46	17 849 613	21 781 277	39 630 890	7 002 158
Moldova Nouă	21	4 320 230	4 882 188	9 202 418	3 926 477

Povara impozitelor asupra țăranimii a fost și mai mult accentuată de metodele folosite de autorități pentru încasarea lor. De altfel, autoritățile locale au subliniat în repetate rânduri prin rapoartele trimise organelor superioare — metodele de presiune făcute asupra țăranilor pentru a-și achita impozitele și taxele.

Notarul din Prilipeți în memoriul trimis prefectului județului Caraș — încercind să remarce greutățile întâmpinate în stringerea impozitelor, arată și metodele de presiune ce se fac asupra maselor țăărănești :

„A trebuit să ne impunem eforturi foarte mari pentru a sili pe locuitori să plătească dările. Li s-au făcut execuții forțate, s-au făcut licitații, fără a putea ajunge la un real rezultat. Sumele încasate de la aceste licitații sînt atît de derizorii, încît mijlocul acesta de a încasa ceva nu e cel mai eficace.“ ⁵⁰

În plasa Reșița „impozitele s-au putut încasa numai în parte și aceasta cu mare greutate, fiind organele administrative constrinse a aplica mereu sechestre și a ține licitații“ ⁵¹ se recunoaște în raportul primpretorului local.

În raportul șefului regiunii agricole Făget (martie 1931) se arată aceeași stare de lucruri : „populația este forțată a achita dările către stat, județ și comună restante din cauza lipsei de numerar ; țăranii sînt vînduți de către precepție, luindu-li-se din case pînă și așternutul cu care se învelesc copii, tocmai în acest timp de iarnă. De asemeni, se vînd de către precepție vitele cu prețuri derizorii deoarece marea parte din contribuabili nu sînt capabili a plăti.“ ⁵²

În comuna Sîrbova — se remarcă în ancheta amintită — „sechestrele se țin lanț. Se ridică de la locuitori cu camionul pături, perini, scoarțe și mobilier cari sînt depuse la precepție pînă la efectuarea plății.“ ⁵³ Și în Buletinul informativ al Biroului poliției de siguranță din Arad se recunoaște : „Lipsa de tact a autorităților fiscale de prin unele comune din județul nostru cu ocazia încasărilor către stat și comună provoacă mereu indignarea populației.“ ⁵⁴

⁴⁹ Ibidem, dos. 74, 89, 106/1932.

⁵⁰ Ibidem, dos. 89/1932.

⁵¹ Ibidem, dos. 98/1932.

⁵² Arh. Stat. Timișoara, fond „Serv. agric. Severin“, dos. 26/1932, f. 97.

⁵³ Bibl. Municip. Timișoara, secț. docum., Anchete monografice efectuate de I.S.B.C. (mns.), D. IV, 4860, p. 270.

⁵⁴ Arh. Stat. Timișoara, fond „Inspectoratul gener. Administr. Timișoara“, dos. 8/1931, f. 15.

La sarcinile tot mai greu de suportat ale impozitelor se adaugă în anii crizei economice restanțele de arenzi forțate neachitate în anii anteriori, taxele pentru vânzarea produselor în piețe și tirguri, taxele pentru drumuri etc. Astfel, Societatea U.D.R. într-o notă din 20 aprilie 1934 solicită Prefectura județului Caraș să intervină pentru încasarea arenzilor forțate din anii 1926—1928. Valoarea lor se ridică la 2.770.673 lei, la care se mai adaugă și dobinzile.⁵⁵

În plasa Făget, locuitorii improprietăriți aveau de achitat drept restanțe de arenzi forțate pentru folosirea islazurilor suma de 2.821.938 lei și 1.852.568 pentru alte terenuri. În plasa Balinț, valoarea restanțelor de arenzi forțate se ridică la 1.307.796 lei pentru islazuri și 1.458.796 lei pentru alte terenuri.⁵⁶

Remarcind că taxele pentru obor adunate cu impozitele „au o importanță pentru mica exploatație, economistul N. D. Cornățeanu sublinia : „Un sătean care vrea să vîndă la oraș un car de coceni, care ar valora maxim 100 lei, plătește 25 lei sau 25%, pentru un porc în valoare de 500 lei se plătește la piață 90 lei, prin urmare pînă la 20%.”⁵⁶ Pe piața din Moldova Nouă, de pildă, taxa pentru un car cu cereale era de 20 lei, iar pentru un car cu fîn de 15 lei.⁵⁷

Nu mai puțin apăsătoare asupra gospodăriei țărănești — și în primul rînd asupra gospodăriei mici — erau taxele de pășunat, mai ales că în această privință autoritățile locale favorizau în mod fățiș burghezia sătească și pe moșieri. Sesizînd această stare de lucruri, ziarul timișorean „Arbeiter Zeitung“ publică corespondența „Vești din Gearmata“ în care se arată : „Administrația a impus fiecărui țăran pentru o vită 360 lei, micului proprietar însă 460 lei. Mă întreb de ce micului proprietar cu 100 lei mai mult ? ... Vaca micului proprietar mîncă mai mult decît aceea a țăranului mare proprietar ?”⁵⁸

În zona premontană și montană a județelor Severin și Caraș, unde terenurile de pășune constituiau o problemă acută, la aceste obligații financiare se mai adaugă amenzile puse de Comunitatea de Avere și îndeosebi de Societatea U.D.R. pentru faptul că țăranii își pășunau vitele în poenile și pădurile acestora. Locuitorii din Goleț „din cauza lipsei de terenuri libere de pășune ... siliți fiind astfel să-și introducă vitele cu forța în planștațiuni“ au fost amendați cu 100.000 lei în anul 1929.⁵⁹ Numai în anul 1931 sătenii aflați pe teritoriul Silvic Caransebeș au fost amendați cu 260.504 lei pentru delictе silvice (pășunat) în pădure, pășunat în poeni.⁶⁰

Asupra țăranimii improprietărite apăsau apoi cu toată greutatea taxele de măsurătoare a terenurilor expropriate și parcelate care se ridicau la 120 lei/jug. Comunele improprietărite — se arăta în raportul șefului regiunii agricole Făget din ianuarie 1932 adresat Serviciului agricol al județului Severin — se plîng că prețul de măsurătoare a izlazurilor im-

⁵⁵ Arh. Stat. Timișoara, fond „Servic. agric. Severin“, dos. 31/1934, f. 342—350.

⁵⁶ Viața Agricolă, XXIII, 1 ianuarie 1932, p. 2.

⁵⁷ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Pref. jud. Caraș“, dos. 37/1931—1932.

⁵⁸ Arbeiter Zeitung, 19 mai 1929.

⁵⁹ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Comunitatea“ de Avere“, dos. 119/1930.

⁶⁰ Ibidem.

proprietărite, de 120 lei/jug., este prea mare și cer a se reduce. În regiune avem comune unde plata prețului de măsurătoare face mai mult decât plata prețului de expropriere, care în unele cazuri jugărul este fixat sub 100 lei.”⁶¹

Restanțele de impozite, arenzi forțate, de taxe și amenzi multiple puse asupra gospodăriei țărănești s-au adăugat an de an unor datorii mai vechi făcute pentru procurarea inventarului agricol, a animalelor de muncă. Declanșarea crizei, cu cortegiul său de consecințe negative asupra prețurilor agricole, desfacerii produselor au adus gospodăria țărănească în imposibilitatea de a achita aceste datorii. Fenomenul de masă al neachitării datoriilor, care creșteau mereu prin acumularea dobinzilor, a produs o vie îngrijorare în rândul autorităților și o mare nemulțumire în lumea satelor. Autoritățile și ziarele din sud-vest-ul României au atras mereu atenția asupra acestui fenomen, remarcând primejdia descompunerii gospodăriilor țărănești și izbucnirea unor tulburări la sate.

Astfel, ziarul „Românul” din Arad, organ al secției locale a P.N.T., sublinia : „Datoriile către bănci și cămătari îi apasă pe toți și pe țirgoveți și pe săteni, dar mai ales pe aceștia. Sînt mulți care dacă și-ar vinde toată averea, încă nu și-ar putea plăti datoriile.”⁶² În raportul primpretorului din plasa Șiria pe anul 1931 se remarcă că : „Țăranii în număr de 95% sînt îngreunați în datorii, pe care azi nu le mai pot plăti. Azi nu li se mai poate ajuta.”⁶³ „Situația celor îndatorați la bănci, cari sînt destul de mulți la număr pe zi ce trece se agravează într-un cît orice efortări ar face nu pot suporta cametele prea mari față de veniturile lor” — se arăta și în nota Inspectorului 7 jandarmi Timișoara trimisă Directorului VII Ministerial.⁶⁴ Ziarul „Unirea Română”, în articolul „Convertirea datoriilor agricole”, sublinia : „Un prim adevăr necontestat de nimeni este că sătenii sînt 90% datori la băncile populare în primul rînd și la sucursalele băncilor liberale de prin centrele de plasă.”⁶⁵

Anchetele întreprinse în anii 1931—1932 într-o serie de localități din Banat confirmă aceste menționări făcute de ziarele timpului sau rapoartele autorităților.

Astfel, ancheta executată de Institutul de Cercetări Agronomice a pus în lumină în mod pregnant gravitatea situației datoriilor din sud-vest-ul României :⁶⁶

Județul	Nr. sat cercet.	Nr. gospod. cercet.	Total teren Ha	Teren propriu Ha	Total datorii-lei	Datorii pe 1. gospod.	Datorii pe 1 ha teren cult	Datorii pe 1 ha teren propriu
Severin	4	576	3 315,9	3 185,4	13 669 293	23 731	4 123	4 291
Arad	5	1 383	6 532,7	5 740,82	57 185 566	41 348	8 753	9 961
T. Torontal	3	439	3 153,4	2 360,85	12 035 953	29 466	4 102	5 479
Caraș	3	1 160	7 120,8	6 307,82	11 002 109	9 484	1 545	1 744

⁶¹ Arh. Stat. Timiș., fond „Serv. agric. Severin”, dos. 26/1932, f. 6.

⁶² Românul, XIV, 33, 6 septembrie, p. 2.

⁶³ Arh. Stat. Arad, fond „Pref. jud. Arad”, acte confidențiale, dos. 441/1931.

⁶⁴ Arh. Stat. Timișoara, fond „Director. VII Min.”, dos. 20/1931, f. 3.

⁶⁵ Unirea Română, I, 175, 23 decembrie 1932, p. 1.

⁶⁶ Ciulei Gh., Problema datoriilor agricole, București, 1932, p. 18—19.

Ancheta efectuată în județul Caraș de către directorul de Cabinet al ministrului Manoilescu arată că în realitate valoarea datoriilor este și mai ridicată. Înserind concluziile directorului de cabinet, ziarul Voința Banatului remarca „Din cele ce a putut constata reiese că datoria țărănească e jug, de pământ se ridică de la 2 000 la 3 000 lei. Totalul datoriei țărănești se ridică în întreg județul la suma de 300.000.000 lei.”⁶⁷

Edificatoare în privința valorii datoriilor ce apăsau țăranimea și cărențele din portofoliile băncilor care au intrat în prevederile legii conversiunii din 1934.⁶⁸

Instituția de credit	Credit intrat în conversiune-lei	Din care-credit debitori agricoli
Banca „Populară” Caransebeș	61 099 237	57 314 442
Băncile Bănățene Unite (52 filiale în Banat)	269 065 000	246 736 000
Banca Comer. și Ind. din Oravița — S.A.	15 556 058	12 900 335

Foarte ridicate erau și datoriile la băncile din diferite sate, care au grevat în majoritate absolută asupra țăranimii.

Cîteva exemple sînt concludente :⁶⁹

Banca	Comuna	Valoarea debitului intrat în conversiune-lei
Casa de păstrare S.A.	Sasca Montană	7 953 985
„Tîrnovana” S.A.	Tîrnova	889 793
„Credința”	Berliște	2 117 548
Prima Casă de Păstrare	Orțișoara	2 811 000
Inst. de Credit și Econom.	Grabaț	5 671 840
Banca Populară S.A.	Tomnatic	10 465 821
Banca „Victoria” Arad	fil. Chișieniu	9 391 000
„	fil. Radna	3 882 000
„	fil. Șiria	3 193 000

Sumele datorate de țărani la bănci reprezentau doar o parte din valoarea debitelor cu care erau încărcate gospodăriile țărănești. Trebuie să mai adăugăm la acestea : datoriile la particulari, impozitele restante, arenzile, taxele restante și neachitate, despăgubirile pe care țăranii împroprietăriți urmau să le achite pentru măsurători și pămîntul primit. Doar în felul

⁶⁷ Voința Banatului, X, 38, 21 septembrie 1930, p. 1.

⁶⁸ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Banca Populară Caransebeș”, dos. 193/1934—1935. Arh. B.N.R., București fond „Corpul Inspectorilor Generali”, dos. 7/1935, f. 349. Poporul român, Oravița, III, 6, 11 aprilie 1935, f. 3.

⁶⁹ Arh. B.N.R., București, fond citat, dos. 15/1934 și 193/1935, f. 396 și 498. Poporul român, Oravița, IV, 7—8, 12 aprilie, 1936, p. 3. Arh. Stat. Caransebeș, fond „Camera de Comerț a jud. Caraș”, dos. 3—6/1931.

acesta putem avea o imagine completă asupra gravității cu care datoriile apăsau asupra țărănimii.

De pildă sumele datorate de țăranii împroprietăriți în 1934 erau : ⁷⁰

județul Arad	— 82.008.600 lei
„ Caraș	— 61.486.690 „
„ Severin	— 50.930.933 „
„ Timiș-Torontal	— 62.462.275 „

Într-o situație deosebit de gravă se aflau coloniștii care nu s-au bucurat de nici un sprijin material sau financiar din partea statului în momentul colonizării.

Pentru construirea caselor în centrele de colonizare, pentru procurarea inventarului necesar cultivării loturilor primite, au efectuat împrumuturi foarte mari cu dobânzi oneroase. În 1930, de exemplu, cele 1852 familii colonizate în județul Timiș-Torontal aveau o datorie de 22.039.720 lei, din care 16.754.231 lei le-au făcut pentru construirea caselor. Revine deci pentru o familie de colonist suma de 13.930 lei. ⁷¹

Gospodăria țărănească care a avut mai mult de suferit de pe urma datoriilor a fost cea cuprinsă în categoria 0—5 ha. Aici intra în primul rînd țărănimea împroprietărită care a făcut împrumuturi importante pentru achitarea taxelor de măsurătoare, a debitelor de împroprietărire, arenzilor forțate, cît mai ales pentru procurarea inventarului necesar cultivării pămîntului primit. „Micul producător — se arată în articolul „Conversiunea datoriilor agricole“ publicat de ziarul „Unirea Română“ — amenințat să piardă lotul dacă nu-l exploatează, a apelat la capital străin plătind dobînzile fabuloase a perioadei de inflație de 18—36% plus o sumedenie de cheltuieli, inclusiv 10% comision . . . Chiar atunci cînd prețurile la cereale erau mai urcate, dobînzile au consumat nu numai cîștigul dar și din fond.“ ⁷²

Datoriile foarte mari ce grevau asupra majorității gospodăriilor țărănești, au făcut ca sute de mii de familii de la sate să trăiască în anii crizei într-o permanentă stare de tensiune, neliniște și mai ales de nesiguranță. Erau mereu amenințate de spectrul vînzării pămîntului, al vitelor, și inventarului. Băncile — cu largul concurs al autorităților — a întreținut în continuu această atmosferă cu scopul de a intimida țărănimea. S-a dezlănțuit un adevărat torent de procese, vînzări silite de bunuri la licitații, sechestrări etc., în satele bănățene. În Banat — se arată în ziarul „Voința Banatului“ din 25 iunie 1933 — „situația debitorilor agricoli, chiar acum, în ultimele săptămîni a devenit extrem de îngrijorătoare, și anume prin faptul că B.N.R. pentru cele 200 milioane lei date ca ajutor băncilor Victoria, Timișoara, Bihoreana care au plasat banii la țăranii din Banat, Arad și Bihor . . . a pus la cale un torent de procese și execuțiuni silite pentru a in-

⁷⁰ Arh. Stat. Arad, fond „Serv. Agric. Arad“, dos. 13/1934, f. 52.

Arh. Stat. Timiș, fond „Inspectoratul agric. Timișoara“, dos. 11/1935.

Idem, fond „Serv. agric. Severin“, dos. 2/1934.

Idem, fond „Serv. agric. Tim.-Torontal“, dos. 21/1933.

⁷¹ Arh. Stat. Timișoara, fond „Serv. agric. T.T.“, dos. 27, 71/1930.

⁷² Unirea Română, I, 158, 3 decembrie 1931, p. 1.

casa de o dată toate datoriile țăranilor în întregime și cu dobânzile insuportabile. Potopul de execuțiuni silite s-a revărsat asupra satelor tocmai acum înainte de recoltă, când țăranul e mai lipsit și mai amărit.”⁷³

Ziarul „Țara” sublinia în articolul „Teroare bancară” din octombrie 1933 aceleași metode de presiune asupra țăranilor cât și politica anti-țărănească a guvernării național-țărăniste : „Atunci când actualul regim s-a instalat la putere, printre multele și irealizabilele promisiuni a fost și aceea că agricultorii vor fi apărați împotriva excesivității bancare, care exploata marea masă a țăranimii noastre. Dar, toate aceste promisiuni au rămas pe hîrtie. Țărănimia și azi e poate mai rău exploatată de băncile care nu vor nici cum să înțeleagă nevoile în care se zbate. Ce e însă mai dureros, s-a ajuns la o teroare bancară atît de excesivă, încît nici nu o putem compara . . .”⁷⁴

Înrăutățirea situației materiale a țăranimii în anii crizei economice s-a manifestat nu numai pe plan economic, dar și pe plan sanitar și cultural. Reducerea considerabilă a nivelului de viață a favorizat extinderea unor boli grave — tuberculoza mai ales — care făceau nenumărate victime în rîndul populației rurale.

În raportul prefecturii județului Caraș pe anul 1930 se arată clar acest fapt : „Starea sanitară generală a județului Caraș se prezintă în decursul anului 1930 în condiții mai puțin satisfăcătoare ca în ani precedenți datorită faptului că în decursul acestui an s-au ivit în mai multe comuni epidemii cu caracter destul de grav . . . A avut loc o gravă epidemie de scarlatină în Socolari, Potoc, Ciclova Română și Montană, Greoni, Oravița, ne mai vorbind de Steierdorf, Anina unde această epidemie este aproape endemică.

Această epidemie a răpit în decursul anului viața a 26 de copii, fapt ce se datorește în parte împrejurărilor că condițiile de izolare și tratament, din cauza lipsei de localuri potrivite și mai ales din cauza sărăciei și mizeriei nu au putut fi din cele mai eficace . . . În ceea ce privește cea mai importantă boală socială, tuberculoza, situația e și mai rea. Boala se lățește în județ, făcînd tot mai multe victime.”⁷⁵

Statisticile vremii ne concretizează, de fapt această situație dramatică. Dacă în 1928 au fost depistate 795 cazuri de tuberculoză⁷⁶ în județul Severin, în 1933 numărul lor atinge 994 cazuri.⁷⁷

Din raportul prefectului județului Severin pe anul 1933 reiese că „cea mai mare parte din bolnavii de tuberculoză fiind oameni săraci și cu cîte o cameră nu au putință de a fi izolați în condițiuni bune la domiciliul lor”.⁷⁸

⁷³ Voința Banatului, XIII, 25 iunie 1933, p. 1.

⁷⁴ Țara, II, 66, 22 octombrie 1933, p. 4.

⁷⁵ Arh. Stat. Caransebeș, fond „Pref. jud. Caraș”, dos. 119/1930, f. 1.

⁷⁶ Raport asupra situațiunii județului Severin pe anul 1928, Prefectura județului Severin, Lugoj, 1929, p. 45—46.

⁷⁷ Arh. Stat. Timiș, fond „Serv. agric. Severin”, dos. 33/1933, f. 350.

⁷⁸ Ibidem.

Aceeași situație o întâlnim aproape și în domeniul învățămîntului. Numărul elevilor proveniți din mediul sătesc — mai ales în clasele superioare — scade datorită cheltuielilor de procurare a cărților, de întreținere, cît și datorită utilizării mai intense a muncii copiilor în activitățile productive, cu scopul de a ieși mai rapid din dificultățile economice și financiare.

În raportul prefecturii județului Severin pe anul 1930 se arată deschis această stare de lucruri : „Frecventarea școalei de copii mici și în cele dintîi clase ale cursului primar e regulată, pe cînd în cursul superior mai puțin regulată. Aceasta se explică și prin faptul că populația în anumite părți ale acestui județ sărac își trimite copii pentru a-și cîștiga pîinea la diferite stabilimente industriale ... sau la alte munci. Numai îmbunătățirea stării materiale a acestei populații va îmbunătăți și frecvența școalei.“⁷⁹

Criza agrară a determinat însă grave consecințe și pe plan social, provocînd o rapidă ruinare a multor gospodării, adînci procesul de pauperizare a țărănimii sărace din sud-vest-ul României. Sesizînd acest fenomen, publicistul I. S. Udrea, în articolul „Plugarii“ scria : „Obîșnuiți, prin tradiție milenară să fie întotdeauna masa care aduce sacrificii, masa care e chemată să se jertfească în toate momentele de grea cumpănă ... în mersul lor, în viețuirea lor de la o zi la alta, este o fărîmă din ritmul lent al mării ... Încercările ultimilor ani însă le-au întrecut puterile. Și de rezistență și de refacere. Surprinși într-un moment de grea cumpănă, de aspră sărăcie, de conjuncturile critice ale economiei internaționale, plugarii noștri au început să se clatine. Nu au mai putut face față greutăților din zi în zi crescînde și au început săse prăbușească. Sub tăvălugul neîndurat al crizei s-au sfărîmat gospodării, cu răbdare și cu luptă dirză agonisite. Din zi în zi mai multe. Dobinzile mari ale băncilor, scăderea vertiginoasă a produselor agricole au clătinat pămîntul, care a început să fugă de sub picioarele plugarilor.“⁸⁰

Același proces de sărăcie generală, pe toate planurile, a gospodăriei țărănești este reliefat și de dr. Aurel Cosma-junior într-o scrisoare deschisă adresată prefectului județului Timiș-Torontal. Referindu-se la situația din plasa Lipova, arăta : „Sînt comune de pe dealuri, unde poporul nu mai are ce să mănînce, unde casele sînt goale, iar curțile pustii ... Sărăcia este așa de mare încît sînt zile cînd nu se găsește în toată comuna nici o sută de lei ... Țăranii noștri, înglodați de datorii și sub presiunea diferitelor sarcini ce îi apasă, au fost constrînși să-și vîndă vitele din grajd.“⁸¹

Intensificarea exploatării țărănimii din sud-est-ul României, scăderea considerabilă a nivelului său de viață în anii crizei economice vor acționa procesul de radicalizare politică în lumea satelor bănățene. Ca urmare, țărănimea din această parte a țării se va încadra organic în lupta maselor populare din România, împotriva asupririi capitaliste, a regimului burghezo-moșieresc.

⁷⁹ Arh. Stat. Timiș, fond „Direct, VII, Min.“, dos. 39/1930, f. 6.

⁸⁰ Unirea Română, I, 17, 18, iunie, 1931, p. 1.

⁸¹ Idem, II, 241, 20 martie 1932, p. 1.

ASPEKTE ÜBER DIE LAGE DER BAUERN AUS DEM SÜD-WESTLICHEN TEIL RUMÄNIENS IN DEN JAHREN DER WIRTSCHAFTSKRISE

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor bringt Aspekte über die Lage der Bauern aus dem süd-westlichen Teile Rumäniens in den Jahren der Wirtschaftskrise und bezieht sich hauptsächlich auf die unmenschlichen Lebensbedingungen der Kleinbauern.

Aus den Dokumenten jenes Zeitabschnittes geht hervor, dass die Wirtschaftskrise sich negativ im Leben der Bauern nicht nur auf wirtschaftlichem sondern auch auf sozial-kulturellem Gebiete auswirkte. Infolge dieser Tatsache beschleunigt sich das Reifen des Klassenbewusstseins im Banater Dorfleben, was die organische Eingliederung der Bauernschaft im Kampfe der rumänischen Volksmassen gegen die kapitalistische Unterdrückung zur Folge hatte.

MOMENTE SEMNIFICATIVE DIN LUPTA METALURGIȘTILOR DE LA UZINA „CIOCANUL“ NĂDRAG* ÎNTRE ANII 1917—1944

de

DAN POPESCU

Comunicarea de față își propune să proiecteze pentru moment un fascicul de lumină asupra unor evenimente petrecute cu ani în urmă, reliefând doar pe cele mai semnificative. Printr-o privire retrospectivă în istorie putem elucida lupta plină de sacrificiu a oamenilor muncii din această zonă industrială, români, maghiari, germani și de alte naționalități, care prin condițiile vitrege în care trăiau și munceau, au dat dovadă de o deosebită tenacitate, înfruntând cu eroism pe capitaliști și organele de represiune. În tot acest timp muncitorii metalurgiști au fost îndrumați și conduși de Partidul Comunist, a crescut conștiința și combativitatea maselor muncitoare, aceștia înțelegând că numai printr-o strinsă solidaritate și luptă, au posibilitatea de a-și îmbunătăți situația lor economică și politică.

* * *

În primăvara anului 1917, în Transilvania și Banat, s-au intensificat frământările maselor muncitoare deoarece războiul imperialist a ascuțit contradicțiile interne ale dualismului austro-ungar și a creat condiții la sfârșitul anului 1917 pentru declanșarea unor puternice lupte de clasă.

În numeroase localități din comitatul Caraș-Severin, după cum relatează ziarul „Adevărul“ au avut loc „puternice manifestații, la care participanții în mișcările votate, cereau încheierea cât mai urgentă a unei păci generale“¹

Războiul imperialist a ascuțit la maximum contradicțiile interne ale monarhiei austro-ungare, amplificându-se și generalizându-se lupta popoarelor pentru eliberare socială și națională. În 20 ianuarie 1918 izbucnește o puternică grevă în Transilvania și Banat care s-a întins cu multă repeziune în centrele muncitorești Reșița, Anina, Bocșa, Toplet, Ferdinandsberg, Nădrag².

* Centrul industrial metalurgic Nădrag a fost fondat în anul 1846 când s-au pus bazele Societății „Szidovarer Eisenwerk Gewerkschaft“ iar în 1871 această societate se transformă în „Nadrager Eisen Industrie Gesellschaft“. În anul 1924 ia ființă Societatea Anonimă Română „Uzinele Metalurgice Unite Titan-Nădrag-Călan“, iar din anul 1948 după naționalizare această întreprindere poartă numele de uzina „Ciocanul“ Nădrag.

¹ Adevărul din 12 decembrie 1917.

² I. Gabriel, Fünfzig Jährige Geschichte Der Banater Arbeiterbewegung (Cincizeci de ani de istorie a mișcării muncitorești din Banat) Timișoara, 1928, p. 71.

În centrul metalurgic Nădrag, au participat la această grevă peste 1 000 de muncitori, „s-au operat arestări, însă prin solidaritatea acestora, conducătorii au fost eliberați”³.

În 1918 luna aprilie, după cum ne informează un document din arhivele comitatului, s-au reînființat vechile sindicate ale Uniunii Muncitorilor în Fier Metal⁴. Sub presiunea evenimentelor interne, subprefectura comitatului Caraș-Severin este nevoită să recunoască oficial înființarea sindicatului muncitorilor în Fier Metal, organizația Nădrag⁵. În luna iulie 1918 metalurgiștii forțați de condițiile grele în care trăiau, au cerut direcțiunii uzinelor o majorare de salariu. Conducerea uzinei Nădrag este nevoită să ducă tratative cu conducătorii sindicatului în fier metal, cazul lor ajungând „în fața comisiei de arbitraj”⁶. Lupta metalurgiștilor a fost încununată cu succes, căci începând cu 1 august 1918 s-a acordat tuturor muncitorilor „topitori, vâlăuitori și ai căilor ferate industriale un spor de salariu de 20%”⁷.

Criza economică și politică a imperiului austro-ungar aflat în plină descompunere a atins apogeul în noaptea de 31 octombrie, cînd izbucnește în Ungaria revoluția burgheză democratică, sub conducerea efectivă a Sfatului Muncitoresc și Consiliului Militar. Concomitent cu evenimentele de la Budapesta și în Transilvania a izbucnit flacăra revoluției burgheze democratice.

În Banat, în orașele și centrele industriale, la chemarea organizațiilor social democratice au avut loc greve generale însoțite de mari demonstrații de stradă. Revoluția s-a extins pe teritoriul întregului Banat. Ziarul „Friss Ujság” din Cluj scria la începutul lunii noiembrie că „tot Banatul este în flăcări”⁸.

La Reșița, Lugoj, Nădrag, Anina, Ferdinand, Bocșa, Oravița, Caransebeș, se formează sfaturi muncitorești, cuprinzînd muncitori de diferite naționalități și consilii naționale, care înlătură vechiul aparat de stat, funcționarii publici și notarii⁹.

Ziarul „Drapelul” din 12 noiembrie 1918 relatează „Foarte mulți oficanți și-au părăsit posturile, administrația se află de acum în stadiul lichidațiunii... iar în multe locuri s-au constituit consilii comunale, care de capul lor au luat administrația în mînă. În ședința adunării comitatense, Valeriu Braniște, reprezentantul P.N.R. declara : „în 40 de comune s-au format sfaturi țărănești reprezentanții autorităților maghiare au fost alungați.”¹⁰

³ Arhivele sindicatului uzinei „Ciocanul” Nădrag, dosar nr. 1 din 1918 fila 7, mișcarea muncitorească.

⁴ Ibidem, Proces Verbal încheiat în locuința lui Miloș Ianoș în ziua de 16 aprilie 1918 cu ocazia constituirii sindicatului în Fier Metal, organizația Nădrag, fila 8.

⁵ Arhivele Statului Lugoj, fond Prefectura județului Caraș-Severin, dosar no. 7898/1918, ordinul subprefectului no. 8485 din 3 mai 1918 (neinventariat).

⁶ Arhivele Sindicatului uzinei „Ciocanul” Nădrag, dosar no. 1, document no. 514 din 5 iulie 1918, Budapesta, fila 9.

⁷ Arhivele Sindicatului uzinei „Ciocanul” Nădrag, dosar no. 1/1918, fila 11.

⁸ Friss Ujság din 3 noiembrie 1918.

⁹ I. Rusu Abrudeanu, România și războiul mondial, București 1921 p. 8.

¹⁰ Arhivele Statului Lugoj, fond Prefectura județului Severin, registru de procese verbale a Congregației Comitatense fila 190/1918.

Este bine cunoscut că, încă în primele zile ale lunii noiembrie Consiliul Național Român Central, cu sediul la Arad, se considera organ de conducere a luptei pentru drepturile naționale ale românilor, cerind autorităților maghiare să-l recunoască drept singurul organ suprem de administrare în teritoriilor locuite de români din Transilvania. Sub egida Consiliului Național Român Central, iau ființă pe întreg „teritoriul Banatului, Consilii Naționale județene, ceruiale, comunale și satești”.¹¹ Rapoartele pretorilor din plășile Sacul, Bocșa, Făget, Caransebeș, Orșova, Teregoia, relateau că s-au înființat într-un scurt interval de timp în majoritatea comunelor din Banat, Consilii Naționale Române, care exercitau atribuțiile organelor de administrație locală”.¹²

La uzinele de fier din Nădrag, muncitorii au „dezarmat postul de jandarmi, au bătut consilierii comunali și au spart magazia de alimente”.¹³

În a doua jumătate a lunii noiembrie au loc adunări populare în Transilvania și Banat unde s-au purtat discuții referitoare la convocarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, care trebuia să hotărească viitorul națiunii române. Telegraful Român din 17 noiembrie, preciza că la adunările populare organizate de socialiști de la Dognescea, Bocșa Română, Ocna de Fier, Nădrag, Reșița... masele muncitoare cereau ca „toate ținuturile românești să formeze un singur stat, iar unirea să se facă în condițiile democrației celei mai largi”.

La Alba Iulia s-au adunat la 1 Decembrie 1918, pe lângă cei 1228 de reprezentanți ai poporului, peste 100 000 de țărani, muncitori și intelectuali, din satele de munte, de pe valea Cernei, Bistrei, Almașului, Bîrzaiei, Carașului, precum și din centrele muncitorești Reșița, Anina, Bocșa, Oravița, Nădrag, Ferdinand, pentru a participa la marele act istoric al poporului nostru, unirea Transilvaniei cu România”.¹⁴

După primul război mondial industria României se găsea într-o stare deosebit de grea, deoarece criza financiară s-a accentuat și inflația a lovit crunt masele muncitoare încît „cele necesare existenței au ajuns la un preț atît de exagerat încît omul muncii abia mai poate trăi de pe o zi pe alta”.¹⁵ Concedierile se țin lanț și tot mai mult se simte „lipsa de lucru pentru oamenii muncii”, ne informează circulara din 18 august 1919 a Secretariatului General Banat a Uniunii Muncitorilor din Fier Metal, adresată tuturor organizațiilor sindicale.

Este bine cunoscut că în anii de avînt revoluționar 1917—1921 guvernele burghezo moșiereshti care s-au succedat la cîrma țării au luat cele mai drastice măsuri încercînd să stăvilească mișcarea muncitorească în continuă creștere, interzicînd întrunirile, dizolvînd consiliile muncitorești, înăsprînd cenzura. Într-un memorandum înaintat în mai 1920 primului mi-

¹¹ Tiron Albani, 20 de ani de la Unire, 1938, Oradea vol. I, p. 60.

¹² Arhivele Statului Lugo, fond Prefectura județului Severin, dosar no. 6/1918 rapoarte ale pretorilor no. 7622, 8294, 7429, luna noiembrie, (ne paginat).

¹³ Arhivele Statului Lugo, registru de intrare a subprefectului, adresa no. 21046 din 6 noiembrie 1918, fila 189.

¹⁴ D. Popescu, Aspecte din lupta muncitorimii și țărănimii bănățene pentru libertate socială și națională (1918), în „Tibiscus”, Timișoara 1971, p. 91.

¹⁵ Tribuna Socialistă din 31 iulie 1919.

nistru Averescu de către Partidul Socialist din Banat se arăta „la Lugoj, Anina, Bocșa, Caransebeș și în alte localități autoritățile au interzis ședințele, adunările Partidului Socialist, în unele locuri nefiind îngăduită nici măcar strângerea cotizațiilor”.¹⁶

Edificator în acest sens este cererea Sindicatului Metalurgist din Nădrag, care, pentru a ține o adunare, avea nevoie de aprobarea „Preturii, a Prefecturii județului, precum și a Comandamentelor Diviziei a I-a Infanterie Timișoara și Corpului VII Armată Cluj”.¹⁷

În întreaga țară, în a doua jumătate a anului 1920 au loc ample mișcări greviste care vor culmina prin marea bătălie de clasă din octombrie 1920. Presa vremii sublinia că în acest moment important de solidaritate a muncitorimii au participat cu multă însuflețire și metalurgiștii de la uzinele de fier din Nădrag. Astfel ziarul „Lugoscher Zeitung” relatează că „la Lugoj, Orșova, Caransebeș, Topleț, Nădrag, Reșița... au intrat în grevă toți muncitorii din întreprinderile de stat și cele particulare”.¹⁸ Un alt ziar bănățean „Arbeiter Zeitung” informează că „În această regiune s-au operat masive arestări printre muncitori”.¹⁹

Greva generală a fost cea mai amplă și combativă acțiune cunoscută pînă atunci în istoria mișcării muncitorești din România, reliefind curajul, spiritul de solidaritate, înalta conștiință de clasă și maturizarea politică a clasei muncitoare. Experiența grevei generale a oferit muncitorimii din țara noastră învățăminte de o valoare inestimabilă, demonstrînd necesitatea formării unui partid revoluționar marxist-leninist. De aceea în perioada de după 1920 se pune tot mai impetuos problema necesității de a se forma un partid al clasei muncitoare care să fie în fruntea tuturor acțiunilor, capabil să organizeze și să conducă proletariatul în lupta pentru îndeplinirea sarcinilor sale istorice. În aceste împrejurări a avut loc la 8 mai 1921 la București Congresul care a consfințit transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist din România.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu vorbind despre crearea P.C.R. arăta că acesta „a constituit un moment de cea mai mare importanță în istoria mișcării muncitorești din România. Prin el mișcarea revoluționară s-a ridicat pe o treaptă superioară, proletariatul devenind forța politică de seamă a luptei poporului român pentru progres social și național”.²⁰

Iniințarea celei de partid a fost posibilă în Valea Nădragului abia în iunie 1922.²¹ Aceasta a însemnat un moment important în viața de organizare a muncitorimii, ridicînd pe treaptă superioară lupta revoluționară a proletariatului din acest colț de țară.

În perioada stabilizării relative a capitalismului, clasele dominante au încercat să juguleze lupta maselor muncitoare, prin răpirea unora din

¹⁶ V. Marin, Timișoara în timpul pregătirii și înfăptuirii Unirii Banatului cu România, în volumul „Timișoara 700”, p. 173.

¹⁷ Arhivele Sindicatului uzinei „Ciocanul” dos. no. 1, autorizația no. 265, fila 19.

¹⁸ Lugoscher Zeitung din 31 octombrie 1920.

¹⁹ Arbeiter Zeitung din 30 octombrie 1920.

²⁰ Nicolae Ceaușescu, România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste, București, 1968, vol. I. Editura politică, p. 354.

²¹ I. Georgescu, Iacob Schaschek, în Anale de Istorie no. 2 anul 1971, p. 148.

cuceririle obținute de aceștia în anii avântului revoluționar (dreptul de organizare, ziua de muncă de 8 ore, contractul colectiv de muncă etc.), prin intensificarea exploatării celor ce muncesc, dezlănțuind o puternică ofensivă împotriva proletariatului.

În articolul intitulat „Un fragment din evul mediu în Banat“, ziarul „Munkás“ înfățișează cruda realitate oglindind condițiile în care muncitorii metalurgiști își desfășoară activitatea. „Majoritatea muncitorilor lucrează la cuptoare, în căldura de foc, în aerul viciat și îmbibit ce distruge plămînii, exploatați pînă la sînge. Ei lucrează într-un ritm forțat, minăți din spate de o armată de supraveghetori, pentru un salariu de mizerie și foarte mulți dintre ei nu mai ajung să-și crească copiii, lăsîndu-i orfani și muritori de foame“.²²

În septembrie 1923 a izbucnit un puternic conflict de muncă la uzina Nădrag, motivul fiind refuzul direcțiunii de a semna contractul colectiv de muncă“.²³

În această perioadă guvernul folosește cele mai aspre măsuri pentru a opri și destrăma lupta proletariatului organizat. Edificator în acest sens este ordinul Ministerului de Interne „strict confidențial“, trimis tuturor prefecturilor, în care se dispune „Să se ia măsurile cele mai energice pentru împiedicarea oricărei activități politice a P.C.R. și a Sindicatelor Unitare, interzicînd cu desăvîrșire orice întrunire politică... refuzul oricărei săli din localitate... syndicatele profesionale legal constituite se vor putea întruni în localurile proprii, spre a discuta numai chestiuni de interes profesional. Dumneavoastră veți veghea ca discuțiile lor să nu se transforme în întruniri publice cu caracter politic. Ne veți comunica orice abateri spre a putea purcede la desființarea lor“.²⁴

Autoritățile merg pînă acolo încît refuză să aprobe funcționarea legală a Sindicatului Metalurgist din Nădrag. Tribunalul Lugoj, motivînd în deciziunea sa că „noul comitet de conducere al Sindicatului Metalurgist din Nădrag nu este constituit legal, conform articolelor 36, 38, 39 și 42 din Legea persoanelor juridice“.²⁵

În scopul de a nimici mișcarea organizată a muncitorilor din întreaga țară, după ce în aprilie 1924 a fost scos în afara legii Partidul Comunist, Parlamentul votează la 19 decembrie 1924 „Legea Mîrzescu“, prin care se califică drept delikte îndreptate împotriva ordinii publice „simplu fapt al asocierii, purtarea de insigne, steaguri, sau pancarde și pe toți aceia care-și manifestă nemulțumirea prin discursuri, cuvîntări sau amenințări rostite în public prin viu grai“.²⁶

²² Munkas din 18 iulie 1923.

²³ Arhivele Tribunalului Municipal Lugoj, adresa no. 3070/1923 din 27. XI. prin care direcțiunea uzinelor și reprezentanții muncitorilor sînt citați în ziua de 8 decembrie, pentru reglementarea conflictului de muncă.

²⁴ Arhivele Statului Lugoj, fond Prefectura jud. Severin, ordinul strict confidențial no. 275 a Ministerului de Interne din 29.XI.1923, dos. no. 1891. f. 11.

²⁵ Arhivele Tribunalului Municipal Lugoj. Decizia no. 625/1924, dos. no. 5411 fila 6

²⁶ I. Periețeanu și Al. Fulga, Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștei publice articolul I, VII, X, XIX, XXII, p. 5, 6, 9, 18.

Zilnic se fac arestări, percheziții, iar organele siguranței terorizează pe toți cei ce-și manifestă nemulțumirea împotriva regimului. „Cîțiva agenți de siguranță au arestat comisia sindicatelor unitare din Lugoj, pe motivul că ar avea manifeste comuniste”.²⁷ În comuna Nădrag s-a percheziționat sediul sindicatului și unele locuințe ale muncitorilor. Nimic nu le este îngăduit „chiar și sărbătoarea tradițională „Maial” a fost interzisă de jandarmerie”.²⁸

În aprilie 1925, datorită creșterii continue a prețurile la alimentele de primă necesitate, masa muncitorilor din această regiune este nemulțumită și cere direcțiunii uzinei modificarea unor articole din contractul colectiv, care nu corespundea intereselor lor vitale. După numeroase tratative între reprezentanții sindicatului și direcțiunea T.N.C., cererile muncitorilor nu sînt luate în considerație, direcțiunea uzinelor refuzînd categoric să modifice textul unor articole, motivînd „că nu poate acorda nici un spor de salariu, pretențiile muncitorilor sînt exagerate fiindcă muncitorimea este influențată de Rusia Sovietică”.²⁹

Conducerea sindicatului metalurgist denunță contractul colectiv și cere Comisiei de Arbitraj de pe lîngă Tribunalul Mixt din Lugoj, să rezolve litigiul. După dezbateri de cîteva luni, Comisia de Arbitraj își dă verdictul în această chestiune: „Se respinge ca neadmisibilă și nefondată cererea muncitorilor pentru modificarea articolelor II, XI, XII, XIII, XIV, XVIII, XIX. Cererea pentru majorarea indemnizației de chirie este neîntemeiată ... iar în ceea ce privește cererea privitoare la stabilirea condițiilor muncii în acord, propunerea muncitorilor este lipsită de sens practic. Cererea muncitorilor pentru o nouă sporire a salariilor este nefondată și inadmisibilă”.³⁰

În scopul de a intimida masa muncitorilor, organele de represiune au făcut percheziții, au devastat biblioteca sindicatului, „arestînd trei conducători ai muncitorilor”.³¹

În raportul înaintat de organele de siguranță, către Prefectul județului Caraș-Severin, se specifica că „În locuințele unor muncitori și la învățătorul comunist Mihalyi s-au găsit broșuri cu caracter subversiv, de proveniență comunistă, tipărite la Moscova și un program al Clubului Muncitorilor din Timișoara îndreptat contra regelui”.³²

În aceste momente grele a existat o puternică solidaritate între muncitorii metalurgiști din întreaga țară. Revelator în acest sens este scrisoarea trimisă de metalurgiștii din Cluj, care se aflau în grevă, muncitorilor

²⁷ Graiul Poporului din 25 august 1925.

²⁸ Graiul Poporului din 9 mai 1925.

²⁹ Arhivele Tribunalului Municipal Lugoj, dos. no. 1915/1925, fila 10, memoriu înaintat de direcțiunea uzinelor T.N.C. cu ocazia conflictului de muncă de la uzina Nădrag.

³⁰ Ibidem, Hotărîrea Comisiei de Arbitraj de pe lîngă Tribunalul Mixt din Lugoj, din 11 august 1925, dosar nr. 1915 fila 12.

³¹ A. Simion, Gh. Dumitrașcu, Din luptele muncitorilor metalurgiști de la întreprinderile Societății T.N.C. împotriva exploatării capitaliste 1924—1929 în Anale de Istorie nr. 6/1964, p. 80.

³² Arhivele Statului Lugoj, fond Chestura Poliției Lugoj, adresa nr. 24/5. IV. 1925, către Prefectura jud. Caraș-Severin, dos. nr. 1895, fila 4.

de pe valea Nădragului. Cităm din scrisoarea Sindicatului Uniunii Muncitorilor în Fier Metal către președintele Particek „Patronii vor să ne fure drepturile câștigate, nu vom ceda nimic. În această luptă titanică, continuă scrisoarea“ „Vă rugăm să ne sprijiniți dacă puteți cât mai urgent, cu încredere în victoria socialismului și cu curaj în lupta contra nerușinatului capitalist“³³.

Muncitorii de la Nădrag cu toate că și ei îndurau mari lipsuri, au strâns „bani și colectat alimente pe care le-au trimis la Cluj“³⁴. Solidaritatea dintre muncitorii metalurgiști este reliefată pregnant și cu ocazia grevei din 1926 de la Reșița, când în scopul ajutorării greviștilor s-a trimis suma de 50 000 lei. Scrisoarea din 27 aprilie 1926 scoate în evidență strânsa legătură ce a existat în momentele cruciale.

Stimate tovarășe Particek

„În luna aceasta am primit 50 000 lei, sumă care ne-ați trimis-o pentru ajutorarea greviștilor. Greva încă nu a luat sfârșit, deoarece direcțiunea uzinelor nu cedează și nu renunță la punctul ei de vedere. Noi considerăm că prin acest ajutor sinteți direct participanți la această grevă și vă rugăm să ne sprijiniți pentru a putea face față în scopul ajutorării tovarășilor noștri“³⁵.

Un moment important din viața muncitorimii din Valea Nădragului a fost sărbătorirea jubileului de 10 ani de la înființarea Sindicatului Metalurgist. La adunarea festivă prilejuită de acest eveniment, participanții în cuvîntul lor au arătat necesitatea organizării muncitorilor în sindicate, tăria acestora și solidaritatea lor în lupta împotriva exploatărilor; manifestația s-a încheiat cîntîndu-se „Internaționala“³⁶.

Criza economică de supraproducție din 1929—1933 s-a resimțit cu multă profunzime și în Banat, unde numeroase întreprinderi și-au închis porțile, altele și-au redus cu mult capacitatea de producție, iar numărul șomerilor a crescut considerabil, înregistrîndu-se oficial în perioada de apogeu cca. 19 000³⁷.

Această situație s-a reflectat cu multă pregnanță și în Valea Nădragului, unde simptomele crizei au început chiar în anul 1928, cînd lami-noarele din Nădrag au lucrat numai „cu 88% din capacitate“³⁸. În această perioadă situația metalurgiștilor era deosebit de dificilă, salariile au fost reduse simțitor, ajungînd la sfîrșitul anului 1932 să reprezinte doar 1/3 din vechiul salariu. Ziarul „Arbeiter Zeitung“ sublinia într-un articol „mizeria crește din zi în zi, tot mai mulți muncitori sînt fără lucru, oamenii se

³³ Arhivele Sindicatului uzinei Ciocanul Nădrag, dos, nr. 1, scrisoarea nr. 105 din 26 mai 1925, a Sindicatului Uniunii Muncitorilor în Fier Metal Cluj fila 25.

³⁴ Ibidem, registru procese verbale nr. 2, fila 86.

³⁵ Ibidem, dosar nr. 1 mișcarea muncitorească, scrisoarea din 18 ianuarie 1926 a Sindicatului Uniunii în Fier Metal Reșița, către președintele Sindicatului Metalurgist, organizația Nădrag, fila 27.

³⁶ Metalurgistul din 1 ianuarie 1928.

³⁷ Arhivele Sindicatului uzinei „Ciocanul“ Nădrag, dosar mișcarea muncitorească, fila 31.

³⁸ Buletinul Muncii a anului 1929, p. 764.

frământă cum să plătească chiriile, cum să procure o bucată de piine... ei își vînd bucată cu bucată gospodăria lor sărăcăcioasă”³⁹.

În anii crizei nemulțumirile muncitorilor cresc, dar în același timp și gradul de combativitate. Într-o notă a Serviciului de Siguranță se semnală că muncitorii de la Nădrag și Ferdinand erau foarte nemulțumiți deoarece conducătorii uzinelor îi insultau și îi concediau fără nici un motiv”⁴⁰.

Conducătorii uzinei Nădrag, profitînd de situația grea a muncitorilor, unde se găseau mulți șomeri, au propus că o parte din aceștia să lucreze la uzina din Călan”⁴¹. Metalurgiștii din Nădrag, deplasîndu-se la Călan au aflat că aceștia sînt în grevă. În aceeași zi șomerii din Nădrag s-au reîntors acasă, refuzînd să servească direcțiunii uzinelor T.N.C., ca spărgători de grevă. În ziua de 12 mai 1929 în adunarea generală a sindicatului au hotărît să trimită greviștilor din Călan salariile lor pe o zi, însumînd peste 21 000 lei”⁴².

La 23 iulie 1929 sindicatul metalurgiștilor din Nădrag înaintează un memoriu Ministerului Muncii, cerînd îmbunătățirea condițiilor de trai și încheierea imediată a contractului colectiv de muncă. În memoriu se arată că direcțiunea uzinei” a instituit un așa zis „comisar” cu misiunea de a dezorganiza mișcarea muncitorească. Acest „agent” inspectează locuințele lucrătorilor controlînd prin case, iar acolo unde găsește ziare de breslă, ca : „Metalurgistul” sau „Socialismul”, îi prezintă direcțiunii, ca bolșevici și cere imediat concedierea lor”. În acest sens direcțiunea uzinei a concediat 31 muncitori, majoritatea fiind conducători ai sindicatului”⁴³.

Deoarece nu s-au luat măsuri pentru satisfacerea revendicărilor din memoriul înaintat, în rîndul muncitorilor au început puternice agitații, care au alarmat organele de represiune. Legiunea de Jandarmi din Lugoj, raporta prefectului că „cei 800 de muncitori de la uzinele din Nădrag pun la cale o grevă... să se ia de urgență măsuri de aplanare, deoarece acest conflict de muncă poate avea urmări neașteptate”⁴⁴.

După ce s-a hotărît, printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri dizolvarea Sindicatelor Unitare, asupra clasei muncitoare s-a dezlănțuit o cruntă teroare. La Timișoara autoritățile au arestat un număr mare de muncitori. „Acțiunea” informa „Timișoara s-a transformat într-o junglă, s-au vînat oamenii, s-au făcut arestări în masă”⁴⁵.

La Nădrag s-a „sigilat localul sindicatului, iar cei care s-au împotrivit acestui act au fost maltratați și deferiți justiției”⁴⁶.

Puternicele frământări din anii crizei economice, care au culminat prin eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933 au avut un puternic ecou și în Valea Nădragului, mai ales după difuzarea manifestului U.T.C.

³⁹ Arbeiter Zeitung din 12 ianuarie 1929.

⁴⁰ A. Simion, Gh. Dumitrașcu, op. cit. 81.

⁴¹ Ibidem, p. 86.

⁴² Metalurgistul din 1 iunie și 1 iulie anul 1929.

⁴³ Arhivele sindicatului uzinei „Ciocanul” Nădrag, dos. mișcarea muncitorească, memoriul muncitorilor din 23 iulie 1929, fila 32.

⁴⁴ Arhivele Statului Lugoj, fond prefectura jud. Severin, dosar nr. 557/1929 fila 1.

⁴⁵ Acțiunea din 4 mai 1929.

⁴⁶ Viața Nouă din 28 iunie 1929.

și Ajutorul Roșu, care chema pe oamenii muncii „la luptă împotriva samavolniciei, teroarei, stării de asediu, precum și a arestărilor“⁴⁷.

Comitetul Regional P.C.R. Banat a trimis „activiști în centrele industriale ca să ajute la organizarea și mobilizarea muncitorilor împotriva măsurilor reacționare ale guvernului“⁴⁸. Într-o telegramă cifrată a Ministerului de Justiție, trimisă procurorului Tribunalului Lugoj, se arată că „în centrele industriale din județ se pregătesc manifestații de protest... luați toate măsurile de prevedere, siguranță și reprimore“⁴⁹.

După ieșirea din criza economică, între anii 1934—1938, întreaga viață economică a României a cunoscut o sensibilă înviorare. Aceasta s-a manifestat în sporirea numărului întreprinderilor, a capitalului investit, a forței motrice utilizate și a valorii producției obținute.

Uzinele Nădrag au cunoscut în această etapă o intensă dezvoltare. S-au investit sume mari, s-au creat noi secții, s-au făcut schimbări și transformări la laminare, atelierul mecanic, zincuire, fabrica de sobe și mașini de gătit mărindu-se în acest fel capacitatea de producție a uzinelor, care a atins în anul 1938, cel mai înalt coeficient de producție, dar în același timp și uriașe profituri pentru capitaliști.

Din analiza dărilor de seamă anuală ale Consiliului de administrație pe anii 1933—1938, reiese că în timp de 6 ani capitaliștii au obținut beneficii mari, capitalul social s-a mărit de la 300 milioane la 500 milioane, iar acționarilor l-i s-a achitat pe anul 1938 ca beneficiu net prin dividende suma de 90 000 000 lei“⁵⁰.

În Banat, în această perioadă s-au format noi celule ale P.C.R. și U.T.C. în fabrici și uzine, care au influențat puternic masa muncitorilor.

Din informațiile culese de organele de siguranță care raportau prefectului județului Severin, starea de spirit din județ, desprindem că în centrele muncitorești Ferdinand și Nădrag, „există o puternică activitate comunistă“, că aici prin curieri speciali veniți direct de la „Timișoara, s-au difuzat circulare P.C.R.“, „Ce trebuie să știe un revoluționar“, „cartea“ „Proletariat“, precum și „Šaról és Kalapács“ și „Familia și Statul Comunist“⁵¹.

Ministerul de Interne prin adresa din 29 octombrie, cerea prefecturilor ca : „Pentru preîntâmpinarea unor demonstrații organizate de comuniști, să se interzică orice fel de întâlniri în săli și pe stradă... se vor lua măsuri de poliție, jandarmerie și se va cere chiar concursul autorităților militare, se va dubla paza la penitenciarele unde sînt închiși comuniștii“⁵².

Cunceaștem faptul că în anii din ajunul celui de al doilea război mondial, situația social economică a României se caracterizează printr-un

⁴⁷ V. Marin, V. Farkas, Fr. Albert, Muncitorimea bănățeană în anii crizei economice, în *Anale de Istorie* nr. 2/1963, p. 106.

⁴⁸ Ibidem, p. 107.

⁴⁹ Arhivele Tribunalului municipal Lugoj, telegrama cifrată nr. 117 din 19 februarie 1933 (neinventariat).

⁵⁰ Arhivele Statului Caransebeș, fond T.N.C. dosar nr. 794 privind cheltuieli, dobânzi, prime valutare, beneficii și dividende pe anii 1924—1942, p. 4, 5.

⁵¹ Arhivele Statului Lugoj, fond prefectura județului Severin, dosar 146/1934 fila 5.

⁵² Ibidem, adresa nr. 3829 din 29 octombrie a Ministerului de Interne.

proces de întărire continuă a pozițiilor capitalului monopolist. Clasele exploatatoare au dus o politică de aservire a țării, soarta României era hotărâtă de marile puteri și monopolurile străine stăpâneau cele mai importante bogății ale ei, independența și suveranitatea erau grav știrbite.

În condițiile ascuțirii contradicțiilor social economice din România, ale creșterii avântului luptei maselor largi populare, clasele dominante au căutat să lichideze regimul democrației burgheze, orientându-se tot mai mult pe linia instaurării unui regim de mină forte, trecind întreaga putere de stat în mâinile regelui. Politica cercurilor reacționare românești a fost o politică de restrângere continuă a ultimelor libertăți burgheze democratice care mai existau.⁵³

Paralel cu măsurile reacționare ale dictaturii regale, patronatul organizat în U.G.I.R. trece la rîndul său la o ofensivă împotriva clasei muncitoare „Contractele colective încheiate cu muncitorii încep a fi denunțate” „patronii au încetat de a mai plăti cotele la Casa Asigurărilor”, iar „ziua de muncă a fost prelungită în unele ramuri industriale de la 8 la 10—12 ore”⁵⁴.

Ofensivei capitaliste împotriva nivelului de trai ai oamenilor muncii, masele muncitoare, conduse de P.C.R., i-au răspuns prin luptă. În întreaga țară au avut loc nenumărate conflicte de muncă și puternice greve, urmate de mari manifestări și demonstrații de stradă. Chiar statisticele burgheze, care trec sub tăcere în mod intenționat multe acțiuni ale clasei muncitoare, confirmă că în 1939 au avut loc 18 greve și 321 de conflicte de muncă, numărul participanților la aceste conflicte fiind de 69 607⁵⁵.

La uzinele metalurgice unite „Titan-Nădrag-Călan” s-a ajuns numai printr-o acțiune conjugată a comunistilor, social democraților și a tuturor muncitorilor cinstiți să se realizeze o unitate de acțiune a metalurgiștilor care încă la 18 noiembrie 1937 au adresat un memoriu comun Direcțiunii generale T.N.C. cerînd: „condiții mai bune de muncă, sporirea salariilor în raport cu scumpetea, interzicerea anulării concediilor, precum și încheierea unui nou contract colectiv”⁵⁶.

După multe tergiversări s-a fixat ziua tratativelor pentru 19 august 1938, la uzinele Ferdinand, cu participarea conducerii direcțiunii generale T.N.C., a reprezentanților Inspectoratului Muncii Timișoara, precum și a delegațiilor muncitorilor de la Nădrag, Ferdinand și Călan. La aceste tratative importante a participat și un delegat de la București din partea Uniunii Centrale a metalurgiștilor. La orele 11 dimineața în cazinoul de la Ferdinand au început dezbaterile, însă reprezentanții direcțiunii gene-

⁵³ Cenzura și starea de asediu au fost instituite în toată țara, partidele politice au fost desființate, s-au luat măsuri împotriva organizațiilor muncitorești, iar libertatea presei și a cuvîntului a fost îngrădită. Art. VII al Constituției din 20 februarie 1938, specifică următoarele: „Nu este îngăduit nici unui român a propovădui prin viu grai sau în scris schimbarea formei de guvernămînt a statului..., scutirea de impozite ori lupta de clasă (vezi Colecția de Legi și Regulamente, vol. XVI partea I, București 1938, p. 72).

⁵⁴ N. N. Constantinescu, C. V. Băloiu. Situația clasei muncitoare din România în perioada 1934—1938, în Analele Inst. de Istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., nr. 1/1964, p. 27.

⁵⁵ Buletinul Muncii vol. I, 1940, p. 18.

⁵⁶ Arhivele Statului Caransebeș, fond T.N.C. dosar nr. 11175, fila 5.

rale T.N.C. în frunte cu generalul Protopopescu, invocând un viciu de formă, deoarece delegatul Uniunii Centrale a metalurgiștilor nu avea mandat special pentru a participa la tratative, declară că „ședința nu este legal constituită și tratativele nu pot continua, deoarece delegatul Uniunii Centrale a metalurgiștilor nu are împuternicire legală”⁵⁷.

Direcțiunea Generală T.N.C. a aminorat mereu reluarea tratativelor, luând cele mai severe măsuri pentru a destrăma strinsa solidaritate a metalurgiștilor de la cele trei uzine. Marii capitaliști în frunte cu Aushnutt a dus o campanie furibundă de reînființare a „sindicatelor naționaliste” cu scopul de a sparge unitatea sindicală, să dezbinе forțele muncitorești, să înăbușe lupta de clasă a muncitorimii... să le slăbească combativitatea, micșorînd și pe această cale strinsa lor solidaritate”⁵⁸.

La conferința regională a sindicatelor metalurgiste din județul Hunedara și Severin, în rezoluția adoptată se arată „că la cele 3 uzine (Nădrag, Ferdinand, Călan) patronii încalcă dreptul de organizare a muncitorilor, mergînd pînă la persecuții și condamnarea acelor care propagă printre muncitori ideia de organizare sindicală”⁵⁹.

Tratativele s-au aminorat din nou pînă cînd guvernul dictaturii regale a dizolvat sindicatele, înlocuindu-le prin bresle. La 20 noiembrie 1938 s-a constituit Bresla Muncitorilor Metalurgiști din centrele industriale Ferdinand și Nădrag”⁶⁰. În cadrul breslei metalurgiștii au desfășurat acțiuni revendicative pentru îmbunătățirea situației materiale. Cu toate că în conducerea breslei au intrat și unele elemente reformiste, de foarte multe ori masa muncitorilor îndrumată și călăuzită de comuniști, cu sprijinul social democraților și-au impus voința canalizînd activitatea acestei organizații în scopul de a duce lupta pe baza Frontului Unic Muncitoresc.

În luna decembrie s-au reluat din nou discuțiile în problema semnării contractului colectiv, însă direcțiunea uzinelor, pentru a tergiversa semnarea contractului colectiv a înaintat Inspectoratului Muncii Timișoara, un memoriu arătînd că „muncitorii sînt tratați omeneste, salariile sînt bune și agitațiile care există în uzine nu sînt justificate cu nimic. Inspectorul muncii trebuie să ia măsuri energice pentru înlăturarea atmosferei vicioase și periculoase ce domnește în rîndul muncitorilor”⁶¹. Abia în ianuarie 1939 s-au întîlnit din nou la masa tratativelor reprezentanții muncitorilor de la cele 3 uzine cu conducătorii direcțiunii T.N.C. care „au refuzat orice majorare de salariu, motivînd că prețul fierului este maximat”⁶². Eșuarea tratativelor a demonstrat din nou cu multă pregnanță oamenilor muncii din această zonă industrială că numai prin luptă și

⁵⁷ Arhivele Statului Caransebeș, fond uzina Ferdinand, dosar nr. 1/1938, f. 5.

⁵⁸ I. Iacoș, Acțiuni pentru înfăptuirea unității sindicale în cadrul C.G.M. în *Anale de Istorie* nr. 5/1965, p. 100.

⁵⁹ Metalurgistul din 3 iulie 1938, vezi *Lumea Nouă* din 3 iulie 1938.

⁶⁰ Arhivele Statului Lugoj, registru de procese verbale a sindicatului metalurgist din Ohaba Bistra — Ferdinand, fila 19.

⁶¹ Arhivele Statului Caransebeș, fond uzina Ferdinand, dosar nr. 2, memoriul direcțiunii Ferdinand, către Inspectoratul Muncii Timișoara, fila 8.

⁶² Arhivele Statului Lugoj, registru de procese verbale ale breslei metalurgiștilor fila 45.

printr-o strînsă solidaritate pot obliga pe capitaliști să accepte doleanțele lor legitime. La 2 martie 1939 s-a declanșat o puternică grevă la uzina Ferdinand. Comitetul de grevă a trimis în noaptea de 2 spre 3 martie o delegație de muncitori, pe cărări ocolite înșelînd vigilența organelor de represiune, luînd contact cu metalurgiștii din Nădrag. S-a format și aici un comitet de grevă, care în ziua de 3 martie la orele 10 dimineața au declarat grevă. Comitetul de grevă a înaintat direcțiunii uzinei Nădrag un memoriu identic cu cel al metalurgiștilor de la Ferdinand (respectarea duratei zilei de muncă de 8 ore, retribuirea orelor suplimentare, semnarea contractului colectiv, recunoașterea bărbaților de încredere ca reprezentanți ai muncitorilor, mărirea salariilor cu 20%, acestea se vor revizui din 6 în 6 luni, în raport cu scumpetea)⁶³.

Împotriva muncitorilor s-a dezlănțuit o cruntă teroare, Legiunea de Jandarmi a județului Severin, a trimis un puternic detașament de jandarmi, patrule circulau ziua și noaptea pe străzi, s-au făcut „percheziții, s-au operat arestări”⁶⁴. Deoarece s-au semnalat mari nemulțumiri și în rîndul muncitorilor de la Reșița, Bocșa, precum și ale minerilor de la Anina, Ocna de Fier, direcțiunea uzinelor T.N.C. a fost constrînsă să cedeze în fața voinței dirze și a solidarității muncitorilor. Lucrul a fost reluat în Valea Nădragului în ziua de 5 martie la orele 14, după ce direcțiunea a consimțit „că admite memoriul înaintat de muncitorii metalurgiști și este de acord să se încheie contractul colectiv”⁶⁵.

Greva din martie 1939 organizată și condusă de Partidul Comunist a contribuit într-o măsură însemnată la creșterea spiritului luptei revoluționare a muncitorilor, a conștiinței și a combativității lor, la creșterea prestigiului Partidului Comunist în rîndul maselor, demonstrîndu-le că numai printr-o strînsă solidaritate și luptă au posibilitatea de a-și îmbunătăți situația lor economică și politică.

După instaurarea dictaturii antonesciene, în septembrie 1940, bogățiile țării au fost supuse unui jaf sistematic, deoarece Germania printr-o serie de acorduri și convenții cu caracter economic, a reușit să subordoneze economia țării noastre cerințelor „noii ordine Europene”, limitînd dezvoltarea industriei României. Economia țării noastre a fost după cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu „ruinată, resursele țării au fost secătuite ceea ce a făcut că la sfîrșitul războiului producția industrială să reprezinte cca. 50% din cea dinainte de război”⁶⁶.

Regimul inițiat de dictatura fascistă a răpit oamenilor muncii cele mai elementare drepturi, au fost desființate breslele, asociația pentru ocrotirea ucenicilor industriali, a fost dat decretul pentru reprimarea întrunirilor, sau oricăror manifestații, s-a înăsprit cenzura, s-au instituit lagăre de muncă, s-au militarizat întreprinderile. La adăpostul legislației fasciste, capitaliștii au înrăutățit și mai mult condițiile de muncă, săptă-

⁶³ Arhivele Statului Caransebeș, fond uzina Ferdinand, dosar nr. 2, proces verbal din 2 martie 1939, memoriul înaintat direcțiunii uzinei Ferdinand, fila 47.

⁶⁴ Arhivele Tribunalului Municipal Lugoj, dosar nr. 139, fila 5.

⁶⁵ Arhivele Statului Lugoj, registru de procese verbale a Breslei metalurgiștilor de la Ohaba Bistra — Ferdinand, fila 47.

⁶⁶ Nicolae Ceaușescu, Op. cit. vol. I. p. 375.

mîna de lucru s-a mărit la 60 de ore"⁶⁷, s-a răpit muncitorilor repaosul duminical, sărbătorile legale⁶⁸, s-au suspendat concediile de odihnă, iar normele de protecția muncii au fost ignorate complet de conducătorii întreprinderilor.

În condițiile, în care inflația se accentua din ce în ce mai puternic, scumpirea excesivă a mărfurilor de larg consum, imposibilitatea populației de a face față speculei, care a cuprins toate sectoarele economice, în urma restrîngerii volumului de produse destinate consumului intern, punea marea masă a muncitorilor în situația de a nu-și mai putea asigura cele necesare existenței.

Ziarul timișorean „Vestul“ din 11 octombrie 1941 sublinia „astăzi nu te mai poți apropia de nimic, nu mai poți să-ți faci o haină, să-ți cumperi o pereche de ghete, o pălărie, trebuie să renunți la toate și să te mulțumești a trăi mai mult decît modest; a te hrăni cu ce se nimerește“.

Măsurile cu caracter economic și militar luate de autorități, participarea armatei române la un război nedorit de popor, au contribuit la adîncirea contradicțiilor interne, la creșterea stării de spirit antirăzboinic și antifascistă a maselor. Înfruntînd teroarea autorităților, clasa muncitoare a dus o luptă curajoasă împotriva dictaturii militaro fasciste, împotriva războiului și a hitleriștilor, luptă care a îmbrăcat cele mai variate forme economice și politice. În orașele și centrele industriale ca: Timișoara, Arad, Lugoj, Reșița, Nădrag...existau celule ale partidului, conduse și îndrumate de Comitetul Regional Banat al Partidului Comunist Român⁶⁹. La uzinele metalurgice Ferdinand și Nădrag, în aprilie 1941 muncitorimea sub conducerea celulei de partid a reușit să forțeze direcțiunea uzinelor să acorde o majorare de salariu de 25—30%⁷⁰ și semnarea unui nou contract colectiv.

În Valea Nădragului exista o puternică organizație comunistă care a influențat și a ținut trează conștiința de clasă a proletariatului care s-a ridicat cu hotărîre împotriva guvernării antonesciene și a războiului antisovietic, organizînd numeroase acte de sabotaj. În această perioadă, Comitetul Regional Banat al P.C.R. a difuzat numeroase manifeste și publicații în limba română, maghiară, germană și sîrbă, făcînd cunoscut maselor principalele documente ale C.C. ale P.C.R., cerînd acestora să saboteze prin orice mijloace mașina de război hitleristă. La uzinele metalurgice din Nădrag muncitorii au sabotat sistematic producția de război prin blocarea arborelui motor ce acționa asupra întregului sistem de angrenare a mașinilor. De asemenea în ziua de 15 martie 1942 a fost incendiat depoul de locomotive⁷¹.

⁶⁷ Argus din 1 octombrie 1942.

⁶⁸ Monitorul Oficial partea I-a nr. 54 din 4 martie 1940, p. 1048 și nr. 233 partea I-a din 2 octombrie 1941, decret lege asupra regimului muncii în timp de război, art. II.

⁶⁹ D. Popescu, P.C.R. Organizatorul rezistenței antifasciste din Banat, în „Orient“ nr. 4/1971, p. 27.

⁷⁰ D. Popescu. Contribuții la cunoașterea stării de spirit a maselor populare din județul Caraș-Severin în anii dictaturii militare fasciste, p. 3.

⁷¹ I. Daniș, D. Popescu, Acțiuni ale comuniștilor din Banat, în Drapelul Roșu din 19 august 1969.

Autoritățile neputincioase în fața acestei lupte organizate trec la măsuri de intimidare, după cum se desprinde din ordonanța publicată de prefectura județului care specifică că „toți acei ce vor fi dovediți că au săvârșit acte de sabotaj vor fi condamnați la moarte și executați imediat”⁷².

Într-un raport al Serviciului de Informații se arată „În uzină s-au difuzat un număr mare de insigne cu secera și ciocanul, iar muncitorii și funcționarii ascultă posturi de radio clandestine, informînd pe ceilalți salariați despre situația frontului, comentînd că fascismul va fi înfrînt”⁷³.

La uzinele metalurgice din Nădrag care erau militarizate, coloneii Păunescu și Bendescu au ordonat prezentarea zilnică a unor muncitori la sediul comandamentului militar al uzinei, pentru a fi interogați în problema difuzării unor manifeste în rîndurile muncitorilor, precum și a sabotajelor.

Organele de siguranță semnalau că „necunoscuți au răspîndit manifeste la Lugoj, Caransebeș, Ferdinand, Nădrag, cu lozincile „Jos Hitler !” „Jos Germania !”, iar în noaptea de 11—12 august 1943 s-au răspîndit în județ manifeste cu inițialele și emblema partidului comunist”⁷⁴.

Creșterea stării de spirit antihitleristă a alarmat în asemenea măsură autoritățile, încît Marele Stat Major prin ordinul nr. 906861⁷⁵ cerea comandanților militari din întreprinderi de a lua cele mai drastice măsuri⁷⁵. Comandantul militar al uzinei raporta Inspectoratului Militar județean Timișoara că : „s-au îndepărtat elementele periculoase, unii au fost trimiși pe front, alții în lagăre, iar un număr de muncitori au fost deferiți Tribunalului Militar Diviziei a I-a Timișoara”⁷⁶. Prin măsuri repressive, prin arestarea, condamnarea și internarea în lagăre a sute de luptători antifasciști, autoritățile locale ale dictaturii fasciste au urmărit să intimideze și să înfricoșeze masele muncitoare bănățene și să reducă la tăcere pe cei ce se împotriveau regimului antonescian. În locul celor arestați se ridicau însă noi luptători, care în ciuda legilor draconice existente, au găsit noi forme de activitate pentru menținerea și întărirea legăturilor cu masele.

În a doua jumătate a anului 1943, condițiile pentru atragerea în lupta comună a tuturor forțelor patriotice împotriva fascismului au devenit mai prielnice, deoarece după cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu „Partidul Comunist, exponent al intereselor naționale ale întregului popor a organizat rezistența antifascistă și lupta maselor populare pentru răsturnarea regimului antonescian, ieșirea din războiul purtat alături de Germania și alăturarea la forțele antihitleriste”⁷⁷. În ianuarie s-a răspîndit în

⁷² Arhivele Statului Caransebeș, fond T.N.C. dosar nr. 11637, fila 8.

⁷³ Arhivele Statului Caransebeș, fond T.N.C. raport strict confidențial Chestura Poliției, Serviciul de Siguranță, dosar nr. 11637, fila 8, 9.

⁷⁴ Arhivele Statului Lugoj, fond Prefectura județului Severin, dosar nr. 3432, fila 4.

⁷⁵ Arhivele Statului Caransebeș, Ordinul Marelui Stat Major, Serviciul I, Biroul VI, document nr. 8450, ianuarie 1944.

⁷⁶ Arhivele Statului Caransebeș, fond T.N.C. dosar nr. 1747/1943 fila 9 și dosar nr. 4294, fila 5.

întreg Banatul ziarul „România Liberă“, iar cu ocazia zilei de 1 Mai 1944, comuniștii și uteciștii au difuzat la uzinele de fier din Nădrag, manifestul „Către clasa muncitoare, către poporul român“, lansat de Frontul Unic Muncitoresc“, care chema clasa muncitoare, întregul popor la luptă pentru salvarea țării“⁷⁸.

Cu toate măsurile represive, mișcarea antifascistă, condusă de P.C.R., a reușit să polarizeze în jurul său toate forțele patriotice antifasciste, realizînd „o largă coaliție a tuturor grupărilor și cercurilor politice, care dintr-un motiv sau altul se pronunțau pentru ieșirea României din războiul hitlerist“⁷⁹. Acțiunea conjugată a tuturor forțelor patriotice, împlinite cu condițiile internaționale propice, a creat climatul favorabil în întreaga țară pentru declanșarea insurecției naționale antifasciste organizată și condusă de Partidul Comunist Român.

*
* *

Acțiunile desfășurate în perioada 1917—1944 de muncitorii metalurgiști de pe Valea Nădragului au îmbogățit experiența de luptă a clasei muncitoare.

În toată această perioadă muncitorii metalurgiști prin acțiunile de protest, prin memoriile înaintate, prin grevele declanșate, precum și prin metodele folosite în acțiunile întreprinse, au dat dovadă de o înaltă tărie morală, curaj și eroism. Lupta muncitorilor metalurgiști din Valea Nădragului a avut un puternic răsunet în rindurile muncitorimii bănățene și din întreaga țară, înscriind o pagină glorioasă în istoria mișcării muncitorești din patria noastră.

MOMENTS SIGNIFICATIFS DE LA LUTTE DES METALLURGISTES De L'USINE „CIOCANUL“ DE NADRAG ENTRE LES ANNEES 1917—1944.

L'auteur de cette étude évoque les principaux moments de la lutte des ouvriers métallurgistes pour une vie meilleure.

La partie introductive présente la situation des ouvriers métallurgistes de cette région industrielle et souligne les conditions extrêmement difficiles dans lesquelles ils déploient leur activité.

Le contenu de l'article présente la situation économique et sociale de ce coin du pays et met en évidence les aspects de la lutte des métallurgistes durant la période des années 1917—1918, 1919—1921, 1923—1929, 1937—1939, 1940—1944.

⁷⁷ Nicolae Ceaușescu, Raport la cel de al X-lea Congres al P.C.R., Buc. 1969, Ed. Politică, p. 7.

⁷⁸ D. Popescu, Tradițiile revoluționare de luptă ale muncitorimii bănățene, în Drapelul Roșu din 1 Mai 1969.

⁷⁹ Ibidem.

Le long de l'article on fait ressortir avec prégnance la lutte pleine de sacrifices des travailleurs de cette zone industrielle, roumains, hongrois, allemands et d'autres nationalités qui par les conditions défavorables où ils vivaient et ils travaillaient ont fait preuve d'une énergie peu commune, en tenant tête avec héroïsme aux capitalistes et aux organes de repression.

Durant tout ce temps les ouvriers métallurgistes ont été conseillés et dirigés par le Parti Communiste, leur conscience et leur combativité a beaucoup évolué, la masse des ouvriers a compris qu'elle ne pouvait pas améliorer sa condition économique et politique que par une solidarité serrée et une lutte unie.

La lutte des ouvriers métallurgistes de la Vallée de Nădrag a eu un grand retentissement aux rangs de la classe ouvrière du Banat tout comme à ceux du pays entier, en inscrivant une page glorieuse dans l'histoire du mouvement ouvrier de notre pays.

ECOUL INTERNAȚIONAL AL VICTORIEI INSURECȚIEI NAȚIONALE ANTIFASCISTE DIN AUGUST 1944

de

Dr. TRAIAN BUNESCU

Piatră de hotar în istoria contemporană a României, victoria insurecției naționale antifasciste din august 1944 a intrat în conștiința poporului român ca unul dintre cele mai însemnate evenimente, cu profunde și durabile semnificații pentru viitorul său.

Avind rădăcini în puternicele bătălii de clasă din deceniul al patrulea al veacului nostru, intensificate în perioada dictaturii militaro-fasciste victoria insurecției din august 1944 a salvat țara de la iminența dezastrelui național în fața căreia o aduseseră forțele reacționare ale României burghezo-moșierești. Datorită ei, dictatura militaro-fascistă — cea mai neagră pagină din istoria regimului burghezo-moșieresc — a fost înlăturată.

În condițiile redobândirii independenței și suveranității țării, poporul nostru și-a luat soarta în propriile sale mâini. „Răsturnarea dictaturii militaro-fasciste — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — a marcat o cotitură istorică în dezvoltarea României, lupta antifascistă, democratică, transformându-se rapid într-o mișcare socială de o amploare cum nu a mai cunoscut istoria țării și care a deschis calea celor mai profunde schimbări revoluționare, înfăptuirii idealurilor de libertate și dreptate socială și națională ale poporului român“¹

Proiectată și condusă de partidul comunistilor, insurecția din august '44 a descătușat, întocmai unui uragan, inițiativa creatoare a poporului, ea însăși fiind opera acestuia. De atunci s-a scurs mai bine de un pătrar de veac. Cu toate acestea, actul insurecțional se află lângă noi cu întregul său suport politic și moral, trăind prin toate transformările atât de înnoitoare în producția materială și spirituală a poporului nostru. El a marcat începutul unui urcuș în spre societatea cea mai umană din câte a cunoscut omenirea, societate în care omul se realizează pe sine și, prin aceasta, sensul dezvoltării sale istorice. Pentru că, „De-a lungul celor 27 de ani care au trecut de la eliberarea țării, poporul român, condus de partidul comunist, a desfășurat o uriașă activitate creatoare, la capătul căreia patria noastră, România, se înfățișează ca un stat socialist înfloritor, cu o industrie dezvoltată și o agricultură în plin proces de modernizare, cu o

¹ Nicolae Ceaușescu „Semicentenarul glorios al P.C.R.“, Editura politică, București, 1971, p. 14.

orînduire socială avansată, care asigură condiții de viață tot mai bune tuturor oamenilor muncii de la orașe și sate“.¹

* *

*

Victoria insurecției naționale antifasciste și întoarcerea armelor împotriva trupelor hitleriste și horthiste „au avut urmări adînci nu numai pe plan intern, ci și pe plan extern, sub raport militar, strategic, economic, politic și moral“². Marea însemnătate a actului insurecțional constă în faptul că a contribuit nemijlocit la prăbușirea sistemului de ocupație hitlerist în Balcani, grăbind înfrîngerea totală a trupelor fasciste. Cu privire la semnificația acestui eveniment, în acele zile, „Pravda“ scria : „Faptul că România a ieșit din axa fascistă nu are importanță numai pentru poporul român. Presa din străinătate constată în mod just că s-a prăbușit întreaga apărare germană din Balcani. România a fost cea mai de nădejde bază, poziția cheie a imperialismului german în Balcani. Cu greu s-ar putea subaprecia lovitura dată întregului sistem de stăpînire germană în Balcani. Prăbușirea agenturii hitleriste din România ridică în modul cel mai ascutit în fața celorlalți sateliți ai Germaniei, problema dacă este cazul să participe în continuare la războiul hitlerist tilhăresc“.³ În această ordine de idei, ziarul englez „Sunday Times“ consemna următoarele în coloanele sale : „Prăbușirea Germaniei în Balcani este astăzi un fapt sigur și aceasta se datorește acțiunii României... Ruptura României cu Axa și trecerea ei de partea aliaților tradiționali va însemna poate pentru Germania o lovitură de moarte, nu numai pentru că astfel ea pierde ultimele rezerve mai însemnate de petrol, dar și pentru că astfel înaintării rușilor li se deschid trei căi ; una împotriva Bulgariei, al cărei curs va suferi probabil o modificare în momentul în care primul soldat rus va apărea la frontiera sa ; împotriva Jugoslaviei și Adriaticii, unde este sigur că populația se va ridica pretutindeni împotriva resturilor armatei germane ; și împotriva pusteii maghiare, Budapestei și Vienei, lucru prin care s-ar ajunge la prăbușirea regimului maghiar parazit și la o revoltă în Cehoslovacia“.⁴

Faptul că România a ieșit din războiul antisovietic și a întors armele împotriva Germaniei hitleriste, a constituit un exemplu încurajator pentru celelalte popoare dominate de cel de al treilea Reich. „Acțiunea română — scria ziarul argentinian „La Nacion“ — deschide o breșă în sud-estul fortăreței hitleriste, prin care nu vor întîrzia să se precipite celelalte țări balcanice ... Această onoare și acest risc i-a revenit României“.⁵ Organul de presă al Partidului Comunist Francez „l'Humanité“ sublinia pe bună dreptate faptul că „Poporul român dă exemplu“.⁶

¹ Ibidem, p. 17—18.

² Ion Popescu — Puțuri, „Însemnătatea istorică a insurecției din România“, august '44, Colecția „Biblioteca de istorie“, București, 1971, p. 206.

³ „Pravda“ din 22 august 1944.

⁴ „Sunday Times“ din 27 august 1944.

⁵ „La Nacion“ din 26 august 1944.

⁶ „l'Humanité“ din 4 septembrie 1944.

În timp ce forțele progresiste din întreaga lume își manifestau atât bucuria cât și simpatia pentru curajul exemplar al României, căpeteniile hitleriste turbau de furie împotriva poporului român. Luate prin surprindere totală, acestea s-au pomenit în fața unei realități care depășea cu mult pe cea a Italiei din 1943.

Pe baza promisiunii categorice făcută la 5 august 1944 de mareșalul Ion Antonescu, Hitler avea certitudinea că România va continua războiul alături de Germania.¹ În timp ce se pregătea operațiunea „Margarethe“, „Statul major al Wehrmachtului a stabilit dinainte un plan pentru cazul când și în România s-ar produce o defecțiune. Când Hitler a aflat de acest lucru, el a interzis categoric continuarea acestor pregătiri, deoarece s-a lăsat convins de mareșalul Antonescu că nu există pericolul unei defecțiuni.“²

La întâlnirea dintre Hitler și Ribbentrop cu Ion Antonescu, care a avut loc la 5 august 1944, „potențaii germani au reușit să-l convingă pe mareșalul român Antonescu să continue lupta contra rușilor alături de germani. Insuși Hitler i-a promis lui Antonescu că vor fi trimise pe frontul român alte divizii germane, în locul diviziilor luate din România, și trimise pe frontul Lembergului. În afară de asta, Hitler i-a spus mareșalului că pe frontul de răsărit situația s-a consolidat, iar pe cel din apus sînt de-ajuns rezervele germane ca să nimicească amenințările anglo-americeane“.³ Realitatea survenită între timp a făcut imposibilă respectarea promisiunilor reciproce făcute de conducătorii celor două state. Cu toate acestea, încă în preajma începerii insurecției naționale, ambasadorul Germaniei în România, Killinger, raporta lui Hitler că liniștea și calmul domnesc „pe teritoriul român, unde nu freamătă o frunză, iar Antonescu menține puterea în miinile sale.“⁴

În urma rapoartelor primite de la generalii Friessner și Gerstenberg cu privire la întorsătura situației din România, Hitler a ordonat ultimului să aresteze guvernul român (este vorba de guvernul Sănătescu) și să formeze „un guvern din generali filogermani.“⁵ În ziua de 24 august, generalul Gerstenberg, de comun acord cu ambasadorul Germaniei la București, baronul von Killinger a raportat că în România „este vorba de o lovitură de stat bine pregătită, în înțelegere cu armata și cu întreaga opoziție. Poporul și trupele fiind informate prin radio își exprimă acordul.“⁶

¹ Csatári Dániel, „Forgószélben“, (În vîltoarea timpului), „Magyar-Román viszony 1940—1945“, (Relații maghiaro-române 1940—1945), Akademiai Kiadó, Budapest, 1969, p. 390.

² „Kriegstagebuch des oberkommandos der Wehrmacht 1940—1945“, (Jurnalul de război al Comandamentului suprem al armatei germane), vol. IV, partea I, p. 15.

³ „Aksam“ din 30 august 1944.

⁴ „Lupta de clasă“, 1959, nr. 8, p. 23.

⁵ Csatári Dániel, *Op. cit.*, p. 400.

⁶ „Kriegstagebuch des oberkommandos der Wehrmacht 1940—1945“, (Jurnalul de război al Comandamentului suprem al armatei germane), vol. IV, partea I, p. 808.

În acele zile de aprigă încleștare cu inamicul, *forțele patriotice și unitățile* armatei române au făcut dovada unei neasemuite responsabilități față de destinele poporului român. Dînd viață chemărilor P.C.R., inamicul a primit o lovitură zguduitoare.

Una din trăsăturile caracteristice majore ale insurecției naționale a constituit-o conspirativitatea pregătirii ei.

În această privință este cit se poate de edificatoare surprinderea și spaima ce s-au abătut asupra căpeteniilor hitleriste din România. Comentatorii presei străine, comparînd de pildă, evenimentele din România cu cele din Italia anului 1943, arătau : „Reînceperea ofensivei sovietice pe frontul românesc acum patru zile corespunde invadării teritoriului italian care a precedat în mod direct anunțul privitor la armistițiul italian. Însă, într-o privință, românii au reușit cu mult mai bine decît italienii. Ei au luat în mod evident, complet prin surprindere pe germani — atît înaltul comandament cit și Wilhelmstrasse“¹. În același timp, se sublinia faptul că „Germanii au rămas uluiți de desfășurarea evenimentelor și cîteva ore după proclamația română serviciul de informații radio hitlerist n-a comunicat nimic în legătură cu aceasta“². Aceasta, în timp ce în următoarele ore după declanșarea insurecției naționale, în București au avut loc „scene dramatice. Misiunea militară germană nu luase nici un fel de măsuri de prevedere pentru cazul unei lovituri de stat. Generalul Hansen, șeful misiunii germane, și generalul de aviație Gerstenberg au alergat în grabă la legația germană pentru a se consulta cu von Killinger. Însă Killinger, care fusese surprins de vestea loviturii de stat (citește — insurecția armată) la reședința sa de vară în afara Bucureștiului și se întorsese în pripă la legație, nu știa nici el ce să facă“³.

După confirmarea știrii cu privire la răsturnarea guvernului antonescian și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, în clădirea ambasadei germane din București a fost convocată imediat o conferință pentru examinarea situației create. „Generalul Gerstenberg, cu stare de spirit belicoasă, a propus să se înăbușe insurecția și să se ocupe capitala în timp ce alți participanți la conferință s-au pronunțat în favoarea faptului ca să se accepte propunerea privitoare la retragerea nestîinjenită a trupelor germane ținînd seama de condițiile create“. În aceeași noapte, însă, s-a primit ordinul lui Hitler care cerea „înăbușirea insurecției cu

¹ „The Christian Science Monitor“, nr. 228 din 24 august 1944.

² „The Washington Post“, nr. 24906 din 24 august 1944, pag. 1. col. 7.

³ Hans Hartl, „Das schicksal des Deutschtums in Rumänien (1938—1945—1953)“, („Soarta germanilor din România 1938—1945—1953“), Editura Holzner, Würzburg, 1958, p. 81.

orice mijloace. În ordin se spunea : «Zdrobiți orice încercare de revoltă. Formați un nou guvern de orientare progermană»¹ În cele din urmă, orice încercare de schimbare a situației a eșuat, deoarece „Insurgenții au zdrobit pînă la urmă rezistența nemților blocați în ambasada germană și în clădirea vecină a Gestapoului, care, sub conducerea ambasadorului Killinger, s-au apărat cu disperare un timp, dar cînd s-au convins că situația lor e lipsită de speranță, au depus armele, iar Killinger și-a tras un glonte în cap, în biroul său, în fața portretului în mărime naturală a lui Hitler»²

În acele condiții dramatice pentru soarta hitleriștilor din București, căpeteniile de la Berlin au început să facă „încercări de a forma un guvern de marionete sub președenția lui Horia Sima, conducătorul organizației fasciste «Garda de fier»³. Dat fiind faptul că în perioada războiului antisovietic „Ion Antonescu l-a servit cu credință pe Hitler, acesta din urmă a ținut în lagăre pe adversarii săi. Acum, însă, cînd fascismul german și-a pierdut o slugă, el a recurs la serviciile celeilalte»⁴. Dușman de moarte al poporului român, „Horia Sima, care vedea în aceasta singura șansă de a crea un guvern care să încerce punerea în practică a ideilor sale, a accepta oferta făcută de Hitler»⁵ Deși la 24 august 1944, Berlinul a anunțat crearea în Germania a unui „guvern național” românesc condus de Horia Sima, în realitate, acest guvern marionetă a fost creat cu multe luni mai tîrziu — în decembrie 1944, și încă la începutul lunii mai 1945 a fost dizolvat»⁶. Însă, nici un asemenea „guvern” nu a putut salva de la înfrîngere dușmanii poporului român.

Hotărîrea, abnegația și eroismul de care dădeau dovadă formațiunile patriotice, unitățile militare române, la chemarea P.C.R., în acele zile clocotitoare, mobilizau, îmbărbătau luptătorii din alte țări, între care pe cei din Franța. Redînd această realitate, „Frontul Național” făcea următoarea precizare : „Această știre care sosește în plină insurecție a Parisului îi va umple de bucurie pe luptătorii noștri. Reichul primește la est o lovitură teribilă.”⁷ Surprinzînd sentimentele de solidaritate față de luptătorii români, cotidianul „Combat” scria : „Azi, în Parisul eliberat, cînd bucuria izbucnește și speranța renaște, gîndurile noastre se îndreaptă către prietenii noștri din București»⁸.

Eveniment crucial în istoria contemporană a României, insurecția națională antifascistă din august 1944 are o deosebită semnificație inter-

¹ M. G. Sazina, „Borba rumînskogo naroda zu ustanovlenie i ukreplenie narodno-demokraticeskogo stpoia (1944—1947)”, („Lupta poporului român pentru instaurarea și întărirea orînduirii democrației populare, 1944—1947)”, Editura Academiei de științe a U.R.S.S., Moscova, 1963, p. 166.

² Csatări Daniël, *Op cit.*, p. 401.

³ „Pravda”, nr. 206 din 27 august 1944.

⁴ M. G. Sazina, *Op. cit.*, p. 167.

⁵ Andreas Hilgruber, „Hitler, König Carol und marschall Antonescu. Die Deutsch-Rumänischen Beziehungen 1938—1944”, („Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938—1944”), Wiesbaden, 1954, p. 227.

⁶ M. G. Sazina, *Op. cit.*, p. 167.

⁷ „Front Național”, din 24 august 1944.

⁸ „Combat”, nr. 206 din 27 august 1944.

națională. Astfel, descifrând finalitatea mărețului act, ziarul „Pravda” arăta că „*Lovitura primită de întregul sistem al dominației germane în Ealcani poate fi cu greu subestimată*”.¹ (subl. ns.) La conferința de pace de la Paris, reprezentantul U.R.S.S. făcea următoarea precizare : „La 23 august, când nu erau încă evidente perspectivele desfășurării viitoare a evenimentelor militare și când soarta Germaniei era departe de a fi clară, politică externă a României a luat o întorsătură hotărâtoare.”² Această întorsătură a avut loc „în clipa când nu se precizase clar înfrângerea Germaniei”,³ respectiv „în zilele când nu era evident de partea cui va înclina balanța victoriei”,⁴ atunci când „nu era precizată cu claritate înfrângerea inamicului”.⁵

Redînd starea de spirit din rîndurile opiniei publice internaționale, presa vremii, cu excepția celei fasciste, se ocupa într-o formă amplă de importanța strategică (militară și politică) a actului insurecțional din România. Astfel, ziarul britanic „Daily Herald” scria cu luciditate că „efectul strategic al acestui act extraordinar (adică al insurecției naționale antifasciste — n.n.) va fi prăbușirea sistemului german de apărare, din punct de vedere militar, iar din punct de vedere politic înseamnă îndepărtarea influenței germane din sud-estul european”.⁶ La rîndul său „Le Figaro” arăta în mod just : „Este prematur să evaluăm toate consecințele pe care le poate avea răsturnarea de situație produsă de România. În orice caz, este un eveniment de mare importanță care a dat una din cele mai sensibile loviri celui de al III-lea Reich. (Subl. ns.) În primul rînd pentru că îl lipsește definitiv de petrolul pe care l-ar mai fi putut extrage. În al doilea rînd, pentru că ar fi imposibil ca celelalte state satelite, Ungaria și Bulgaria, să nu fie și ele antrenate în catastrofa care a și început să existe pentru cel de al III-lea Reich și în consecință să nu caute să se retragă cît mai curînd posibil”.⁷

Reținînd rolul hotărîtor al factorilor interni în schimbarea situației politice, a regimului politic din țările vecine, lovitura primită de ocupantul hitlerist din partea luptătorilor români a fost atît de grea, încît ea a influențat în mod cert lupta popoarelor respective, „deoarece prin această lovitură se prăbușește întregul sistem de dominație german din sud-estul Europei”. Pe bună dreptate, corespondentul american Edmond Stevens arăta că „Săritura acrobatică și dramatică a României din partea cealaltă a liniilor de luptă arată că în adîncul Europei deținute de hitleriști, dezagregarea politică a ținut pe deplin pasul cu evenimentele militare” și că „Eliberarea Europei captive, începută atît de recent, ia avînt în progresie geometrică. Războiul în Europa se apropie rapid de punctul său culminant”.⁸

¹ „Pravda”, nr. 206 din 27 august 1944.

² „Scinteia”, nr. 601 din 16 august 1946.

³ „Le Figaro”, nr. 270 din 9 iulie 1945.

⁴ „Jurnalul de dimineață” din 12 iulie 1945.

⁵ Ibidem, din 9 iulie 1945.

⁶ „Daily Herald”, din 25 august 1944.

⁷ „Le Figaro”, nr. 3 din 25 august 1944.

⁸ „The Cristian Monitor”, nr. 222 din 24 august 1944.

În ton cu presa general-democratică, ziarul englez „Sunday Times” arăta : „Prin trecerea României alături de Aliați se dă cea mai mare lovitură militară și economică Germaniei în Balcani. Ultima sursă de petrol de unde se alimenta Germania a fost smulsă din mâinile hitlerismului, grânele și rezervele economice ale României sînt acum de partea aliaților. Liniile de comunicații cu Bulgaria și Grecia au fost tăiate și cel mai eficace concurs s-a dat trupelor iugoslave de eliberare care vor putea de acum înainte să-și ia tot elanul lor ofensiv. Mai mult decît atît : gestul României a avut o mare rezonanță politică. Bulgaria a hotărît imediat, sub impresia hotărîrii române, ieșirea definitivă din război și a procedat la dezarmarea germanilor aflați pe teritoriul ei”.¹

Analizînd situația din Balcani, prin prisma importanței insurecției naționale antifasciste, influentul ziar „The New-York Times” conchidea : „Ieșirea României din Război a creat pericolul izolării celor 15 divizii aflate în Grecia și Sudul Jugoslaviei. Această ieșire a transformat valea Dunării de la Deltă pînă la punctul unde părăsește frontiera româno-jugoslavă, dintr-o zonă prietenă, într-o zonă ostilă și a dat Uniunii Sovietice posibilități de comunicații neîntrerupte pe 600 mile din Basarabia pînă la frontiera Ungară”.² Tot în legătură cu situația nou creată „Le Parisien Libéré” arăta : „De acum înainte întregul sistem balcanic este deschis armatelor ruse... De fapt, evacuarea întregii Peninsule Balcanice va deveni inevitabilă pentru germani. Sînt aproape acele timpuri cînd Reich-ul va fi redus să apere peste tot propriile sale frontiere”.³ Un alt ziar al vremii arăta că „Din punct de vedere politic, refuzul României de a continua lupta (alături de puterile Axei — n.n.) bate ultimul ceas al Germaniei. Acum, unul după altul și ceilalți sateliți ai Reichului vor părăsi tabăra celui învins”.⁴

Îndeplinindu-și cu sfințenie îndatoririle naționale și internaționale, la indemnul și sarcinile formulate de P.C.R., armata română s-a angajat cu toate forțele sale la eliberarea patriei de sub trupele hitleriste și horthiste, la înfrîngerea Germaniei naziste. Ajutate de întregul nostru popor și luptînd umăr la umăr cu glorioasele armate sovietice, trupele române au alungat, după lupte grele și înverșunate, trupele hitleriste și horthiste de pe teritoriul patriei noastre.

Într-o emisiune dedicată sărbătoririi zilei de 23 august, postul de radio Moscova făcea următoarea remarcă : „România a rupt atunci alianța cu Hitler și a reușit să dea o ripostă convenită trupelor germane, care au încercat s-o forțeze să continue războiul de partea Germaniei. Nicăieri pe pămîntul românesc nemții n-au reușit să repete evenimentele care au avut loc în Italia de nord în vara anului 1943. Ei n-au reușit să dezarmeze armata română și să ocupe principalele poziții strategice. Puternica ofensivă a Armatei Roșii nu le-a dat răgazul necesar... Trupele românești, ocupînd trecătorile din Carpați, luptau împotriva nemților, care se retrăgeau spre vest. România a început un nou război, dar de data aceasta un

¹ După ziarul „Viitorul”, din 28 august 1944.

² „The New York Times” din 25 august 1944.

³ „Le Parisien Libéré”, din 24 august 1944.

⁴ „Franc Tireur”, din 24 august 1944.

război just, pentru scopuri naționale, pentru eliberarea țării de sub jugul fascist german, pentru recăpătarea independenței, pentru Transilvania”.¹ Cu privire la desnodământul frontului româno-ungar, generalul colonel Hans Friessner, fostul comandant al Grupului de armate „Ucraina de sud” care acționa la aripa de sud a frontului germano-sovietic, avea să arate mai târziu : „... cauzele catastrofei pe teatrul de operațiuni româno-ungar sînt de domeniul politicului. Pentru mine nu există nici o îndoială că lucrurile nu ar fi luat o turnură atît de dezastruoasă, dacă România n-ar fi ieșit din alianță chiar în timpul bătăliei și nu ar fi trecut de partea dușmanului comun”.² Iar istoricul maghiar Csatory Daniel avea să consemneze faptul că „Evenimentele de la 23 august și cele care au urmat au exercitat o mare influență asupra vieții politice interne a Ungariei. Forțele progresiste din Ungaria, în frunte cu Partidul Comunist din Ungaria, au salutat cu mare bucurie evenimentele de la 23 august și au îndemnat poporul ungar să urmeze poporul român”.³ I. V. Stalin, în mesajul adresat lui W. Churchill la 27 mai 1945 arăta că : „România și Bulgaria au rupt alianța cu Germania hitleristă, au încheiat un armistițiu cu statele aliate și au intrat în război de partea Aliaților, împotriva Germaniei, folosind în acest scop forțele lor armate. Prin aceasta ele și-au adus aportul la cauza înfringerii hitlerismului și au contribuit la terminarea victorioasă a războiului în Europa”.⁴ Deci, nu întîmplător cotidianul „New York Times” consemna faptul că alăturarea țării noastre la Națiunile Unite „constituie unul din evenimentele hotărîtoare ale războiului... S-ar putea ca istoria să consemneze actul de la 23 august ca unul din cele mai hotărîtoare evenimente ale întregului război”.⁵ Merită a fi subliniată aici aprecierea făcută la 31 ianuarie 1946 de către postul de radio Paris : „Franța socotește că România a adus prin contribuția ei o scurtare a războiului cu cel puțin șase luni”.

Prin urmare, împotriva dușmanului extern și intern, „Poporul român s-a ridicat cu elanul care a însumat anii de răscoale țărănești și greve muncitorești”; lichidînd trecutul întunecat „românii au contribuit cu bravură și cu mari pierderi de oameni la înfrîngerea finală a Germaniei. Trupele naziste se retrăgeau, iar în acel moment teribil și dramatic România, adevărata Romînie, a primit ajutor și l-a primit de la românii înșiși, muncitori și țărani și românii patrioți din toate clasele, care luptaseră atîta timp împotriva nedreptei exploatarei și terori, s-au ridicat și s-au aruncat asupra fasciștilor”.⁶

¹ „Scînteia” nr. 608 din 24 august 1946.

² Hans Friessner, „Verratene schachten. Die tragödie der deutschen Wermacht in Rumänien und Ungarn”, („Bătălii trădate. Tragedia armatei germane în România și Ungaria”), Editura Holsten, Vlg. Hamburg 1956, p. 215.

³ Csatory Daniel, „Roman Magyar Kapcsolatok”, („Relațiile româno-maghiare”) Kossuth Könyvkiado, 1958, p. 184.

⁴ Din „Correspondența președintelui Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. cu președinții S.U.A. și cu primii miniștri ai Marii Britanii din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, 1941—1945”, vol. I, E.S.P.L.P., p. 453.

⁵ „New Yor Times”, din 25 august 1944.

⁶ Hewlett Iohanson, „Eastern Europe in the socialist world”, (Europa răsăriteană în lumea socialistă), Editat de Lawrence ot. Wishart, 1955, p. 185—186.

Constituie o mîndrie patriotică faptul că „cele întîmplate la 23 august, un adevărat 14 iulie românesc, dar un 14 iulie mai desăvîrșit care a distrus toate Bastiliile, au fost rezultatul dezvoltării propriilor forțe interne ale poporului român”.¹

În fine, datorită actului insurecțional din august 1944 și a politicii sale statornice de pace, țara noastră și-a ocupat un loc binemeritat în istoria contemporană universală. În contextul acesteia, nu poate fi dat uitării faptul că „România care a fost de două ori ocupată de Germania, de două ori lovită în fiili ei și pămîntul ei, . . . a dat tot ce a avut mai bun pentru cauza Aliaților. Fiili ei au căzut pentru a elibera patria de sub un jug suportat prea mult timp și cu neliniște. Ei au fost animați de un puternic suflu de libertate . . . Alungîndu-l pe german (citește hitlerist — n.n.) de pe pămîntul lor, ei și-au purificat pămîntul dat spre profanare inamicului de către trădători. România, prin țări și zelul patriotic al poporului său, a rămas credincioasă tradițiilor ei, în pofida actelor de violență și a crimelor săvîrșite de un pumn de scelerați. Ea a meritat să-și reia locul printre Națiunile Unite și să-și regăsească prietenii de altă dată, mai ales pentru eforturile și sacrificiile pe care le-a făcut”.²

Departate de a fi complete, totuși, relatările de mai sus au darul să evidențieze locul și rolul insurecției naționale antifasciste din august 1944 în lupta poporului român împotriva cotropitorilor străini și, totodată, ce a însemnat ea, în linii generale, pentru deznodămîntul războiului antihitlerist. Memorabilele zile insurecționale constituie pentru făuritorii României de azi izvoare de abnegație și dăruire în transpunerea în viață a politicii Partidului Comunist Român de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate.

DER INTERNATIONALE WIDERHALL DES SIEGES DES NATIONALEN ANTIFASCHISTISCHEN KAMPFES VOM AUGUST 1944

ZUSAMMENFASSUNG

Auf Grund reichhaltiger Fachliteratur erklärt der Autor den Sinn des bedeutenden historischen Ereignisses : der Sieg des nationalen antifaschistischen Kampfes vom August 1944, welcher einen starken politischen Widerhall in der ganzen Welt auslöste. Es werden Ort und Rolle des Kampfes des rumänischen Volkes gegen fremde Eroberer erläutert und die allgemeine Bedeutung für den Ausgang des antihitleristischen Krieges unterstrichen.

¹ Joseph Ducroux, „Roumanie, un des chantiers de la vie nouvelle“, („România, unul din șantierele vieții noi“), Editions Sociales, Paris, 1951, p. 43.

² Cochet și Paquier, „Chaiers France-Roumanie“, nr. 5 din sept.-oct. 1945, p. 46

CONTRIBUȚII LA ABORDAREA SOCIOLOGICĂ A REVOLUȚIILOR SOCIALE DIN ISTORIA POPORULUI ROMÂN

• •

DORU S. LUMINOSU

Revoluțiile sociale au constituit și constituie domenii fertile pentru cercetarea științelor sociale, fie istorice, fie societale¹. Istoriografia românească premarxistă a tratat cu interes diferite aspecte ale revoluțiilor politice și sociale printr-o abordare interpretativă activă, deloc neutră din punctul de vedere al apartenenței de clasă al autorului. În prezentarea conținutului științific al revoluțiilor burgheze și burghezo-democratice, a revoluției socialiste, istoricii marxiști din țara noastră au depus eforturi mari atât pentru stabilirea riguroasă a parametrilor realității sociale care a generat aceste revoluții, cât și prin prezentarea interpretativă adecvată. Rodul acestei prodigioase activități se află concretizat în tratatul de istorie a României², precum și în alte numeroase lucrări analitice sau de sinteză.

La baza acestor materiale stă concepția materialistă a istoriei, elaborată de clasicii marxism-leninismului, ca metodologie de bază, fără de care istoria nu poate fi considerată știință. Numai materialismul istoric, pornind de la activitatea productivă a oamenilor a fost în măsură să descopere legile cele mai generale ale procesului istoric³. Studiul particularităților legilor generale, ca și acela al noilor însușiri, relații, procese, tendințe apărute în condiții social-istorice noi sînt impuse de nevoile interne ale dezvoltării materialismului istoric, ca teorie sociologică și concepție materialistă a istoriei, nevoi care astăzi se împletesc cu cerințele nemijlocite ale practicii revoluționare transformatoare. Materialismul istoric, ca sociologie, trebuie să fie dezvoltat ca o știință teoretică și, în același timp, aplicativă, ca un instrument de cunoaștere a realității sociale, de explorare nemijlocită cu mijloacele moderne ale sociologiei, a realității

¹ Herseni, Traian, Despre clasificarea științelor sociale. În : Sociologia militans, I, Obiectul sociologiei. București, Ed. științifică, MCMLXVIII, p. 39.

² În special : Istoria României, vol. III, alcătuit de un comitet de redacție în frunte cu acad. A. Oțetea, redactor responsabil, București, E.A.R.P.R., 1964, 1260 p. și Istoria României, vol. IV, alcătuit de un comitet de redacție în frunte cu acad. P. Constantinescu-Iași, redactor responsabil, București, E.A.R.P.R., 1964, 862 p.

³ Marx, K. și F. Engels, Opere alese, vol. II, București, Ed. politică, 1967, p. 362.

sociale în continuă prefacere, în interinfluențarea și dinamica lor concretă, de previziune și de fundamentare a acțiunii social-istorice ⁴.

Părerile fiind împărțite, vom releva unele dintre atitudinile preopinienților referitoare la modalitatea de cunoaștere științifică, sociologică sau istorică, a realității sociale și în special a revoluției sociale, atitudini care ni se par mai semnificative. A. D. Xenopol afirma că istoria este știința evoluției în timp, indiferent dacă este vorba de fenomene generale sau individuale în spațiu, împărțindu-le toate în fenomene de repetiție și fenomene de succesiune. Fenomenele de repetiție pot dobîndi o formulare precisă în legi, pe cînd cele de succesiune nu. Istoria se ocupă de fenomenele de succesiune în timp, sociologiei atribuindu-se spre cercetare faptele de repetiție. Pornind de la deosebirea dintre fenomene de repetiție și fenomene de succesiune, Xenopol distinge două forme de cauzalitate, cauzalitatea de repetiție și cea de succesiune. În cadrul primeia, efectul coexistă cu cauza. În cazul secundeia, fenomenele se explică unele pe altele, cauza fiind premergătoare efectului. Causalitatea de repetiție duce la legi, cauzalitatea de succesiune duce la formularea unor regularități denumite serii. Legea apare ca o condensare a tuturor fenomenelor într-un fenomen tip, independent de timp, pe cînd seria nu există decît prin timp. Se admit legi de repetiție pentru științe și serii cauzale pentru istorie, seria fiind o înlănțuire de fapte succesive și legate între ele printr-o legătură de cauzalitate. Seriile istorice sînt formulate de sociologia dinamică pe cînd legile fixe sînt atribuite sociologiei statice ⁵. În contextul acestei vederi, revoluția socială ar putea fi obiectul de cercetare al istoriei, din punctul de vedere al succesiunii în timp, și al sociologiei dinamice după tipul de cauzalitate, respectiv de cauzalitatea de succesiune.

N. Iorga deși afirmă că faptele se repetă, pentru că numai numele se schimbă, accidentele care nu sînt aceleași, dar în fond este același eveniment sau situație reprodusă niciodată întocmai, ci ca o noutate nesfîrșită, recunoaște că istoria, spre deosebire de sociologie, se ocupă de ceea ce este particular. Sociologia se ocupă de ceea ce este general în viața socială. Astfel, consideră că un studiu general asupra revoluției este sociologie, pe cînd istoria vrea să cunoască cum a fost revoluția franceză din 1789 sau cea engleză din 1642 ⁶.

Făcînd abstracție de categorica sa părere asupra obiectului sociologiei sau al istoriei, constatînd totuși că prezentul nu este decît o fază de dezvoltare a unui trecut, D. Guști considera acest trecut drept un cadru condiționant al prezentului, fără cunoașterea căruia prezentul rămînea neînțeles. Cercetarea istorică forma un fel de preambul obligatoriu oricărei

⁴ Trăsnea, O., Obiectul sociologiei : sociologia-materialismul istoric. În : Sociologia militans. I, Obiectul sociologiei, București, Ed. științifică MCMLXVIII, p. 177 ; Caraioan, P., Sociologia, știința sistemelor sociale, Ibidem, p. 70 ; Drăgan, I., Unitate și diversitate în sociologie, Ibidem, p. 101.

⁵ Xenopol, A. D., La theorie de l'histoire, ed. II. Paris, 1908, pp. 280, 395. Cf. Idem, Sociologia e istoria. În : Rivista italiana di Sociologia, 1904.

⁶ Iorga, N., Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité, tom. I, Paris, 1926, p. VI ; Idem, Două concepții istorice, București, 1911, p. 22 ; Idem Generalități cu privire la studiile istorice, București, 1933, pp. 51—52.

cercetări sociologice, istoricul urmînd a avansa sociologului informațiile despre societatea premergătoare actualei. În această perspectivă, istoria, cu fenomenele ei social-istorice, inclusiv revoluțiile sociale, este cotate ca o știință socială a timpului trecut, sursă de informații explicative, într-un fel „genealogice“, un auxiliar al sociologiei⁷. Limita concepției sociologice a lui D. Gusti rezultă nu din negarea teoretică a problemei devenirii istorice, ci din neputința organică a oricărei investigații directe făcute pe actual de a depăși limitele staticii sociale și deci de a depista mecanismul declanșator al devenirii sociale. O astfel de analiză a proceselor de dezvoltare istorică pretind folosirea unor informații cu mult mai ample și pe intervale de timp cu mult mai lungi decît cele pe care le permite cercetarea actualului⁸. Sub imperiul constrîngător al faptelor, tehnica inițială a unei sociologii centrate exclusiv pe actual a fost lărgită pînă la transformarea ei într-un instrument de cercetare istorică. În cadrul școlii de sociologie de la București, condusă de D. Gusti, s-a conturat procesul de creare a unei tehnici de „arheologie socială“, adică de cercetare istorică propriu-zisă, al cărei promotor este H. H. Stahl⁹. În cadrul arheologiei sociale prezentul este folosit ca bază sigură de racordare cu reconstituirile istorice și deci de verificare a veridicității acestor reconstituiri, ca un instrument de cercetare a vestigiilor trecutului. Sociologia primește astfel în cadrul cercetărilor concrete o vocație istorică clară, încît cu greu se poate face distincție din acest punct de vedere între ceea ce este istorie și ce este sociologie. Există totuși printre alte deosebiri și diferențierile dintre tehnicile de reconstituire a trecutului, diferite de ale istoriei clasice¹⁰.

Pe o poziție realistă în abordarea relațiilor sociale cu ajutorul conceptelor sociologice și istorice s-a situat Petre Andrei care a considerat fenomenele istorice ca factori de schimbare ai structurii sociale ce interesează în cel mai înalt grad pe sociolog. O revoluție, arăta el, cu înfățișarea sa particulară și locală este unul dintre mijloacele importante de modificare a structurii unei societăți, de aceea sociologul trebuie să țină seama de toate datele istorice, scoțînd din ele tot ceea ce îi folosește pentru explicarea transformărilor sociale în general și pentru constituirea unor noi forme de structură socială. Istoria expune materialul din trecut, iar sociologia cu ajutorul lui explică fenomenele sociale în mod genetic. De aceea, afirma Petre Andrei, istoria poate servi sociologiei ca metodă de cercetare¹¹. Și în domeniul comparației sociologice materialul istoric poate fi utilizat foarte mult. Astfel se pot stabili tipurile de instituțiuni sociale și de societăți în mod evolutiv. Considerînd comparația ca experiment indirect în sociologie se ajunge la afirmația că acest experiment fără ajutorul

⁷ Stahl, H. H., Sociologie „concretă“ și istorie. În : Teorie și metodă în științele sociale, vol. VII, Filozofia istoriei, București, Ed. politică, 1969, p. 225.

⁸ Stahl, H. H., Op. cit., p. 228.

⁹ Cf. Stahl, H. H., Vatra satului Cornova. În : „Arhiva pentru știință și reformă socială“, an. X. nr. 1—4, 1932.

¹⁰ Stahl, H. H., Op. cit., p. 230.

¹¹ Lipsa concepției materialiste a istoriei face ca atitudinea labilă în privința istoriei să devină expansivă, retrogradînd istoria din știință în metodă.

istoriei nu ar fi posibil¹². Dacă folosim metodologia lansată de P. Andrei în studierea revoluțiilor sociale, vom fi nevoiți să apelăm atât la comparații sociologice, cât și la cele antitetice pe care le vedea întemeiate tocmai pe constatarea prezenței unor instituțiuni la anumite popoare și pe lipsa lor la altele, sau pe existența lor în alte forme. Dacă prin comparație constatăm că un fenomen oarecare sau o instituție apare în mod constant la mai multe popoare diferite în timp și spațiu, putem conchide că ne aflăm în fața unui fenomen general, a unui element integrant al societății¹³. Abstrăgînd exemplele promovate de autor, putem arăta că tocmai astfel de fenomene generale sînt revoluțiile burghezo-democratice din Țara Românească, Moldova și Transilvania de la anii 1848 și 1849, sau, existînd aria comparației, revoluția socialistă din țara noastră și revoluțiile socialiste din celelalte țări.

În linii mari se poate aprecia că cei mai mulți dintre oamenii de știință din țara noastră, dintre care unii au fost amintiți mai sus, s-au străduit să pună analiza științifică — cercetarea istorică, filozofică și sociologică — în slujba înțelegerii și la explicarea temelei unor cuprinzătoare transformări social-economice. Astăzi se fac eforturi susținute pentru îmbinarea teoriei cu practica, subordonîndu-le progresului națiunii noastre socialiste. În această direcție un rol considerabil îi revine sociologiei, dacă se poate afirma — sociologiei istorice¹⁴ și arheologiei sociale. De altfel, în sociologia actuală accentul este pus, printre altele, pe stabilirea unei metodologii de cercetare sociologică adecvată¹⁵. Există părerea că, înafara istoriei, toată această realitate social-istorică ar putea și trebuie cercetată de o singură știință care ar purta numele de știință a societății, a vieții sociale, a realității sociale. Ceea ce se evidențiază ca nou în științele sociale care se ocupă astăzi de cercetarea realității social-istorice este principiul colaborării, al subordonării științelor operei de realizare a progresului istoric. În acest sens s-a lansat principiul cercetării interdisciplinare și multidisciplinare care înmănușiază un număr crescînd de științe în studiul complex al aceleiași realități. Tot ca o trăsătură nouă apare și cercetarea trecutului, a realităților sociale încheiate, precum și a celor în plină desfășurare, pentru ca prezentul întemeiat pe trecut să poată fi bine orientat spre viitor, prin descoperirea legilor și conștientizarea și planificarea progresului istoric¹⁶.

Sociologia marxist-leninistă, prezentînd aceste calități noi, se realizează ca o știință unitară, explicativ-comprehensivă, ca un sistem în care teoreticul și empiricul se află într-o corelație armonioasă și fecundă. Ea este singura în măsură să constituie un sistem care respectă întreaga realitate socială, inclusiv revoluția socială în complexitatea ei, în strînsă co-

¹² Petre, Andrei, *Sociologie generală*, ed. a II-a. Îngrijită și cuvînt introductiv de M. Măciu. București, E.A.R.S.R., 1970, p. 178.

¹³ Ibidem, pp. 265—266.

¹⁴ Herseni, T. Op. cit., pp. 27—28; Drăgan, I. Op. cit., pp. 78, 82 și 87.

¹⁵ Moldovan, Roman, *Sociologia-știință a prezentului și viitorului*. În: *Sociologia militans*. I, *Obiectul sociologiei*, București, Ed. științifică, MCMLXVIII, pp. 18 și 20—21.

¹⁶ Herseni, T., Op. cit., pp. 25 și 40—41.

relație cu formațiunea social-economică. Văzută din perspectiva ontologică a sistemelor sociale, înclinăm să credem că revoluția socială poate fi obiectul atenției și studiului sociologiei formațiunilor social-economice, sociologiei comunităților sociale, sociologiei instituțiilor sociale, sociologiei claselor sociale și, eventual, a categoriilor sociale ¹⁷.

Intrucît în procesul revoluției sociale se identifică idei și curente social-politice noi, în special în analiza dialecticii factorilor obiectivi și subiectivi în revoluție, elemente din sfera conștiinței sociale, se poate afirma că, datorită lor, psihologia socială ar putea, în urma investigațiilor specifice, contribui la mai bună înțelegere a socialului ¹⁸.

În cadrul acestora nu se poate trece cu vederea nici un moment de determinismul marxist în formularea originală și autentică, care este global, dar nu mecanicist și nici unilateral. Recunoscînd și chiar accentuînd relația independentă a fiecărui domeniu distinct al vieții și activității sociale, determinismul marxist evită totodată eclectismul, completînd cerința multilateralității cu aceea a recunoașterii rolului, în ultimă analiză, hotărîtor, al factorului economic în sistemul complex al determinismului social ¹⁹.

În contextul celor prezentate credem că o problemă de seamă a istoriei noastre — revoluțiile sociale — ar putea fi prezentată monografic, cu implicarea metodelor și conceptelor istoriei, filozofiei și sociologiei, arheologiei sociale și psihologiei sociale. Structura ei ar putea lua înfățișarea următoare :

1. Evoluția și revoluția în dezvoltarea societății românești moderne și contemporane, în care se cuprind subsecțiunile : filozofia marxist-leninistă despre evoluție și revoluție ; baza obiectivă a revoluțiilor sociale ; problema puterii — problemă fundamentală a revoluției și caracterul progresist al revoluțiilor sociale.

2. Dialectica factorilor obiectivi și subiectivi în revoluția socială, cu privire la :

A. — Situația revoluționară în jurul anului 1821.

— Situația revoluționară în jurul anului 1848.

— Situația revoluționară în jurul anului 1944.

— Situația revoluționară în jurul anului 1947/48.

B. — Idei și curente social-politice progresiste (cu privire la situațiile amintite).

C. — Polarizarea forțelor sociale și politice progresiste (cu privire la situațiile amintite).

¹⁷ Carăioan, P., Op. cit., pp. 115 și 119 ; Drăgan, I., Op. cit. p. 99 ; Trăsnea, O., Op. cit., pp. 173 și 176 ; Roth, Andrei, Sociologie și istorie. În : Teorie și metodă în științele sociale, vol. VII. Filozofia istoriei. București, Ed. politică, 1969, p. 241 ; Bădina, Ovidiu, Cîteva reflecții în legătură cu obiectul sociologiei. În : Sociologia militans, I. Obiectul sociologiei. București, Ed. științifică, MCMLXVIII, pp. 142—144, 146—147 ; Popovici, P., Locul materialismului istoric în sistemul științelor, Ibidem, pp. 164—165.

¹⁸ Trăsnea, O., Op. cit., p. 173.

¹⁹ Roth, A., Op. cit., p. 244.

3. Tipuri istorice de revoluție socială.

— Clasificare : a. — revoluții social-politice presocialiste (1821, 1848, 1944) ;

b. — revoluția socialistă.

— Caracterul și conținutul revoluției din anul 1821 ; forțele ei motrice.

— Caracterul și conținutul revoluției burghezo-democratice de la 1848, formă mai radicală a revoluției burgheze ; masele populare ca forță motrică și socială în această revoluție.

— Caracterul antifeudal, antiimperialist, agrar și democratic al revoluției populare (1944—1947), desăvârșirea revoluției burghezo-democratice. Conducerea revoluției populare de către clasa muncitoare și elementele progresiste ale întregului popor.

— V. I. Lenin despre transformarea rapidă a revoluției burghezo-democratice în revoluție socialistă. Aplicarea creatoare a acestei teze de către Partitul Comunist Român la condițiile social-istorice ale României.

Caracterul și conținutul revoluției socialiste, tip superior de revoluție. Obiectivele, sarcinile constructive și amploarea forțelor sociale participante. Partidul Comunist Român — conducător încercat al întregului popor în procesul revoluționar și construcția socialistă.

4. Revoluțiile sociale ca fenomene social-istorice concrete :

A. — Revoluția din 1821.

— Modul de producție.

— Particularități istorico-politice.

— Clasele sociale și raporturile dintre ele.

— Puterea politică.

— Idei și curente noi.

— Programul revoluției din 1821 (paralelă cu revoluțiile burgheze din Anglia, Franța, Țările de Jos).

— Bilanțul revoluției.

— Caracterul social și național-revoluționar al revoluției din 1821.

B. — Revoluția burghezo-democratică din 1848.

1. Moldova și Țara Românească :

— Modul de producție.

— Particularități istorico-politice (răscoale și conjurații, reglementul organic, „sisteme“ și comploturi).

— Clasele sociale și raporturile dintre ele.

— Problema puterii politice.

— Scopurile mișcării revoluționare din Moldova.

— Bilanțul mișcării revoluționare din Moldova.

— Programul revoluției burghezo-democratice din Țara Românească.

— Forțele motrice ale revoluției muntene și problema puterii.

— Bilanțul revoluției de la 1848 în Țara Românească.

2. Transilvania și Banatul :

— Modul de producție.

— Particularități politice și sociale.

— Programul românilor în revoluția din 1848/49.

— Bilanțul revoluției.

3. Puncte comune în programele revoluționare de la 1848/49 în Țările Române.

4. Revoluția burghezo-democratică de la 1848—1849 din țările românești în contextul luptei revoluționare europene.

C. — Revoluția populară din România (1944—1947/48).

— Modul de producție.

— Particularități social-politice.

— Clasele sociale și partidele politice.

— Partidul Comunist Român — detașament de avangardă al clasei muncitoare.

— Forțele sociale ale revoluției populare.

— Programul revoluționar.

— Realizări sociale și politice.

— Premizele trecerii la revoluția socialistă.

D. — Revoluția socialistă din România.

— Particularități social-politice.

— Situația clasei muncitoare și problema puterii.

— Partidul Comunist Român — partid unic al clasei muncitoare, forța conducătoare a întregului popor.

— Obiectivul revoluției socialiste și realizarea lui.

— Sarcinile constructive ale revoluției.

— Politica economică a P.C.R. și concretizarea ei.

— Noile clase și păături sociale.

— Politica culturală a P.C.R. și înfăptuirea ei.

— Politica externă al partidului și statului socialist.

— România pe calea construirii societății socialiste multilateral dezvoltate.

5. Privire critică asupra bibliografiei.

Realizarea lucrării după acest plan va sublinia unitatea dintre sociologia generală și știința istorică, sistemul lor conceptual care în mare măsură este comun. Explicarea proceselor istorice, sesizarea elementelor esențiale, a celor generale și necesare, chiar simpla lor descriere nu este cu puțință fără categoriile istorico-sociologice folosite în plan, fără aparatul conceptual al imaginii complexe, de ansamblu, asupra societății și mișcării sale. Conceptele istorice cu sferă mai restrânsă elaborate pe baza materialului concret, faptic, referitoare la un stat, grup de state sau la epocă nominalizate, sînt asimilabile categoriile sociologice²⁰. Angajarea în discuție a unității dintre sociologia generală și istorie, a sistemului lor conceptual, a faptului istoric văzut sub aspect sociologic, precum și precizările și luările de poziție, depășesc cadrul restrîns al studiului, putînd constitui substanța unei alte lucrări²¹.

²⁰ Roth, A., Op. cit., pp. 244—246.

²¹ Pentru informare cf. la Aluș, I. și Daicoviciu, H., Criteriul sociologic în stabilirea faptului istoric. În : Teorie și metodă în științele sociale, vol. VII. Filozofia istoriei. București, Ed. politică, 1969, pp. 31—41 ; Roth, A., Op. cit., pp. 232, 240, 243, 247, 250, 254—255.

Abordarea sociologică a revoluției sociale, determinată și de gradul înalt de veridicitate pretinsă în analiza și folosirea documentelor, de cercetarea întregii societăți, de aplicarea și verificarea unor experimente sociale (de exemplu, construcția socialistă — în cadrul revoluției socialiste), permite pe lângă o critică a informațiilor istorice, o explicare și înțelegere științifică a relațiilor sociale, a evoluției societății umane. Astfel de cercetări se impun din ce în ce mai mult, în special asupra actualului, timpul prezent constituind un teren excelent de întâlnire a istoriei cu sociologia, ușurând cu mult perceperea varietății sincrone ce rezumă, într-un anumit fel, desfășurarea diacronică a formelor de progres social.

DIE SOZIOLOGISCHE BEHANDLUNG DER REVOLUTIONEN BEI DEN RUMÄNEN

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser zeigt die Art und Weise, auf welche rumänische Wissenschaftler eine wissenschaftliche Analyse, historische Untersuchung, philosophische und soziale Beweisführungen in den Dienste für das Verständnis einer Reihe von sozial-ökonomischen Umgestaltungen anwandten. Er zeigt die grosse Rolle, die der Soziologie zukommt, sowie der Sozial-Archäologie in den Bemühungen, die man heute unternimmt, die Theorie mit der Praxis zu verbinden, dem Entwicklungsprozess der sozialistischen Nation untergeordnet. Der Autor betrachtet die soziale Revolutionen als ein wichtiges Problem unserer Geschichte, das man monographisch präsentieren kann mit all seinen historischen, philosophischen, sozialen, archäologischen, psychologischen Wechselwirkungen. Abschliessend schlägt er zur Orientierung der Forscher eine Einteilung dieser Monographie nach den historischen Arten der sozialen Revolution bei den Rumänen vor.

**DESCRIEREA ETNOGRAFICĂ ȘI TOPOGRAFICĂ A COMUNITĂȚII
ȘI CIRCUMSTĂRILOR EI DIN SÂTEȘTIU. DUPĂ MAI ÎNALȚA
PORUNCĂ A EXCELENȚEI SALE DOMNULUI GUVERNATOR AL
NOSTRU GRAF IOANN CORONINI DE CROMBERO PRIN CIRCULA-
RIUL MĂRIEI SALE DOMNULUI NOSTRU EPISCOP SAMUIL
MAȘIREVICI DIN 4 FEBRUARIE 1859, nr. 113, NOUĂ COMUNICATĂ
ȘI PUSĂ ÎN LUCRARE ȘI PRIN PARTENIE GRUESCU PAROHUL
SÂTEȘTIULUI PRELUCRATĂ, CULEASĂ ȘI ALCĂTUITĂ**

de

PARTENIE GRUESCU

Monografia satului Sâtești, descoperită și transcrisă de Ion B. Mureșianu în anul 1933 — copie care se găsește în arhiva Muzeului Banatului din Timișoara ¹ — cuprinde date etnografice de o importanță excepțională pentru documentarea cercetătorilor, ceea ce ne determină să le publicăm în volumul II „Tibiscus”. Acestea constituie un capitol însemnat privind istoricul interesului pentru etnografia bănățeană. Materialul consemnat de Partenie Gruescu în anul 1859 stă sub semnul deplinei autenticități etnografice, pentru că acesta s-a născut în localitatea Sâtești ² unde își trăiește copilăria, iar între anii 1834—1861 este preot în comuna natală. ³ Așadar, de data aceasta, un cărturar băstinaș, ne pune în lumină aspecte ale etnografiei bănățene din prima jumătate a secolului trecut, oferindu-ne astfel posibilitatea completării și corectării datelor etnografice consemnate de unii străini ⁴, preocupați de realitățile etnografice ale Banatului.

¹ În *Dosar referitor la Monumentele Istorice, biserici și monografii ale comunelor*, din arhiva Muzeului Banatului.

² Satul Sîtești, comuna Margina (pe Valea Begheului în apropierea Făgetului), județul Timiș.

³ Ion. B. Mureșianu : „*Scriitorul Partenie Gruescu*, în ziarul „Vestul”, Timișoara nr. 1264 și 1266 din 1934 ; Idem *Descrierea etnografică și topografică a comunității și circumstărilor ei din Sîteștiu*, în Revista Institutului Social Banat-Crișana, anul XIII, ianuarie—aprilie, 1944, Timișoara, p. 118—119.

⁴ Gabriel Manolescu : *Preliminarii la o istorie a folclorului și a folcloristicii din Banat*, în *Folclor literar*, vol. II, Timișoara, 1968 p. 295—340 ; G. Opreșcu, *Tărilor Române văzute de artiști francezi*, Buc. 1926. Schram Frenc — *Banati neprajzi adátok a XVIII századbol* (Date etnografice din sec. al XVIII-lea din Banat) în *Etnographia*, 81, nr. 1, 1970, p. 148—152 (articol prezentat de A. Turcuș și C. Feneșan : Un manuscris cu date etnografice bănățene din secolul al XVIII-lea, în „Tibiscus II”, 1972 p. 322) ; *Arta populară românească*, Edit. Academiei R.S.R. Buc. 1969., 1969, p. 312—313 ; Nicolae Secară : „*Un însemnat document din sec. al XVIII-lea pentru etnografia bănățeană*”, în *Tibiscus II*, Timișoara, 1972, p. 327.

Monografia⁵ cuprinde patru capitole, cu subîmpărţirile, după cum urmează :

I. Teritoriul, locul şi cercul satului Sântestiu.⁶ A. — Istoria scurtă despre Analele comunităţii ; B. — Pusăciunea topografică ; C. — Dirigaţiile locale ; D. — Drumurile de comunicaţiune ; E. — Descrierea dialecturilor, a văilor şi a apelor ; G. — Distanţa prospectului ; H. — Izvoară minerale şi alte împrejurări ; I. — Despre caverne sau peştere. K. — Despre ruinile cele vechi ;).

II. — Descrierile fiziceşti a locului. A. — Temperatura aerului ; B. — Structura pământului ; C. — Despre plante ; D. — Despre animale ;

III. — Despre cultură şi industrie. A. — Despre împărţirea stăria şi cultura pământului în comunitatea Sântestiu. B. — Despre industria locului.

IV. — Despre om şi populaţia locului. A. — Omul. B. — Cultura poporaciunii ; C. — Alte instituturi de umanitate ; D. — Locuinţele satului Sântestiu ; E. — Nutrirea comunei ; E. — Îmbrăcămintea. G. — Geşoftu căşii sau orînduiala economică în casă. H. — Obiceiurile poporului. I. — Semne. J. — Superstiţiuni ; K. — Petrecaniile lor la jocuri publice. L. — Dialectul ; M. — Proverbiile ; N. — Poeziile ; O. — Cîntarea besericească ; P. — Rarităţi de persoane ; Q. — Poveştile poporului. R. — Caracterul poporului ;

Publicăm mai jos fragmente din capitolele II, III, IV, selectate după criteriul importanţei de natură etnografică.

AUREL TURCUŞ

II. DESCRIERILE FIZICEŞTI A LOCULUI

A. TEMPERATURA AERULUI

Despre temperatura aerului puţină descriere pot face, deoarece lipsesc instrumentele termometrice, barometrice şi idrometrice, totuşi sub (?) :

a) Despre fâşiile soarelui, oamenii de aci îşi conservară că, cînd răsare soarele pre de dimineaţă, fără spaţiul zorilor, îndătinat înăntia răsării, ştiu că vremea să schimbă şi ploie. Cînd apune neobişnuit de mare şi roşu, aseminia să întimplă. Iară dacă luna răsare mare, atunci bate vîntul în dimineaţa următoare şi dacă e mare, vederosă, de pote omul ceti la vederia ei, de grabă se schimbă vremea şi ploie.

b) Despre temperatura aerului dimineaţa, la amiaz, sara şi la mezu nopţii ne lipsesc instrumentele aeriene.

⁵ Partenie Gruiescu : *Sîntestii, teritoriul, locul şi cercul satului* (capitol publicat de Ion B. Mureşianu), în Revista Institutului Social Banat-Crişana, anul XIII, septembrie—decembrie 1944, Timişoara, p. 293—308.

⁶ Vezi date despre geneza monografiei, la Ion B. Mureşianu : Descrierea etnografică şi topografică a comunităţii şi circumstărilor ei din Sîntestiu — Cuvînte introductive — în Revista Institutului Social Banat-Crişana, Anul XIII, ianuarie—aprilie, 1944, Timişoara, p. 122.

c) Despre vânturi iară își observiază oamenii aceste prognostice : de la luna lu April pină în Octombrie cînd bate vîntul răsăritului, aduce ploie și iarna ger pă sînin. Cînd bate vîntul apusului aduce ploie și iarna niauă multă. Cînd bate vîntul mare sau cel vestic, iarna aduce moește și să topește niaoua, și să cunoște prin urletul pădurilor ce să aud cu 5—6 ciasuri înainte. Cînd bate vîntu V.N.N. de a noști omeni numit Lipevan, primăvara și tomna aduce brumă, iarna frig și vara zile căldurosă.

d) Despre ploie nu au alte observații, ci iar numai prognostică : cînd să scolă găinile și păsările, să purecă mîța, scot sobolii, slobod rimele, atunci numaidecît urmează ploie.

C. DESPRE PLANTE

Dintre erburi număr aci numai cele cunoscute mai de folositoare și pe care oamenii le aplică la diverse boale, precum sînt fără lua după a. b. c. pentrucă pre puține ne sînt cunoscute : Telia, pelinul, curcubetana, iarba vîntului, iarba mare, leoșteanu, măsălarîța, bozu, busuiocu, nalba albă, nalba roșie, feria pămîntului, roibita, scînteiuța, bucinișu, bruscălanu, limba oii, popălnicu, scăietele mare, boboceii sau bolînzaica, strugurelu, spățiaza, sinzienele, lemnu domunlui, călăpăru, iarba criată, voioșnița, strigoania, romonița, romanu, spinzu, măcrișu, sporișu, și urzica galbenă, burianu, aiu, ceapa, pătrunjelu, cimbru de grădină, și cimbru de cîmp, sau sălbatec, plesnitoaria, nădina dă pădure, nădaiu, grumăzoaia, coada șoricelului și scăietele vînat.

Toate acestea le știu oamenii aplica la diverse boale, cu subșes nimerit (succes n.n.) încît rareori au ei lipsă de meditiună și de doctori de meditiună ; ba în anu 1850 cînd ciurma vitelor cornute săcera trei părți din patru din vite, un om din Sînteștiu, anume Damaschin Lăzărescu, subșes au aflat modru petractării dea vindeca ciurma vitelor cu rădăcina unei buruînă numită feria pămîntului, încît mai mult nici o vită mai muri, ba și la alte sate au ajutat și au mîntuit preste 150 de vite numai în Sînteștiu, fără de nici o plată cînd în Făget sub mîinile doctorului rînduit spre aceia treabă, muriau vitele ca muștile. Beteșugu de lugoare îl știu vindeca foarte ușor. Rînia asemenea, precum și boala venerică. Frigurile și inima, prin urmare experiența i-au făcut doctori naturali.

(Pe spațiul marginal extern, sînt scrise pe o singură coloană : arborii, pomii, plantele, în cea mai perfectă ordine alfabetică. Nota descifratorului).

D. DESPRE ANIMALE

Iară dintru insecte, albinile, unde să află, le merge bine, și ar fi foarte folositoare, de nu ar pătimi foarte cînd infloarie strigoania, de caria se află și foarte multă în hotaru satului și atunci cînd aceia floare infloarea,

tocmai în timpul roirii, mor cu grămada și nu pot roi din cauza aceasta. Povestesc bătrînii că în tinerețele lor, părinții lor la vremea înfloririi strigoanei, să adunau și mergeau în țarină, și toate firile dă strigoane înflorite le smulgiau și le prăpădeau și atunci aveau ceară și miere de vas, ba puteau și vinde, și stupii era un articol aducătoriu de mare folos ; însă acum din negrijire din an în an să tot mai împuținează, încît mnierea numai de leac să găsește în comunitatea Sînteștiului.

III. DESPRE CULTURĂ ȘI INDUSTRIE

B. DESPRE INDUSTRIA LOCULUI

Cultura și industria în metale, deoarece nu avem în hotaru satului metale, nu-s nicidecît fără numai sub B. puțină industrie în lemnărie, căci o parte de 10 a oamenilor să deprind cu meseria căzilor, și 6/10 să deprind cu facerea cercurilor pentru vasele de beutură, însă materialele acestea le adună de la alte locuri mai îndepărtate și după ce le gată, le transformă și transportă pre la toate țărgurile din Banatu Timișian.

h. Creșterea și cultura animalelor e tare slabă, căci numai puținei porci, ci și capre să pot vinde, iară celelalte abia sînt pentru cea mai neapărată trebuință, din cauză, că erbăritu nu numai e slab, și partea cea mai mare a anului fără apă, ci și că prin Domnia Pădurială, Domnială, este foarte îngreooară, cu atîta cerere dă lucru cu minile și cu trăgătorii, încît ou greu țin și cite doi boi și cite una vacă, pentru a căroră erbărit în cel mai frumos timp de lucru au a căra stînji din pădure la riu Becu, cite 15 și 20 de zile, încît abe să remuneriază ziua de lucru cu cam la 30 h.ol. sl. încît dacă guvernul nu va păși la mijloc spre delăturarea acestei pedeci, economia vitelor va înceta cu totul, nu numai în comuna aciasta, ci în tot ținutul acesta subcordan și cu aciasta și cultura pămîntului, căci din lipsa gunoierului în pămînt să face tot mai puțin fructuos, și mai puțin poate remunera munca omului, dară și din lipsa trăgătorilor, pămîntu nu va mai putea produce, munca și contribuțiunea, ce mai la urmă cine nu vede că va aduce daună și statului și pre lăcuitorii munților ii va face proletari : ci datorința statului ar fi cu cea mai nerevocabilă responsabilitate a delătura aceste neplăceri ; și în școalele poporane jumătate din învățătură să fie teoria și practica agronomiei.

i. Pescăritu aci în comuna Sîntești nu este articol de neguțătorie, ci numai petrecere de vară pre riul Becu, căci în sărbători, cu ocazia scăldării să folosesc și de prinsu peștilor și a racilor, ce sînt mici, și mărunței, abia unu — doi, într-un an să poate prinde, a cărei greutate trece peste un font.

k. Industria ce ar putea să fie, cia mai de recomandat ar fi sădirea viilor și dintră pomării ar fi urmat altoirea cereșilor și sădirea nucilor, carii azi fără de nici o grijă, firește, cresc foarte mari și le priește pămîntul, căci însăși natura locului ne arată, că cu ce ni-ar putea răsplăti și

rebonifica uestănia noastră, că nucii cresc preste măsură mari, încît unul dă și pînă în 12 meți de nuci și așa cultura acestora ar trebui în școală propusă pruncilor, cu mai mare seriozitate.

1. Neguțătoria în comuna Sîntești nu sã portã alta, fãrã numai cu producțiile lor industriale, cu cãzi și cu cercuri, pre care le carã și transportã pre la toate tîrgurile Banatului Timișan, cu care 6/10 a omenilor sã depind, și 2/10 trãesc cu însuș economia pãmîntului, și a vitelor, și alți 2/10 sînt lucrãtori cu mîna, și sã duc în toate laturile, unde nu mai pot afla de lucru, și așa altã neguțãtorie, în bucate, în fier, în marve și în lemne nu sã aflã, cãci bucate nu le rodesc atîtea cîte le trebuie, încît procentul produselor sã poate cu tot dreptul socoti dã pasiv, trãbuind lipsa acestora a o suplini cu munca minilor în întreprinderi.

C. CULTURA POPORACIUNII

D. LOCUINȚELE SATULUI SÂNTEȘTIU sã cuprind din 192 de casã, fãcute de lemn, parte mare acoperite cu șindrilã parte și cu paie ; în forte puține locuri au douã sobe de lãcuit, ci numai una sobã, și cuina, apoi o cãmarã decșãbitã, la unii tot sub acoperãmînt cu casa, în care sã pãstreazã cele de ale mîncãrii și a îmbrãcãmînteii, apoi mai au o șurã frumosã, ce mulți o țin vara în cea mai mare curãtenie ca casa (sic), lîngã care țin un grajdi pentru vite ; apoi una cociñã, și cei mai mulți le țin în curãtenie, precum și ocolu cãșii.

Cãșile parte mare cam dupã obiceiul rãmas de la Turci, ca sã nu li sã pot uita nime în casã, ca sã le vadã soția, acolo unde au cerut fața sorelui ca casa de lãcuiñã sã vinã cãtrã drum, au îngrãdite pre dinainte zãbrele, și întrã casã și zãbrele flori sãmãnate, și lozã de vie, iarã acolo unde fața sorelui au cerut ca sã fie casã de lãcuiñã cãtrã grãdinã, acolo, e cuinã de cãtrã grãdinã și toate cãșile cu fața sînt cãte rãsãrit și amiazãzi, pentru vederia venitoare de la razãle sorelui.

Cãșile toate au coșuri de lemn, însã corespunzãtoare scopului, pentru care pre puținã daunã ar pãtimit din privința focului ; în 24 de ani numai trei cãși or ars, și numai una din privința coșului. Afarã de aciasta începurã oamenii din Sãnteștiu a emula unii cu alții în lucru vrednic de urmare, a-și renoi cãșile dupã un gust plãcut, și-și desfășurã fãrã cruțare energia de a le împodobi, cu cuptore de fer, a le podi din jos, cu giamuri și uși frumosã, cu îngrãditore bune ; a le mobila cu mesã, scaune, frumosã, icone, și alte podobe, încît pote orice personã poposì la dînșii cu îndestulare.

F. ÎMBRĂCĂMINTEA de comun le place coloria albã ; în cap, pãlãrie cu flori la cei mai tineri, și la cei mai bãtrîni cãciule din piei de miel

negru făcute ; cămășa lungă cu ciurături pe la pole, și slobozită pînă din sus de genunchi încrețită, întocmai ca la gladiatorii romani ; la cei mai tineri impenate pe mîni ; izmene largi cu cei și ciurături, slobode peste picior ; cojoc alb cu diferite flori de diverse culori, cu bumbi de metal de mijloc mari, sub sucră curia lată cosută cu împistrițături, încălțămîntia opinci, cu curele și obele pestriță, cu care să știi frumos încălța ; șubă de lînă albă cu șinioare negre, aceste sînt vestimintele cu care se îmbriacă în sărbători, și cînd merg la ospetă, și mai ales cînd au a sta în fața vre unui Domn. Iară în zile de lucru au și ei țole mai slabe, și preste vară, numai cămășa, ismenile, pălăria și curaoua, fără cura niciodată nu umblă, desculț umblă, dară fără de curauoă nu, caria le ține folele și peptu strîns sub curgeria lucrului.

Iară muerile să portă și mai împodobit ca bărbații, cu cîrpă albă în cap de batist, la cele mai tinăre cu flori albe atîrnată preste spate pînă jos la călcîni, cămășa albă împuiată și pre la pole jos ciurată și forte împodobită, ciuturu de pănură vinată și verde, opreg dinapoi țesut cu fir și înflorat, cătrîntă pistriță, la cele tinăre cu flori roșii, la cele mai de mijloc deschis vinăt și verzi, la cele mai bătrîne albe și negre la opregile lor ciucuri lungi, căci opregu de la încingătoare în jos numai un șuc să întinde, și apoi urmează ciucuri de păr de diverse farbe pînă jos la călcîni ; în picioare la cele tinăre cisme roșii, și la ciele bătrîne negre ; o parte însămnată dintrînsele au și țole cam după moda unguriască, sumne și laibăre ; însă deschilinit că tote aceste haine partia cea mai mare le lucră muierile cu însuși mîinile lor, de pildă : la bărbați, cămeșile, șuba, obelele, în picioare le cosă muierile lor cu pre frumosă gibăcie, iară dinsele, cămășa, opregu și brăciarele cu care să încing forte frumos, și preste vară muierile partia cea mai mare umblă desculță, și să portă în curățenie, însă pînă acuma luxul sulimanului încă nu au apucat loc, nici îl întrăbunțează nici o muieră în comuna Sănteștiu.

G. GESOFU CĂȘII sau orînduiala economică în casă, uneltele economice, în grădină de casă, de cuină, nu sînt pre multe, ci numai după cea neapărată trebuință, totuși în lucraria pămîntului au destule unialte spre a se ajutara la cerință.

Vasăle dă cuină, mai tote sunt de lut, la puțini de porțelan, și nu pria multe, ci numai după lipsă, linguri de lemn, și tote acestea să țin în cea mai mare curățenie, încît vasăle cele cu care să slugăresc în zile de frupt stau extra de acele cu care să slujesc în zile dă post ; veșminte dă casă au în abundență, pre pat lepedeie albe de cînepă, apoi stranuri de păr făcute cu diverse farbe și forme de însuș mîinile muierilor, perini cosute cu flori, mesae de masă, șterguri multe tote în nestrite, și la cei mai mulți atite de multe, de toți păreții cășii sînt căptușiți cu de acele, ce fac podobă în locu iconelor.

Mai departe Romănu frustuc de diminiata nu face, ci cam pe la 8 ore vara, iară iarna la 10 prînzu întreg, și vara la 2 ore după mezinele fac ojina și sara cina ; mîncaria lor e simplă, nainte să pune curechi, sau alt ceva țușpais sau contiment de a mîncărilor, apoi urmiază zupa, după care apoi carne și mai pre urmă lapte ou mămăligă și dacă pui carne după curechi, urmiază deloc lapte, friptură, au iarna și în sărbători, cînd li se

face și plăcinte din făină de grâu, destul că mîncaria totă să incheie în două-trei feluri, și laptele este suplimentu tuturor. Iară în zile de post, curechi, păsulă, zamă dă ciapă și părădaisă, chisăliță în locu laptelui pre caria o știu ferbe forte cu gust.

.

J. SUPERSTIȚIUNI au multe, precum : cînd să naște pruncu, a treia noapte aduce mama un colac de grâu nedospit, un blid cu apă, și trei linguri noi și le pun la capu copilului preste nopte, crezînd că vine data cu ursitorile ei, și destinează viitoriu copilului ; la cununii, miresele duc la sin diverse jucării, ca să imblinzească pe zîe Luna, a le soroci mărițiș noroccs. La mort pun în mină un crețariu să-și plătească vămile, și trecătoria în ceialaltă lume, pun și punț preste vâlcele, ca să aibă mortu ușoră trecere, cară de pomană ca să aibă izvor în ceialaltă lume ; mîncă vircolacii soarele, care sint copii ce or murit nebotezați, cred în moroniți, că iau laptele, pentru care iară în ajunul Sf. Gheorghe, la Armînden, la Todo — Rcsale, impenează porta și tote intrările în ocol cu rug, cred în dată și în noroc.

Despre Dumnezeu și în cele religionare, nu au pre multe, fără numai că Ilie umblă cu norii și trăznește dracii.

K. PETRECANIILE LOR LA JOCURI PUBLICE sint vrednice de laudă, că să portă cu totă bunăcuviința, însă jocă un joc greu, artificios, rămas în moștenire de la străbunii săi romani, și au niște strigări în versuri cari forte nimerite să lovesc cu taturile jocului, precum : Haidă, soră, să dăm horă — Nu știu horă aș juca, Mai bine te-aș săruta. Hopa-hopă, c-a zis popa. Sărută-mă mîndră dragă, ce porți gura ca o fragă, Ce ai grumaz cu mărgele, și ochii de viorele. Au și strigături ironice : Toată ziua hop și țup, și sara nimic să-mbuc, că de joc îi cum îi focu, dar de lucru-i pute locu, și altele mai multe forte sunt.

La prasnice încep de la bună cuviință, și biau tot din pahar, pre carele îl arată cu fundu în sus, zicînd : atîta rău în casă — și așa dară fiește-carele are al său rînd la joc, de beut, de cîntat și de vorbit, însă să deschilinesc unii de alții prin închinăciunile pre sănătate, și cînd să strigă cîns-tile au ei deschilinite vorbe de . . . (noroc ?) cătră căpitanu ospățului.

La petrecania morților noptia au diferite jocuri, care la alte ocaziuni nu să văd

La petrecaniile de toate zilele au ei destule anecdote de povestit și mai ales ironii despre popi, și țigani, iară mai plăcute le sint poveștile despre părțile sexuale.

Pruncii au diferite jocuri în sărbători, di-a cărica, di-a popiou, di-a lopta și di-a porca, unde cu bucurie multă îi privesc și bătrînii în zilele de sărbători, și mai multe alte motive de jocuri și petrecanii au.

.

M. PROVERBII au românii de aci atîta de multe, de nu le pote omul cuprinde în așa puține pasage, și sint mai de comun cunoscute la toți Românii : precum voi aduce puținele aici : Nu sare aștia departe de tăie-

toriu — fĂgăduiește mult, Ămplinește puțin. Lup pe mĂncare — șarpe pre somn. Fuga e cam rușinoasă — numai ii sĂnĂtoasă. De diminiĂta sĂ cunoște ziua. Un bolĂnd aruncĂ o piatrĂ Ăn baltĂ, de unde nu o pot scoate 7 cu minte — o bĂtĂ e destul la un care de ole — O vacĂ . . . (murdarĂ, murdĂrește) . . . o ciurdĂ totĂ. (Cuvintele sĂnt intraductibile N.D.) Cine cere nu pere, darĂ nici omenie nu are — și altele multe, pre care invĂțatul Rot din Sibiu liau culesc, și pentru frumșeta lor liau prentors și pre limba GermanĂ.

N. POEZIILE lor sint simple, balade vechi, și doine, pre care cu bucurie le ascultĂ Ăn vremea ospețelor de la lĂutași au și alte cĂntece de petrecere ce le numesc ei cĂntece de lume, Ăn cĂtĂtime mare, deoarece limba RomĂnĂ cu terminarea cuvintelor Ăn vocala a e foarte ĂntocmitĂ spre poezie, așA darĂ Ănșii compun cĂntĂri și au petrecere de timp, pentru care nici nu le putem noi aci sĂ le ĂnșirĂm, ci meritĂ aci a sĂ lĂsa o socotințĂ cia mai nouĂ culegere de poeziile RomĂne a tĂnĂrului Anastasie Marinescu, auzitoriu Ăn universitatea din Peșta, care au fĂcut o colepție mare despre baladele, colindele, doinele și poeziile romĂnilor, mai sint și Ălți poeți vestiți, precum Alecsandri

Qu. POVESTIRILE POPORULUI de petrecanie, mai toate se Ăntorc Ăn ironii despre popi și țigani. Au ei și povești bĂtrine despre drumul laptelui, despre drumul lui Traian, despre drumul lui Matiaș, despre Dumnezeu cĂnd au umblat pre pĂmĂnt cu Sf. Petru, despre Iosif al II-lea, despre Napoleon Bonaparte și o grĂmadĂ de povești fabulosĂ.

DIE ETHNOGRAPHISCHE UND TOPOGRAPHISCHE BESCHREIBUNG DER GEMEINDE SĂNTEȘTI

ZUSAMMENFASSUNG

Aus der von Partenie Gruescu (1859) geschriebenen und von Ion B. Mureșianu entdeckten und im Jahre 1933 neubearbeiteten Monographie „Die ethnographische und topographische Beschreibung der Gemeinde Sintești“ entzogen wir Bruchteile des II., III. und IV. Kapitels, die wir nach ihrer ethnographischen Bedeutung auswählten. Wir stellen somit fest, dass Partenie Gruescu's Manuskript bedeutende ethnographische Daten hinsichtlich der volkstümlichen Wetterkunde, der Volksheilkunde, einiger Beschäftigungen (Bienenzucht, Viehzucht, Anfertigung von Kübelholzreifen), der volkstümlichen Baukunst, der bĂuerlichen Innenausstattung, der Volkstracht, der BauernkĂuche, der Glaubens, der BrĂuche, der literarischen Folklore, enthĂlt.

MORILE PLUTITOARE DE PE MUREȘ, ÎN SECTORUL JUDEȚULUI ARAD

DEMȘEA DAN
Muzeolog, Lipova

ALEXANDRU ZĂNESCU
Inginer, Timișoara

Istoria morilor plutitoare, apariția, dezvoltarea și dispariția lor, se înscrie într-o altă istorie, multimilenară, a măcinatului grăunțelor, a morăritului în general. Ea este însă, în acelaș timp, legată de istoria utilizării energiei apei și parțial chiar de cea a dezvoltării navigației.

Iată de ce, se poate afirma cu certitudine că morile plutitoare au constituit una din cele mai complexe instalații tehnice țărănești de măcinat cerealele.¹

Evoluția lor ca și cea a morăritului, nu poate fi analizată numai din punct de vedere tehnic ci trebuie examinată și în funcție de existența unor factori economici și sociali determinanți, creșterea producției agricole și a populației precum și dezvoltarea generală a societății.

Este poate interesant de menționat faptul că prima unealtă de măcinat, rîșnița de mină, face parte dintre uneltele protoagricole, apărute încă din mezolitic. În această perioadă se produce una din cele mai importante transformări în viața economică a omenirii, respectiv are loc trecerea de la economia primitivă a culegătorilor și vinătorilor, la economia cultivatorilor de plante și a crescătorilor de vite.²

Așa dar, rîșnița manuală a apărut cu mult înainte de apariția agriculturii propriu zise, iar toată evoluția sa ulterioară a fost, apoi, strîns legată de aceasta, respectiv de cantitatea produselor ce trebuiau măcinate.

Tot de origină foarte veche, roata de apă a fost cunoscută în China cu peste 4000 de ani în urmă.³ Folosită la început ca pompă de ridicat apă pentru irigații și pusă în mișcare de către sclavi, roții i se adaugă apoi niște palete care permit învîrtirea sa cu ajutorul curentului de apă.

De aici și pînă la roata de moară nu a mai fost decît un pas.

Astfel în muzeul din Tbilisi se păstrează o piatră de la una din morile de apă de pe canalele de irigații ale statului Urartu, găsită împreună cu inscripții cuneiforme din secolele VIII—VI înaintea erei noastre.⁴

¹ Hoffman, H. (Sibiu), *Terra nostra*, 2, 1971, p. 253-6.

² Băltărețu, A. *Milenii de istorie*, 1971, pag. 13.

³ * * * De la roata morii la turbină, 1952, p. 7.

⁴ Kupriț I. N., *Tehnologia morăritului*, 1954, p. 23.

În „Istoria Generală a Științei“, René Taton menționează existența morilor de apă din Iliria, în secolul al II-lea înainte erei noastre⁵, iar Strabo menționează, în același secol o moară de apă care funcționa în Asia Mică, în capitala regatului lui Mitridate.⁶

Antichitatea a salutat cu mult entuziasm apariția roții de apă — unul din primele dispozitive mecanice care au eliberat pe om de o muncă grea. De aceea, începând din sec. I al erei noastre roata de apă, respectiv motorul hidraulic, a început să se răspîndească punînd în funcție mori de grăunțe, mori de ulei, șteampuri pentru sfărîmat mineralele și pive de bătut postavul, fierăstraie, instalații pentru irigarea grădinilor, mașini mari de tors bumbacul și multe altele.

Tot antichității îi mai datorăm și apariția primelor mori plutitoare, astfel, în timpul asediului Romei de către ostrogotul Vitiges, în anul 536—537 al erei noastre, generalul bizantin Belizarie, utilizează mori așezate pe bărci care plutesc pe Tibru⁷.

Totuși, dacă în orînduirea sclavagistă roata de apă era un mijloc de utilizare a energiei apei, folosit destul de rar, ea devine în orînduirea feudală o folosință obișnuită, datorită creșterii nivelului producției agricole și dezvoltării economiei.

Răspîndirea și numărul mare de mori, existent în secolele al XI-lea și al XII-lea în Europa răsăriteană dovedea tocmai dezvoltarea mare pe care o luase agricultura.⁸

Apele riului Mureș au fost folosite pentru navigație, cu mult înainte de a fi fost întrebuințate pentru morărit.

Arteră principală de circulație între cîmpia de vest și Transilvania, Mureșul a servit, din cele mai vechi timpuri pentru plutit și navigație.

Din acest punct de vedere, prima mențiune istorică, textul geografului Strabo de la începutul erei noastre, nu pare îndeajuns de clar, cînd afirmă că „pe riul Marisos își făceau romanii aprovizionările de război“.⁹ În schimb existența unui „Colegium nautarum“, la Alba Iulia, atestă cu certitudine folosirea Mureșului pentru navigație în secolele al II-lea și al III-lea, ale erei noastre.¹⁰

Primul document medieval care menționează navigația pe Mureș, este situat în prima jumătate a sec. XII, respectiv în anul 1138 cînd tirgul de la Sîmbăteni este arătat ca avînd port la Mureș pentru transporturile navale de sare.¹¹

Și în secolele următoare, numeroase alte documente atestă o dezvoltare constantă a navigației, sub același impuls al evoluției economice, ceea ce duce chiar la nevoia de a introduce în 1248 o clasificare a diferitelor tipuri de nave care circulau pe Mureș.¹²

⁵ Taton R., Istoria Generală a Științei, I, 1970, p. 629.

⁶ A. Pallas Nagy Lexikon, XII, 1896, p. 246.

⁷ Procopius din Cesarea, Războiul cu Goții, 1963, p. 62—63.

⁸ Colectiv, Istoria Românilor, I, 1962, p. 60.

⁹ Izvoare privind Istoria României, I, 1964, p. 239.

¹⁰ Colectiv, Istoria României, I, 1962, p.

¹¹ Docum. priv. Istoria României, C, I, p. 2—3, și Györffy György, Az Arpad Kori Magyarországi tört. földz., 1963, p. 186.

¹² Documente privind Istoria României, Idem, p. 334.

Chiar din această perioadă, a secolelor XI—XIII, se poate vorbi și despre existența unor sate specializate în confecționarea de broduri, luntre și plute pe Mureș.¹³

În ceea ce privește morăritul, primul document în care se menționează morile de apă, din țara noastră, datează din secolul al XIII-lea, respectiv în diploma Cavalerilor Ioaniți din anul 1247.¹⁴

Este greu de precizat astăzi, data exactă a apariției morilor plutitoare, de pe Mureș, întrucât de cele mai multe ori denumirea de moară, găsită în documente, nu are adăugată caracterizarea „de mal” sau „plutitoare”.

Totuși, nivelul general al evoluției tehnice, dezvoltarea economică și gradul de perfecționare al tehnicii țărănești, ne face să credem că apariția lor se situează la nivelul secolului al XIII-lea, sau cel mai târziu, al XIV-lea.

Nu trebuie uitat că variația mare de nivele pe riul Mureș a îngreuiat, din totdeauna, construirea morilor „de mal” ceiace a impus, probabil chiar de la început, adoptarea celor plutitoare.

În această perioadă timpurie, morile de apă au constituit proprietatea colectivă a obștei satești.

Dovada stă în faptul că și mai târziu, pînă prin secolul al XVI-lea proprietatea morilor cneziale era tot colectivă. Cnezul în calitate de căpetenie a satului, răspundea de prestațiile morii către stăpînul feudal.¹⁵

Acest fapt pledează pentru existența numeroaselor mori țărănești, fără a le pune la socoteală și pe cele iobăgești.¹⁶

Este de asemenea interesant faptul, că din vămuirea acestor mori se obțineau venituri substanțiale, care au consacrat monopolul morăritului în fruntea tuturor celorlalte. De altfel, se poate considera că aceasta a fost unul din primele monopoluri, constituind, într-o anumită măsură și o primă formă de capitalism industrial.¹⁷

În zona studiată, primele mențiuni ne parvin de la morile domeniiale. Astfel, în anul 1278, banul Pavel, castelanul cetății Soimoș-Lipova, lasă prin testament o moară, slujitorului său Benedict.¹⁸

Ceva mai târziu, un act de hotărnicie din anul 1389 împărțea pămîntul situat în preajma unei mori de pe Mureș, respectiv „la o aruncătură de săgeată de această moară”.¹⁹ După ceva mai mult de un secol, în anul 1513, socotelile domeniului Soimoș-Lipova înscruie ca „veniți de la mori” numai 3,29 florini, sumă surprinzător de mică față de veniturile morilor de pe alte domenii.²⁰

Pentabilitatea morăritului rezultă din faptul că nici unul din evenimentele istorice ale secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, cum au fost, de

¹³ Lungu S., Meșteșuguri și meșteșugari în s.v. Transilv. 1970, p. 43.

¹⁴ Docum. priv. Istoria României, C, I, p. 330.

¹⁵ Prodan D., Iobăgia în Transilvania, I, p. 342.

¹⁶ Ibidem, I, p. 82.

¹⁷ Taton R., Istoria Generală a științei, I, 1970, p. 629.

¹⁸ Györffy G., Az Arpad kori Magyar. tört. földz. 1963, p. 186.

¹⁹ Prodan D. Op. cit. p. 84, cf. Zsigmond kori oklevéltár. Elemér Malysz, I, nr. 950, Bp. 1951—1958.

²⁰ Ibidem, pag. 339.

pildă, ciocnirile armate aproape neîntrerupte și succesiunea stăpînirilor otomane și habsburgice, atît în defileu cît și pe cursul inferior al Mureșului, nu au afectat creșterea lentă a numărului morilor de apă.

Știrile documentare menționate de Takacs Sandor, confirmă acest lucru, iar detaliile de ordin tehnic și tipologic, pe care le oferă studiul său, întregesc imaginea zăgazurilor și a morilor așa cum se utilizau în această perioadă.²¹ Morarii acelor timpuri erau considerați meșteșugari cu profil complex și era inerentă specializarea unor categorii de oameni sau chiar a unor sate în construirea și întreținerea morilor de apă și a zăgazurilor.

Din păcate, numeroasele date de arhivă reproduse de către cercetătorii care s-au ocupat cu istoria Lipovei, sau a Comitatelor Arad și Cenad, nu ne permit aprecieri cantitative asupra unor intervale de timp date.

Un exemplu îl constituie datele existente la începutul secolului al XVII-lea, în zona Radna-Lipova. În această zonă, istoricul Marki Sandor, consemnează într-o reconstituire cartografică a Lipovei, pentru perioada 1606—1609, 8 mori plutitoare situate pe malul drept al Mureșului, în hotarul Radnei.²² Paralel documente din 1607 arată că principele Sigismund Racoti avea la Radna mai multe mori (fără a menționa numărul) din care donează una episcopului Sava Brancovici (Solomon Brâncovan) al Lipovei.²³ Tot în această zonă, moara lui Dengeleghy Mihai, căpitan peste haiducii cetății Lipova în anul 1611, este trecută de pe malul Lipovean, pe cel „pustiit“ (sic) al Radnei, pentru a fi donată claustrului catolic de acolo în 1614.²⁴ În continuare, alte mențiuni despre morile plutitoare, apar în documentele epocii, fără a permite stabilirea, măcar cu aproximație, a numărului acestora.

Indirect, în schimb, putem considera că cea mai bună dovadă a creșterii numărului morilor plutitoare este legată de încercările de a reglementa, juridic, relațiile acestora cu navigația.

Astfel, pacea de la Karlovitz (1699) prevedea ca morile să fie ancorate numai acolo unde nu stînjenesc navigația imperială.²⁵ Și la Arad, în primul deceniu al secolului al XIII-lea se reglementa, printre altele, posibilitatea acostării morilor de pe Mureș.²⁶

Măsurile erau de sigur luate în conformitate cu interesele comerciale ale proaspăt înscăunatei stăpîniri habsburgice.

De altfel și mai tîrziu, Curtea de la Viena s-a străduit, decenii întregi, de-a lungul secolului al XVIII-lea, să reglementeze pe cale administrativă asigurarea navigației de pe Mureș, aceasta fiind mereu stînjenită de existența morilor plutitoare, a greblelor și zăgazurilor puse pentru mori.²⁷

²¹ Takacs S., A Magyar molnár, în „Századok“ 1907, p. 144 cf. közös p.u. lt, Kelet nekül.

²² Marki S., Arad Varmegye es Arad Sz. Kir. Var. II, p. 56.

²³ Ibidem, p. 257.

²⁴ Eisenkolb A., Lippa varos története, 1912, p. 243.

²⁵ Marki S., Arad varm. es Arad sz. k. v. tört. II, p. 275.

²⁶ Lakatos O., Arad története I, 1881, p. 45—46.

²⁷ Baróti L., Adattár, II, „Udvari leiratok“, 1893, p. 10+urm.

Și în această perioadă, morăritul era o îndeletnicire prosperă. Cum s-ar putea explica altfel pretenția lui Johann Schleiner din Zăbrani, care solicită să i se atribuie o moară plutitoare în schimbul serviciilor făcute, respectiv aducerea a 350 de familii de coloniști.²⁸

În aceasta constă explicația că toate ordonanțele restrictive ale Administrației Camerale nu au reușit să limiteze răspîndirea morilor plutitoare.²⁹

Mai mult, dezvoltarea morăritului în zona de cîmpie, a dus și la apariția primelor forme de organizare „Asociațiile de morari” formă anterioară apariției breslelor. Asociația din Periam-Port, de exemplu, reglementa amplasarea ambarcațiilor în sezonul de lucru și organiza apărarea împotriva sloiurilor în sezonul rece al anului.³⁰

Prima breaslă a morarilor, menționată documentar, este cea din Arad înființată la 15 iunie 1770.³¹

Cu tot imobilismul aparent pe care îl vădea monarhia habsburgică, evenimentele europene de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cum au fost și războaiele napoleoniene, lasă urme și în structura sa.

De teama răsturnărilor revoluționare provocate de clasele în ascensiune, se trece la o politică de frînare a dezvoltării capitaliste a economiei, prin înființarea pe scară largă a breslelor.

Astfel, mica burghezie meșteșugărească, în rîndul căreia sînt socotiți și proprietarii morilor plutitoare, se vede silită, din cauza intrării cu tot avutul în breaslă, să bată pasul pe loc încetinind ritmul perfecționărilor tehnice aduse instalațiilor respective.

Tot din această perioadă datează și prima încercare, probabil, de reglementare a activității morarilor, pentru limitarea concurenței. Dispoziția, semnată de împăratul Francisc I, a fost tipărită la Lemberg, pe o foaie volantă, în limba germană și română, la data de 1 decembrie 1814.³²

Pe rîul Mureș, în aval de Lipova, sînt cunoscute o serie întregă de bresle ale morarilor. De exemplu la 1825 funcționa o astfel de breaslă la Vinga, care avea un numeros grup de mori plutitoare pe Mureș. La 1841 se organizează breasla din Lipova, iar la 1843 primesc diplome de breaslă morarii din Zădăreni, cei din Aradul Nou, avînd cuprinși în breaslă și morarii din Mureșul și cei din Sînicolaul Mic. (ultimele trei azi cartiere ale Municipiului Arad)³³

Tot o breaslă a morarilor este semnalată în anul 1845 la Periam.³⁴

În schimb, morile țărănești din amonte de Lipova, aflate în defileul Mureșului, nu vor cunoaște rînduiele de breaslă. Moara plutitoare ră-

²⁸ Lammert E., Neuer Weg, 12 sept. 1969.

²⁹ Baróti L., Adattár, I, „Udvari leiratok”, 1893, p. 10+urm.

³⁰ Lammert E., Neuer Weg, 12 sept. 1969.

³¹ Marki S., ibidem, p. 866.

³² Bibliografie românească veche, III, nr. 388.

³³ Borowski S., Temes vármegye, 1911, p. 181.

mine aici, în cele mai multe cazuri, până la dispariția sa tardivă, obiect al proprietății colective.

Cu toate influențele multiple, suferite în zona de cîmpie, se pare că proprietatea privată sau colectivă asupra morilor nu a fost prea mult afectată de organizarea breslelor, care de altfel se desființează destul de repede, respectiv în anul 1872.

Considerăm că mai este interesant de menționat și faptul că în documentele cartografice ale secolului trecut existența morilor a creat o serie de toponimice locale de tipul: drumul de moară, ulița morii, pămîntul morilor sau morarilor și altele.³⁵

Un exemplu îl constituie drumul morilor care lega comuna Vinga, de malul riului Mureș, numit în locul respectiv „Morile bănățene”.

Tot în acest frămîntat secol al XIX-lea se mai produce un fenomen care va influența dezvoltarea și activitatea morilor plutitoare.

Încă din secolele anterioare, odată cu avîntul dezvoltării economice, pădurile Transilvaniei, erau masiv exploatate, folosind pentru transport sistemul tradițional al plutăritului pe Mureș. Aceste exploatare ale codrilor, amplificate sub stăpînirea austriacă, duc la o sporire accentuată a scurgerilor maxime pe rîu, într-o perioadă cînd viața economică a concentrat în lungul acestuia o densitate mai mare de localități și de populație.

Desigur că ape mari, unde de viitură, și inundații s-au înregistrat pe Mureș în numeroși ani ai secolelor XVI și XVII dar odată cu secolul al XVIII-lea, frecvența și amplitudinea lor încep să crească, de la an la an.

După viiturile și inundațiile din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, o serie de localități sînt nevoite să-și mute amplasamentul pe locuri mai înalte, iar în anii 1749—1750 încep să se ia măsuri locale de apărare, constînd din mici diguri ridicate în jurul centrelor locuite. Aceste mici amenajări nu sînt însă în stare să asigure o protecție, cît de cît eficace, iar după inundațiile din 1805, 1806, 1816 și 1830 administrația este nevoită să ia măsuri mai ample de amenajare. Astfel, în scopul ușurării scurgerii undelor de viitură, se întreprind o serie de tăieri de meandre, realizîndu-se în intervalul 1845—1856, 29 tăieri, două între 1862—1865 și două între 1871—1872, adică în total 33 tăieri de meandre.³⁶

Față de ritmul lucrărilor, se poate considera că cea mai însemnată schimbare în regimul de scurgere al riului Mureș s-a produs în intervalul 1845—1856.

Toate aceste lucrări au avut drept rezultat o scădere de cca. un metru a nivelului apelor mari, dar scurtarea traseului natural al albiei de la 260 km lungime, între Lipova și Seghedin la cca. 170 km, a dus la modificarea pantei medii de la 0,14 m/km la 0,21 m/km și la o considerabilă mărire a vitezei apelor.

³⁴ Lammert E., Neuer Weg, 12 sept. 1969.

³⁵ Notariatul de stat Arad, Mape, crochiurile cartografice comunale de carte funduară, dec. VI, veac. XIX.

³⁶ Zawadowski A., Magyarország Vizeinek statistikája vol. I, 1891, p. 29.

Iată câteva elemente comparative, privind viteza medie a apei, reconstituită înainte și după terminarea amenajărilor :

Debitul rîului mc./sec.	Viteza medie a apei în m./sec.		
	reconstituire înainte de 1845	reconstituire în 1872	în sit. actuală
30	0,18	0,28	0,30
50	0,24	0,35	0,40
100	0,36	0,51	0,58
200	0,51	0,73	0,80
500	0,74	1,06	1,12
1 000	0,98	1,31	1,48

Este ușor de înțeles că o astfel de modificare a regimului vitezelor a schimbat și echilibrul albiei, stabilitatea acesteia fiind complet distrusă. Tot materialul care se depunea anterior, în această porțiune, putea fi acum antrenat ; au apărut puternice eroziuni de mal, praguri și trepte care au micșorat adîncimea necesară navigației, iar aceasta a trebuit să fie practic suspendată.

Nu încapă nici o îndoială în faptul că motivul principal al dezvoltării morilor plutitoare de pe Mureș, în secolul al XIX-lea, l-au constituit cauzele economice.

Creșterea suprafețelor cultivate, agricultura sistematică, folosirea unor unelte adecvate, ridică producția de cereale la un nivel care nu a fost atins niciodată înainte.

În acest sens, regimul administrației austriece din Banat în secolul al XVIII-lea, precum și desființarea iobăgiei și înproprietărirea țăranilor de la nord de Mureș, la 1853, ridică mult randamentul agriculturii.

De asemenea, extinderea mării proprietăți latifundiare, de tip capitalist, duce la apariția agriculturii intensive.

Toate acestea au dus la dezvoltarea morăritului mai ales în primele decenii ale secolului al XIX-lea, cînd lipsa unor alte surse de energie a impus ca majoritatea amenajărilor industriale să se mai bazeze încă pe utilizarea forței apei.

Nu este însă mai puțin adevărat că modificările apărute în condițiile de scurgere de apele pe riul Mureș, în aval de Lipova, pe care le-am descris mai sus, au venit în întîmpinarea nevoilor economice, creînd morilor plutitoare, datorita creșterii vitezei apei, un regim de funcționare mult mai bun și permițînd realizarea unor randamente superioare, cu atît mai mult cu cît creșterea vitezei apelor era și mai mare în anumite zone de curbă, sau de strangulări locale ale albiei rîului.

Cercetările întreprinse pe teren și în arhivele timpului ne-au permis identificarea morilor plutitoare care au funcționat pe teritoriul studiat. Din aceste cercetări a rezultat că nu a existat localitate, în zona de cîmpie a Mureșului, care să nu fi folosit moara plutitoare, pentru măcinat cerealele. În zona superioară figurează câteva localități în hotarul cărora nu au

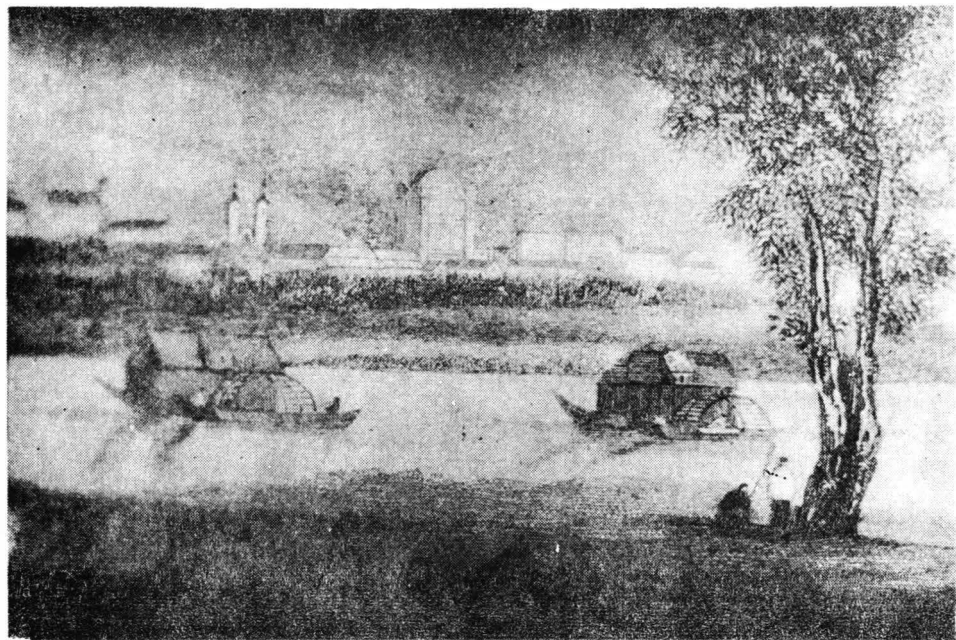

Fig. 1. Gravură cu mori plutitoare din anul 1838.

fost identificate mori plutitoare, dar și aici, este posibil ca acestea să fi fost amplasate în afara hotarelor proprii.

Conform listei complete, redată în anexă, numărul morilor plutitoare existent la începutul deceniului al 8-lea, al secolului trecut se ridica la 131 bucăți, pe teritoriul studiat.

În același timp însă, date disparate de arhive și de ridicări cartografice, ne-au permis să apreciem că dezvoltarea maximă a fost atinsă în deceniul al 6-lea, când morile plutitoare au depășit cifra de 300 în acelaș sector.

Această dezvoltare a impus apariția unor adevărate centre de construcție a morilor plutitoare. Astfel, pe lângă șantierelor de la Arad și Seghedin, meșteșugari locali ca cei de la Periam Port, Lipova și din alte centre, concep, realizează, repară și întrețin construcțiile destul de pretențioase ale morilor plutitoare.³⁷

Din anul 1860, pînă în anul 1884 și apoi în continuare, numărul morilor scade din an în an, stasticile anului 1910 arătînd practic o înjumătățire a numărului de mori plutitoare, față de 1884.

Cauzele acestui fenomen sînt multiple, pe de o parte concurența tot mai mare a morilor mecanice care utilizează motoare cu aburi sau chiar motoare cu explozie, pe de altă parte, greutatea de exploatare și celelalte dezavantaje ale morilor plutitoare.

³⁷ Lammert E., Neuer Weg, 12 sept. 1969.

Principalul dezavantaj îl constituie întreruperile forțate din timpul iernii, cauzate de apariția gheții plutitoare și apoi a podurilor de gheață, care scot din funcțiune morile pe o mare durată de timp.

Astfel, cea mai timpurie apariție a sloiurilor pe Mureș se înregistrează la 21 noiembrie, iar data medie la 21 decembrie.

Primăvara, data medie a dispariției soiurilor se înregistrează la 16 februarie, iar data maximă la 27 martie.³⁸

Dealtfel și din datele culese în zona Periam Port, rezultă că lucrul morilor înceta, iar acestea erau trase la adăpost pe data de 6 decembrie, („Sfintul Nicolaie leagă morile“).

Dacă se iau în considerare intervalele maxime, când prudența recomandă proprietarilor de mori să le țină la adăpost, fie trase pe mal, fie adăpostite în scobituri ale malurilor, rezultă o întrerupere de 126 zile. Chiar la date medii, întreruperea rămâne mare, respectiv de două luni de zile, într-o perioadă când toate celelalte tipuri de mori mecanice, pot să macine din plin.

Credem că pentru a ilustra pericolul prezentat de gheață este suficient să arătăm că aceasta a distrus în anul 1888 un număr de 70 mori plutitoare de pe Mureș.³⁹

Chiar dacă din punct de vedere calitativ, făina „rece“ a morilor plutitoare este preferată celei „calde“ produsă de morile mecanice, acestea din urmă cîștigă întrecerea din cauza randamentului, a productivității, a continuității în activitate și mai ales a prețului de cost mult mai redus.

Dovadă o constituie faptul că deși în anul 1910 în Arad nu mai funcționează decît 6 mori plutitoare, numărul morarilor din oraș se ridică la 281.⁴⁰

Trebuie să mai arătăm că amenajările începute în anul 1899 pe riul Mureș, pentru stabilizarea albiei și pentru crearea unor condiții menite să permită reluarea navigației și plutăritului nu au mai avut nici o influență asupra dezvoltării și funcționării morilor plutitoare. Aceste amenajări realizate între 1899 și 1903 în sectorul Conop-Arad, pentru a permite transportul pietrei necesare amenajărilor, iar din 1903 în restul sectorului, au facilitat în primul și al doilea deceniu al secolului nostru doar reluarea unui plutărit cu pescajul redus.⁴¹

În continuare, în deceniile 2 și 3 ale secolului al XX-lea, numărul morilor plutitoare scade mereu ; practic nu se mai construiesc mori noi, doar cele vechi continuă să lucreze pînă la scoaterea lor din funcțiune, din cauza uzurii.

Se mai înregistrează, ce este drept, o creștere temporară a numărului de mori plutitoare care lucrează în sectorul superior al Mureșului, amonte de Lipova, dar acest spor se datorește fie mutării unor mori din sectorul

³⁸ I.S.C.H. Monografia Hidrologică a riului Mureș, tabel 23 și 24, pag. 118 și 121

³⁹ Lammert E., Neuer Weg, 12 sept. 1969.

⁴⁰ Enescu & Enescu, Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1915, tabel 48, pag. 173

⁴¹ Borovski S., Torontál Vármegye, 1911, p. 178 + urm.

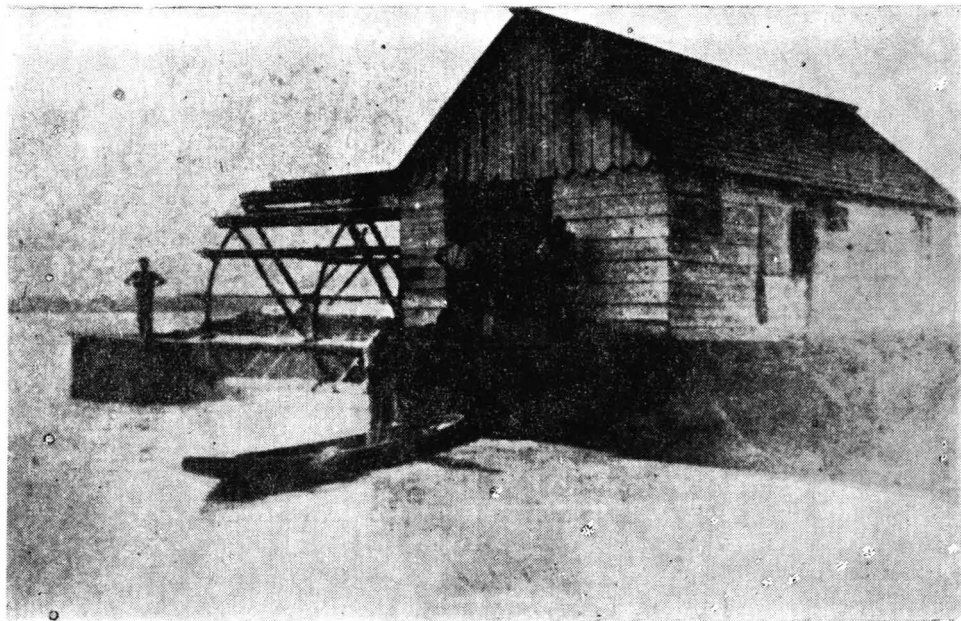

Fig. 2. Moară plutitoare de la Periam Port.

aval, fie datorită faptului că aici ele continuă să se mai construiască, dar în număr foarte mic. În această zonă și în această perioadă, tradiția meșteșugurilor țărănești era încă în plină înflorire.

De altfel și cantitățile de cereale care se produc și care trebuie măcinate în defileul Mureșului, sînt mult mai reduse decît cele din zona de șes.

Din cauza scoaterii din uz pe măsura uzării, sau din cauze accidentale, dispariția morilor plutitoare se produce destul de lent. Astfel, în 1929 dispar ultimele două mori de la Fintînele, iar în 1935 ultima de la Arad — Mureșel. Tot în perioada dinaintea celui de al doilea război mondial, dispar morile de la Vărădia de Mureș. În anul 1940, ultima moară de la Lipova este vîndută și transportată la Mîndruloc unde se și scufundă. Peste cîțiva ani, în 1944, dispăre ultima moară de la Periam Port, iar în 1946 cele din Căprioara, Chelmac și Păuliș. În anul 1947 dispar morile din Nădlac și Igrîș, iar în 1952 cea din Bătuța.

Ultimele mori din sectorul studiat, mai funcționează pînă în anul 1954 la Ususău și Lalașint, și pînă în anul 1963 la Belotînț.

*
* * *

În încheiere, vom prezenta o descriere a unei mori plutitoare așa cum a fost construită la începutul acestui secol, pe baza datelor pe care am reușit să le culegem de la foștii morari.

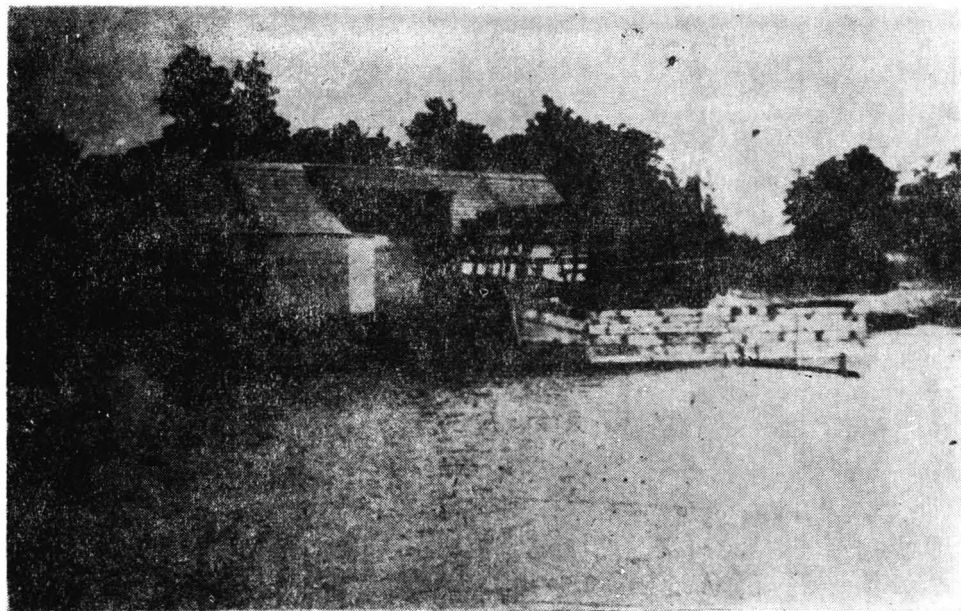

Fig. 3. Moară plutitoare de la Zădăreni.

Partea principală o constituia corpul flotor, numit „lădie” sau „lădic” pe care se găsea casa morii. Corpul avea o construcție solidă, cu schelet din grinzi de stejar îmbrăcat cu scinduri bătute fie una lângă alta, fie în caplama. Etanșarea se realiza cu cîlți sau cu mușchi de pădure.

Morile plutitoare de tradiție țărănească erau mai mari și mai masive decît cele confecționate în ateliere. În ele se putea locui și deseori aveau chiar hornul necesar instalării unei sobe de gătit sau de încălzit. Cele din defileul Mureșului aveau, în plus, creștături ornamentale adoptate după stilul local, care decorau atît exteriorul cît și interiorul navei.

În genere morile plutitoare construite de săteni erau realizate — cu excepția pietrelor desigur — în întregime din lemn. Folosirea „curpenilor”, respectiv a legăturilor din lemn de carpen și a cuielei tot din lemn, atît pentru asamblarea roții cît și a altor elemente înlocuia cuiele și scoabele metalice.

Corpul principal era însoțit de un al doilea flotor, numit „tăvig”, pe care se rezema axul roții motoare, ax numit „fus” sau „grindei”. De regulă, corpul principal se afla amplasat în spre mal, iar „tăvigul” în spre largul apei.

Roata motoare, partea activă a morii, era o roată cu pale avînd la capete și uneori la mijloc niște roți cu spițe, denumite „motorugi”, între care erau montate palele, denumite „lopeți”.

La morile mai mari se ajungea ca roata să aibă pînă la 22 de „lopeți”.

În fața roții cu lopeți, o „greblă” împiedica accesul corpurilor mari plutitoare care ar fi putut bloca sau deteriora lopețile.

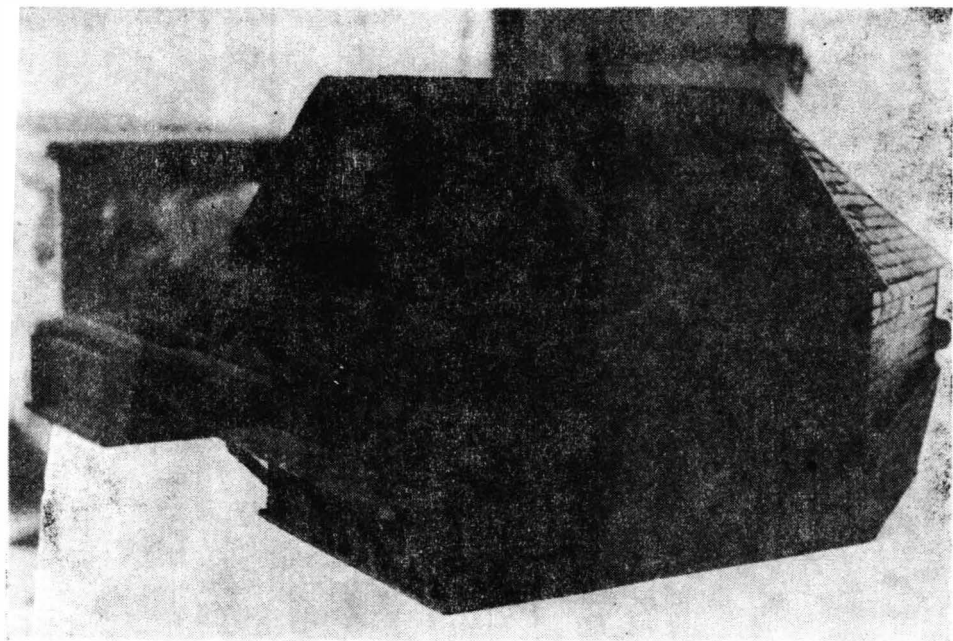

Fig. 4. Macheta unei mori plutitoare „Lădicul”.

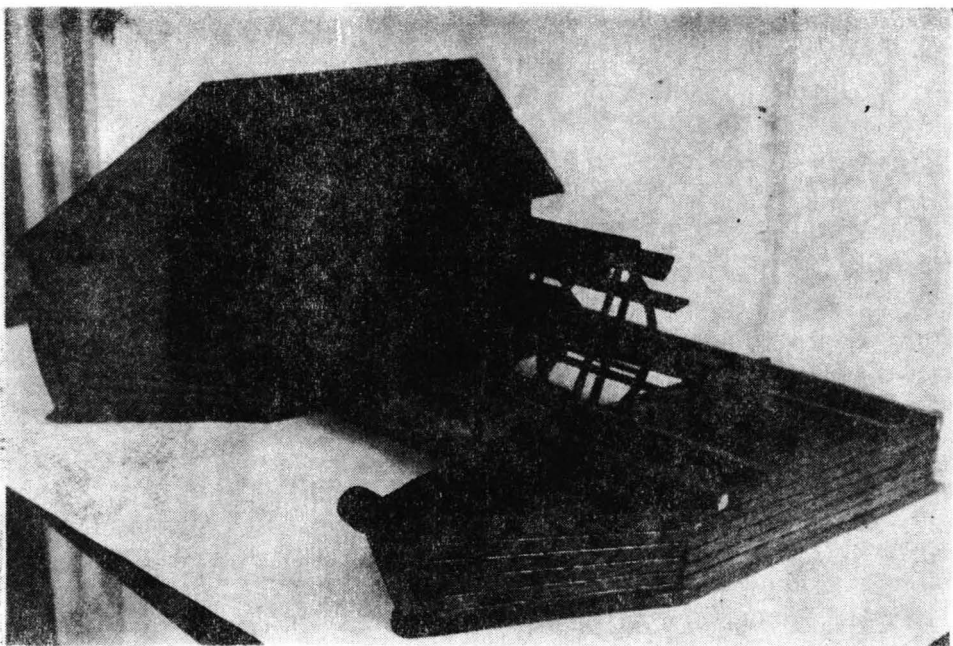

Fig. 5. Macheta unei mori plutitoare „Tăvigul”.

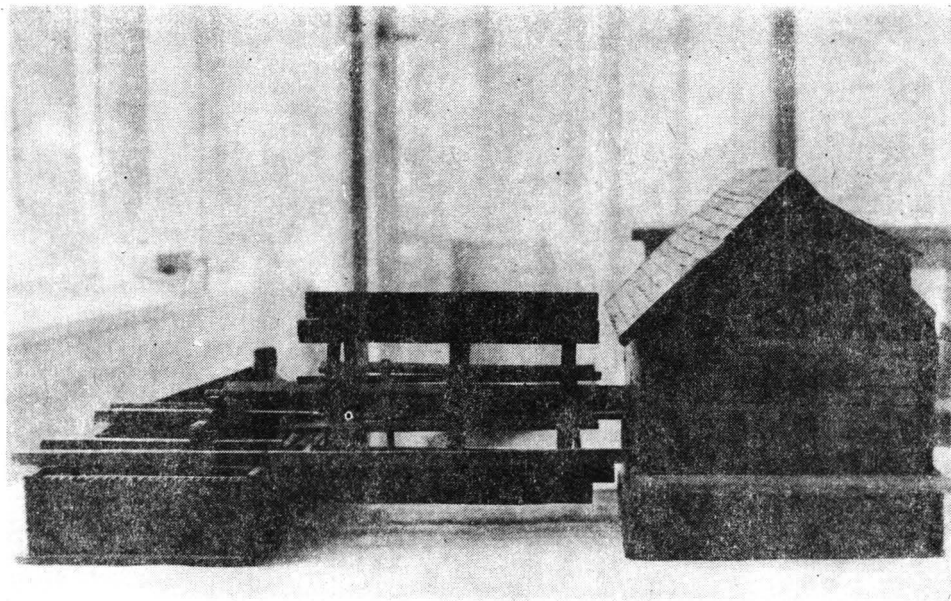

Fig. 6. Macheta unei mori plutitoare — ansamblul.

Cîte odată, în funcție de locul ales pentru amplasarea morii, construcții simple de piloți sau din fascine dirijau curentul apei spre navă.

Moara era legată de uscat cu 3—4 lanțuri dispuse pe cît posibil radial, iar înspre mal cîteva birne acoperite cu scînduri, în forma unui pod, asigurau atît ancorarea cît și accesul.

Deobicei, lîngă moară era legată o luntriță⁴², necesară deplasărilor pe apă.

Mutarea morii se efectua cu un virtej numit „ciutură“ la Periam, „cobură“ la Chelmac și „combură“ la Igriș și la Nădlac.⁴²

Acest cabestan simplu era compus dintr-un trunchi scobit, întărit cu cercuri de fier, așezat vertical. În el se învîrtea un fus pe care se răsucea friinghia sau lanțul. Fusul era învîrtit manual cu ajutorul unor brațe orizontale din lemn.

Roata cu lopeți a morii era la nevoie frînată pentru a i se încetini, sau opri, mersul, cu ajutorul unei „bochii“, o scîndură lată de lungime egală cu lungimea roții cu lopeți. Coborită pe două tije de lemn în apă, aceasta putea reduce accesul curentului, abătîndu-l sub roata cu lopeți.

În interiorul morii, pietrele, atît cea fixă — așezată dedesubt — cît și cea „alergătoare“ pe deasupra, erau îmbrăcate într-o ladă de lemn numită „veșcă“.

Pentru a obține o finețe mai mare, procesul de măcinare se repeta de trei ori.

⁴² Lammert E., Neuer Weg, 12 sept. 1969.

Tot în scopul obținerii unei fineți cât mai mari a măcinatului, morarii de pe Mureș au căutat să adapteze diferite feluri de pietre. Dacă la începutul secolului al XVIII-lea acestea proveneau din Banat, de la Carașova, mai tirziu încep să fie aduse din Slovacia, din Ungaria și chiar din Franța.⁴³

Sacul de cernut, confecționat mai întâi din pinză de in, este apoi înlocuit cu țesături de mătase care aveau 12 categorii, sau gradații, în funcție de mărimea spațiilor dintre firele țesăturii. În secolul trecut acești saci erau aduși de vinzători ambulanți din Slovacia.⁴⁴

În ce privește productivitatea morilor plutitoare, ea nu se deosebește prea mult de cea a celorlalte mori de apă, care au un debit și o cădere suficient de mare. Din datele culese rezultă că ea varia, de obicei, între 300 și 600 kg/zi, ajungând, în cazul unor mori mai mari, până la 800—1 000 kg/zi sau chiar mai mult, de fiecare piatră instalată.

Din acest punct de vedere sînt interesante datele culese dintr-un tabel care indică capacitatea de lucru a morilor plutitoare din districtul Arad, în anul 1860.⁴⁵

Localitatea	Nr. de mori	numărul de pietre (perechi)	capacitatea de lucru		
			pe o moară, în găleți de Bratislava	Totală, în găleți de Bratislava	Transformată în litri pt. o moară
Micălaca	6	1	12	72	738
Tudor Vladimirescu	17	1	24	408	1 476
Mîndruloc	9	1	16	146	984
Cicir	3	1	8	24	492
Sîmbăteni	10	1	16	160	984

Dacă pentru găleata de Bratislava se ia volumul indicat de Nicolaie Stoicescu⁴⁶ și o greutate hectolitrică medie de 76, pentru grîu și porumb, rezultă că morile de la Cicir prelucrau cîte 374 kg boabe/zi, cele de la Micălaca 561 kg/zi, cele de la Mîndruloc și de la Sîmbăteni cîte 748 kg/zi, iar cele de la Tudor Vladimirescu cîte 1 122 kg boabe/zi.

În timpul iernii, roata cu lopeți era scoasă, fusul era tras pe țarm iar tăvигul era dus în spatele lădicului. Lădicul era protejat fie prin tragerea sa pe bușteni înclinați pe taluzul malului, fie — mai frecvent — prin amenajarea unei scobituri în mal, a unui „iaz“.

În zona Radna, acesta consta dintr-un pînten, amplasat oblic spre aval, compus din piloți groși din lemn bătuți în albie și fixați într-o masă de bolovani care putea ajunge pînă la 2—3 vagoane de piatră. În acest fel zona de apă mai liniștită creiată în spatele „palîncii“, putea să constituie o protecție împotriva sloiurilor de gheață plutitoare.

⁴³ Lammert, Ibidem.

⁴⁴ Lammert, Ibidem.

⁴⁵ Arh. Stat Arad, Fond Pref. Jud. doc. 8375/1860, f. 3.

⁴⁶ Stoicescu N., Cum măsurau strămoșii, 1971, p. 191.

Fig. 7. Moară plutitoare la Lipova.

În zona de șes, unde meandrele râului sînt mai numeroase, se căuta un loc natural mai ferit de curentul principal. Morile se grupau una în spatele alteia, iar birne groase așezate oblic pe fața apei între prova primei mori și mal, permiteau oarecum, alunecarea ghieții ajunsă pînă acolo. De altfel, echipe permanente păzeau iarna, ziua și noaptea, prin rotație, morile adăpostite în lăcașurile de iernare, semnalizîndu-și între ele mersul sloiurilor sau deplasarea podurilor de gheață.

În caz de pericol, străjile dădeau alarma și toată suflarea din micile colonii de morari sărea în apărarea navelor prinse de încheștarea gheții. Probabil că tocmai pericolul ce trebuia înfruntat, în comun, a dus la creiarea acelor mici cătune înregistrate în anul 1880 sub denumirea de „molae ad Marusiam” și care figurau la : Zăbrani, cu 8 locuitori, colonie cunoscută și sub denumirea de „Sătuț”, Frumușeni, cu 36 locuitori, Tudor Vladimirescu cu 66 de locuitori, colonia situată lângă Aradul Nou, sub denumirea „Molae Banaticae” cu 53 locuitori, Zădăreni cu 81 locuitori, Sînpetrul German cu 30 locuitori, Periam cu 158 de locuitori și Sinnicolaul Mare cu 69 de locuitori.⁴⁷ Numeroase astfel de colonii se găsesc și în restul zonei studiate.

⁴⁷ Schematismus cleri diocesis Csanadiensis..., Timișoara 1880, pag. 100, 104, 117, 118, 119, 124, 142.

Fig. 8. Moară plutitoare la Radna.

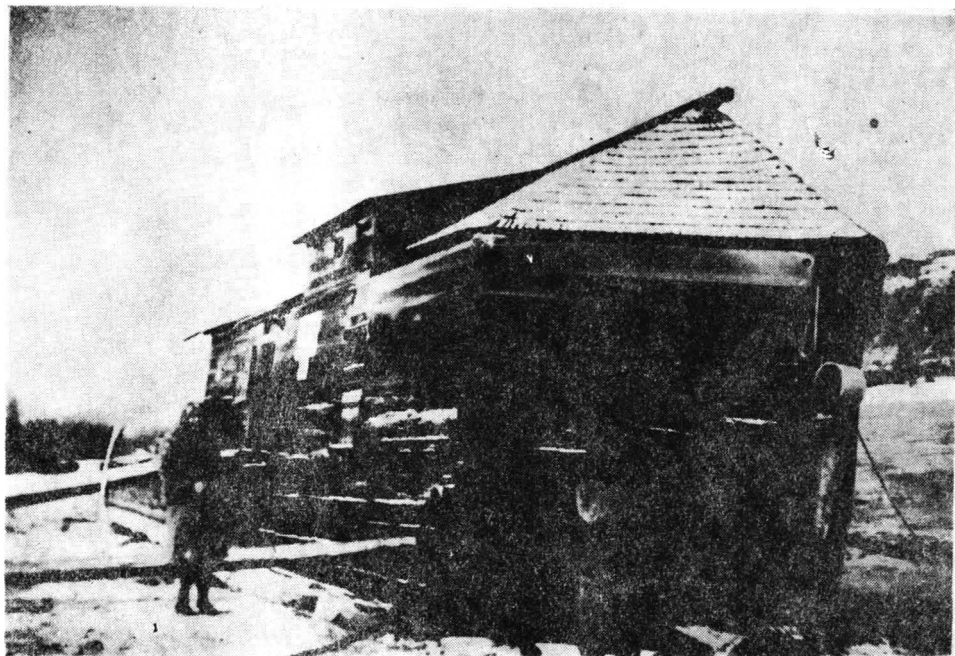

Fig. 9. Moară plutitoare la iernat.

Din aceste colonii de morari, legate organic de apa Mureșului, au provenit acele așezări, mici dar viabile, cum este Periam Portul, de exemplu, cărora nici măcar apele mari din anul 1970 nu au reușit să le schimbe destinul.

Morile plutitoare au dispărut de mult și puțini mai sînt oamenii care își aduc aminte de silueta lor greoaie, proiectată pe apa cenușie a riului. Doar creațiile literare le vor perpetua, în timp, amintirea.

Într-adevăr, ce poate fi mai plastic decît acest fragment din „Geniu Pustiu“, datorat penei lui Eminescu :

„... Pe Mureș plutea o moară a unui șas, de la care noi
„obicinuiam a ne aproviziona cu făină... Moara se legăna
„cu roțile ei asurzitoare ce se rostogoleau ca doi bala-
„uri negri, scaldîndu-și oasele de lemn mucegăit în apa
„albită de spume a riului...“⁴⁸

Pentru istoria tehnicii acestor meleaguri, ele vor constitui însă, întotdeauna, un element de cel mai mare interes, iar dispariția lor va putea fi regretată ca dispariție a unuia dintre cele mai interesante elemente ale trecutului nostru economic și ca un element extrem de valoros al creației tehnice populare.

Timișoara, octombrie 1971.

⁴⁸ Călinescu G. Viața lui Eminescu, 1964, p. 88.

LISTA

morilor plutitoare existente pe Mureș în sectorul județului Arad.

Nr. Crt.	Localitatea, resp, perimetrul comunal	anul		
		1860	1884	1910
1	Aval Cenad		2	1
2	Cenad		3	2
3	Sinnicolaul Mare		2	2
4	Nădlac		5	3
5	Igrîș		6	3
6	Seitin	7	3	2
7	Periam	20	9	4
8	Semlac	6	4	3
9	Secusigiu	5	2	1
10	Sînpetru German (mănăstirea Bezdin)	1	1	1
11	Pecica	8	5	3
12	Fenlac	5	3	2
13	Bodrog	4	2	1
14	Vinga	14	7	4
15	Zădăreni	9	4	1
16	Șag	3	1	—
17	Arad	35	13	6
18	Micălaca	6	1	1
19	Sinnicolaul Mic		2	1
20	Tudor Vladimirescu	17	7	2
21	Fintinele		2	1
22	Frumușeni		4	2
23	Mîndruloc	9	2	2
24	Aluniș		1	—
25	Sîmbăteni	10	2	2
26	Cicir	3	1	—
27	Zăbrani		2	—
28	Chesinț		2	—
29	Păuliș		2	1
30	Neudorf		2	—
31	Radna		3	1
32	Șoimoș		1	—
33	Lipova		6	2
34	Odvoș		—	1
35	Ususău		2	1
36	Chelmac		2	1
37	Belotinț		1	1
38	Bîrzava		1	1
39	Monorăștia		1	1
40	Lalașinț		4	1
41	Bata		4	2
42	Nicolae Bălcescu		1	1
43	Birchiș		1	1
44	Vărădia		1	1
45	Căprioara		1	1
TOTAL :		162	131	67

A. Izvoare

1. Actele administrative ale fondului Prefecturii jud. Arad pentru anul 1860.
2. Baróti Lajos, Dr. Adattár, vol. 1, Timișoara 1893.
3. Bibliografie românească veche, tom 3, București.
4. Colecția de hărți vechi a filialei Arh. Stat, Timișoara.
5. Documente privind istoria României, seria C, veac XI, XII, XIII, vol. I, Ed. acad. R.S.R. 1951.
6. Enescu Ion și Enescu Iuliu, Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul, din punct de vedere agricol, cultural și economic, București 1915.
7. Hărți cadastrale ale secției Lipova a Oficiului Gosp. Apelor.
8. Izvoare privind Istoria României, Ed. Acad. vol. I. 1964.
9. Procopius din Caesarea, Războiul cu goții, trad. și introd. de H. Mihăescu, Ed. Acad. R.P.R. București 1963.
10. Schițe topografice comunale ale Notariatului de Stat Arad.
11. Schematismus cleri dioecesis Csanadiensis pro anno domini 1880, Temesvar 1880.
12. Zawadowschi Alfred, Magyarország vizeinek statistikája, vol. I, Budapesta. 1891.

B. Lucrări generale

1. Băltărețu Aurelian, Milenii de istorie, București, 1971.
2. Borovski Samu, Torontál vármegye, Budapest 1911.
3. Borovski Samu, Temes vármegye, Budapest 1911.
4. Györffy György, Az Árpád kori Magyarország története földrajza. Akad. Kiadó, Budapest 1963.
5. Istoria României, vol. I—II, Ed. Acad. București.
6. Moroianu Dinu și Ștefan I. M. Focul viu, Pagini din istoria invențiilor și descoperirilor românești. Ed. St. București, 1 1963.
7. A Pallas Nagy Lexicon, vol. XII. Budapest 1896.
8. Pascu Ștefan, Voivodatul Transilvaniei, vol. I. Cluj 1971.
9. Revai nagy Lexicon, vol. IX, Budapest 1913.
10. René Taton, Istoria generală a științei, vol. I Buc. 1970.

C. Lucrări speciale

1. Eisenkolb A. Lipa város története, Lipa 1912.
2. I.S.C.H. Studii de hidrologie vol. VI, Bazinul hidrografic al riului Mureș, monografie hidrologică, București 1963.
3. Kuntzig Johann, Saderlach 1737—1937, Karlsruhe, 1937.
4. Kupriț I. N., Tehnologia morăritului, Ed. Teh. București 1954.
5. Lakatos Otto, Arad története, vol. I, Arad 1884.
6. Lungu I., Bassa B., Raica I., Valea M. Meșteșuguri și meșteșugari din sud-vestul Transilvaniei, Ed. St. București 1970.
7. Marki Sándor, Aradvarmegye es Arad szabad kiraly baros története, vol. II, Arad 1895.
8. Prodan D., Iobăgia în Transilvania, vol. I—III, Ed. Acad. Buc.
9. Stoicescu Nicolae, Cum măsurau strămoșii, Ed. Științifică București 1971.
10. * * * De la roata morii la turbină, București 1952.

D. Memorii

1. Babinger Franz, Conrad Jacob, Hiltebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukrain und Constantinopol (1956—1658), Leiden, 1937.

E. Periodice

1. Erdekes Uiság, Budapest 1910.
2. Neuer Weg, Nr. din 12.IX.1969. — Lammert E.

3. Studii și cercetări de istorie veche nr. 3—4, 1954.
4. Terra Nostra, Ed. MAIASA, București, nr. 2/1971. — Hoffman H.
5. Volk und Kultur, nr. 12/1969 și 1/1970. — Heinz Fr.

DIE AUF DER MAROSCH TREIBENDEN MÜHLEN IM SEKTOR DES KREISES ARAD

ZUSAMMENFASSUNG

In der Arbeit „Die auf der Marosch treibenden Mühlen im Sektor des Kreises Arad“ bringen die Autoren auf Grund einer reichhaltigen Fachliteratur historische Daten über die auf dem Wasser treibenden Mühlen mit einer Beschreibung ihrer Konstruktion, beurteilen ihre wirtschaftliche Effizienz und analysieren das Müllergewerbe dieser Art mit der Angabe bekannter Ortschaften in welchen es betrieben wurde.

AMBARCAȚIUNI DE LEMN PE RÎUL BEGA

de

NICOLAE ȚĂRANU

Din vremuri străvechi populația băștinașă din șesul Timișorii cu rosturi statornicite în preajma apelor curgătoare, folosea cursul lor ca pe una din cele mai lesnicioase căi de comunicație. Ca mijloace de transport erau utilizate ambarcații de lemn puse în mișcare de mîna omului sau cu ajutorul animalelor de tracțiune.

Cel mai vechi și mai simplu mijloc de circulație pe apă este trunchiul de copac. Buturuga luată de torent din inima pădurii și purtată apoi pe apele umflate ale riului constituie cea dintîi lecție de navigație pentru omul din adîncurile îndepărtate ale preistoriei. Încălecînd trunchiul de copac, omul poate să treacă ușor de la un mal la celălalt, slujindu-se în lupta cu șuvoiul de o prăjină lungă pe care o înfige în albia rîului ori de cîte ori acesta încearcă să-l răstoarne sau să-l abată din cale. „Pe asemenea trunchiuri — ne spune I. Lips — mai călătoresc și azi băștinașii din Noua Guinee“.

Ascuțînd capeteii trunchiului de copac și scobindu-i mijlocul, omul a inventat luntrea monoxilă, în care și-au găsit rezolvarea două din problemele navigației : asigurarea vitezei și stabilirea liniei de plutire.

De la trunchiul de copac și pînă la luntrea monoxilă cu formă de pește, omenirea a parcurs un drum lung de neobosită căutare, la care spiritul ei iscoditor și inventiv o îndeamnă permanent. Luntrea dintr-un singur trunchi pentru lumea veche, a însemnat ceva mai mult decît aparatul de zburat pentru vremurile noastre.

Pe principiul de plutire al luntrei monoxile omul de mai tirziu a construit corabia, cu ajutorul căreia a intrat în stăpînirea mărilor și a oceanelor. Să nu uităm că marile culturi și civilizații au circulat pe apă timp de milenii, de la un tărîm al lumii la celălalt, pe ambarcații simple de lemn.

Relativ la meșteșugul construirii monoxilelor I. Lips din nou ne informează că de cele mai multe ori găunoșitura luntreii monoxile la populațiile primitive din Australia se face cu ajutorul focului. Pescarii de pe lacul Tanganyika, după ce doboară trunchiul ales pentru luntre dau la o parte crengile și rădăcinile, apoi găunoșesc mijlocul trunchiului cu toporul și cu unealta numită tesu.*

* I. Lips : Obîrșia lucrurilor pag. 270—272.

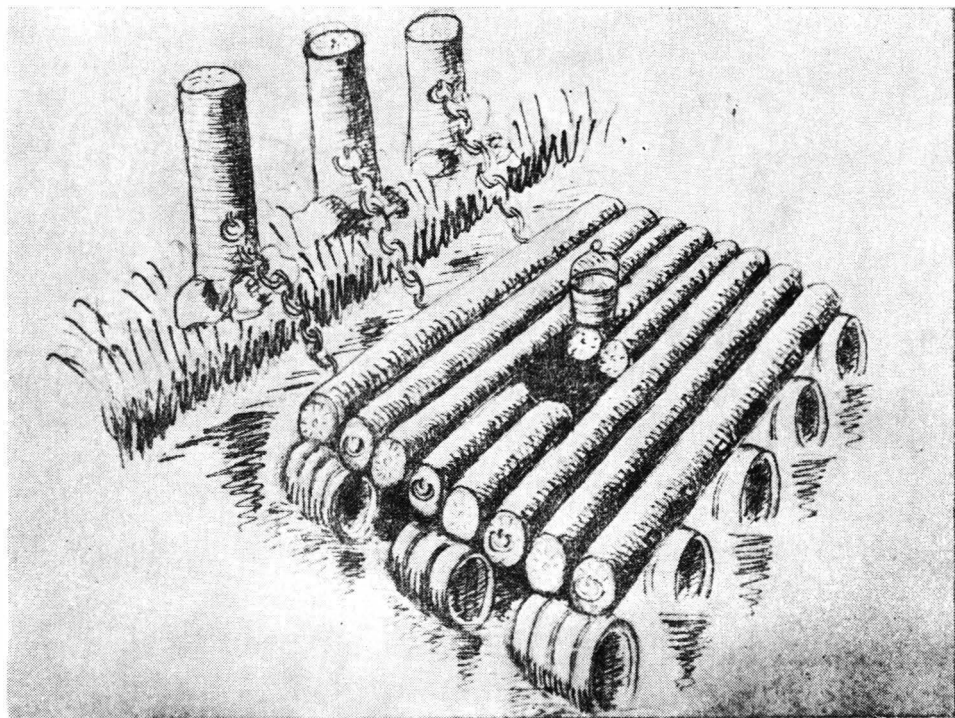

Fig. 1. Pluta tăbăcarilor (Flos).

Exploratorul englez J. Kook ne spune că insularii din Pacific, foarte pricepuți constructori de luntre monoxile se slujesc în munca lor de unelte de piatră și os pe care le mînuiesc cu multă răbdare și îndemînare. **

Indienii din Mato Grosso își cioplesc luntrele monoxile cu ajutorul uneltelor de piatră, iar netezirea o fac cu ajutorul focului. ***

Una din cele două luntre monoxile de la Muzeul Banatului care aduc mult ca formă cu pirogile băștinașilor din Otaheite văzute de J. Kook, păstrează încă urme de topor și teslă de fier. Această luntre descoperită în vara anului 1971 în nisipul din albia Timișului în apropiere de localitatea Timișeni este scobită într-un trunchi de lemn cu lungimea de 4 m și diametrul de 53 cm cu capeteii ascuțiți, puțin ridicați, îngăuriți și prevăzuți cu cite o banchetă pentru luntrași. Banchetele și premezul ce împarte ambarcația, în plan transversal în două părți egale, sînt punctele ei de rezistență. Luntrea dintr-un singur trunchi de copac în partea locului a fost întrebuintată de pescari și de barcații ca mijloc de circulație pe bălțile și pe canalele din preajma cetății Timișoara, foarte numeroase în veacurile trecute (vezi harta Timișoarei din 1716).

** Călătoriile căpitanului Kook pag. 51—52.

*** M. Gh. Andrie, pag. 99—102 — Indienii din Mato Grosso.

**** Această tehnică este utilizată de lemnarii din zilele noastre la confecționarea jgheburilor de lemn pentru adăpat vitele.

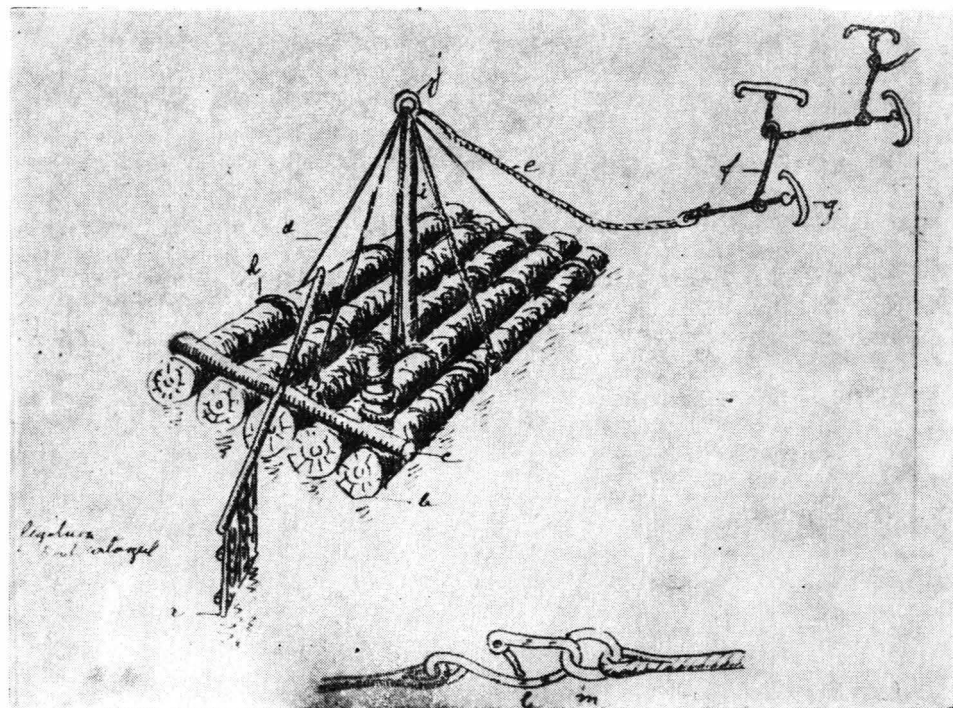

Fig. 2. Plai.

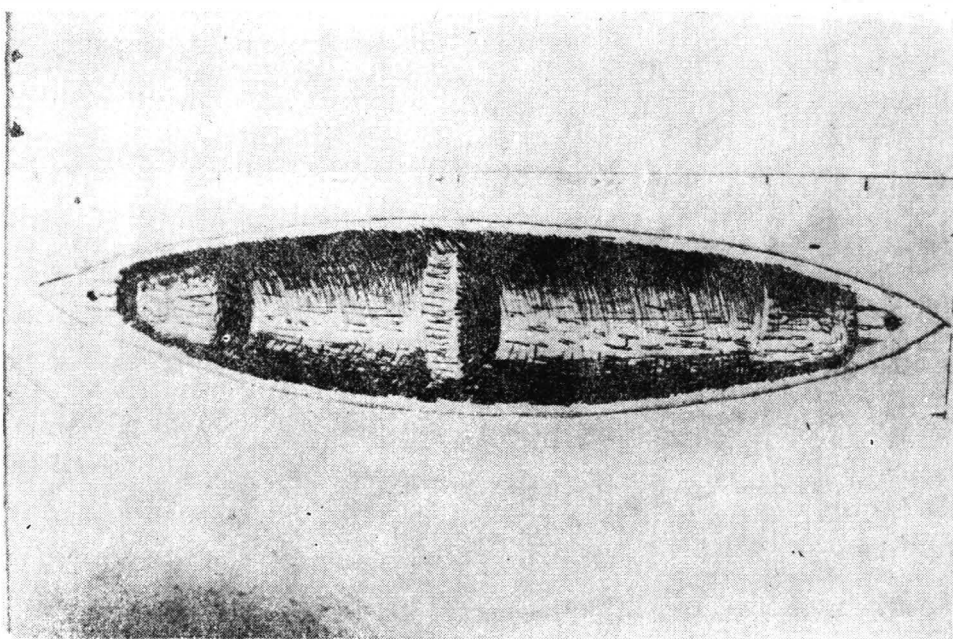

Fig. 3. Luntre monoxilă descoperită în albia Timișului.

Luntrea monoxilă avind fundul rotunjit se răstoarnă ușor. Din această pricină populația maghiară din Cimpia Tisei a denumit-o în glumă : „LELEKVESZTŐ“ adică „pierzător de suflete“.

Problema stabilității mijloacelor de transport pe apă și a capacității lor de imbarcare și-a aflat rezolvarea într-o altă născocire ingenioasă a omului, cunoscută în cimpia Timișorii cu denumirea de plai. Bătrînii sate-
lor de pe cursul inferior al Begheiului își mai aduc încă bine aminte de această ambarcație a cărei obîrșie trebuie raportată la vremea cînd omul se mai plimba pe apă călare pe trunchiul de copac.

Plaiul este construit dintr-un număr variabil de bușteni alăturați și legați unii de alții cu curpeni și funii de cînepă. În funcție de grosimea buștenilor se construiau plaiuri cu un rînd sau cu mai multe rînduri supra-etajate, consolidate cu ajutorul birnelor dispuse transversal. Fiind alcătuit din bușteni ce urmau să fie valorificați ca material de construcție pe piața orașului, plaiul era în așa fel construit ca la capătul călătoriei să poată fi repede demontat și fără deteriorări.

Pe riul Bega plaiurile circulau din două direcții : unele veneau din Făget unde în veacurile trecute exista un mare depozit de lemne pentru construcții și pentru foc, aduse cu carele din pădurile vecine. Lemnul de foc fasonat în „tăpligi“ era lăsat să plutească în voia curentului care-l ducea pînă la stăvilarul anume construit în suburbia Fabric din Timișoara.

Lemnul de construcție era transportat sub formă de plaiuri purtate de curentul apei și dirijate de cîrmăluși cu ajutorul cîngilor. Asemenea plaiuri cu legătură de curpeni au fost găsite în malul Begheiului în dreptul localității Șuștra de către muncitorii de la Serviciul apelor, care în anul 1938 executau în partea locului lucrări de curățire a canalului.

De-a lungul veacului XIX orașul Timișoara trece printr-un mare proces de transformare pe plan urbanistic. Peste tot se dărîma și se construia. Lemnul de brad utilizat cu preferință în construcții a devenit o necesitate acută. Atrăși de prețul ridicat la care ajunsese acest material pe piața orașului, țărânii ardeleni organizau convoaie de plaiuri pe apa Mureșului cu destinația Timișoara prin Tisa și de la Titel prin Bega Veche. Pînă la Titel plaiurile erau purtate de curentul apei ; de aci și pînă la Timișoara, urmînd ca drumul să fie parcurs în sens opus curentului, plaiurile erau trase de cai închiriați de la Ortăciile de bărcăși din partea locului. În vederea acestei călătorii plaiul era înzestrat cu o cîrmă (vezi fig. 2) fixată în partea dindărăt și manipulată de doi cîrmăluși, care lucrau în două schimburi. În punctul central al plaiului era înfipt un CATARG de lemn prevăzut la vîrf cu un inel de fier prin care erau petrecute două funii groase de cînepă, cu capeteii legați de cele 4 margini ale ambarcației, avînd rolul de a imobiliza catargul. În colțul stîng al pupei era fixat pociumpul în jurul căruia se încolăcea edecul de cînepă petrecut de asemenea prin inelul catargului. De capătul liber al edecului atîrna un clenci de fier în care se încopcia belciugul alatului. Alatul este un otgon gros de cînepă pe care sînt fixate cu belciuge de fier drăpcinicurile. Un plai era tras de 5—7—9 și chiar de mai mulți cai, dar întotdeauna de un număr fără soț. Calul fără soț era înhămat la drăpcinicul din urmă, pe stînga, iar ceilalți de o parte și de alta a alatului, dar niciodată nu se

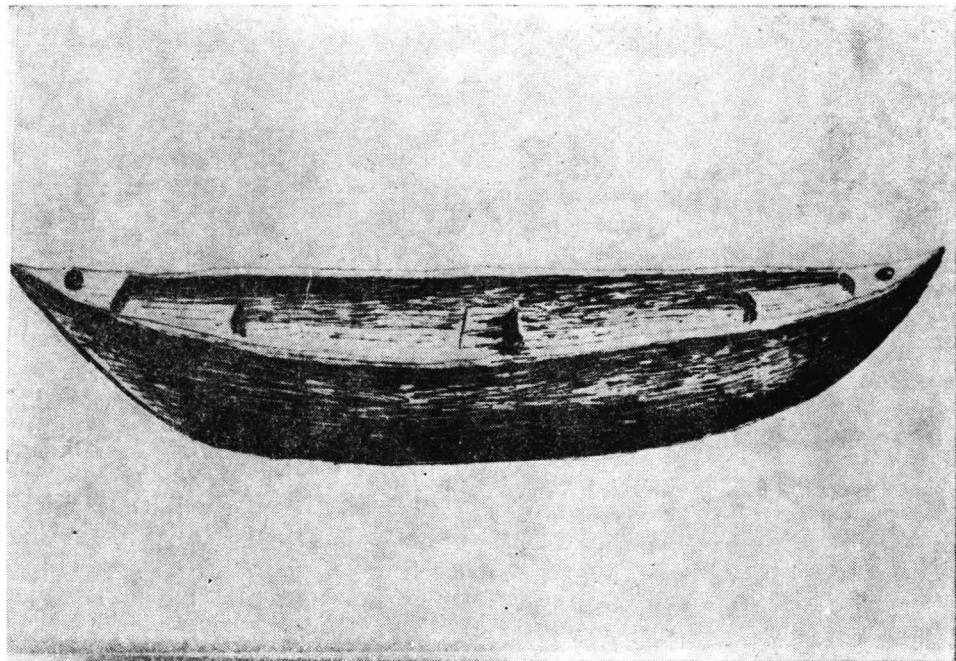

Fig. 4. Luntre monoxilă descoperită în albia Timișului la Șag (Timiseni).

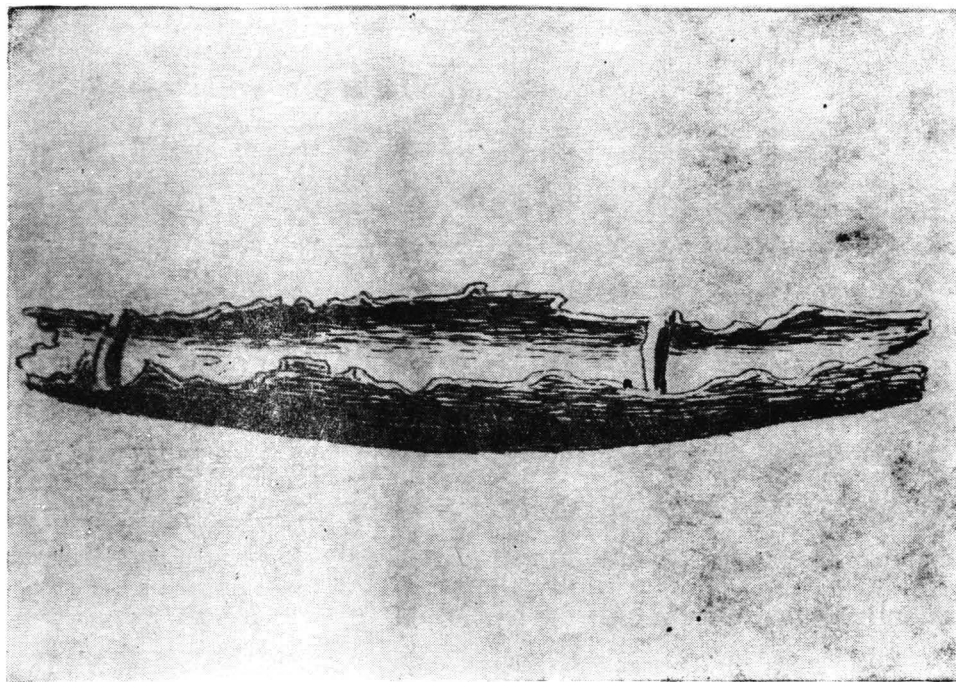

Fig. 5. Luntre monoxilă descoperită în mîlul unui canal din Timișoara.

înhămau doi cai alături și aceasta pentru ca alatul în timpul mersului să descrie o linie sinuoasă ca să nu pricinuiască rosături animalelor. Caii erau conduși de 1—2 mînători care mergeau cînd călare, cînd pe jos, tot timpul îndemnîndu-i cu strigăte și pocnituri de zbici. Drumul de la Titel și pînă la Timișoara dura aproximativ două zile și două nopți, socotindu-se în acest răstimp și popasurile care de obicei erau scurte. Pe vreme rea, bărcășii trăgeau la ciardă, unde afluau la orice oră din zi sau din noapte o bună găzduire. Ciarda avea grajd și depozit de nutrețuri pentru animale și o casă de ospetie unde drumețul nevoiaș își putea îngădui să ia un ra-chiu cald și un papricaș gustos cu carne de oaie. Pînă la Utvin drumul pe care circulau animalele, era pe partea stîngă a canalului, pe sub dîlmă, iar de la Utvin la Timișoara, pe partea dreaptă. În apropierea podurilor, mînătorii accelerau viteza ambarcației asigurîndu-i forța necesară pentru a înfrunta rezistența curențului în răstimpul trecerii cailor pe cealaltă parte a podului sau pe malul celălalt. Această manevră dificilă cerea multă pricepere și o mare dexteritate pe care mînătorii le-au cîștigat în urma unei îndelungate ucenicii. Cînd plaiul ajungea la destinație adică în fața unei vechi ospătării din vecinătatea actualului port al Timișorii, personalul care a deservit ambarcația în timpul călătoriei se întorcea la locul de baștină în căruțele lor aduse pe plai.

Populația din Torăgul Mare precum și din alte localități situate de-a lungul Begheiului foloseau plaiuri destinate exclusiv transportului de nutrețuri păioase și cereale pe care le aduceau săptămînal la piața din Timișoara. Aceste ambarcații erau mai mici ca suprafața în raport cu plutele încheiate din lemn de construcții și nu aveau decît un singur rînd de bușteni legați între ei cu drugi și cloambe (scoabe) de fier.

De plaiuri improvizate din materiale de strînsură aflate prin curtea gospodăriei se foloseau și țărani din alte localități din cîmpia Timișorii pentru a-și salva animalele în timpul inundațiilor pricinuite de topirea zăpezilor și căderea ploilor torențiale.

Plaiurile au încetat să mai circule pe riul Bega începînd cu anul 1909 cînd se fac primele pregătiri în vederea construirii ecluzelor.

O ambarcație asemănătoare cu plaiul, ca formă și ca tehnică de construcție, este pluta tăbăcarilor sau flosul cum îi zic Timișorenii. întrebunțat de tăbăcari pentru muiatul și spălatul peilor. Denumirea de origine germană dovedește că această ambarcație a fost introdusă în Banat de către meșteșugarii germani în epoca colonizării.

Flosul este construit din bușteni de brad cu diametrul de circa 25 cm și lungi de 3 m apropiați unul de altul și legați cu drugi lungi de fier înfipti transversal la o distanță de 50 cm unul de altul. Această platformă cu o suprafață de circa 9 m.p. are în mijloc o deschizătură patrată cu latura de 80 cm, denumită de localnici ocnă, prin care tăbăcarul cînd spală pieile, scoate apă cu o găleată de lemn numită rociică. De jur împrejurul flosului sînt înfipite belciuge din fier de care atîrnă legăturile de pei lăsate la muiat. Pentru a nu fi tras la fund de marea greutate a pieilor, flosul este așezat pe 14—16 butoaie de lemn care-l țin mereu deasupra apei.

Pînă în anii celui de al doilea război mondial existau pe Bega 20 de flosuri legate cu lanțuri de 2—4 pociumpi groși din stejar plantați în mal

și consolidați cu blocuri mari de piatră. Ultimele flosuri au dispărut odată cu lichidarea atelierelor de tăbăcari din sectorul privat.

Cu aceste mijloace rudimentare de transport pe apă se încheie o lungă etapă a navigației de tradiție arhaică.

Ele au corespuns întrutotul unor vremi, cînd omul cu multă răbdare își zdrobea grăunțele în piua de lemn sau la rîșnița manuală din piatră fără să-și bată capul cu elaborarea și traducerea în viață a unor noțiuni care pentru societatea modernă sînt jaloanele principale, ce indică drumul spre progres și fericire generală.

Cu lichidarea economiei agrare de tip patriarhal, sînt scoase din uz rînd pe rînd : luntrea monaxilă, plaiul, apoi formele mai evolute : cea-mățul, bărcuța pescărească, tărăglia, luntrea pentru transportul de persoane, lagea nisiparilor, brodul și compul, ce vor constitui tema unei viitoare comunicări.

FAHRZEUGE AUS HOLZ AUF DER BEGA

ZUSAMMENFASSUNG

Die ältesten und einfachsten Verkehrsmittel auf dem Bega-Flusse und seiner Überschwemmungszone sind : der Baumstamm, der ausgehöhlte Baumstamm (Kahn), das Boot — bekannt unter der Benennung „plai“ und das Floss oder Gerberfloss.

UN VALOROS MONUMENT DE ARHITECTURĂ POPULARĂ — BISERICA DE LEMN DIN SATUL RIENI (BIHOR)

de

IOAN GODEA

În secolul al XIX-lea, ca și în cele precedente, în satele bihorene, ca de altfel și în cele din Maramureș sau Banat, predominant au fost construcțiile de lemn atît în ce privește casa de locuit cît și lăcașul de cult. Pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre numărul lor scade vertiginos, locul fiindu-le luat de construcțiile de cărămidă.

În ce privește bisericile de lemn de abia legile din ultimii ani au pus capăt dispariției lor accentuate salvîndu-se de la pieire sigură zeci de monumente istorice. Restaurările, multe la număr în Bihor au contribuit și ele, nu fără fonduri substanțiale acordate de statul nostru desigur, la conservarea in situ a cîtorva edificii de acest gen, opere ale meșterilor țărani de pe aceste meleaguri. Printre ele se numără și biserica de lemn din satul Rieni, localitate așezată la poalele Munților Bihorului, pe malul drept al Crișului Negru, la circa 14 km de orașul Beiuș.

Istoricul de artă, Coriolan Petranu arăta că biserica din Rieni a fost construită în anul 1754, precizînd că ea se află trecută alături de „numele meșterului Tulea Ilie” la „ușa de sud”.¹ Asupra acestei date indicate de Petranu în anul 1931 nu ne putem pronunța deoarece ea azi nu mai există ; cu mare greutate putîndu-se descifra doar numele meșterului Tule deasupra intrării în biserică.

Deasupra ușii de intrare dinspre tindă, în naos, se află scrise numele ctitorilor Popa Samoilă și Popa Mihai precum și anul 1753. În acest caz data indicată mai sus trebuie să se fi referit probabil la anul construirii portalului sau a începerii pictării edificiului dar în nici un caz la construirea bisericii.

Așezată pe o colină, în vecinătatea unei vechi mori de apă (fig. 1), biserica domină spațiul înconjurător prin verticalismul ei pronunțat. Este una din cele mai frumoase biserici de lemn din vestul Transilvaniei, un model al artei de a construi al meșterilor țărani. Așezată în mijlocul cimitirului ea a servit de la început și ca monument cu caracter funerar. (fig. 2).

Construcția se înscrie într-un plan dreptunghiular la navă și unul pătrat la absidă (fig. 3). Acest arhaic tip de plan în Transilvania „apare

¹ C. Petranu, *Monumente istorice ale județului Bihor. I. Bisericile de lemn*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Krafft..., 1931, p. 28.

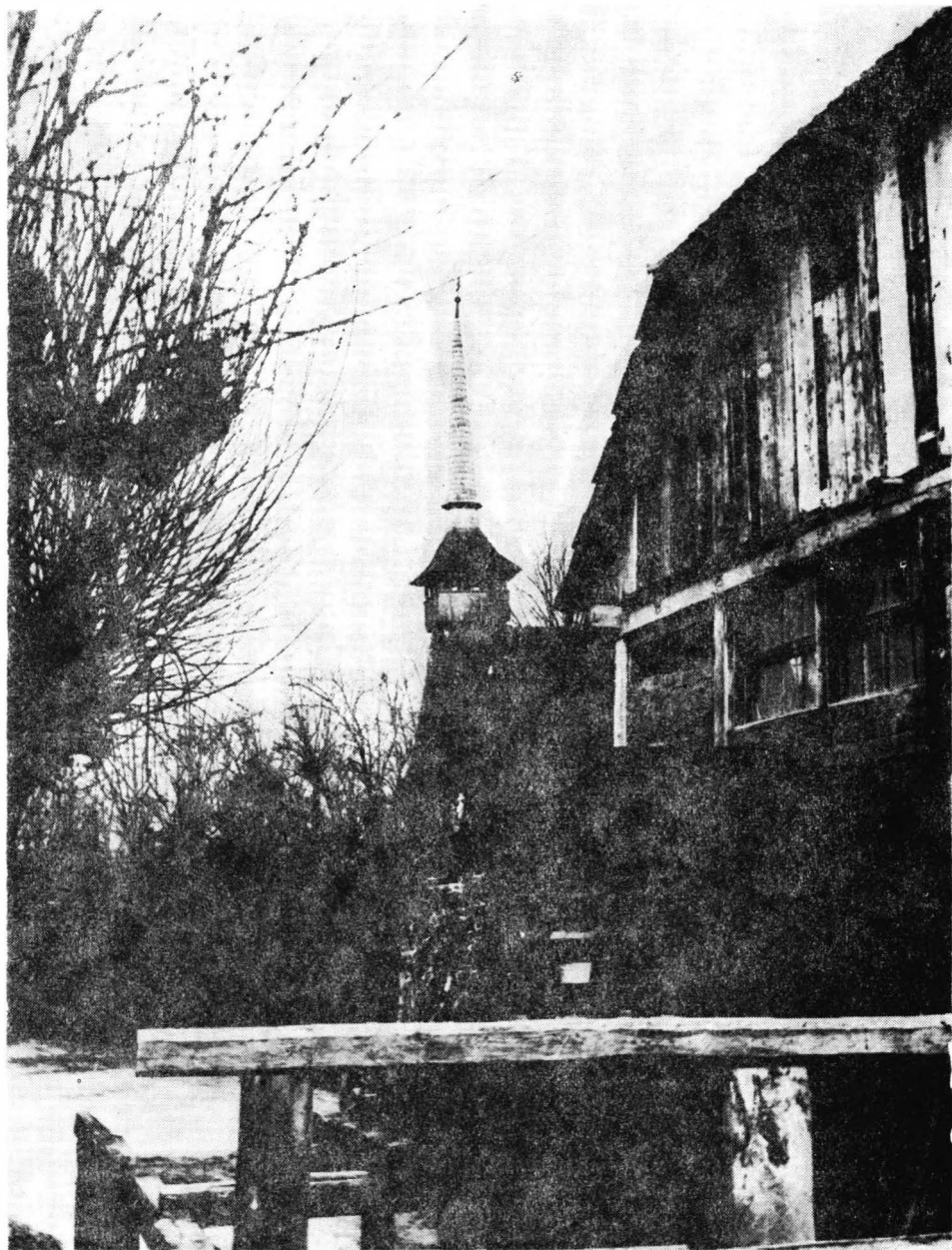

Fig. 1. Moară de apă și biserică de lemn din satul Rieni.

foarte frecvent și e semnalat și în *Țara Românească*², el apropiindu-se mult de planul casei țărănești din zona de unde fără îndoială s-au înspărat meșterii acestor construcții monumentale. Construcția nu are timpaț pe vreuna din laturi. Lipsa lui ca adăpost în timpul oficierei ritualului de înmormintare este suplinită de evazajul accentuat al acoperișului. Cu aceeași ocazie talpa, mult ieșită în exterior, se utilizează ca și bancă de odihnă.

Fundația din piatră de rîu a fost refăcută cu ocazia restaurării monumentului în anul 1960 respectîndu-se, ca de altfel la toate elementele arhitectonice înlocuite, structura inițială.

Pereții sînt confecționați din lemn de gorun. Birnele, cu secțiune pătrată, au fost astfel fasonate încît să se elimine alburnul păstrîndu-se doar duramenul tulpinii. Cu excepția acelor birne a căror capete ajung la portal și care se înbină „în căței“, toate celelalte sînt fixate la capete în chiotori tip „coadă de rîndunică“.

În scopul neutralizării împingerilor laterale cauzate de greutatea acoperișului ce-ar fi dus de timpuriu la dislocarea pereților sau cel puțin la scăderea durabilității construcției cele trei birne orizontale de sus ale pereților sînt mai lungi decît aceștia. Prelungirile spre exterior ale acestor console scade treptat spre bază. Consolele susțin grinda cosoroabă pe care se sprijină căpriorii. Dar, pe lângă rolul lor structiv, prin retragerile succesive ale profilurilor, consolele au primit și unul decorativ de un deosebit efect plastic.

În lunga sa existență biserica de lemn din Rieni a suferit numeroase modificări. Acest lucru se poate deduce și din formele diferite ale ferestrelor în diverse etape. Inițial erau deosebit de mici, cruciforme și plasate doar la circa un metru de la pămînt. Nevoia de lumină a dus cu timpul la tăierea unor ferestre mai mari deasupra primelor, pentru ca mai tîrziu să fie și mai mult mărite. Străpunerile în perete au fost însă întotdeauna astfel executate încît nici una din birnele orizontale să nu fie tăiată pe toată lățimea. Decisur explicția procedurii este simplă — a asigura stabilitatea elementelor componente ale pereților.

Șarpanta deosebit de înaltă, cu pante repezi, se sprijină pe o cunună puternică de cosoroabe. Acoperișul înalt a fost dictat evident de o necesitate practică, de logica scurgerii rapide a apei rezultate din precipitațiile frecvente într-o zonă muntoasă cum este cea a bazinului superior al Crișului Negru.

La capătul de jos al căpriorilor sînt prinse „aruncătoarele de apă“ (fig. 3), care pe lângă faptul că asigură o mai mare stabilitate a acoperișului formează și un suport bun pentru stinghiile de care sînt prinse cu **cuie** bucățile de șindrilă. În acest caz acoperișul se lărgeste spre bază, streășina se depărtează de zid ceea ce va face ca apa să cadă cît mai departe de pereți. Acoperișul este segmentat în două părți — unul deasupra navei și altul deasupra absidei, ultimul mai sound decît primul (vezi fig. 2). Înelitoarea de șindrilă a fost înlocuită cu ocazia restaurării din 1960.

² V. Vătășianu, *Contribuții la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române*, în A.I.I.C., tom. III, Cluj, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 29.

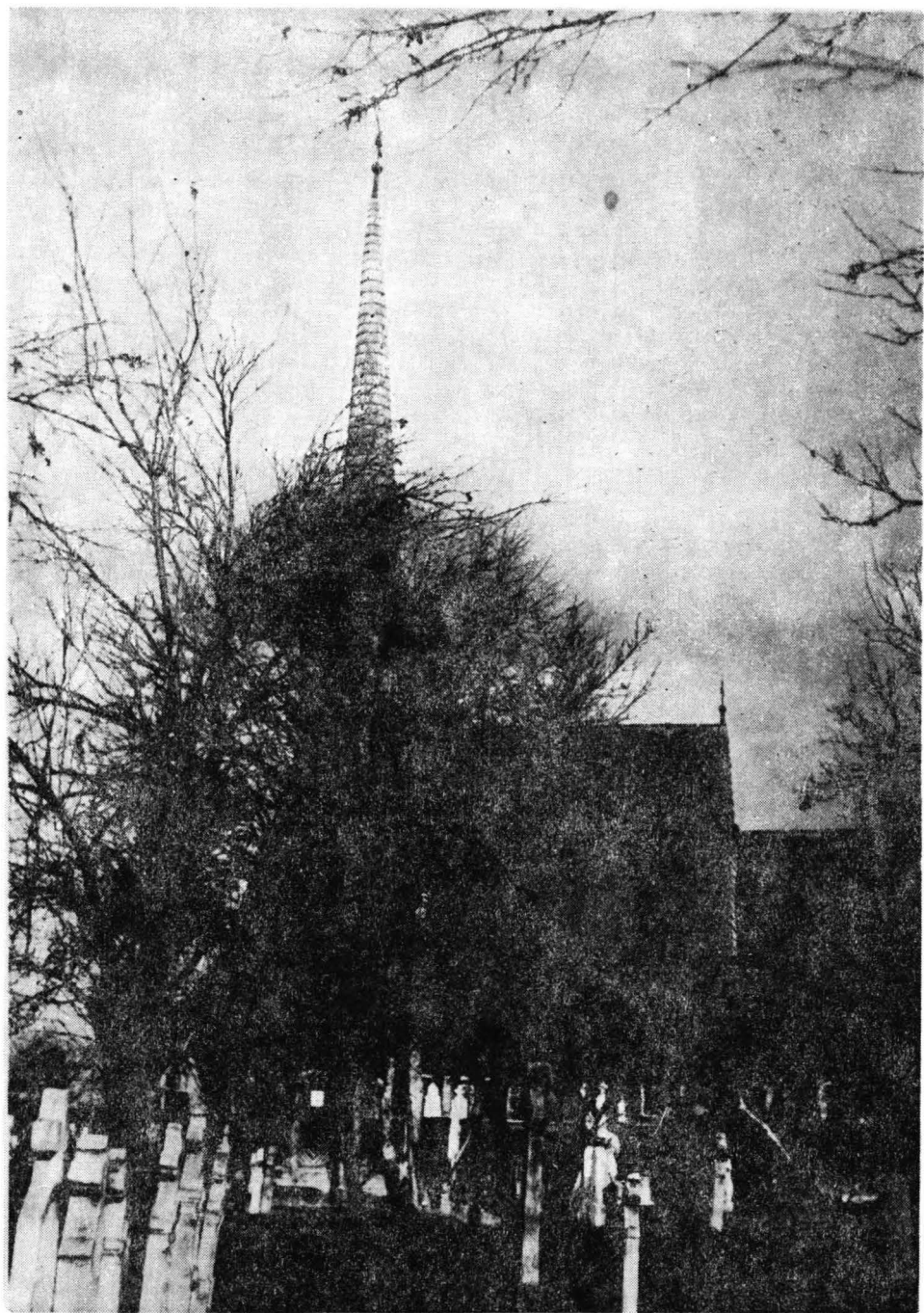
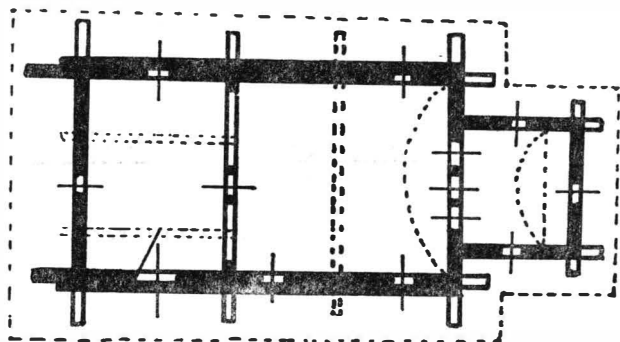

Fig. 2. Vedere de ansamblu.

Fig. 3. Planul bisericii de lemn din Rieni.

Pentru ca panta de est a acoperișului absidei să nu atingă bolta semicilindrică a acestei încăperi, în interior s-a aplicat un procedeu interesant: capătul de est al bolții semicilindrice ajunge pînă deasupra prestolului, unde se sprijină pe un segment de cerc confecționat din scînduri a căror suport la bază se compune dintr-un tavan drept situat la nivelul cosoroabelor. Mai joasă decît la naos bolta semicilindrică a absidei se sprijină la celălalt capăt pe o arcadă de lemn fixată pe peretele iconostasului.

Masivitatea tălpii edificiului de care aminteam la început se poate observa și în altar unde iese spre interior cu circa 20 cm față de linia pereților.

Bolta naosului se sprijină pe un arc dublou median care în partea lui superioară are o ușoară ascuțire în genul arcului frînt, fapt ce imprimă și boltei o asemenea linie. Ascuțirea arcului nu poate fi pusă pe seama unei influențe gotice, cît mai de grabă pe faptul că el este confecționat din două bucăți a căror capete superioare se prind între ele prin cuie de lemn. Întrebarea care se pune este dacă meșterul dulgher a găsit o bucată de lemn cu o asemenea curbura sau dacă o grindă dreaptă printr-un tratament termic și acvatic a fost supusă îndoirii? Ipoteza ultimă pare a fi mai demnă de crezare. Arcul dublou se sprijină pe o grindă tirant ce leagă între ei pereții de nord și sud ai naosului (fig. 4).

Inițial între tinda femeilor și naos era un perete continuu întrerupt doar de ușă. Ulterior de o parte și alta a acestei uși s-au tăiat ferestre lungi cu grătar de stighii pentru ca interiorul să fie luminat mai intens, dar și pentru ca femeile să poată audia și vedea mai bine oficierea slujbei religioase. Tinda are tavan drept din scînduri de brad.

Din categoria elementelor decorative ale monumentului se remarcă în primul rînd calitatea deosebită a picturii interiorului.

Privind autorul și data începerii zugrăvitului bisericii tot C. Petranu arăta că „*deasupra ușei navei*“ se află trecut anul 1753 și numele zugravului David³. Nici această inscripție nu se mai păstrează. Este puțin probabil totuși ca locuitorii satului Rieni chiar în anul cînd era gata construcția să fi avut posibilitatea materială să suporte și cheltuielile legate de

³ C. Petranu, *op. cit.*, p. 28.

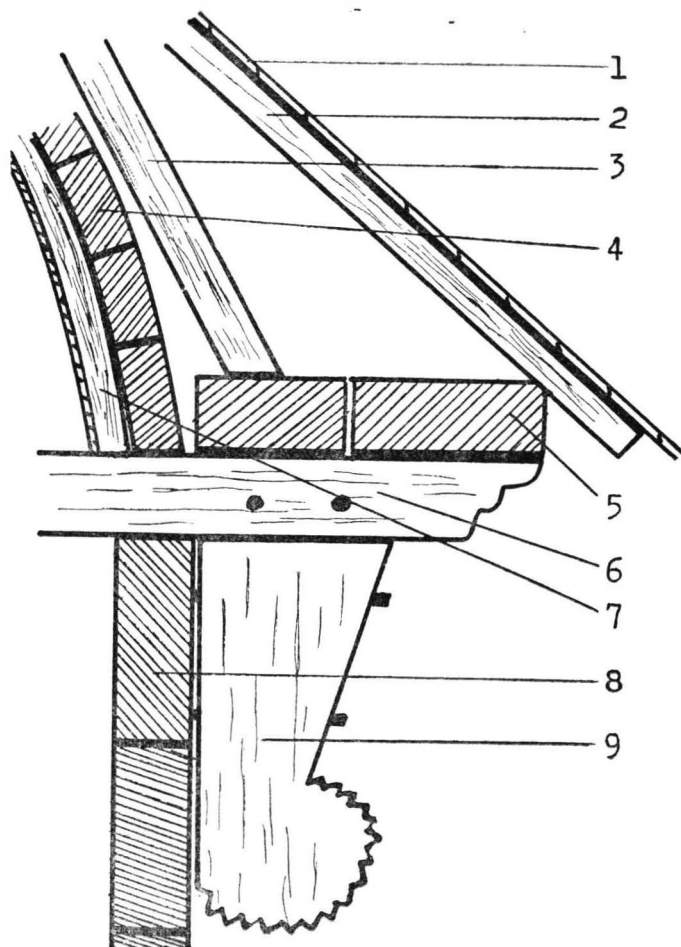

Fig. 4. Detaliu pe latura de sud : 1 — învelitoarea de șindrilă; 2 — „aruncătoare de apă”; 3 — căprior; 4 — segmente din bolta semicilindrică a naosului; 5 — cosoroaba; 6 — tirant; 7 — arcul dublou; 8 — peretele din birne; 9 — consolă la capătul grinzii tirant.

pictarea edificiului. Costul destul de ridicat al pictării trebuie să fi cauzat timpul destul de îndelungat scurs pînă la terminarea zugrăvelii, deoarece o inscripție cirilică de pe ușa diaconicească de la proscomidier, de sub portretul sf. Ioan Zlataust, ne indică : „Am zugrăvit eu David⁴ 1755.”

Absida, cu excepția părții acoperită de dulăpiorul ce ține loc de proscomidier a fost pictată în întregime de zugravul David de la Curtea de Argeș. De jurîmprejur, jos, sînt o mulțime de motive fitomorfe, iar deasupra obișnuirii sfinți ierarhi. Pictarea s-a făcut direct pe lemn. La locul unde se alătură două birne orizontale s-a lipit pînză de in peste care s-a așternut grundul de var iar apoi culoarea.

⁴ După toate probabilitățile David zugravu trece în Transilvania în jur de anul 1740, căci la această dată îl găsim semnat pe o icoană împărătească, cu Maica Domnului, alături de Iacov zugravul. Icoana se păstra la biserica de lemn din satul Iernut (Tîrnava Mică). Vezi, A. Popa, *Biserici vechi de lemn românești din Ardeal*, în A.C.M.I.T. pe anii 1930—1931, Cluj, Tip. „Cartea Românească”, 1932, pp. 277—278.

Fig. 5. Vedere din sud-vest.

În naos, pictura mult afumată lasă a se vedea totuși pe iconostas scena „Răstignirii” iar sub ea șirul celor 12 apostoli. Șirul militarilor înconjoară naosul. Ei poartă tunici scurte, într-o mină țin steagul iar în cealaltă lancea terminată la capăt cu o cruce.

David zugravul⁵, ca unul ce lucrase multă vreme prin părțile Biho-
rului nu putea să nu fie influențat în arta sa de admirabilele textile de
casă din aceste părți. Sub înfriurirea acestor creații artistul a pictat în
naos, deasupra militarilor, o minunată friză decorativă cu ornamente
luate de pe țesături, mai ales motivul numit „coarnele berbecului”, repro-
ducând aievea culorile predominante ale unei felegi bihorene : roșu, negru,
alb, albastru.

În jumătatea dinspre altar a bolții cerime figura lui Iisus în chip de
pantocrator domină spațiul. Pe albastrul odinioară strălucitor al cerimii,
azi înegrit de fum, se văd mulțime de stele și alte motive cosmice.

Locul unde se manifestă cu pregnanță însă talentul creator al zugra-
vului David sînt cele două uși diaconicești. Pe cea din stînga e chipul lui
Ioan Zlataust, bogat înveșmîntat, cu accente pe cele mai mici detalii ale
odăjdiilor. Figura lui împrumută ceva din calmul și înțelepciunea bătri-
nilor. Barba este neagră, privirea expresivă. În aceeași manieră pe cea-
laltă ușă, tot pe pînză, este zugrăvit sf. Vasile. Ambele figuri nu au nimic
comun cu ascetismul pronunțat de tip bizantin. Ele par a fi personaje
reale din lumea satului, chiar dacă cromatică, modul de tratare al îmbră-
cămîntei se încadrează perfect în stilul artei bizantine tîrzii de care David,
crescut în atmosfera polivalentă și luminată din punct de vedere artistic
a mănăstirii de la Curtea de Argeș nu era deloc străin. Artist format
într-o epocă în care arta românească atinsese în Țările Române de peste
munți adevărate culmi, David aduce cu el elemente specifice românești pe
care le adaptează unor alte tipuri de biserici și altor locuri. La Rieni pic-
torul introduce chiar și portrete votive (în tinda femeilor), dar care din
păcate azi nu se mai pot observa decît într-o extrem de mică porțiune,
toată pictura din pronaos fiind de fapt distrusă.

Alături de pictură, biserica de lemn din satul Rieni se remarcă prin-
tr-o serie de alte elemente decorative de o certă valoare artistică.

Turnul svelt se înalță cu mult peste coama acoperișului (fig. 5), voind
parcă să ne amintească cu tot dinadinsul de presupusa lui obîrșie gotică.⁶
La o înălțime de 2,30 m de sol, deasupra pereților tindei, patru grinzi ma-
sive servesc ca bază de susținere a acestui turn înalt de circa 22 m. Bal-
conul deschis are cîte trei arcade pe fiecare latură și o balustradă de scîn-
duri a căror capete de jos sînt frumos traforate (fig. 6). Turnul se con-
tinuă apoi spre înălțime cu un coif piramidal despărțit de fleșa ascuțită
printr-un inel circular. Acest inel decorativ este unul din elementele deco-
rative de turlă specifice bisericilor de lemn bihorene.

⁵ „...avînd locuință în Sititelec (jud. Bihor)...”. Cf. St. Meteș, *Zugravii bise-
ricilor române*, în A.C.M.I.T. 1926—1928, Cluj, Tipografia „Progresul”, 1929, p. 117.

⁶ V. Vătășianu, *Istoria artei europene, vol. I. Epoca medie*, Buc., Ed. didactică
și pedagogică, 1967, p. 539.

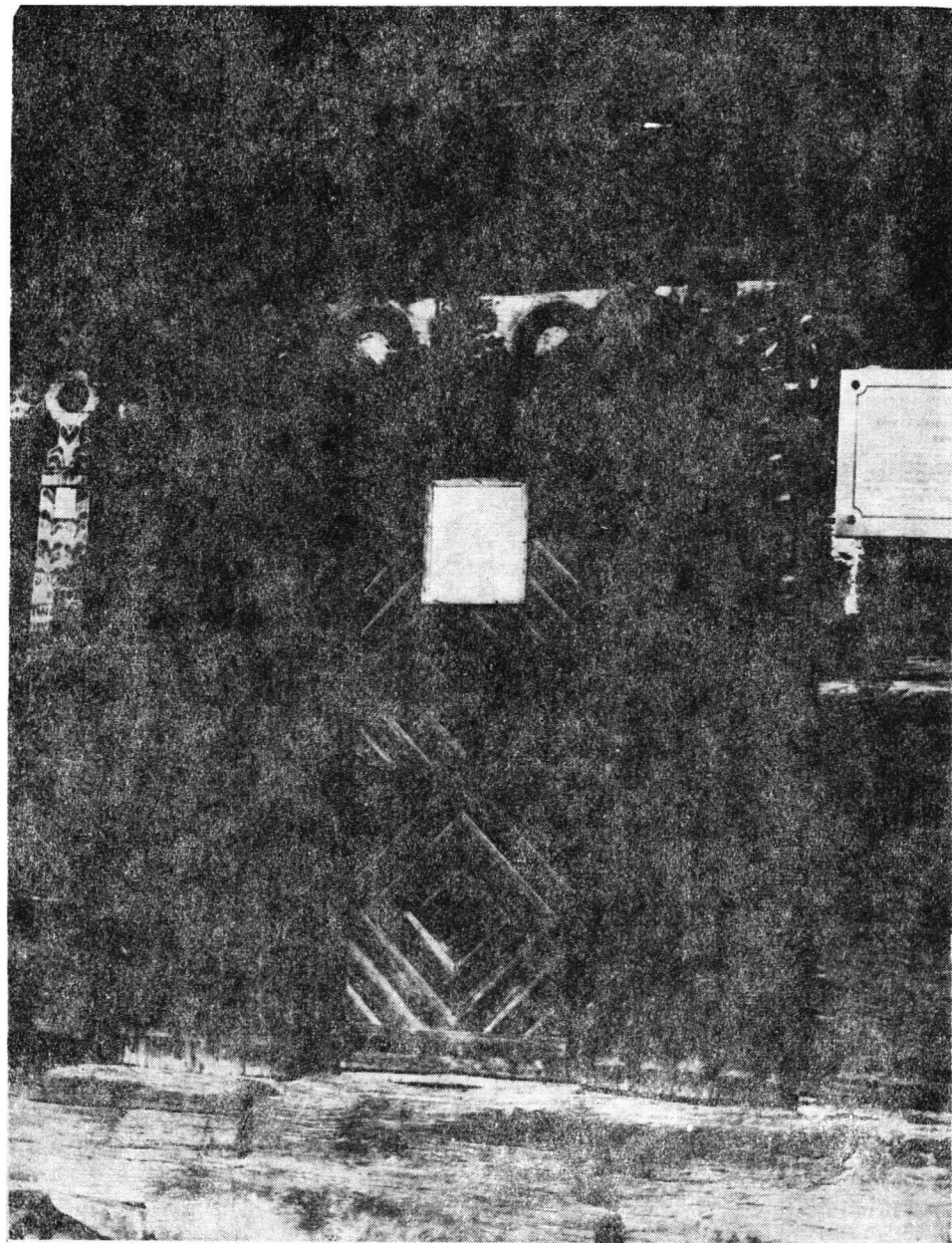

Fig. 7. Portalul bisericii din Rieni.

De rostul consolelor am pomenit mai sus ; rămîne doar să mai amin-tim de cele din capătul grinzii tirant care prin forma ciopliturii lor redau imaginea capului de cal inversat, motiv des întilnit după cum se ştie în arta populară românească. Pe planul superstiţiei evident, el are rolul să „gonească spiritele rele”⁷.

Pe toate suprafeţele exterioare briul torsadă puternic reliefat, denu-mit local „funie”, înconjoară monumentul.

Portalul — o adevărată broderie în lemn — reia în ornamentare benzile în relief în număr de cinci. Ele se continuă şi în partea superioară de formă semieliptică a portalului şi se compun din cîteva motive : „funii”, „romburi”, „triunghiuri”, „rozete”, „cruciţe”, „pomul vieţii”.

Uşa exterioară prin meşteşugita aranjare a scindurelelor fixate prin cuie denumite „figăneşti” se încadrează armonios în compoziţia ornamen-tală de ansamblu.

Tot prin crestare sînt ornamentate şi arcul dublou din interior ca şi grinda tirant, ambele avînd pe toată lungimea, de o parte şi alta a unui motiv solar dispus central, motivul funiei încadrat de două şiruri de „dinţi de lup”.

*

* *

Biserica de lemn din satul Rieni se înscrie cu majuscule în şirul acelor monumente istorice ce stau cu cinste alături de cele mai izbutite creaţii ale oamenilor de pe meleagurile bihorene. Prin proporţiile ei fru-moase, prin echilibrul ce-o caracterizează, ea reprezintă un model arhitec-tonic evoluat, o ilustrare a modului de a construi al poporului nostru.

Desigur se pot observa şi unele elemente împrumutate din arta cultă europeană a timpului, dar ceea ce rămîne esenţial, trainic, vîguros în toată măreţia ei este fondul de mijloace artistice de îndelungată tradiţie şi specifice pentru poporul român din totdeauna.

Într-un moment cînd Imperiul Habsburgic căuta prin tot felul de mijloace asimilarea poporului nostru pentru totdeauna în putreda monar-hie, monumentul de la Rieni, ca şi alte zeci şi zeci din întreaga Transil-vanie, reprezentau adevărate coloane ale cerului, stilpi întru menţinerea conştiinţei naţionale.

Un zugrav din Muntenia venea să illustreze încă odată legăturile statornice, neîntrerupte în tot evul mediu între românii de dincoaci şi de dincolo de Carpaţi.

Se mai păstrează la Rieni nu mai puţin de zece tipărituri din secolul al XVIII-lea printre care şi Cazania de la 1699. Iată deci un alt aspect al acestor legături culturale între ţările vremelnice despărţite.

⁷ P. Petrescu. *Calul şi călăreţul în arta populară din România*, în *Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, Buc., Ed. Acad. R.S.R., 1961, p. 466. Console asemănătoare întilnim şi la alte biserici de lemn din ţară cum ar fi cele din Morăreşti şi Ştefăneşti (Muntenia). Cf. Radu Creţeanu, *Bisericile de lemn din Muntenia*, Buc., Ed. Meridiane, 1968, figurile 7/a şi 8.

Fig. 6. Detaliu la turn.

Și la biserica de lemn din Rieni ca și la toate monumentele istorice de acest gen din Bihor, de preferință pe pereții exteriori ai edificiului, atîrnă acele multicolore *însemne de eroi*. Cromatica lor aprinsă e în directă concordanță cu optimismul ce-l caracterizează pe poporul nostru. Ele sînt simboluri ale cinstirii de care se bucură în comunitatea rurală acei care și-au vărsat sîngele în războaie. Atît eroii cît și meșterii creatori de frumos dispar cu greu din conștiința oamenilor. Timpul îi acoperă și pe unii și pe alții, dar opera rămîne, este păstrată și apreciată de urmași.

DIE HOLZKIRCHE AUS RIENI (BIHOR) — EIN BEDEUTENDES DENKMAL DEP VOLKSARCHITEKTUR

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor beschreibt die Holzkirche aus dem Dorfe Rieni — Kreis Bihor, ein bedeutendes Denkmal der Volksarchitektur aus dem XVIII. Jahrhundert. Der künstlerische Wert der Wandmalerei, die vom rumänischen Künstler David besorgt wurde, die korrekten Proportionen, die Harmonie des gesamten Bauwerks zeugen von einem entwickelten künstlerischen Können und veranschaulichen das Bautalent unseres Volkes.

LOZNIȚA DIN COMUNA MALUȘTENI (VASLUI)

de

AUREL TURCUȘ

Pe colinele Podișului Birladului, în ținutul cuprins între riurile Elen și Horincea, nu există o tradiție a cultivării pomilor în livezi întinse. Fructele sînt obținute din puținii pomi ai grădinii de pe lîngă casă. Aceștia pot satisface trebuințele fiecărei gospodării, în care ocupația de bază este cultivarea cerealelor și a viței de vie.

Cu toate că în acest ținut nu există un număr mare de pomi, fructele din grădina fiecărei gospodării nu pot fi consumate în întregime, cînd e vremea culesului lor. De aceea, ca în toată țara, și localnicii de aici folosesc o cantitate de fructe pentru obținerea țuicii, iar o altă cantitate o păstrează pentru iarnă.

Cel mai vechi tratament utilizat în scopul conservării fructelor pentru iarnă, este uscarea acestora cu ajutorul soarelui sau al focului. Cele două procedee de uscare a fructelor coexistă și astăzi.

În baza cercetărilor etnografice făcute în comuna Mălușteni, în cele ce urmează vom prezenta loznița — instalație populară, simplă, folosită pentru uscarea prunelor, cu ajutorul focului.

Dicționarul universal al lui Lazăr Șeineanu atestă cuvîntul lozniță numai în Moldova și-l definește ca fiind : „leasă de uscat prune“ și în continuare face trimiterea la cuvîntul „lozie“, întîlnit tot în Moldova, cu sensul de răchită roșie sau de nuia subțire. Lazăr Șeineanu explică etimologia vocabulei „lozie“, prin slavul „loziie“.

În *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, elaborat de I. Aurel Candrea și Gh. Adamescu, referitor la cuvîntul lozniță, se adaugă lucruri noi atît privind aria de răspîndire, cît și sensul, precizîndu-se că acest cuvînt circulează și în Transilvania și că înseamnă „groapă deasupra căreia se pune o leasă de nuiete pentru uscat prunele“. Aici, pentru etimologia cuvîntului lozniță e dat cuvîntul rutean „loznița“.

Atît *Dicționarul limbii române literare contemporane*, apărut în anul 1956 cît și *Dicționarul limbii române moderne*, editat în anul 1958, trec cuvîntul lozniță în categoria regionalismelor (fără a specifica aria geografică în care e cunoscut) și-l definește astfel : „Leasă de nuiete pe care se usucă sau se afumă fructele, cuptor (sau groapă) peste care se pune această leasă“. În *D.L.R.M.* e specificată aceeași origine ucraineană a cuvîntului lozniță, consemnată și de I. A. Candrea.

Am prezentat aceste date lingvistice în scopul de a arăta că cercetările etnografice din comuna Mălușteni dovedesc că pentru oamenii aces-

tor locuri, cuvîntul lozniță are o sferă mai cuprinzătoare decît în dicționare, denumind întreaga instalație de uscat prune. În felul acesta atît leasa de nuiete cit și groapa sînt considerate componente ale lozniței și, prin ele însele, luate separat, nu pot defini instalația în totalitatea ei. Într-adevăr, inițial, denumirea de lozniță era folosită numai pentru leasa — împletitură din lozie, dar cu vremea sensul s-a extins asupra întregii instalații.

Referințele lingvistice le-am făcut și pentru a sublinia originea slavă a cuvîntului lozniță, aceasta fiindu-ne deocamdată un indiciu că instalația respectivă probabil că am împrumutat-o de la slavi. În sprijinul acestei afirmații vine și sinonimul lozniței, cuvîntul „susnic, întilnit de mine în Bihor (satul (Ucureș) și consemnat și de I. A. Candrea în *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, specificînd că acesta e cunoscut în Moldova și în Transilvania și că se găsește și în limba rutenă — susnyc“, „susnica“ —, precum și în limba sîrbă — „šusnjak“.

Ne îndrituie să considerăm că instalația aceasta are o mare vechime la noi și faptul că în comuna Mălușteni, lutul lozniței se folosea nu pînă de mult în descîntecul de „lichitură“ (sperietură). În practica descînteecelor au intrat, de obicei, obiectele cu care omul a conviețuit de-a lungul vremii, devenindu-i familiare.

În comuna Mălușteni am semnalat două tipuri de loznițe :

I. — cu foc deschis ;

II. — cu foc închis ;

Loznița cu foc deschis are părțile componente deasupra solului, structura ei e foarte simplă, fiind primul rezultat al efortului omului de a concepe o instalație, în care să nu mai fie folosită căldura soarelui sau a vetrei cuptorului. Cu o asemenea instalație poate fi uscată o cantitate mare de prune într-un timp scurt.

Loznița cu foc deschis are următoarea componență : a) vatra lozniței ; b) vatra focului ; c) gura vetrei ; d) patru pereți ; e) leasa ; f) cotlonul ; g) lada.

Vatra lozniței este formată din porțiunea de sol cuprinsă între pereții lozniței, fiind de cele mai multe ori dreptunghiulară cu dimensiunile de aprox. 120/150 cm.

Vatra focului este săpată în vatra lozniței, avînd adîncimea de aprox. 30 cm, lățimea și lungimea, egale, de aprox. 40 cm.

Gura vetrei e formată de o deschizătură în peretele din față și are dimensiunile de aprox. 30/30 cm, prin gura vetrei se introduc lemnele în foc.

Cei patru pereți sînt construiți din vîlătuci de ceamur, lungimea lor se suprapune cu laturile vetrei lozniței, iar înălțimea lor este de aprox. 150 cm.

Leasa e constituită din nuiete (mlajă) împletită, ori din nuiete așezate transversal pe un harac, de care sînt legate cu sîrmă ; alteori în locul nuietelor, pe harac sînt bătute în cuie niște șipci subțiri.

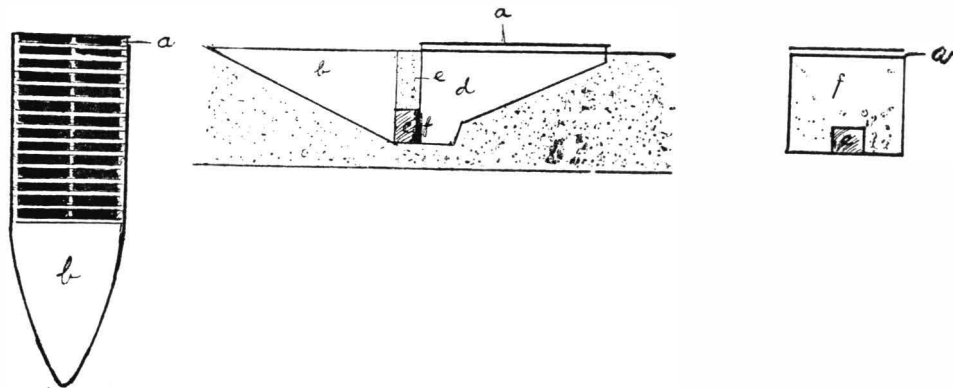

Fig. 1. Lozniță cu foc închis, cu cotlon conic.

a =grătar de lemn ; b =groapă pentru alimentarea focului ; c =gura
cuptorului ; d =cuptorul — (cotlonul) ; e =perete despărțitor ;
 f =malul cotlonului.

Cînd ridicarea pereților se apropie de sfîrșit, cam la înălțimea de 130 cm, aceștia sînt acoperiți cu leasă, apoi prinzîndu-se marginile lesei între vălătuci, se continuă înălțarea pereților încă aproximativ 20 cm.

Cotlonul este spațiul cuprins între vatra focului, pereți și leasă.

Lada lesei e formată de locul cuprins între fața lesei și pereții care sînt ridicați peste marginile acesteia.

Neajunsul acestui tip de lozniță constă în faptul că lichidul viscos („ceara, smoala“, eliminată de prunele expuse la căldură) curge de pe leasă și stinge focul, mai cu seamă în primele 24 de ore a funcționării instalației ; la aceasta se adaugă și continua primejdie de a fi incendiată loznița, pentru că de pe leasă „se prelinge faguri de ceară“, adică lichidul viscos al prunelor încălzite. Țurțurii aceștia (fagurii) se aprind foarte ușor și incendiază leasa. Informatorul din Țuțcani ne mărturisește că „loznița aceasta nu-i bună, trebuie să fii tot cu băgare de seamă, ba să nu se stingă focul, ba să nu se aprindă loznița“¹. Datorită acestui fapt, tipul de lozniță cu focul deschis, se găsește foarte rar. În toamna anului 1969 am semnalat un asemenea exemplar în satul Ghireasca².

Loznițele cu o mai mare răspîndire sînt acelea care au focul închis. Folosim expresia „foc închis“ pentru că la aceste loznițe, căldura și fumul întîmpină o opreliște în drumul spre leasă.

Loznițele cu focul închis sînt de două feluri :

1. cu cotlon tubular ;
2. cu cotlon conic.

1. Prima specie de lozniță are cotlonul format dintr-un șanț lung de aprox. 60—70 cm, adînc și lat de aprox. 25 cm, care este acoperit cu chirpici. Cotlonul, cu aceleași dimensiuni, se poate construi și la suprafața

¹ Zugravu Constantin, învățător — satul Țuțcani-Mălușteni, 72 de ani.

² Ion Borș — satul Ghireasca.

solului — fiind un tub din chirpici, cărămizi, ori lespezi de piatră lipite cu lut.

Vatra focului este la capătul exterior al cotlonului tubular. Cealaltă gură a cotlonului tubular, comunică pe sub, sau prin perețele lozniței cu cotlonul interior al acesteia. Cotlonul interior al acestei specii de lozniță este format din spațiul cuprins între vatra lozniței și leasa care închide pereții din vălătuci doar la o înălțime de aprox. 70 cm, spre deosebire de cotlonul lozniței cu foc deschis, care avea o înălțime de aprox. 150 cm. Se constată că la loznița cu cotlon tubular, distanța de la vatra focului până la leasă este de aprox. 130—140 cm.

Loznița aceasta funcționează pe baza curentului de aer care se produce în cele două cotloane, între vatra focului și leasă.

2. A doua specie de lozniță, cu focul închis, are cotlonul săpat în pământ, în vatra lozniței, la adâncimea de aprox. 80—90 cm, iar pereții de ceamur au înălțimea de aprox. 25—30 cm și îndeplinesc o singură funcție — aceea de a susține leasa și de a forma împreună cu aceasta, lada lozniței. De la o depărtare de aprox. 150—200 cm, în fața peretelui din față, se face o săpătură înclinată numită „gura de stat“, care ajunge până la vatra focului, avînd menirea de a oferi un loc comod persoanei care întreține focul. Menționăm că în general loznițele sînt construite în teren cu pantă.

Loznițele cu cotlon conic se împart în :

a) lozniță cu mal ;

b) lozniță fără mal ;

a) Loznița cu mal, are vîrfurile conului în adîncul cotlonului. Între vîrfurile cotlonului și vatra focului e interpus un „mal de pământ“, lat de 50 cm. Sub marginea exterioară a malului e vatra focului. Malul reține o parte din căldura focului, înlăturînd astfel pericolul incendiului.³

b) Loznița fără mal are baza conului în adîncul gropii și aceasta e în legătură directă cu vatra focului. Cotlonul însă e înclinat, ca să nu ajungă ceara pe foc și totodată să nu se poată înălța flacăra „drept în sus pînă la leasă“⁴.

Cu toate că flacăra e zăgăzuită, datorită poziției înclinate a cotlonului, la leasă ajunge suficientă căldură, pentru că vîrfurile conului fiind îndreptat spre leasă „adună căldura în sus, spre perje“.⁵

Uscarea perjelor cu ajutorul lozniței se face astfel : pe leasă se așterne un strat de prune, ce are o grosime cam de 15 cm. Prunele sînt acoperite cu niște scîndurele, care se învelesc cu „țolice uzate“ (levicere, față de masă etc.). Acoperemîntul acesta reține căldura și fumul în lada lozniței.

Focul trebuie „să ardă scăzut“ timp de 24 ore, apoi „se oprește focul“⁶ și se alege prejele, fiind culese acelea care sînt uscate. După aceea se

³ Inv. Zugravu C-tin — 72 ani, satul Țuțcani-Mălușteni.

⁴ Idem.

⁵ Ion S. Racoviță, 65 ani, satul Țuțcani-Mălușteni.

completează stratul de perje cu o nouă cantitate. Acest lucru se repetă tot din 24 în 24 de ore, pînă cînd se termină prunele destinate uscării.

Prunele uscate cu ajutorul lozniței, sînt impregnate de prea mult fum — și desigur acest fapt împreună cu alte neajunsuri ce decurg din specificul funcționării instalației, duc la părăsirea acestui procedeu de uscare a fructelor.

VOLKSTÜMLICHE VORRICHTUNG ZUM TROCKENEN DER FRÜCHTE AUS DER GEMEINDE MĂLUȘTENI (VASLUI)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor beschreibt die Typen der Trockenvorrichtungen für Früchte, die ersteren mit offenem Feuer, die zweiten mit eingeschlossenem Feuer, und zeigt deren Bestandteile sowie die Art ihrer Funktionalisierung.

TEMATICA SOCIALĂ ÎN ACTIVITATEA PLASTICĂ A PICTORULUI IOSIF FERENCZY

de

STELA RADU

Perioada 1918—1921 este caracterizată în istoria mișcării muncitorești din țara noastră prin importante clarificări ideologice care au avut un rol hotărâtor în procesul de transformare a partidului socialist în partid comunist.

Anii 1918—1921 înregistrează și în Banat o intensificare a mișcării muncitorești. Elementele revoluționare dobîndesc o influență tot mai mare. Aceasta s-a concretizat în diferite acțiuni dintre care amintim: greva generală pentru apărarea libertăților general-democratice, constituirea comitetului provizoriu regional al socialiștilor din Banat, alături de altele care vor duce în final la constituirea în 1919 a partidului social-democratic în Banat, care în (2 mai) 1920 a devenit „Partidul socialist din Banat“.

În cursul anului 1920 avîntul revoluționar al maselor muncitoare din Banat s-a intensificat. Organizarea în sindicate a majorității salariaților din Timișoara, precum și valul de greve culminînd cu greva generală din 1920, sînt fapte grăitoare care oglindesc potențialul revoluționar al proletariatului din Banat.

Evenimentele epocii și-au găsit un larg ecou în publicistică, în literatură și deopotrivă ele s-au oglindit și în creația plastică bănățeană.

În prezenta comunicare ne propunem să schițăm profilul militant al pictorului din Banat: Iosif Ferenczy (1866—1925). Prin ciclul său de lucrări tematice executate în perioada 1919—1924 inspirate din realitatea socială a maselor muncitoare din Banat, pictorul constituie un exemplu elocvent al puternicului ecou al mișcării muncitorești, al înțelegerii avîntului revoluționar al maselor, precum și atașamentul său față de cauza clasei muncitoare.

Născut în anul 1866, decembrie 17, la Tg. Mureș, Iosif Ferenczy a avut o copilărie grea rămînînd orfan la 12 ani, alături de alți trei frați ai săi. La 18 ani își cîștiga deja singur existența, executînd portrete întîi vecinilor iar mai apoi angajînd mici comenzi în schimbul unor sume derizorii.

La sfaturile mamei sale care nu avea încredere în pictură ca o meserie pentru asigurarea existenței, pleacă în Ungaria și intră ucenic în atelierul unuia dintre cei mai cunoscuți fotografi ai epocii respective, pentru a învăța această meserie.

Nu abandonează însă nici desenul. Talentul său afirmat găsește recunoaștere unanimă, fapt care-l stimulează în îmbrățișarea carierei de pictor. Studiază pictura la Budapesta în condiții deosebit de grele. Au fost ani de privațiuni și muncă intensă, fiind obligat să-și plătească întreținerea la studii și să-și ajute și familia rămasă acasă.

Între anii 1892—1894 se află la Paris la Academia Julien. După o scurtă ședere la München se reîntoarce la Paris, în anul 1896. Seriozitatea preocupărilor sale din acești ani au contribuit la formarea sa artistică, la conturarea personalității lui de pictor. Din anul 1901, an în care se stabilește la Timișoara, Iosif Ferenczy desfășoară aici o bogată activitate plastică, ca portretist, peisagist sau ca pictor al unor însemnate compoziții. În prezenta lucrare ne vom ocupa de compozițiile sale cu tematică socială.

Receptiv la evenimentele epocii, cunoscând realitatea socială, artistul și-a îndreptat atenția întâi spre viața satului oglindită în câteva frumoase realizări, iar mai apoi în perioada de după primul război mondial, preocupările sale se canalizează înspre viața orașului și anume înspre marea masă de muncitori a căror viață grea o condamnă, cunoscând-o îndeaproape, pe care îi susținea în revendicările lor.

Perioada plină de frământări care a succedat primului război mondial, Revoluția socialistă din Octombrie și puternicul ei răsunet mondial, s-au imprimat și în conștiința pictorului Iosif Ferenczy, găsindu-și o transpunere plastică în lucrarea : „Munții pornesc”¹, ecou al avântului mișcării muncitorești.

Pictura a fost concepută ca o transpunere în plastică a unității și a voinței de neclintit a clasei muncitoare. Lucrarea, executată în anul 1919 a precedat greva generală din 1920, intuind-o însă cu multă precizie. Este o dovadă a maturizării ideologice a pictorului pe lângă maturizarea sa artistică. Masa demonstrantă este personajul principal. Ea înaintază din fundal în două coloane compacte care se contopesc în prim planul lucrării într-una singură. Bărbați, femei, copii, o singură coloană, o singură voință dîră, un singur gînd, hotărîți, invincibili. Așa apare acest personaj colectiv în pictura lui Iosif Ferenczy. Metafora : Munții pornesc conferă și susține forța și tăria de neclintit a clasei muncitoare. Braț lângă braț, pas lângă pas, un singur piept și-o singură inimă — clasa muncitoare cu chipul luminat, pornită semeț pe drumul afirmării ei definitive. Titlul original : „Cînd munții pornesc” ilustrează și mai convingător încrederea artistului în vocația definitivă a clasei muncitoare săpată adînc pe chipurile demonstranților. Meritul artistului, cunoscător îndeaproape a realității sociale, a fost acela că a izbutit tocmai datorită acestei apropieri de masa muncitoare, să transpună plastic, utilizînd mijloace reduse, trăsăturile lui esențiale, psihologia ei avîntul maselor și încrederea în voința și unitatea lor. Culoarea susține ideea de bază. Steagul proletarului, din prim plan și alte steaguri ca un ecou în depărtare, haina femeii care i se alătură, fețele oamenilor pe care se citesc aceleași gînduri, piscurile îndepărtate, întreaga atmosferă poartă parcă pecetea acestui roșu, propriu lui Iosif Ferenczy, utilizat și în

¹ „Munții pornesc” — ulei/carton 0,500×0,690 nr. inv. 1253.

alte lucrări, ca un simbol al ideologiei clasei muncitoare al avântului ei revoluționar.

Această lucrare care i-a atras pictorului numeroase neplăceri fiind urmărit, suspectat și persecutat, a fost urmat în anii următori de un întreg ciclu de picturi și lucrări de grafică având toate ca subiect aspecte din viața muncitorilor de la Reșița. Ele dezvăluie viața muncitorilor de la uzină, înfruntând condiții de muncă inumane. Astfel : „*Fierărie*“,² „*Fierăria uzinei Reșița*“,³ și „*Cuptoare la Reșița*“ constituie adevărate acte de acuzare din partea artistului.

„*Cuptoare la Reșița*“⁴, surprinde în cadrul unei compoziții un moment din nenumăratele ore de muncă ale lucrătorilor de la cuptoare. Imaginea dezvăluie și prin aceasta denunță un mod de viață și un mod de muncă. Întreaga compoziție este inundată de flăcări. Din mijlocul lor se întrevăd trupurile încinse ale citorva muncitori, amestecați în vîltoarea flăcărilor, înfruntindu-le, expuși să plătească cu viața traiul lor mizer. Artistul a pătruns în mijlocul acestei realități, a reținut-o pentru posteritate în creațiile sale. Un roșu incandescent îmbracă toate contururile. Este roșul flăcărilor, al metalului încins, al trupurilor încordate în muncă. Culoarea exprimă gîndul artistului, legîndu-l pe muncitor de munca sa. Este același roșu pe care îl întîlnim persistînd și în celelalte creații abordînd teme asemănătoare.

Picturii menționate mai sus i se alătură alte două lucrări : „*Fierărie*“ și „*Fierăria uzinei*“, tot din colecția muzeului. Ele reprezintă două scene de muncă în care muncitorii surprinși în plin efort se află în centrul atenției artistului.

Fie că îl prezintă mînuind ciocanul și nicovala, fie că îl surprinde turnînd în forme metalul topit, Iosif Ferenczy transpune plastic o sinteză a realităților sociale, care au redus omul la un sclav al muncii sale, jertfă gratuită.

Lucrărilor amintite li se adaugă și cîteva creații grafice, care înfățișează cu multă spontaneitate tot scene de muncă, întărind caracterul demascator al temelor sociale din opera, lui Iosif Ferenczy.

Acest ciclu de lucrări constituie nu numai un moment important pentru activitatea plastică a artistului în special și a picturii din Banat în general, ci și un prețios document al realităților epocii.

Interpretarea fidelă a picturilor menționate facilitează înțelegerea intenției autorului lor care le-a investit cu profunde și semnificative implicații ideologice.

² *Fierărie*, ulei/carton, dim. 0,380×0,470 mm, inv. 1685, col. muz. Banat.

⁴ *Cuptoare la Reșița*, ulei/carton, dim. 0,750×0,950, nr. inv. 945, col. muz. Banatului.

³ *Fierăria uzinei Reșița*.

SOZIALE THEMENKREISE IN DEM KÜNSTLERISCHEN SCHAFFEN DES MALERS JOSEF FERENCZY

ZUSAMMENFASSUNG

Der Banater Maler Josef Ferenczy entfaltete eine besonders fruchtbare Tätigkeit in der Epoche zwischen den beiden Weltkriegen. Sein Schaffen war von den sozial-politischen Verhältnissen seiner Heimat beeinflusst. Zwischen 1918—21 konnte man einen Aufschwung in der revolutionären Arbeiterbewegung verzeichnen. Vorliegende Mitteilung bezieht sich nur auf seine militante Tätigkeit. Durch eine Reihe von Werke mit sozialer Thematik tritt der Maler uns als beispielhafter Kämpfer für soziale Gerechtigkeit entgegen.

ACTIVITATEA SOCIALISTĂ A PICTORULUI AUREL POPP (1879—1960)

de

RODICA MEDELEȚ

Pictorul Aurel Popp a apărut în viața artistică a Transilvaniei într-un moment de mari frământări social-politice la care a luat efectiv parte. La începutul carierei sale urmează căile bine cunoscute ale piesajului, la fel ca majoritatea pictorilor din nordul Transilvaniei. Peisajul nu-l va acapara însă în întregime ; deși de formație academică (absolvisc Școala superioară de desen și caligrafie din Budapesta), Aurel Popp va fi preocupat în permanență de viața și soarta celor oprimați, pe care le va transpune în repetate rânduri pe pânzele sale.

Ne sînt cunoscute din prima perioadă a activității sale — desfășurată în anii ce au premers declanșarea primului război mondial —, lucrări cum ar fi „Cusătoreasă“, „Proletarul“, „Muncitori într-o mină de sare“ și altele, care vor fi constituit în anul 1913 nucleul primei și singurei expoziții personale pe care și-a organizat-o artistul în timpul vieții. Majoritatea pînzelor expuse în acel an, exprimau compasiunea pentru viața sărăcimii, dar rămîneau ancorate în liniștitul liman al contemplării ilustrative. S-ar părea că în anii aceștia, artistul exersează și face repetiții în vederea abordării unor teme sociale profunde pe care le sesizează încă nelămurit în atmosfera vremii.

Primul război mondial este cel care determină, prin ororile și servituțiile sale, cristalizarea concepțiilor socialiste ale pictorului. Valul revoluționar declanșat în întreaga Europă, la sfîrșitul anilor de război sub imboldul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, în condițiile crizei acute prin care trecea sistemul imperialist mondial, evenimentele revoluționare ce vor avea loc în țara noastră și în țările vecine își găsesc un ecou profund în creațiile artistului, el însuși participant activ la evenimentele revoluționare din acea vreme. Amintirile anilor de război sînt punctul de plecare în realizarea unui vast ciclu de lucrări ce s-au constituit treptat într-o istorie pictată a acelor ani filtrată prin sensibilitatea personală a lui Aurel Popp. Eroul ciclului este de fapt omul frustat de voință, angrenat într-un sistem ce-i este ostil, simțind planînd de-asupra capului spectrul unei morți absurde. „Ostaș mort“, „Atacul“, „Tranșee“, „Cine-l știe“, sau „Noul Crist“ — care apare, cîteodată și sub titlul de „Eroul necunoscut“, sînt lucrări mai importante din cadrul ciclului în care pot fi sesizate deja tendințele spre alegorie și simbolic ce se vor manifesta puternic în creația lui Aurel Popp din perioada interbelică. Ultima dintre pânzele amintite, care de altfel este și cea mai izbutită, reprezintă un tînăr mort căzut pe o

rețea de sîrmă ghimpată, proiectat pe aureola palidă a unui disc crepuscular realizat în armonii cromatice deschise.

Trista experiență a războiului determină modificări și în concepțiile artistului care depășește stadiul melancolicelor meditații pasive și al năzuințelor vag mistice, vag mesianice, de a depăși suferința prin iubire, suferind schimbări structurale ce se vor reflecta în atitudinile publice și în acțiunile la care va lua parte. Dintr-un memoriu de activitate al artistului aflăm date despre începuturile activității sale revoluționare : „Odată cu demobilizarea, am ajuns în mișcarea revoluționară. Din noiembrie 1918 pînă în septembrie 1919 nu m-am ocupat cu altceva decît cu politica socialist militantă. Am fost ales la începutul anului 1919, deputat în parlamentul sovietic din Budapesta. . . tot în acest timp am fost și președintele sindicatului profesorilor de desen.“¹

Odată cu înfrîngerea revoluției socialiste din Ungaria, A. Popp este arestat (la 20 august). Izbutește să evadeze și petrece cîtăva vreme la Viena și în Cehoslovacia. Reîntors la Satu Mare este arestat și deținut vreme de doi ani cu scurte întreruperi. De-abia în 1921 este eliberat definitiv la cererea poetului ardelean O. Goga.

Pinzele sale din această perioadă oglindesc două linii dominante : pe de o parte războiul care hotărîse destinele tragice ale generației sale și pe care o aminteam mai înainte, iar pe de alta, viața maselor largi exploatate. Realitatea este redată cu forță în tablourile sale caracterizate prin expresie artistică frustă și pregnantă. Figura ploretarului devine tema preferată a artistului în creațiile sale din anii ce urmează războiului. „Înmormîntarea proletarului“ este una din cele mai zguduitoare opere de acest gen din pictura noastră. Atît schița de desen cît și pinza în ulei ne înfățișează cu un dramatism accentuat, înmormîntarea unui proletar ce se desfășoară în mijlocul unui decor dezolant cu arbori desfrunziți, printre crucile năruite ale unui cimitir sărac. Familia muncitorului, redată deosebit de plastic, cromatica sumbră luminată doar de petele de galben ale hainelor zdrențuite accentuează mesajul emoțional al lucrării.

Dorința de a demasca nedreptățile sociale ale unui sistem bazat pe exploatare îl determină pe Aurel Popp să atace de mai multe ori tema industriei capitaliste. Dintre lucrările cu această temă ne-am oprit asupra desenului alegoric în creion intitulat „Industria capitalistă“, care evocă cu o deosebită forță plastică situația proletariatului din țara noastră, realizat de pictor cu mijloace grafice caracteristice unei epoci de profunde schimbări în concepțiile artistice de pretutindeni, determinate în mare măsură, și de arta nouă ce se naște în tînărul stat sovietic.

Odată cu trecerea anilor, creația artistului, impulsionată la un moment dat de ideile socialiste, își va pierde vigoarea militantă, artistul rezumîndu-se din nou la un elogiu pasiv al muncii și al efortului colectiv. Și afirmînd acestea ne gîndim la lucrările „Bolnavul“, „Împletitor de coșuri“, „Saci de griu“ și la multe altele.

Paralel asistăm la o amalgamare în concepția artistică a pictorului, a vechilor teme pe care se altoiesc elemente noi, ce s-ar dori creatoare de

¹ Aurel Popp, Memoriu de activitate, 1956.

noi mituri, menite poate, în intenția artistului, să înlocuiască mituri vechi, într-o sublimare plastică dar în același timp dramatică a realităților contemporane. Din păcate intențiile lui A. Popp nu au o deplină acoperire în realizările propriu-zise. Ne gândim la prezența drapelului roșu în „Răstignire“, la „Exclușii“, la „Ecce homo“ — aluzii la crezul artistului în perspectiva eliberării sociale, dar care rămân tributare unor formule artistice și plastice consacrate, a căror paletă de expresie este limitată.

În anul 1921 se deschide la Cluj primul salon de artă plastică transilvăneană. La acesta, alături de Gh. Bacaloglu, E. Isac, I. Thorma, a luat parte și A. Popp, expunând treizeci de lucrări — majoritatea dintre acestea abordând subiecte de război sau sociale. Personalitatea pictorului se relevă ca una din cele mai puternice din Transilvania. Critica vremii, deși refractară la programul declarat și urmat de A. Popp, a fost nevoită să consemneze știința și calitățile artistice evidente ale lucrărilor sale.

Prigoana la care a fost supus, conștiința îndepărtării, idealurile pe care le crezuse realizabile odată cu sfârșitul războiului, îl determină pe A. Popp să se îndepărteze, așa cum aminteam, de temele și modalitățile preferate în cursul câtorva ani deosebit de fecunzi. În anii ce urmează salonului din 1921, vigoarea este înlocuită cu o redare molcomă, apropiindu-se poate de modalitățile folosite de artist înainte de primul război, iar preferințele sale se îndreaptă spre lirismul peisajului. Este ceeace afirmă el însuși în 1922 în timpul unei vizite a lui Tonitza la Satu Mare: „Arta e un lux, de o inutilitate dăunătoare atâta timp cât nu ajută direct și imediat la sporirea și cristalizarea conștiinței în masele omenești, toate. O astfel de artă, adică o artă care să aibă avîntul unei predici și netezimea tăioasă a unei spade nu putem face astăzi. Și predica și spada sînt deosebit de primejdioase pentru siguranța statului cînd nu sînt puse în slujba bandelor organizate care exploatează norodul“². Tonitza a fost poate unicul contemporan care a fost alături de Popp, înțelegîndu-i arta și socotindu-l nu un simplu pictor ci un propagandist activ al marxismului. Faptul că în pictură A. Popp, părăsește teme militant sociale, nu-l va împiedica ca în viața publică, atitudinea sa să rămînă în continuare la fel de intransigentă.

În 1922, participă la serbarea de 1 Mai și vorbește muncitorimii făcînd apel la unitate și solidaritate în lupta de clasă: „... Durerea adîncă ne apasă piepturile pentru tovarășii pe care i-am pierdut ... pentru tovarășii ținuți în robie sau țirîți pe banca acuzaților ... care mai sînt încă uciși de armele care mai iau foc din întîmplare ... Astăzi în sufletele noastre, sîntem alături de proletarii din toată lumea“³.

Ideile sale socialiste și exprimarea lor publică constituie motivele esențiale ale înlăturării lui A. Popp de la catedră. Doar în anul 1933 a fost încadrat din nou ca profesor suplinitor la școala de arte și meserii și la școala de Belle arte din Timișoara. Rămîne în acest oraș doar vreme de șase luni fiindu-i greu să se încadreze în rigorile și normele rigide ale școlii și fiind totodată ținta unor nenumărate șicane și răutăți care au înțecat numai odată cu plecarea sa. Scurta sa prezență timișoreană este mar-

² N. Tonitza, Pictorul Aurel Popp, în „Artele frumoase“, nr. 3—4, 1922.

³ Fragmente din cuvîntarea lui Aurel Popp, rostită la manifestația muncitorească de 1 Mai 1922, ms. dactilografiat.

cată de realizarea bustului lui V. Babeș și a unui proiect care aborda tema unirii și care a rămas neterminat.

În 1935 îl găsim din nou la Satu Mare unde își construiește un atelier. Primește în acel timp cu bucurie comanda realizării unei statui a lui V. Lucaci și căreia îi realizează macheta într-un timp foarte scurt. Din păcate, pînă la urmă, comanda îi este retrasă datorită ideilor sale socialiste⁴. La Satu Mare, A. Popp, își reia activitatea entuziastă pe tărîm politic și social, și împreună cu cîțiva tovarăși de idei, inițiază, în anul 1936, convocarea primului congres al artiștilor plastici din Ardeal și Banat care a avut loc la Baia Mare. Congresul urmărea realizarea unui consens unanim al artiștilor în vederea luptei pentru apărarea drepturilor și intereselor lor profesionale, dar în același timp, atît prin noutatea sa cît și dezbaterile ce au avut loc depășea cadrul unei reuniuni cu caracter strict profesional integrîndu-se într-un cadru mult mai larg, acela al luptei antifasciste, pentru libertăți democratice purtată de masele largi de oameni ai muncii din România, în frunte cu proletariatul, sub conducerea Partidului Comunist Român. La acest congres Aurel Popp este ales președintele sindicatului ce ia ființă.

În acei ani, pictorului i se propune să facă parte din corpul artiștilor plastici din România — organizație patronată de oficialitățile vremii, propunere pe care Aurel Popp o refuză.

În timpul celui de-al doilea război mondial și al ocupației, Aurel Popp își pierde casa iar atelierul îi este devastat de soldații hitleriști. Atunci au dispărut aproape 40 de pînze ale artistului și au fost distruse cu barbarie majoritatea sculpturilor realizate de el.

După terminarea războiului, în anii transformărilor revoluționare ce au loc în țara noastră, oboseala vîrstei îl va împiedica să lucreze așa cum ar fi dorit. Continuă să se inspire din munca poporului, colindă ținutul Maramureșului și Țara Oașului, creînd, în 1946 un ciclu de lucrări care au ca temă viața tăietorilor de lemne. În una din aceste pînze, — „Elanul“ — este fixată în imagine, cu o impresionantă energie expresivă, mesajul credo-ului de o viață al artistului, dedicat de această dată avîntului constructiv ce pulsa în întreaga țară.

Treptat, cromatica pînzelor sale își pierde din intensitate, iar formele sînt tot mai puțin conturate. La aceste schimbări contribuie în mare măsură și vîrsta deosebit de înaintată la care ajunsese artistul. În acești ani de viață, A. Popp începe să fie preocupat de teme de inspirație istorică, creionînd cîteva opere pline de dramatism pe care din păcate doar le eboșează : Execuția lui Horia, Gh. Doja, Avram Iancu.

Moare la 8 august în anul 1960, lucrînd pînă în ultimul moment al vieții sale. A. Popp a rămas una din personalitățile remarcabile românești atît prin opera sa cît și prin ideile sale militant-socialiste. Încheiem citîndu-i cuvintele :

„Temele pînzelor mele nu vinează „efecte“ ci au referințe general umane și profund sociale. Aș putea caracteriza intenția mea picturală drept un comentariu despre adevărurile sau neadevărurile vieții“⁵.

⁴ Ziarul „Satu Mare“, nr. 26, din 20 oct. 1935.

⁵ Dintr-o scrisoare a lui A. Popp din 27 aug. 1951, către sculptorul Vidin Gheza.

DIE SOZIALISTISCHE TÄTIGKEIT DES MALERS AUREL POP

ZUSAMMENFASSUNG

Der siebenbürgische Maler Aurel Popp hat sich in seinem künstlerischen Schaffen dem Leben des Volkes genähert, und widerspiegelt es in zahlreichen Werken : Zeichnungen und Ölgemälden aus der Periode zwischen den beiden Weltkriegen. Er war ein unermüdeter Kämpfer für die fortschrittlichen Ideen seines Volkes. Zu den bedeutendsten Werken gehören : „Der Werktätige“, „Der tote Soldat“, „Angriff“, „Der unbekannte Held“, „Die Beerdigung des Proletariats“, „Der Fles“ u.a.

În zilele noastre se constată o tot mai mare renunțare la bariere existente în domeniul cercetării științifice, extrapolându-se rezultatele obținute în diferite discipline științifice care, aparent, nu au între ele nici o tangență.

Una dintre disciplinele relative tinere care se dorește a fi expresia pe plan științific a colaborării dintre alte două, este *etnobotanica*.

Plantele și-au avut din totdeauna însemnătatea lor în viața poporului român care le-a folosit în diferite scopuri ca plante economice, de ornament, de leac, etc.

Nevoie de a le cunoaște și deosebi între ele a dat naștere tuturor denumirilor populare românești pe care poporul, în dragostea sa pentru bogăția și fumusețea florei noastre, a știut să le dea cu atita pricepere, spirit de discernămint și spontaneitate. Ele dovedesc imaginația, pitorescul și poezia nativă a omului simplu, aplecat să descopere tainele naturii. Fie că amintesc proprietățile tămăduitoare ale ierburilor sau sugerează legendele și basmele populare, fie că se referă la calitățile lor decorative sau utilizabile în economia casnică, aceste numiri constituie un bogat tezaur care nu lasă indiferent pe nici unul dintre cei ce urmăresc să îmbogățească neconținut patrimoniul folcloric și științific al cercetării lumii plantelor. „Consemnarea conștiințioasă a numirilor populare de plante... este o comoară prețioasă de date privitoare la bogăția lexicală și la morfologia ei, la istoria ei și la geografia dialectelor“⁴.

Acesta este motivul pentru care am întreprins în anul 1969 cercetarea sub aspect etnobotanic a citorva sate din Culoarul Bistrei.

În lucrarea de mari proporții cu caracter de sinteză, apărută în 1968 a prof. Borza, „Dicționar etnobotanic“, există referiri numeroase la denumirile plantelor din actualul județ Caraș-Severin, zona Culoarului Bistrei.

Faptul că numai după o sumară cercetare am reușit să depistăm unele noutăți în această direcție, dovedește că perimetrul în discuție posedă încă multe elemente inedite care merită a fi scoase la lumină.

Localizarea geografică. Avându-și obârșia în Iezerul Bistrei, de sub Vf. Pietrei (2190 m), care face parte dintr-o ramură a masivului muntos Țarcu-Godeanu, cam în dreptul Porții de Fier a Transilvaniei, Bistra își urmează drumul de la est la vest, străjuită de o parte de munții Țarcului și spre nord de munții Poiana Ruscă, parcurgînd pe o lungime de cca. 50 km așa numitul Culoar al Bistrei, pînă cînd se varsă la nord de Caransebeș, în dreptul localității Jupa, în Timișul care-i adună apele cu pușini

afluenți. Deși relativ strimt, Culoarul Bistrei format dintr-o prispă joasă de cca. 700—1000 m, pe care se întind poienile, îngăduie așezarea a o serie de sate, mai ales în stînga cursului apei, populate de români din cele mai vechi timpuri. Date despre așezările românești din această parte a locului am găsit începînd din sec. XV.

Ocupațiile locuitorilor, condiționate de așezarea geografică a satelor, au avut consecințe importante asupra păstrării nealterate, aproape, a fondului de numiri populare din cele mai diferite domenii. Este știut de altfel faptul că locuitorii cîmpiei sînt mai puțin tenaci conservatori ai patrimoniului lingvistic decît cei din zonele de munte, cărora relieful le-a permis refugii sigure în caz de primejdie și nesiguranță a vremurilor, comparativ cu populația zonelor agricole care a fost nevoită să ia drumul bejeniei, o dată cu aceasta pierzîndu-se sau alterîndu-se considerabil bagajul numirilor specifice locurilor de unde veneau. Așa se explică de ce, în domeniul de care ne-am ocupat — cel al numirilor de plante, — am întîlnit denumiri a căror rezonanță ține de puritatea unei limbi arhaice, mai atent și cu grijă păstrată. De asemenea sensul numirilor este adesea cu implicații logice, avînd mari asemănări cu realitatea.

Unele denumiri populare găsite sînt complet noi, neatribuite pînă în prezent, în literatura de specialitate, nici unei alte plante în limbajul popular. Este cazul la :

Philadelphus coronarius L., numită în mod obișnuit „Lămîiță“ ; săteneii din partea Bistrei îi spun „Lapte fiert“ Culoarea alb-gălbuie a petalelor florii, asemănătoare laptelui după fiert, a primat în sugerarea numelui, care, deși mai puțin poetic decît cel cu care am fost obișnuiți, este mult mai aproape de realitate. (Inf. Sirbu-Vama Marga).

Viola tricolor L., atît speciile de grădină ca și cele de cîmp, cu numele de largă circulație de „Panseluță“ (pe lîngă alte numeroase numiri populare din diferite zone ale țării), informatoarea Beg Sofia din Băuțarul de Jos, ne-o comunică sub denumirea de „Ochi“, provenită probabil din coloritul mai intens al petalelor în partea centrală a florii care, privit superficial, sugerează desenul unui ochi.

Altă grupă de denumiri, deși întîlnită în vocabularul popular, este atribuită în zona cercetată la cu totul alte plante decît celor consemnate în literatura de specialitate. Astfel pentru :

Viola odorata L., numite în mod curent „Violete“ întîlnim denumirea de „Smeurică“, nume atribuit plantei *Reseda odorata* L. Explicația acestei denumiri vine poate de la fruct, care, deși este o capsulă, caliciul pe tipul 5 înconjură fructul la bază asemănător fructelor de smeură, de cu totul alt tip însă.

Într-o altă grupă se încadrează denumirea de „Menuță“ care în zona Bistrei este dată „florilor de piatră“ (genul *Portulaca*), dar și „Bănuțelor“ (*Bellis perennis*). (Inf. Iovănescu Pătru — Băuțarul de Sus). Nu am putut stabili dacă este vorba de o confuzie sau de o sărăcie, în acest caz, a vocabularului informatoarei Beg Sofia din Băuțarul de Jos.

Sînt unele denumiri la care întîlnim diferențe, față de citările din literatură, în alcătuirea cuvîntului prin schimbarea terminației — *Ficaria*

verna — „Sălătuică“, sau în schimbarea unor grupe de litere — pentru genul *Dianthus* — „Samfireg“.

În sfârșit, o denumire pe care personal o atribui mai mult influențelor dialectale, caz pe care îl întâlnim menționat totuși în lucrările din acest domeniu al prof. Borza³. Este vorba de denumirea „Chei“ dată „Teiului“ — *Tilia tomentosa* L., menționat în lucrările sus amintite, cu denumire asemănătoare, cu rezonanțe de limbă local vorbită, „Cei“, pentru o localitate tot din județul Caraș-Severin.

„Acestea ca și multe alte numiri botanice rămase în toponimia țării noastre, formează un izvor nou și nesecat pentru cunoașterea temeinică și integrală a florei precum și a etnobotanicei locale“ (13).

„Căci nimic nu poate dovedi mai cert vechimea noastră pe aceste plaiuri, originile civilizației noastre și continuitatea dăinuirii noastre din timpuri străvechi, ca datele etnobotanice“ (2).

ZUSAMMENFASSUNG

Die einführenden Zeilen der vorliegenden Arbeit befassen sich mit der geographischen Lage des Bistra-Tales und mit der Bedeutung der ethno-botanischen Forschungen. Weiter sind die Ergebnisse der in 1969 begonnenen Forschungen erörtert und einige bisher unbekannte Benennungen aus dem ethno-botanischen Wörterschatz der Bewohner einiger Dörfer bekanntgegeben. Die hier aufgeführten Angaben werden später in einer endgültigen und ausführlicheren Bearbeitung der allgemeinen botanischen Verhältnissen des Bistra-Tales in Betracht genommen.

BIBLIOGRAFIE

1. Borza, Al. Cele dintii publicații botanice străine cu numiri de plante românești, Bul. Grăd. Bot. Cluj, 1944, vol. XXIV, 3—4.
2. Borza, Al. Date etnobotanice din Naidăș (Jud. Caraș), Bul. Grăd. Bot. Cluj, 1944, vol. XXIV, 3—4.
3. Borza, Al. Dicționar etnobotanic, Ed. Academiei R.S.R., Buc. 1968.
4. Borza, Al. Flora grădinilor țărănești române (II), Bul. de Inf. al Grăd. Bot. din Cluj, 1925, vol. V, 3—4.
5. Butură, V. Plante cunoscute și întrebuințate de locuitorii citorva sate românești, Bul. Grăd. Bot. Cluj, 1938, vol. XVIII, 1—4.
6. Coucou, V., Roșu, Al. Carte physique et carte économique de la République Socialiste de Roumanie, Ed. Meridiane, Buc., 1966.
7. Lotreanu, I. Monografia Banatului, vol. I, 1935.
8. Mihăilescu, V. Carpații sud-estici, Ed. Științifică, Buc., 1963.
9. Mihăilescu, V. Monografia geografică a R.P.R., vol. I, Geografia fizică, Ed. Acad. R.P.R., 1960.
10. Prodan, I., Buia, Al. Flora mică ilustrată a României, Acad. R.S.R.
11. Panțu, Z. Plantele cunoscute de poporul român, ed. II-a, Buc., 1929.
12. Stratul, El., Turcuș, A. Din experiența cercetărilor în colaborare pe teren. Revista Muzeelor, nr. 3, 1970.
13. Topa, Em. Studiu preliminar asupra numirilor populare de plante din Oltenia, Bul. Grăd. Bot. Cluj, 1945, vol. XXV, 4.

CERCETĂRI ETNOBOTANICE ÎN BAZINUL SUPERIOR AL CRIȘULUI NEGRU

de

BOCȘE MARIA, MAROSSY ANNA, GIURCĂ VIRGIL

Bazinul superior al Crișului Negru constituie o zonă care excelează prin păstrarea aproape nealterată a fenomenelor etnografice străvechi specifice Bihorului, aici fiind ținutul unde s-a manifestat specializarea satelor pe anumite îndeletniciri și meșteșuguri, precum și conservarea unor obiceiuri și practici ancestrale.

În zona de obârșie a Crișului Negru, pe firul văilor Criștiorel, Pampăr, și Briheni există așezări românești interesante din punct de vedere etnografic ca : Criștiorel de Sus, Criștiorel de Jos, Leheceeni, Cărpinet, Izbuc, Ponoare, Briheni. Fiind așezate la extremitatea de sud a depresiunii Belușului, acolo unde se înclătează masivul Biharia cu Codrul Moma, caracterul reliefului (altitudine 300—700 m), al climei mai reci și bogată în precipitații, solurile argiloase și subsolul bogat în minereuri (fier, cupru, aur, marmoră, cuarț, calcar) și-au pus amprenta pe ocupațiile localnicilor, dependente de aceste condiții.

Constituind o ocupație străveche, agricultura este practică pe scară restrânsă, culturile fiind mai puțin de griu și mai mult porumb, orz, secară și cartofi. Ocupațiile preponderente ale acestor sate au fost creșterea vitei, pomicultura și mai târziu, munca la pădure.

Apartinând feudei catolice maghiare din Oradea, menționată în documente de la începutul secolului al XIII-lea, aceste sate sînt atestate documentar doar din a II-a jumătate a secolului al XVI-lea¹ și mai mult în secolul al XVII-lea cînd se pomenesc des : Brihenii, Sohodolul (actualul Izbuc), Ponoare, Criștiorel, Cărpinet, Vărzari, în legătură cu băile de fier din Munții Codrului unde se practica extracția primitivă, rudimentară și mai ales în legătură cu topitoriile de fier și aramă existente în aceste localități. Transportul minereului se făcea pe cai, în coșuri împletite din nuiele, care mai pot fi găsite și azi în unele gospodării, dar cu altă destinație.

Un avînt deosebit al economiei acestor sate se relevă în documentele secolului al XVIII-lea, datorită importanței deosebite a zăcămintelor de fier și cupru, pentru dezvoltarea siderurgiei statului Austro-Ungar. Astfel, la 1740 se înmulțesc turnătoriile de fier : la Briheni, Ursad, Pociovești, Drăgănești, iar la Vașcău se deschide cariera de marmoră în legătură cu care se scria atunci : „noi de acum înainte vom trăi din produse verita-

¹ S. Jako — „Biharmegye a török pusztítás előtt“ (Comitatul Bihor înainte de pustiirea turcească) Budapesta 1940.

bile de marmoră”² (acest aspect ducându-ne la concluzia însemnătății acestui ținut în economia feudei catolice).

În a II-a jumătate a sec. al XIX-lea, aceste exploatari sînt în mare parte compromise și concurate de exploatarea forestieră, care, în această bonă a pădurilor seculare neatinse, aduceau un venit mult mai însemnat, cu investiții minore. Astfel, în anii 1840—1864 se închid minele și topitoriile din Briheni, Vașcău, Băița, documentele vremii relevînd însăși starea precară și de mizerie la care revine populația acestor sate rămase fără lucru³.

În forma de organizare a acestor sate se resimt elemente arhaice: ulițele sînt împărțite și denumite după familii ca: Măcăreștii, Mihoceștii, Nemeșștii, Bogdăneștii, etc. (Briheni).

Astăzi, pe lângă agricultură, creșterea vitelor și în special pomicultura, majoritatea bărbaților sînt cuprinși în întreprinderi miniere și industriale, apărute în această zonă în ultimii 20 de ani.

Cercetările pe care le-am întreprins în așezările mai sus pomenite, axate pe studierea etnobotanicii au scos la lumină obiceiuri, cunoștințe și practici străvechi, conservate și perpetuate pînă în zilele noastre, în pofida schimbărilor ce s-au produs în profilul economico-social și politic al acestor sate de-a lungul secolelor.

Prin așezarea lor geografică satele de pe Crișul Negru s-au format în mijlocul unor naturi bogate în vegetație spontană. Datorită acestui fapt sînt cunoscute numeroase plante, cca. 110 specii, cu rol utilitar diferit.

Din cunoștințele etnobotanice ale informatorilor anchetați (un număr de 32 persoane între vîrstele 16—85 ani), am deprins următoarele categorii de plante, după folosirea lor :

- plante medicinale
- plante folosite în alimentație
- plante tinctoriale
- plante odorante
- plante insecticide
- plante decorative
- plante cu destinație mitică.

În afara plantelor medicinale cunoscute numai de anumite persoane dintr-un sat, toate celelalte categorii erau aproape general cunoscute și folosite în fiecare gospodărie.

Folosirea plantelor medicinale intra în atribuția unui număr restrîns de femei în vîrstă, fiind solicitate de săteni mai ales în epocile trecute, în care asistența medicală locală era inexistentă. Aceste practici aveau două aspecte: elementul curativ eficient (prin preparate din plante) și asocierea acestuia cu anumite credințe, procedee și descințe preluate din bătrîni. Astfel, culegerea plantelor se credea că poate fi făcută de anumite

² Bunyitai Vincze — A Váradí püspökök a száműzetés és az ujjraalapítás korában — (Episcopii Oradei în timpul exilului și a reînființării lor) 1566—1780, vol. IV, Debrecen — 1935, p. 254—255.

³ Arhivele Statului Oradea-Fondul Prefecturii Județ. Bihor, inv. 24, d. 58 „Correspondența cu Ministerul de Finanțe și Primăria Oraș. Băița referitor la exploatarea minieră din localitate și împrejurimi.

persoane, „bătrîne iertate, prunci sau fete care nu se spală“. Desigur această credință nu are nici o bază reală și acest lucru ni l-au confirmat înșiși informatorii care o cunoșteau doar din bătrâni, fără să creadă în eficiența ei.

Credințe străvechi s-au păstrat pînă azi în ce privește perioada de colectare a plantelor în timpul anului, ele avînd la bază observațiile din practicile empirice milenare. Acestor observații reale, „descîntătoarele“ le dădeau o nuanță religioasă, atribuindu-le puteri magice, legate de anumite sărbători religioase ale anului : „Cele mai bune și primele buruieni de leac sînt acelea culese la Sf. Toader, la Rusalii sau de Ziua crucii“.

Acest lucru își are temeiul său științific, cunoscut fiind faptul că metabolismul plantelor, deci și producerea anumitor substanțe (droguri) diferă de la o perioadă de vegetație la alta, în cursul anului, lucru atribuit, în concepția populară, unor sărbători sau personaje mitice.

Mai mult chiar, informatoarele recomandă culegerea plantelor de leac în anumite etape ale zilei : „e bine să culegi înainte de răsăritul soarelui și mai bine însă este să culegi după amiază, cînd se întoarce ziua (la apus) ca să întoarcă boala de pe om. Buruiana nu trebuie să vadă soarele“. Această credință se poate pune în legătură cu acelaș fenomen de modificare a metabolismului plantei, în decursul zilei.

În unele localități, informatorii recomandă ca plante cu eficiență sporită pe acelea culese în anumite zile ale săptămîinii : „cele mai bune plante sînt cele culese marți și vineri, luni și duminică — nu e bine, că-i la „andăleți“ (inceput) de săptămîină și boala merge tot înainte pe om, ca zilele acesteia“. Această motivație nu are însă nici un suport științific.

Spre deosebire de satul Poieni de Jos, de pe valea Crișului Pietros, (afluent al Crișului Negru), unde culegerea și valorificarea plantelor medicinale a constituit o ocupație preponderentă, mergînd pînă la specializare, cunoștințele etnobotanice din satele acum prezentate aparțin unui grup restrîns de oameni în fiecare sat, nefiind sursă expresă de existență. Totuși, în anumite perioade, femeile culegeau și vindeau buruieni în cantități mari, farmaciile din Beiuș, Hălmagiu, Gurahonț, Brad, Abrud solicitîndu-le ca pe cele mai bune cunoscătoare a plantelor de leac din zona munților Codru și Zărand. Acest lucru este dovedit și de numărul foarte mare (110 specii) folosite în această zonă.

Un aspect interesant de relevat îl constituie terminologia locală pentru numele plantelor, legată de localitatea de proveniență : iarba Boiului, buruiană de la Hotărel, iarba de la Receaș — de locurile unde se colectează : iarba de pe stean (stîncă) scăieți de pe șanț, buruiană de pe dunga apei : sau legată de boală sau de elementul care o provoacă : iarbă de vătămat, buruiană de friguri, buruiană de stomac, vindecăteauă, buruiana dragostei, iarba secerii, iarba securii.

Circa 70 de specii de plante sînt cunoscute sub denumiri specifice numai satelor din această zonă, altele fiind comune și altor zone (conform Dicționarului etnobotanic — Al. Borza). Lista speciilor folosite pe cursul superior al Crișului Negru este anexată comunicării prezente — ne permitem să amintim doar cîteva rețete mai interesante :

Pentru friguri și boli de stomac — se întrebuințează planta numită *Iarba Danii* (nedeterminată).

„Rădăcina se spală, se fierbe, cam 2 fire la 1 kg apă timp de 1—2 ore. Se fierbe în vas acoperit, fără să se adauge apă“⁴

În legătură cu această plantă circulă o credință nemotivată științific, însă : „cînd iei oala de pe foc nu trebuie ridicată în sus ci trasă ușor în jos — bolnavul altfel se rupe în sus (se umflă, vomită)“⁵. Se bea numai un deț (un păhărel), de trei ori pe zi, înainte de mîncare, pe stomacul gol⁶.

Pentru orbalț, boli de plămîni și de stomac — se întrebuințează „cucuruzul bradului“ (conuri bărbătești tinere — *Picea abies* L.).

— „Se afumă nasul cu cucuruz aprins, sau pentru stomac și plămîni se prepară ceai“⁶.

Pentru vătămătură se folosea ceaiul din mai multe plante ca :

- aliorul cîmpului — (*Euphorbia* sp.) ;
- furustău — (*Origanum vulgare*) ;
- sclipăț, sau pieptul pămîntului — (*Potentilla*) ;
- frunză de fragă — (*Fragaria vasca* L.) ;
- bociocuță de sub tîrs — (nedeterminată) ;
- iarba lui Tatin — (*Symphytum officinale*) ;
- cizma cucului — (nedeterminată).

Iarba lui Tatin se folosește și pisată, pe piine prăjită, cu zahăr.

Pentru dureri de urechi — se stoarce în ureche suc din planta numită *prescurarea* sau *curechiș* — (*Sempervivum tectorum*).

Majoritatea plantelor de leac sînt folosite în asociație cu alte substanțe cele care tratează bolile de piele se pun în ulei, oțet, sau urină, iar cele administrate intern sub formă de extras apos amestecat cu spirt sau „vinars“ (țuică). Deși pe cale de dispariție, informatoarele ne-au comunicat și descîntecele care însoțeau administrarea leacului, cum sînt cele de deochi, de sclintit (fractură), de bubă, etc. — care însă, așa cum mărturiseau ele aveau rolul „de a da curaj“ (de sugestionare). Plantele medicinale sînt aplicate și la vindecarea unor boli de animale fiind cunoscute în general din toate satele : spînzul — (*Helleborus purpurascens*), hodo-leanul (*Valeriana officinalis*), strigoaia (*Veratrum album*) rotopasca (*Chelidonium majus*), talpa giștii (nedeterminat).

În afara plantelor cultivate, din flora spontană se întrebuințează în alimentație cîteva specii ca : măcieșul (*Rumex acetosella*), leurda (*Allium ursinum*), cămimocul (*Carum carvi* pentru supe, ceaiuri și condiment în alcool ; mușetelul, teiul, socul — pentru ceaiuri ; măcieșul, zmeura, afinul, murul — pentru conserve, precum și diferite specii de ciuperci comestibile.

Pentru vopsitul fibrelor textile, a ouălor încondeiate și a lemnului, în întreaga zonă cercetată s-au folosit pe scară largă *plantele tinctoriale*.

Pentru obținerea culorii negre se folosea coaja de „arinde“ (*Alnus glutinosa*) — „Se fierbe coaja de arinde în apă, în care s-a adăugat oțet

⁴ Inf. Nemeș Marta, 82 ani, Criștior de Sus.

⁵ Pădurea Maria, 57 ani, Briheni.

⁶ Laslău Vasile, 37 ani, Cărpînet.

sau urină de capră (considerată cel mai bun fixativ), timp de 1—2 ore apoi se încearcă tăria vopselei cu o bucată de pânză albă, după care se introduceau jirebiile și drugălăii (canuri de cînepă)⁷.

Culorile roșu și violet se obțineau din coajă și fructele de lemnul ciinelui (*Ligustrum vulgare*) fierte. Din fructele acestui arbust, școlarii din această zonă preparau cerneala. Culoarea maron „mucedă” — se prepara din frunze de nuc, fierte, sau din coaja verde a nucii, pusă la dospit, în apă rece, apoi fiartă timp îndelungat, împreună cu oțet sau urină de capră sau de om⁸.

Între *plantele odorante* cunoscute și aduse în casă, la grindă, în lăzile cu zestre sau purtate de către fete, la horă, nunți și șezători (uneori atribundu-le un rol fatidic) enumerăm : cânăpăru (Taracetum balsamina), dumbravnicul, cunoscut și sub numele de zdrubavnic (*Mellitis melisso-phyllum*), creța (*Mentha piperita*), busuiocul (*Ocimum basilicum*) numit și floarea bisericii.

Aceste plante sînt pomenite în descîntece, strigături și chiar în orațiile tradiționale de la nunțile bihorene. Busuiocul era de altfel „floarea mirelui” — flăcăii purtîndu-l cu acest prilej ca semn distinctiv.

Diverse specii din flora spontană erau folosite și ca insecticide cum sînt : frunzele de arin și de nuc, care se împrăstiau pe podea, contra puricilor și strigoia, din care se făcea o fiertură pentru spălat, contra păduchilor, la animale.

Pentru podoaba fetelor și împodobirea caselor — din flora spontană se culegea un număr mare de *specii decorative*, care au intrat în versurile populare locale și chiar în arta plastică populară. Astfel sînt cunoscute : drușcele (*Leucojum vernum*), ce apare și pe cusăturile ornamentale de pe cămășile femești, clopoței sau ghiociei (*Galanthus nivalis*) care sînt transpuși în decorarea ceramicii din centrele locale, brîndușele de toamnă și de primăvară (*Colchicum autumnale* și *Crocus vernus*), anglicei (*Primula acaulis*), călugării (*Erythronium dens-canis*), Brebeneii (*Corydalis* sp), floarea paștelui (*Anemone nemorosa*), siminic (*Antennaria dioica*) rug, (*Rosa canina*), etc.

Un loc aparte îl ocupă în cunoștințele etnobotanice ale localnicilor — *plantele cu destinație mitică*. Astfel, o practică străveche este ca la Sf. Toader, fetele care vor să fie frumoase și iubite — să se spele la miezul nopții, pe cap, cu fiertură de paie de ovăz (*Avena sativa*), ferediță (*Hedera helix*) și frunze de gorun (*Quercus robur*).

O altă plantă căreia i se atribuie puteri magice este „iarba fiarelor” (*Cynanchum vincetoxicum*). Dacă în timpul cositului este tăiată și aceasta din nebgăre de seamă, „se dezleagă tăriile cerului și plouă cu rupere de nori”⁹.

„Puhoiul de ploaie și mai ales tunetul” se poate opri, după credința locală, aruncînd afară frunze de fag, de la armîdeni, aprinse.

⁷ Inf. Leuca Maria, Criștior de Jos, 75 ani, nr. 63.

⁸ Idem.

⁹ Inf. Nica Raveica,, 74 ani, nr. 150, Izbuc.

Aceste credințe sînt supuse unui proces firesc și rapid de dispariție, ele neavînd nici o explicație științifică și nici o bază reală — constituind vestigii ale neștiinței și neputinței omului — în trecut, față de forțele naturii.

Prezenta comunicare constituie o parte dintr-un studiu mai amplu asupra etnobotanicii din Bihor.

Scopul cercetărilor noastre îl constituie în final delimitarea aspectului real, al practicilor empirice medicale, alimentare, tinctoriale, etc. — acumulate în decursul mileniilor, de latura magică (descîntece, vrăjit, mit) — izvorită din neștiință. În acelaș timp dorim să oferim specialiștilor o listă cît mai variată și inedită de specii de plante cunoscute și folosite de către popor demne de un studiu mai aprofundat.

Lista plantelor din flora spontană cunoscute pe cursul superior al Crișului Negru

Nr. crt.	Denumirea populară	Denumirea științifică							
			3	4	5	6	7	8	9
1	Afinul	Vaccinium myrtillus	+	+	+	+			
2	Aiul cioarii			+					
3	Aliorul cîmpului	Euphorbia sp.	+	+	+				
4	Alunele de pădure	Corylus avellana sp.	+			+			
5	Anglicei	Primula veris L.					+		+
6	Arinde	Alnus glutinosa L. Gärtn	+	+		+	+		
7	Bășina calului	Lycoperdon sp.		+	+				+
8	Băgria	Robinia pseudacaccia L.			+				+
9	Bobovnicul			+	+				+
10	Bociucuța de sub tîrș		+	+	+				
11	Boz	Sambucus ebulus L.					+		+
12	Brădișor	Equisetum ebulus L.							+
13	Brei	Bryonia alba L.	+	+	+	+			+
14	Brebenci	Corydalis sp.				+			+
15	Brîndușa de pri- măvară		+	+	+	+	+	+	+
16	Brîndușa de toamnă	Crocus vernus Wulf	+	+	+	+	+	+	+
17	Brusturele	Colchicus autumnale L.	+	+	+	+	+	+	+
18	Buruiana de bube	Arctium lappa L.	+		+			+	
19	Buruiana dragos- tei			+			+		
20	Buruiana de fri- guri tinctoric	Centaurium umbellatum Gilib.	+	+		+			+
21	Buruiana de Hotărel		+						
22	Buruiana cu pupi albi			+					+
23	Buruiana ruptului			+			+		+
24	Buruiana sarcinii			+					
25	Buruiana de sto- mac			+					

0	2	2	3	4	5	6	7	8	9
26	Buruiana de la Recea						+		
27	Buruiana de vătămat						+		
28	Buruiana zgaibii						+		
29	Busuioc	Ocimum basilicus L.	+	+		+	+	+	+
30	Busuiocul cîmpului	Thymus sp.			+	+		+	
31	Călugări, luște	Erithronium dens-canis	+	+	+	+	+	+	+
32	Căminoc	Carum carvi L.		+					+
33	Canapăr	Tanacetum balsamita L.	+	+	+	+	+	+	+
34	Căptălan	Petasites		+		+	+		+
35	Ceapa	Allium cepa L.		+					+
36	Ciupercuța		+		+			+	
37	Cizma cucului			+			+		
38	Clocotiș	Rhinanthus glaber Lam		+			+		
39	Clopoței	Galanthus nivalis L.					+		+
40	Coadă șoricelului	Achillea millefolium L.		+		+	+		+
41	Cora	Cornus mas L.				+			
42	Creața	Mentha piperita L.	+	+			+		+
43	Drușcele	Leucojum vernum L.							+
44	Duhan	Nicotiana tabacum L.	+						+
45	Dumbravnic, zrumbravnic	Melittis mellissophyllum L.	+	+			+	+	+
46	Fag	Fagus sylvatica L.		+		+			+
47	Ferecuța					+			
48	Filimine	Calendula officinalis L.	+						+
49	Flori de fin		+	+	+	+	+		+
50	Floarea paștelui	Anemone nemorosa L.							+
51	Forostău, furustău, sclinău	Potentilla erecta L.							
		Ränsch	+	+					+
52	Fraga	Fragaria vesca	+	+	+	+	+	+	+
53	Gorun (galele de pe frunze)	Quercus robur L.	+						+
54	Hodolcan	Valeriana officinalis L.	+			+			+
55	Iarba Dani			+					+
56	Iarba fiarelor	Cinanchum vincetoxicum L.							+
57	Iarba secerii						+		
58	Iarba securii				+	+	+		+
59	Iarba lui Tatin	Symphytum officinalis L.	+	+		+	+	+	
60	Iederă, iederiță	Hedera helix L.	+			+			
61	Jneapăn	Juniperus communis L.							+
62	Lemnul ciinelui	Ligustrum vulgare L.		+			+		
63	Leurda	Allium ursinum L.				+		+	+
64	Leuștean	Levisticum officinalis Koch.		+					+
65	Limba oii — minciuna	Plantago major		+			+		+
66	Limba vecinii	Phyllitis scolopendrium L.							+
67	Lina broaștei	Spyrogira sp.							+
68	Luminița								+

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
69	Măcieș-rug	Rosa canina L.	+	+	+	+	+	+	+
70	Măcriș	Rumex actosella L.	+	+	+	+	+	+	+
71	Măcrișul iepurelui	Oxalis acetosella L.	+						+
72	Mana grîului			+					
73	Măsălașița	Hyposcimus niger L.		+		+			+
74	Mesteacăn	Betula verrucosa Ehrh	+	+	+	+	+	+	+
75	Mierăuță	Vinca minor L.					+		+
76	Molid (Conuri bărbătești)	Picea abies (L.) Karst	+	+	+	+	+	+	+
77	Mure	Rubus caesius L.		+					+
78	Mușchiul verde de pe Biharia		+						+
	Mușețel	Matricaria chamomilla L.					+		+
79							+		+
80	Nalba	Malva crispa L.		+			+	+	+
81	Nucul	Juglans regia L.			+		+		+
82	Otrățel					+			
83	Ovăs						+		
84	Păpădie	Taraxacum officinalis L.			+	+			
85	Păpălăi	Physalis alkekengi L.	+		+				+
86	Mătrăguna	Atropa belladonna				+			+
87	Pelin	Artemisia absinthium L.			+				+
88	Petica vintului	Lycopodium clavatus L.	+			+		+	+
89	Pieptul pămîntu- lui			+					+
90	Pipirig	Bulboschoenus maritimus L. ?		+			+		+
91	Podbal	Tussilago farfara L.	+		+		+		+
92	Poala Sf. Mării	Nepeta pannonica L.		+					+
93	Porumbul-mătasa	Zea mays L.			+	+	+		
94	Prescurăreaua, urechița, cure- chieș	Sempervivum tectorum L.	+	+			+	+	+
95	Rotopască	Chelidonium majus L.		+	+		+		
96	Salcâ	Salix alba L.		+	+	+		+	
97	Scrăiul cucului					+			
98	Scaiu dulce	Cirsium canum (L.) All	+		+				+
99	Scaieți de pe șan- țuri			+					+
100	Siluță			+			+	+	
101	Siminic	Anthenaria dioica (L.) Gäertn.	+		+		+		+
102	Sînziene	Galium mollugo L.	+	+	+	+	+	+	+
103	Soc	Sanibucus nigra L.	+	+	+	+	+	+	+
104	Sofranul	Crocus sativus L.							+
105	Spinzul	Helleborus purpurascens W et K	+	+	+	+	+	+	+
106	Spinuț de pe șan- țuri			+					+
107	Stevia	Astrantia major L.		+	+				+
108	Strigoaia	Veratrum album L.	+	+	+	+	+	+	+
109	Sunătoarea	Hypericum perforatum L.	+			+			+
110	Mărar		+	+	+	+	+	+	+

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
111	Tei	<i>Tilia cordata</i> L.	+	+	+	+	+	+	+
112	Urzica	<i>Urtica dioica</i> L.	+	+	+	+	+	+	+
113	Usturoi, ai	<i>Allium sativum</i> L.	+	+	+	+	+	+	+
114	Vindecătea								+
115	Zburătoarea	<i>Chamaenerion angustifolium</i> (Scop)							+
116	Zerna	<i>Atriplex hastatum</i> L.							+
117	Zmeura	<i>Rubus idaeus</i> L.	+	+	+	+	+	+	+
118	Mărul lupului	<i>Aristolochia clematitis</i> L.							+
119	Voiniciă							+	+
120	Talpa giștei							+	+

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verfasser veröffentlichen hiermit ihre etnobotanischen Forschungs-Ergebnisse welche sie in einigen Ortschaften des oberen Crişul-Negru-Beckens erzielten.

Nach einer kurzen Beschreibung der geographischen Lage, der Beschäftigungen der Einwohner, der Geschichte der erforschten Ortschaften, werden die von 32 befragten Einwohnern mitgeteilte Daten über 110 vom Volke benützten Pflanzen-Arten erörtert.

Es werden weiter die Sammel-Methoden, die Nützlichkeit wie auch die Bearbeitungsweise und die vom Volk benützten Namen der aufgezählten Pflanzen behandelt.

Zuletzt wird eine bisher nicht veröffentlichte Liste der in dieser Gegend vom Volke gekannter und genützter Pflanzen mitgeteilt.

Die vorliegende Arbeit ist ein Auszug aus einem umfangreicheren Studium über die etnobotanischen Verhältnisse der Bihor-Gegend.

NOI FOSILE VII, DOVEZI ACTUALE, ÎN SPRIJINUL EVOLUȚIEI UNUI MARE GRUP DE INSECTE

de

D. SPĂTARU

Problema originii și filogeniei animalelor a suscitat de-a lungul veacurilor mult interes din partea oamenilor de știință, zoologi.

În privința originii și filogeniei anelidelor și artropodelor au fost acceptate pînă acum mai multe ipoteze, în sensul că atît anelidele cit și artropodele derivă dintr-un trunchiu comun sau altfel spus, artropodele derivă dintr-o ființă viermiformă, foarte asemănătoare anelidelor de azi.

Acceptînd aceste ipoteze, zoologii au încercat să reconstituie principalele etape ce a trebuit să le parcurgă aceste ființe viermiforme pentru a deveni evolute și complicate.

Corpul acestui vierme vechi (fig. 1, A—F) era format dintr-o serie de segmente, asemănătoare cu ale unei rîme actuale. Capul era foarte simplu, prevăzut cu niște prelungiri foarte fine, aparatul bucal fiind situat pe partea ventrală între cap și primul segment al corpului.

În timpul evoluției se crede că ar fi apărut cite o pereche de apendici ventrali, fiecare segment al corpului, fiind prevăzut cu aparatul bucal și ultimul segment anal.

Organele de simț au apărut paralel ; capul s-a găsit astfel prevăzut cu ochi și antene.

Apendicii, respectiv picioarele se găseau la început nearticulate însă cu timpul s-au diferențiat și conformat pentru mers. Primele perechi de picioare s-au modificat în sensul apucării și introducerii hranei în aparatul bucal.

Ajuns în acest stadiu, zoologii susțin că evoluția artropodului a evoluat către arachnide, crustacei, miriapode și insecte.

După ei transformarea apendicelor 2, 3 și 4 pe segmentele corpului în piese bucale pentru prinderea și sfărîmarea hranei și fuzionarea succesivă a acestor apendici ar reprezenta modificări esențiale către artropodele ipotetice, dobîndind adevăratul cap de artropod, evoluînd astfel către ultima etapă (insectă adultă) (fig. 1 F).

Așadar capul ar fi rezultat din fuziunea segmentelor, care inițial erau prezentate de segmentele 1, 2 și 3 ale corpului, iar cele trei segmente care au urmat ulterior, reprezentau segmentele toracice prevăzute cu picioare.

În acest mod s-ar fi născut Peripatele în timp ce Trilobiții ar constitui o etapă mai evoluată. (fig. 1 C.).

După acești zoologi, etapele care au urmat ar corespunde artropodelor reale. (fig. 1. F.).

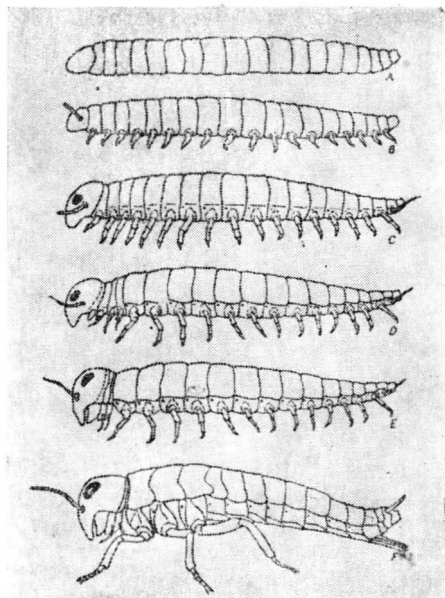

Fig. 1 : A—F : Etape ipotetice în evoluția unui vierme anelid (A) către o insectă adultă (F).

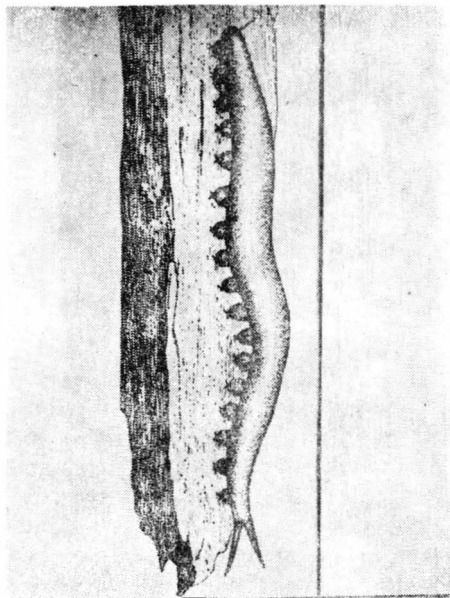

Fig. 2. *Peripatopsis capensis* (peripat).

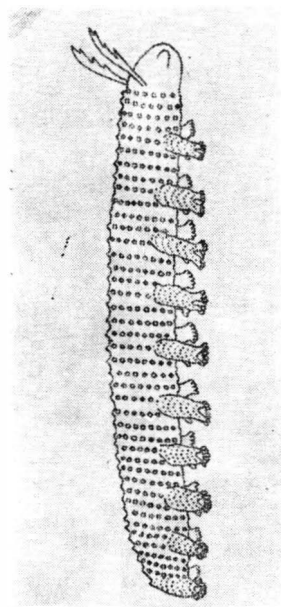

Fig. 3. *Aphayse aiedunculata*, vechi fosil din Cambrian.

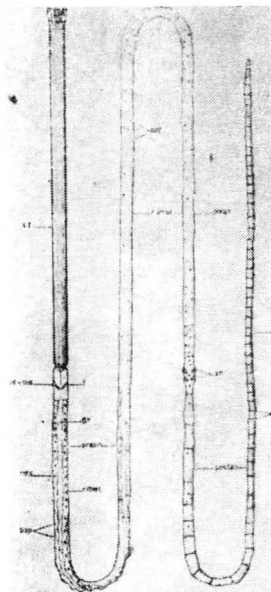

Fig. 4. *Lamellisabella zacksi* (fața ventrală).

După C. Delmare Deboutville, L. Botoșăneanu.

Din grupa Peripatelor au fost descoperite :

Peripatopsis capensis (fig. 2), *Aphaise aiedunculata* (fig. 3) un vechi fosil din Cambrian.

Poziția Peripatelor în clasificarea zoologică a creat însă unele dificultăți. După unii zoologi, Peripatele ar descinde din anelide și s-ar clasa printre strămoșii artropodelor ; într-un alt mod ar reprezenta un lanț de legătură între anelide și artropode.

După alții, Peripatele nu ar poseda aceste două calități și ar constitui un singur grup independent cu rădăcini identice anelidelor și artropodelor, altfel spus, originea celor trei grupuri ar fi aceeași.

Din nefericire rădăcinile acestui complex de ramuri se pierd în Cambrianul Superior, rămânând entități necunoscute.

Nici prin descoperirea Pogonoforelor : *Polybrachia siboglinum* și *Lamellisabella Zacksi* (fig. 4) nu se rezolvă problema originii insectelor pentru că un atare reprezentant nu fusese încă descoperit, fapt pentru care în lucrarea de față încercăm pe baza materialului descoperit să dăm răspuns cel puțin în parte la problemele ridicate.

Materialul descoperit pe plantele din sere reprezintă câteva forme primitive vii (fosile vii) de insecte aparținând la Fam. *Arhacephalidae* Nov. Fam. Aceste forme primitive datorită expansiunilor cefalice puternic alungite (fig. 5—9) ca și datorită prezenței unor organe asemănătoare coccidelor actuale pot fi considerate drept strămoșii acestora.

Elementele comune evidente atât la coccidele actuale (Fam. *Lecanidae*) cât și la formele primitive găsite de noi sînt conturate de prezența plăcilor anale, spinilor parastigmali, glandelor pentaporee, tuberculozităților premarginale și a glandelor tubulare (în parte). Precizăm că celelalte caractere variază în funcție de direcția și sfera lor de evoluție către genurile actuale din fam. *Cylindrococcidae* (*Idiococcidae*) ca : *Capulina crateriformis* Hempel, *Cylindrococcus* Maski, *Ourococcus* Fuller, *Apiococcus* Hempel, *Sphaerocopsis* Cockrell, material, care va face obiectul altei lucrări.

Fosilele descoperite sînt mult deosebite și față de cea mai veche folisă *Rhyniella praecursor* (fig. 12), descrisă de Hirst și Maulik (1926) în Devonianul mijlociu din localitatea Rhynie din Scoția.

Discuții

Materialul identificat se caracterizează în general prin prezența unor expansiuni cefalice puternic alungite (fig. 5—9) pe care sînt înserate antenele, neîntîlnite la animalele din grupa *Onicoforelor* și *Poponoforelor* sus menționate.

După noi aceste expansiuni cefalice indică caracterul de primitivitate neîntîlnit nici la cea mai veche fosilă (*Rhyniella praecursor*). (fig. 12) descoperită de Hirst și Maulik în 1926 în straturile paleozoice din Devonianul mijlociu, localitatea Rhynie (Scoția) și redescrișă în 1940 de Scourfield.

Prezența acestui caracter net de primitivitate infirmă așa dar presupusele etape ipotetice corespunzătoare procesului de evoluție privit în ansamblul ei, a animalelor din marea încrengătură a artropodelor.

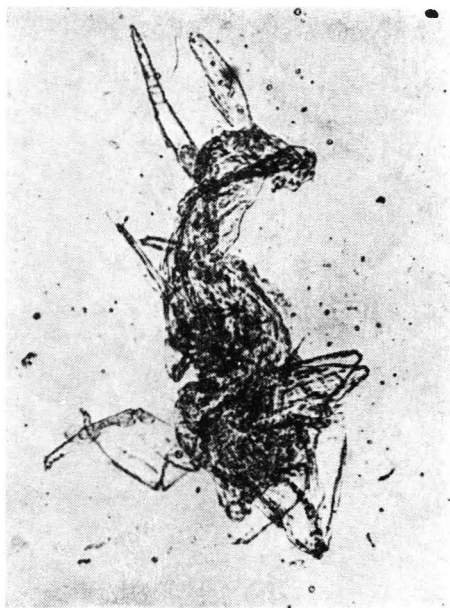

Fig. 5. Arhacephalus sp.

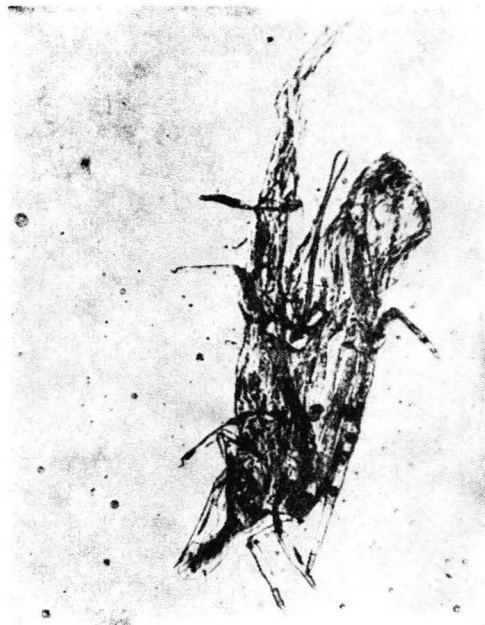

Fig. 6. Arhacephalus sp.

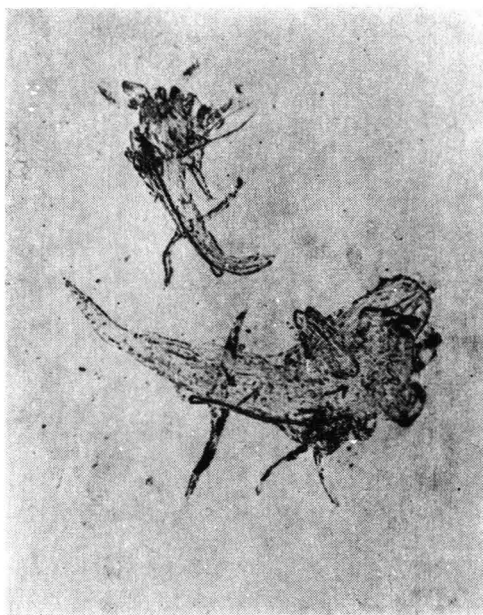

Fig. 7. Arhacephalus sp.

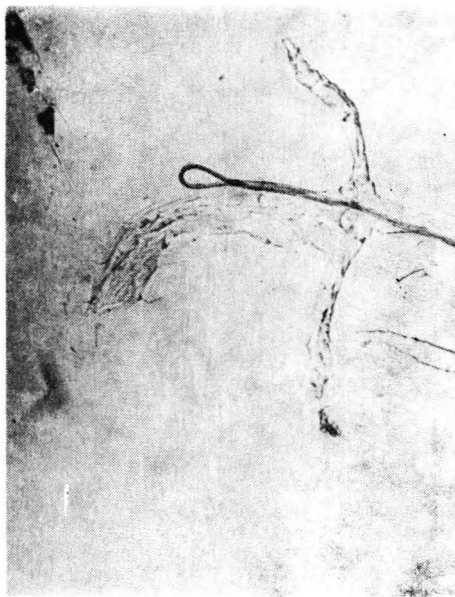

Fig. 7, a. Arhacephalus sp. (expansiuni cefalice).

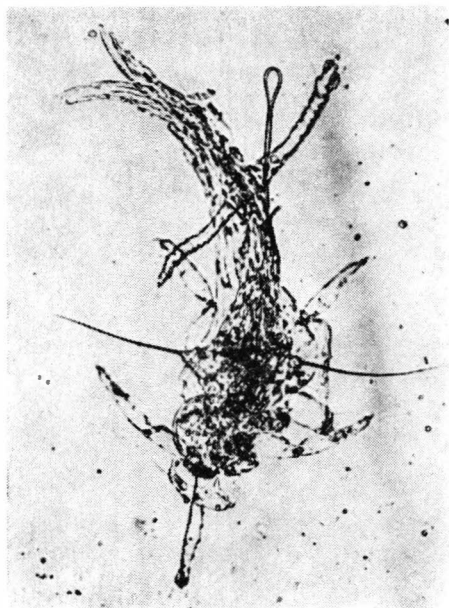

Fig. 8. Arhacephalus sp.

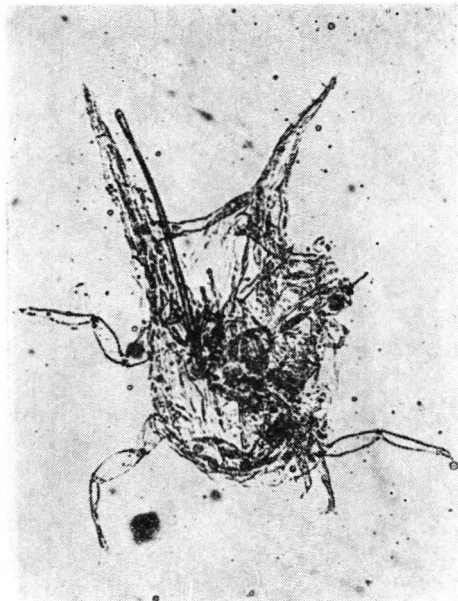

Fig. 9. Arhacephalus sp.

Fig. 10. Arhacephalus evoluteus
nov. sp.

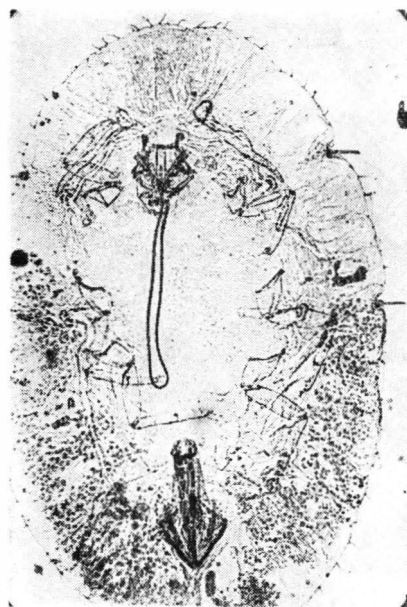

Fig. 11. Pulvinaria polygonata.

În ceea ce privește vechimea, credem că aceste forme primitive vii (fosile vii) au ajuns în emisfera noastră la sfârșitul postglaciationii acum 30 000—40 000 de ani.

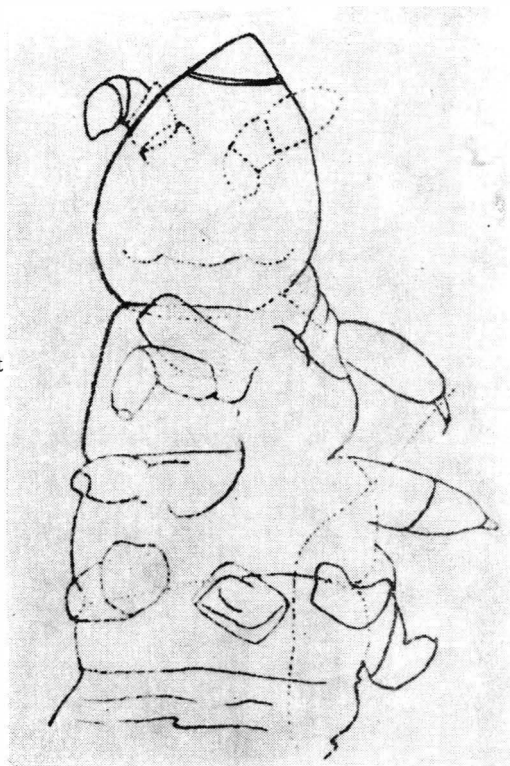

Fig. 12. Rhyniella praecursor Hirst et Maulik.
(După Scourfield din Grassé).

Aceste animale au rezistat și s-au perpetuat grație învelișului corpului lor format dintr-o substanță ceroasă compactă elaborată de glandele secretoare de ceară precum și datorită modului de viață propice dezvoltării lor a cărei origine trebuie situată în zonele tropicale și subtropicale (era terțiară) cu precizarea că în emisfera noastră acest material a ajuns odată cu plantele exotice importante și înmulțite după aceea în condiții climatice de seră, aproximativ identice cu a patriei lor de origine.

Concluzii :

Descoperirea Peripatelor din grupa Onicoforelor și a Pogonoforelor nu justifică decât în parte etapele ipotetice privind originea și evoluția artropodelor, valabile în cel mai bun caz pentru anelide și miriapode în nici un caz pentru insecte.

2. Prezența expansiunilor cefalice, puternic alungite la fosilele vii descoperite de noi, inexistente la insectele actuale indică caracterul comun

de primitivitate, iar prin celelalte caractere originea familiilor și genurilor către care au evoluat.

3. Pe linie filogenetică, prezența celorlalte caractere secundare determină sensul și sfera evoluției pe scara zoologică de clasificare a Subord. *Coccina* până la unitatea sistematică de gen.

4. Fosilele vii descoperite prezintă caractere comune în deosebi pentru reprezentanții Fam. *Lecaniidae*, după ce mai întâi aceștia au evoluat către reprezentanții Fam. *Cyllyndrococcidae*, care pe lângă caracterele comune lecanidelor prezintă și câteva caractere negative spre exemplu : antene atrofiate, lipsa picioarelor sau în cazul când există ele sînt inegale cu articole puternic alungite și în multe cazuri unite.

5. Pentru procesul de evoluție, descoperirile făcute, limitate ce-i drept la un grup de insecte, prezintă o importanță deosebită, deoarece atari descoperiri încă nu s-au făcut pînă în prezent.

BIBLIOGRAFIE

1. BALACHOWSKI, A., 1948, Les Cochenilles de France, d'Europe, du Nord de L'Afrique et du Bassin Méditerranéen, Diaspididae (Première partie), pp. 251—258/IV, 11—18.
2. DELAMARE DEBOUTTEVILLE, L. BOTOSNEANU, 1970, Formes primitives vivantes, pp. 135—144, Paris.
3. IONESCU, M., 1962, Entomologie, p. 31, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București.

ZUSAMMENFASSUNG

In der Arbeit „Neue Fossilien, reale Beweise zur Unterstützung der Transformation“ zeigt der Autor, nach einem kurzen Überblick bezüglich der bisherigen Forschungen, dass die hypothetischen Etappen der vermeintlichen Tieren sowie der entdeckten Fossilien : Peripaten, Pogonophoren, nur teilweise den Ursprung und die Phylogenese der Aneliden und Antropoden, auf keinen Fall aber jene der Insekten, rechtfertigen.

Mit Hilfe des entdeckten Materials beweist der Autor, auf Grund der gemeinschaftlichen primitiven Merkmale : stark entwickelte Kopffortsätze, den Ursprung und die Phylogenese einer Insektengruppe der Ord. *Homoptera*, U-Ord. *Coccina* angehörend und gelangt bis zur Gattung, als systematische Gliederung, im Rahmen von 4 Coccidaen-Familien.

Das entdeckte Material ist ein neuer Beweis zur Unterstützung der Entwicklungslehre, da solche lebende Fossilien bis jetzt noch nicht vorgefunden wurden.

CREȘTEREA, DEZVOLTAREA ȘI ÎNMULȚIREA ÎN CONDIȚII CLIMATICE DIRIJATE A PĂDUCHELUI ȚESTOS AL LĂMIULUI (*Coccus hesperidum* L. Fam. Lecaniidae) ȘI A PĂDUCHELUI ALB AL LĂMIULUI (*Planococcus citri* RISSO — Fam. Pseudococcidae), DĂUNĂTORI POLIFAGI AI PLANTELOR ORNAMENTALE DE SERĂ

de
D. SPĂTARU

Procesul creșterii, dezvoltării și înmulțirii organismelor constituie una dintre cele mai importante probleme de biologie, care a stîrnit interesul oamenilor de știință din cele mai vechi timpuri.

Din secolul al XX-lea, după ce cu aproape două secole mai înainte, BONNÉ (1745) și alți biologi au descoperit ritmul accelerator al procesului creșterii și dezvoltării, ca rezultat al influenței temperaturii, oamenii de știință au reușit să exprime corelațiile dintre organism și condițiile mediului prin relații matematice.

Sînt bine cunoscute în biologie, ecuațiile coeficientului termic a lui VAN T'HOFF (1884) & ARRHENIUS (1889), a curbei logaritmice a lui BELENHRADEX (1926), SHELFORD (1926) SAVESCU (1954, 1955, 1960) și a hiperbolei echilaterale a lui BLUNCK (1923), care exprimă variația timpului creșterii și dezvoltării (x_n) în funcție de temperatură (t_n) și alți factori.

Ecuația hiperbolei echilaterale este printre puținele relații veridice în biologie, deoarece ea deschide perspective largi pentru studiul creșterii, dezvoltării și înmulțirii organismelor.

Grație relației lui BLUNCK (1933, 1923) biologul BODENHEIMER (1926) a stabilit că organismele animale cresc și se dezvoltă în cadrul zonei biologice (corespunzătoare arealului geografic), delimitată în jos de pragul inferior (t_0), iar în sus de pragul superior (T).

A. Păduchele testos al lămiului (*Coccus hesperidum* L.) Constantele dezvoltării

Fiecare specie, pe lângă structura proprie a substratului proteic are și o însușire proprie de reflectare a condițiilor de mediu, ceea ce determină și un anumit raport în relațiile dintre viteza de reacție biochimică ($t_n - t_0$) și durata dezvoltării (x_n).

Relațiile dintre durata dezvoltării (x_n) și viteza de reacție ($t_n - t_0$) definesc atît constantele dezvoltării cît și variația dimensională a organismelor. Ele reprezintă însușiri de specie ce delimitează domeniul acti-

Sistemul interrelațiilor — dintre temperatură (t_n) timpul biologic (x_n) și gradul de înmulțire (gr)

t_n	x_n		$t_n - t_0$	$\frac{x_n}{t_n - t_0}$	nr. de generații (γ)	
	teoretic	real			teoretic	real
13 000 (t_0)	—	—			0	0
$14\ 315 = \frac{K}{X} (t_1 - t_0)$	$365,0 = X$	—	$1\ 315 = \frac{K}{X}$	277,5	1	1
15 630	182,7	153,0	2 630	69,4	2	2
16 945	121,7	108,0	3 945	30,8	3	3
$18\ 260 = t_0 + \sqrt[4]{K} (0)$	$91,4 = \sqrt[4]{K^3}$	91,4	$5\ 260 = \sqrt[4]{K}$	$17,3 = \sqrt{K}$	4	4
19 575	73,0	73,0	6 575	11,1	5	5
20 890	60,9	60,9	7 890	7,7	6	6
22 205	52,2	52,2	9 205	5,6	7	7
23 520	45,7	45,7	10 520	4,3	8	8
24 835	40,6	40,6	11 835	3,4	9	9
26 140	36,5	36,5	13 140	2,7	10	10
27 445	33,2	33,2	14 455	2,2	11	11
$28\ 770 = \frac{t_0 + \sqrt{t_0^2 + 4K}}{2} \cdot (01)$	$20,4 = t_n$	30,4	$15\ 770 = t_n - t_0$	1,9	12	12
30 085	28,1	29,0	17 085	1,6	13	12
31 400	26,1	28,0	18 400	0,4	14	13
32 715	24,3	27,0	19 715	1,2	15	13
34 030	22,8	28,0	21 030	1,1	16	13
$35\ 435 = t_0 + \sqrt{K} \cdot (T)$	$21,5 = \sqrt{K}$	30,0	$22\ 345 = K$	1,0	17	12
36 660	20,2	—	23 660	5,8	18	—
$37\ 975 = t_0 + \frac{K}{\sqrt{X}} \cdot (C)$	$19,2 = \sqrt{K}$	—	$24\ 975 = \frac{K}{\sqrt{X}}$	0,6	$19 = \sqrt{X}$	—

vității în care populația speciei crește, se înmulțește și evoluează. Dacă la pragul biologic (t_0) se adaugă o singură dată raportul dintre constanta termică (K) și constanta tropică ($X=365$ zile) se obține temperatura absolută (t_{n0}) la care o generație (γ) se dezvoltă în $X=365$ zile; dacă se adaugă de două ori același raport în decurs de 365 zile au loc două generații etc. obținându-se în acest fel un sistem care reflectă relațiile dintre (t_n-t_0), (x_n) și (γ).

Din analiza acestor interrelații (tab. 1) se scot în evidență valorile constante de dezvoltare.

Calculul constantelor de dezvoltare

(*Coccus hesperidum*)

Dezvoltarea organismelor are loc după imaginea curbei hiperbolei corespunzătoare ecuației lui BLUNCK (1923): $K=X_n(t_n-t_0)$ în care K =constanta termică, t_0 =pragul biologic, X_n =durata dezvoltării, t_n =temperatura absolută la care are loc dezvoltarea și t_n-t_0 =temperatura efectivă. Pentru determinarea constantelor dezvoltării la specia *Coccus hesperidum* L. am efectuat experimentări de creșteri la temperaturi constante și am constatat că la $25^\circ\text{C} \pm 0,5^\circ\text{C}$, insecta a parcurs ciclul biologic în 40 zile, iar la $29^\circ\text{C} \pm 0,5^\circ\text{C}$ în 30 de zile, care înlocuite în ecuația dezvoltării se obține:

$$40(25-t_0)=30(29-t_0)$$

Pornind de la această ecuație am calculat:

1. Pragul biologic (t_0), definit ca prag inferior de la care fiecare specie începe activitatea:

$$t_0 = \frac{(40 \times 25) - (30 \times 29)}{40 - 30} = 13^\circ\text{C}.$$

2. Constanta termică (K), definită prin suma de temperatură necesară dezvoltării unei generații:

$$K=x_n(t_n-t_0)=40(25-13)=480^\circ\text{C} \text{ sau } K=30(29-13)=480^\circ\text{C}.$$

Grafic, ecuația dezvoltării reprezintă o hiperbolă echilaterală (fig. 1), ale cărei puncte au coordonatele:

$$t_n = t_0 + \frac{K}{x_n} \quad \text{și} \quad x_n = \frac{K}{t_n - t_0}.$$

BLUNCK (1914—1923), consideră constanta termică invariabilă indiferent de condițiile meteorologice existente în zona de cercetare respectivă, în timp ce SĂVESCU (1956), (1957, 1960), pe bază de cercetări ulterioare ajunge la concluzia variabilității acesteia.

3. Coeficientul termic, reprezintă raportul dintre constanta termică (K) și constanta tropică ($X=365$ zile), respectiv $t_n+t_0 \frac{K}{X} = \frac{480}{365} = 1,315^\circ\text{C}$ la care se realizează o generație în decurs de 1 an.

$$t_n = t_0 + \frac{K}{X} = 13 + \frac{480}{365} = 14,315^\circ\text{C} \text{ în care } x_n = X (=365 \text{ zile})$$

4. Pragul de prolificitate (0), reprezintă punctul de pe hiperbolă (fig. 1), de la care cele 2 sexe devin fertile. Coordonatele t_n și X_n ale constantei de prolificitate se determină astfel :

În punctul (0) de pe hiperbolă (fig. 1) :

$$\frac{x_n}{t_n - t_0} = K \quad (1), \text{ iar } t_n - t_0 = \sqrt[4]{K} \quad (2).$$

Dacă în ecuația $x_n = (t_n - t_0) K$ dedusă din ecuația (1), înlocuim valoarea lui $(t_n - t_0)$ cu $\sqrt[4]{K}$ din ecuația (2), rezultă valoarea lui (x_n) în funcție de (K) :

$$x_n = \sqrt[4]{K} \cdot \sqrt[4]{K} \text{ sau } \sqrt[4]{K^2},$$

de unde înlocuind valorile experimentale obținem :

$$t_n = t_0 + \sqrt[4]{K} = 13 + \sqrt[4]{21,9} = 13 + 4,7 = 17^\circ, 7' \text{ C}$$

și

$$x_n = \sqrt[4]{K^2} = \sqrt[4]{480^\circ} = 102,5 \text{ zile} = \text{durata dezvoltării la } 17^\circ, 7' \text{ C.}$$

5. Optimul termic (0_1) reprezintă punctul de pe hiperbolă în care timpul dezvoltării (x_n) este egal cu temperatura de dezvoltare (t_n), adică :

$$t_n = x_n \text{ (vezi tab. 1).}$$

Cele două coordonate (t_n) și (x_n) ale punctului 0_1 se deduc, înlocuind valoarea lui (t_n) din ecuația :

$$K = x_n (t_n - t_0) \text{ cu } (x_n) : K = x_n (x_n - t_0),$$

de unde :

$$x_n^2 - t_0 x_n - K = 0$$

sau

$$x_n = \frac{t_0 + \sqrt{t_0^2 + 4K}}{2} = \frac{13 \sqrt{14^2 + 4.480}}{2} = 29,3 \text{ zile}$$

$t_n = 29,3$ zile, deoarece în punctul 0, $t_n = x_n$ (v. tab. 1).

6. Pragul superior (T), reprezintă punctul de pe hiperbolă în care timpul de dezvoltare (x) este egal cu temperatura efectivă ($t_n - t_0$), adică : $x_n = t_n - t_0$ (v. tab. 1.)

Coordonatele pragului superior le-am determinat astfel :

În ecuația : $K = x_n (t_n - t_0)$ am înlocuit valoarea lui (x_n) cu $(t_n - t_0)$ rezultînd :

$$K = (t_n - t_0)^2 \text{ sau}$$

$K^2 = (t_n - t_0)$ sau $t_n = t_0 + \sqrt{K}$, în care dacă înlocuim pe t_n cu T , obținem : $T = t_0 + K$, iar

$$x_n = \sqrt{K}, \text{ deoarece :}$$

$$t_n - t_0 = x_n.$$

Înlocuind în ecuația : $K = x_n (t_n - t_0)$, rezultă

$$K = x_n \cdot x_n \text{ sau } K = x_n^2 \text{ sau } x_n = \sqrt{K}.$$

Valoarea calculată a pragului superior este : $t_n = t_0 + K$ sau

$$T = t_0 + \sqrt{K} = .3 + \sqrt{480} = 34^\circ, 9' \text{ C și}$$

$$x_n = \sqrt{K} = \sqrt{480} = 21,9 \text{ zile.}$$

7. Constanta liniei index (C) reprezintă punctul de pe hiperbolă (fig. 2) în care linia de regresie intersectează hiperbola dezvoltării și indică numărul generațiilor anuale (γ). Coordonatele punctului (C) se determină împărțind ecuația liniei de regresie la ecuația hiperbolei :

$$\frac{K\gamma = X(t_n - t_0)}{K = x_n(t_n - t_0)} = \frac{X}{x_n} = \frac{\gamma}{1} = \frac{X}{x_n};$$

întrucât în punctul C, $\gamma = x_n$ avem :

$$x_n^2 = X \text{ sau } x_n = \sqrt{X}.$$

Dacă în ecuația hiperbolei $K = x_n(t_n - t_0)$ înlocuim pe x_n cu $\sqrt{X}$, rezultă : $K = \sqrt{X}(t_n - t_0)$ de unde :

$$t_n = t_0 + \sqrt{K} = 13 + \frac{480}{\sqrt{365}} = 13 + \frac{480}{19,1} = 13 + 25,13 = 38^\circ, 13' \text{ C., iar}$$

$x_n = \sqrt{X} = \sqrt{365} = 19,1 \text{ zile : } = \text{durata teoretică cea mai scurtă de dezvoltare a unei generații :}$

Procesul de creștere și dezvoltare

Materializînd durata dezvoltării în funcție de temperatură într-un sistem de axe rectangulare de coordonate, rezultă după cum am văzut o hiperbolă echilaterală, care scoate în relief procesul de creștere și dezvoltare (fig. 1).

Așa dar hiperbola dezvoltării dă posibilitatea stabilirii timpului dezvoltării în funcție de temperatură, umiditate și alți factori, iar constanta termică oferă posibilitatea stabilirii numărului de generații anuale.

În același sistem de axe coordonate, constantele dezvoltării împart hiperbola în sectoare determinate, în funcție de reacția substanțelor proteice față de temperatură, umiditate relativă și alți factori :

a. Subzona rece : $t_0 = 0$ în care populația speciei crește, dar nu depune ouă, iar timpul teoretic fiind proporțional mai lung decît timpul real al dezvoltării, ceea ce atrage după sine și o valoare mai mică a constantei termice.

b. Subzona optimă : $0-0_1$, în care relațiile dintre temperatură și timpul dezvoltării sînt constante și ca urmare și constanta termică este invariabilă.

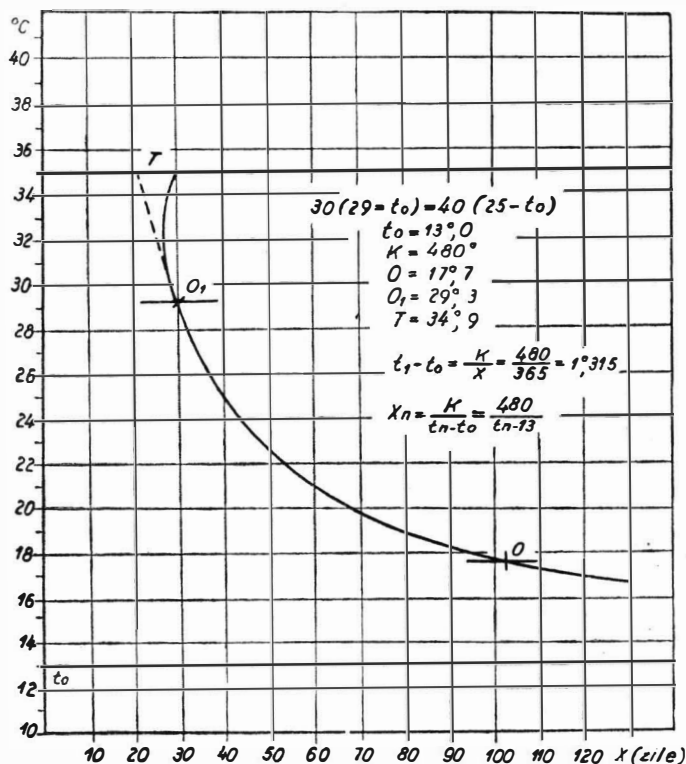

Fig. 1. Hiperbola creșterii și dezvoltării păduchelui testos al lămâiului (*Coccus hesperidum* L.)

c. Subzona caldă : 0_1-T , în care timpul real al dezvoltării se lungeste cu creșterea temperaturii peste optimul termic.

Tabelul 2

Limitele constantelor higrotermice în cadrul subzonelor activității biologice la *Coccus hesperidum* L.

subzonele activității biologice la (♀ ♀)	Limitele termice (T°C)	Limitele umidității relative (H%)
Pessimus	13°C ≥ 34,9°C	Indiferente 50—65(H%); 90—100(H%) 65—85(H%)
Nefavorabilă	13°C — 17,7°C	
Puțin favorabilă	29,3°C — 34,9°C	
Favorabilă	17,7°C — 29,3°C	
Optimă	17,7°C — 29,3°C	

Ecuția înmulțirii

Dacă în ecuația hiperbolei : $K = x_n(t_n - t_0)$ înlocuim pe x_n cu $X = 365$ zile și dacă raportăm suma de temperatură efectivă anuală la constanta termică, obținem ecuația înmulțirii :

$$\gamma = \frac{x(t_n - t_0)}{K} \quad (1) \text{ sau } \gamma = \frac{x}{x_n} \quad (2) \text{ sau } \gamma = \frac{t_n - t_0}{t_1 - t_0} \quad (3)$$

$$\text{de unde } \gamma = \frac{365(t_n - 13)}{480} \text{ sau } \gamma = \frac{365}{480}(t_n - 13) = 0,760(t_n - 13).$$

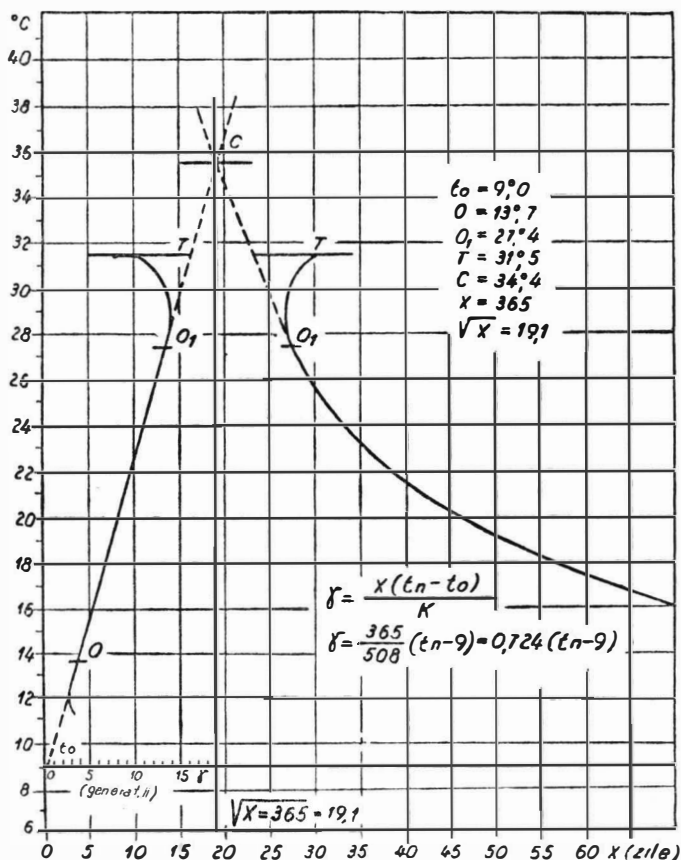

Fig. 2. Graficul înmulțirii păduchelului testos al lămiului (*Coccus hesperidum* L.).

Reprezentarea grafică a ecuației înmulțirii reprezintă o linie de regresiune, care indică numărul de generații anuale (γ) în condiții naturale de dezvoltare, care se materializează unind pragul inferior (t_0) cu constanta liniei de regresiune (C) (fig. 2).

Dacă marcăm grafic pozițiile constantelor O , O_1 și T și dacă calculăm numărul generațiilor în funcție de durata dezvoltării, rezultă curba reală a numărului generațiilor, care coincide cu linia de regresie între limitele constantelor O și O_1 (fig. 2).

În subzona rece ($t=0$), numărul generațiilor este proporțional mai mare datorită valorii mai mici a constantei termice (K), iar în subzona caldă se micșorează cu creșterea temperaturii, ca rezultat al creșterii valorii constantei termice (K) și implicit a timpului dezvoltării (X_n).

B. PLANOCOCCUS CITRI RISSO

I. Calculul constantelor biologice

Ca și în cazul precedent, constantele biologice creșterii și dezvoltării păduchelului alb al lămiului (*Planococcus citri* RISSO) se definesc prin prezența a 4 praguri biologice : (vezi tab. 3) :

1. Pragul biologic $= t_0$
4. Pragul de prolificitate $= 0$
5. Optimul termic $= 0_1$
6. Pragul biologic superior $= T$

Pentru determinarea constantelor creșterii și dezvoltării speciei *Planococcus citri* RISSO, s-au efectuat experimentări de creștere la temperaturi constante și s-a constatat că la $21^\circ\text{C} \pm 0,5^\circ$, insecta își desăvârșește ciclul biologic în 42 zile, iar la $27^\circ\text{C} \pm 0,5^\circ\text{C}$, în 28 zile. Corelind aceste date cu ecuația hiperbolei creșterii și dezvoltării stabilită de BLUNCK (1914, 1923) ; (fig. 3) :

$K = x_1(t_1 - t_0) = x_2(T_2 - t_0) \dots x_n(t_n - t_0)$ se obține .

$42(21 - t_0) = 28(27 - t_0)$ de unde :

$$1. \text{ Pragul biologic } = t_0 = \frac{(x_1 t_1) - (x_2 t_2)}{X_1 - X_2} = \frac{(42 \cdot 21) - (28 \cdot 27)}{42 - 28} = \frac{882 - 756}{14} = \frac{126}{14} =$$

$= 9^\circ\text{C}$, iar

2. Constanta termică : $K = x_1(t_1 - t_0) = 42(21 - 9) = 42 \cdot 12 = 504^\circ\text{C} = \text{suma temperaturii efective necesară pentru parcurgerea stadiilor de dezvoltare.}$

3. Coeficientul termic, reprezintă după cum am văzut raportul dintre (K) și constanta termică ($X = 365$ zile) : $t_n - t_0 = \frac{K}{X} = \frac{504}{365} = 1^\circ, 381'\text{C}$.

$$t_n = t_0 + \frac{K}{X} = 9 + 1,381 = 10^\circ, 38'\text{C}.$$

fiindcă $x_n = X (= 365 \text{ zile})$

Sistemul interrelațiilor dintre temperatură (t_n). Timpul biologic (t_x) și gradul de înmulțire (gr).

t_n	λ_n		$t_n - t_0$	$\frac{x_n}{t_n - t_0}$	(x)	
	teoretic	real			teoretic	real
9 000 (t_0)	—	—	0 000	—	0	0
$10381 = \frac{K}{x} = t_1 - t_0$	365.0 = X	—	1 381	264.3	1	1
11 762	182.7	148.0	2 762	66.1	2	2
13 143	221.7	110.0	4 143	29.3	3	3
$14524 = t_0 \sqrt[4]{K}, (0)$	$91.4 = \sqrt[4]{K^3}$	91.4	$5\,524 \sqrt[4]{K}$	$16.5 = \sqrt[4]{K}$	4	4
15 905	73.0	73.0	6 905	10.5	5	5
17 286	60.0	60.9	8 286	7.3	6	6
18 667	52.2	52.2	9 667	5.3	7	7
20 048	45.7	45.7	11 048	4.1	8	8
21 429	40.6	40.6	12 429	3.2	9	9
22 810	36.5	36.5	13 810	2.6	10	10
24 191	33.2	33.2	15 191	2.1	11	11
25 571	30.4	30.4	16 572	1.8	12	12
$26\,953 = \frac{s_0 + \sqrt{t_0^2 - 4K}}{2} (0_1)$	$28.1 = t_n$	28.0	$17\,953 = t\,24$	1.5	13	12
28 334	26.1	27.0	19 335	1.3	14	13
29 715	24.3	26.0	20 715	1.1	15	13
$31096 = t_0 + \sqrt[4]{K}, (T)$	$22.8 \sqrt[4]{K}$	28.0	$22\,096 \sqrt[4]{K}$	1.0	16	13
32 478	21.5	29.0	23 477	0.9	17	12
33 858	20.2	30.0	24 858	0.8	18	11
$35\,239 = t_0 + \frac{K}{\sqrt[4]{X}}$	$19.2 = \sqrt[4]{X}$	—	$26\,239 = \frac{K}{\sqrt[4]{X}}$	0.7	$19 = \sqrt[4]{X}$	—

4. Pragul de prolificitate = 0 de coordonate :

$$t_n = t_0 + \sqrt[4]{K} = 9 + \sqrt[4]{504} = 9 + \sqrt[4]{22,5} = 9 + 4,7 = 13,7^\circ \text{C.}$$

$$x_n = \sqrt[4]{K^3} = \sqrt[4]{504^3} = 106,3 \text{ zile}$$

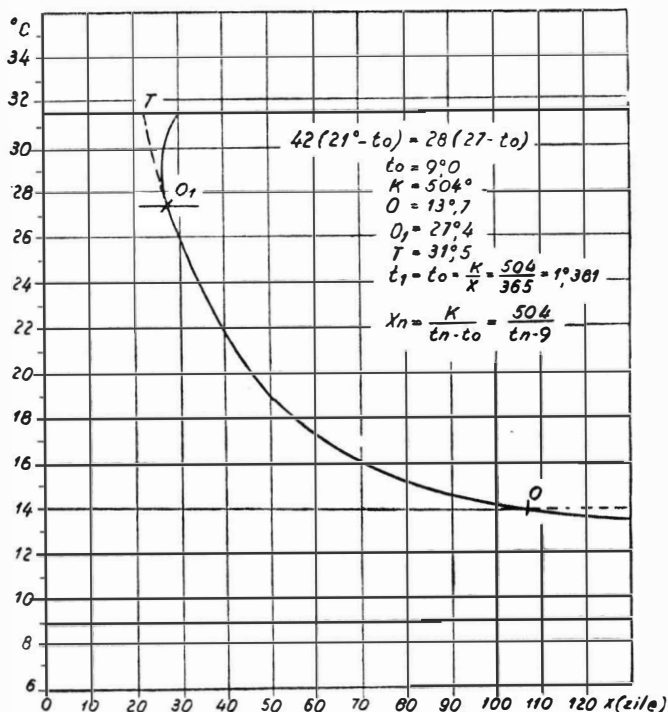

Fig. 3. Hiperbola creșterii și dezvoltării păduchelui alb al lămâiului (*Planococcus citri* Risso).

5. Optimul termic = 0₁ de coordonate :

$$t_n = \frac{t_0 + \sqrt{t_0^2 + 4K}}{2} = \frac{9 + \sqrt{81 + 4 \cdot 504}}{2} = \frac{9 + \sqrt{2097}}{2} = \frac{9 + 45,8}{2} = 27,4^\circ \text{C.}$$

$x_n = 27^\circ \text{C}$ căci în punctul C, cele 2 variabile sînt egale

$$x_n = t_n.$$

6. Pragul superior = T de coordonate :

$$t_n = t_0 + \sqrt{K} = 9 + \sqrt{504} = 9 + 22,5 = 31,5^\circ \text{C}$$

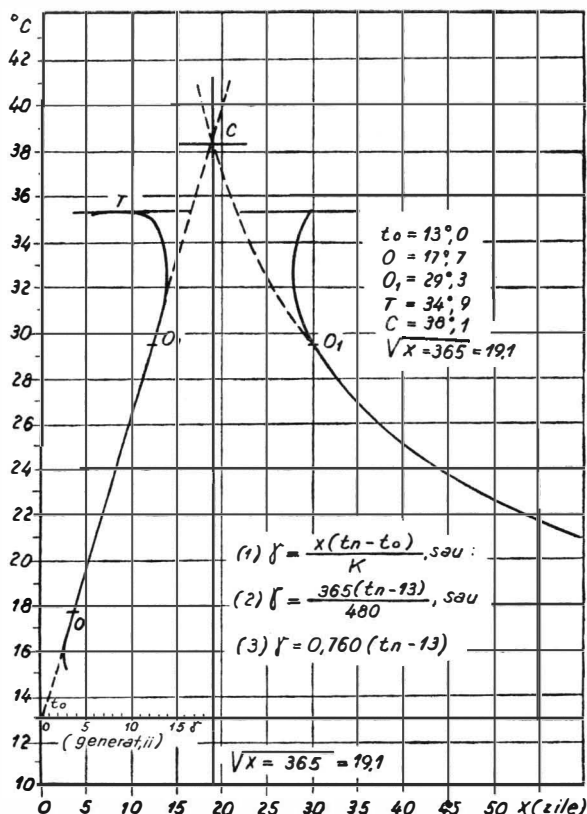
$$x_n = \sqrt{K} = \sqrt{504} = 22,5 \text{ zile la } 31,5^\circ \text{C.}$$

Cele patru praguri biologice interesează din punct de vedere practic, deoarece cu ajutorul lor se pot stabili zonele și subzonele biologice a speciei (tabel 4).

Limitele constantelor higrometrice de creștere și dezvoltare a speciei *Planococcus citri* RISSO

Subzonele activității	Limite termice	Limite (H%)
Pessimus	9°C ≥ 31°, 5°C	Indiferente de H% 50—65H%; 90—100H% 65—85H%
Nefavorabilă	9°C — 13°, 7°C	
Puțin favorabilă	27°, 4°C — 31°, 6°C	
Favorabilă	13°, 7°C — 27°, 4°C	
Optimă	13°, 7°C — 27°, 4°C	

Fig. 4. Graficul înmulțirii păduchelului alb al lămâiului (*Planococcus citri* Risso).

II. Calculul constantelor înmulțirii (fig. 4)

1. Constanta tropică = $X = 365$ zile
2. Constanta liniei de regresie = C de coordonate :

$$T_n = t_0 + \frac{K}{\sqrt{X}} = 9 + \frac{504}{\sqrt{365}} = 9 + \frac{504}{19.1} = 9 + 26.4 = 35.4.$$

$$x_n = \sqrt{X} = \sqrt{365} = 19.1 \text{ zile, durata dezvoltării la } 35.4^\circ\text{C.}$$

3. Ecuația geneală a înmulțirii :

$$\gamma = \frac{X(t_n - t_0)}{K} \text{ prin înlocuire se obține :}$$

$$\gamma = \frac{365(t_n - 9)}{504} \text{ sau } \gamma = \frac{365}{504}(t_n - 9) = 0,724(t_n - 9).$$

Concluzii

1. Din stabilirea limitelor constantelor higrotermice se constată că condițiile climatice optime : $T^{\circ}C$ și $H\%$ necesare creșterii și dezvoltării păduchelui țestos al lămiiului (*Coccus hesperidum* L. — Fam. Lecaniidae) și păduchelui alb al lămiiului (*Planococcus citri* RISSO — Fam. Pseudococcidae), sînt cuprinse între $17^{\circ},7'C$ și $29^{\circ},3'C$ și între $65(H\%)$ — $85(H\%)$, respectiv între $13^{\circ},7'C$ — $27^{\circ},4'C$ și $65(H\%)$ — $85(H\%)$.

2. În condiții climatice de seră păduchele țestos al lămiiului și păduchele alb al lămiiului pot avea (în funcție de temperatură) între 3—4 generații anuale.

3. Numărul de zile necesare desăvîrșirii ciclurilor biologice a speciilor cercetate se află față de temperatură în raport invers proporțional, în timp ce acest raport între temperatură și numărul generațiilor anuale este direct proporțional.

Această corelație se menține pînă la optimul termic (0_1), cînd pentru dezvoltarea unei generații este necesar cel mai mic număr de zile. Deasupra optimului termic, corelația dintre cei doi factori nu se mai menține și ca urmare insectele nu se mai dezvoltă.

4. Dintre factorii, care contribuie la creșterea, dezvoltarea și înmulțirea speciilor de păduchi cercetați, temperatura are un rol determinant, situîndu-se între 13 — $29^{\circ}C$.

SCHLUSSFOLGERUNGEN

1. Durch die Ermittlung der higrothermischen Konstanten liegen die optimalen klimatische Bedingungen für das Heranwachsen und die Entwicklung der Zitronen-Schildläuse (*Coccus hesperidum* L. — Fam. *Lecaniidae*) und der Weissen Zitronenläuse (*Planococcus citri* RISSO — Fam. *Pseudococcidae*) notwendigen Werte von $T^{\circ}C$ und $H\%$ zwischen $17^{\circ},7'C$ und $29^{\circ},3'C$ und zwischen $65(H\%)$ — $85(H\%)$, bzw. zwischen $13^{\circ},7'C$ — $27^{\circ},4'C$ und $65(H\%)$ — $85(H\%)$.

2. Unter den klimatischen Verhältnissen der Gewächshäuser können die Zitronen-Schildläuse und die Weissen Zitronen-Läuse 3 bis 4 Jahresgenerationen haben.

3. Die zur Vollendung der biologischen Entwicklungskreise der untersuchten Arten notwendigen Tageszahlen stehen in umgekehrtem Verhält-

niss zu den Temperatur-Werten, wobei ein direktes Verhältniss zwischen den Temperaturen und Anzahl der Jahresgenerationen besteht.

Die Zusammenhang besteht jedoch nur bis zum thermischen Optimum (0_1) als zu der Entwicklung einer Generation die wenigsten Tage nötig sind. Bei höheren Temperaturen entwickeln sich diese Insekten nicht mehr.

4. Unter den zum Wachsen und zur Entwicklung der Untersuchten Läuse-Arten spielen die Temperaturen, welche in diesem Fall zwischen 13°C und 29°C bewegen, eine entscheidende Rolle.

BIBLIOGRAFIE

1. *Manolache, C., Boguleanu, G.* — 1967 — Entomologia agricolă, Edit. Stat Did. și Ped. București.
2. *Manolache, C., Savescu, A. și colab.,* — 1969 — Entomologia agricolă, Edit. Agro-Silvică, București.
3. *Savescu, A.* — 1960 — Sistemul periodic al dezvoltării și înmulțirii insectelor, păianjenilor și altor artropode. În : „Protecția plantelor în sprijinul agriculturii”, București.
4. *Savescu, A.* — 1957 — Elemente noi cu privire la stabilirea cadrului ecologic al activității vitale a insectelor dăunătoare. Lucrările științifice ale Institutului de Cercetări Horti-viticole, București.
5. *Savescu A.* — 1966 — Cercetări de ecologie animală. Lucrările Sesiunii științifice de ecologie animală Edit. Did. și Ped. București.

CONSIDERAȚIUNI ECOLOGICE ȘI ZOOGEOGRAFICE ASUPRA FAUNEI DE LEPIDOPTERE DIN CHEILE NEREI

de

FREDERIC KÖNIG

Bogăția deosebită în specii și forme a florei și faunei din sudul Banatului este bine cunoscută atât în țară cât și peste hotare. Acest fapt se datorește unor combinații de condiții ecologice favorabile, determinate de factori edafici, climatici și geomorfologici. Structura geologică complicată a acestui colț al țării, unde straturile de cele mai diferite vîrste alternează cit se poate de amestecate la distanțe relativ mici, asigură condiții microclimatice rar întîlnite în restul țării, asemănătoare cu cele cunoscute la sud de Dunăre spre centrul și vestul Peninsulei Balcanice. Influența climatului mediteranean se resimte aici pînă la poalele lanțului principal carpatic. Prezența calcarelor jurasice și cretacice modelate în relieful accidentat sub formă de pereți abrupti, doline, chei, peșteri, bolovănișuri și grohotișuri, asigură posibilitatea acumulării de iradiații solare, provocînd temperaturi medii mai ridicate față de restul Banatului, apropiindu-se de cele înregistrate în colțul sud-estic al țării în zona Constanța-Mangalia.

Condițiile arătate mai sus se schimbă brusc împreună cu dispariția calcarelor spre nord de masivul Semenicolui, instalîndu-se o adevărată „barieră ecologică”, care traversează Banatul de-a lungul unei linii care pornește de la Oravița, descrie o buclă spre Anina și Cheile Carașului, se continuă prin Bozovici, Iablanita și Muntele Arjana, coborînd spre Valea Cernei la aproximativ 30 km amonte de Băile Herculane. Se cunosc aproape 100 de specii de lepidoptere pe lingă un număr tot atît de ridicat de alte insecte și plante de origine mediteraneană sau pontică, ale căror areal de răspîndire își găsește limita sa nordică sau estică tocmai de-a lungul acestei bariere. Componenta florei și faunei actuale ne arată, că aceste meleaguri au constituit un refugiu ferit de influența dezastruoasă a glaciațiunilor cuaternare, asigurînd condiții de supraviețuire unui număr mare de specii care au fost nevoite să se retragă din Europa Centrală.

Pe cînd în sectorul estic din jurul Băilor Herculane și sectorul sudic din Clisura Dunării s-au efectuat cercetări multilaterale în toate ramurile științelor naturii încă din secolul trecut, sectorul vestic și central adică Cheile Carașului, împrejurimile Oraviței, Cheile Nerei, Cheile Minișului și microdepresiunea Bozovicului au fost neglijate din cauza accesibilității mai dificile. Cercetările botanice inițiate de AL. BORZA și continuate de colectivele Facultății de Agronomie, a Universității Timișoara și a Stațiunii de Cercetări Agrotehnice din Lovrin, au scos la iveală existența numeroaselor elemente floristice deosebit de interesante din punct de ve-

dere fitogeografic. Entomofauna acestor regiuni a rămas însă pînă în prezent aproape necercetată.

Despre lepidopterele din jurul Aninei s-a publicat în 1904 o broșură semnată de MAYER JÁNOS în editura Societății de Științe Naturale din Timișoara care conține însă o serie de date absolut neverosimile, citind specii ca de exemplu *Antocharis eupheno*, *Colias phicomone*, *Erebia evias*, *Polygonia egea* și altele, cu pretenții ecologice cu totul diferite față de fauna existentă acolo.

Lucrarea noastră se ocupă cu rezultatele primelor incursiuni cu scopul de a cunoaște fauna de lepidoptere dintr-o porțiune pitorească din Carstul Bănățean, care se întinde pe o lungime de 19 km prin Cheile Nerei, între localitățile Șopotul Nou și Sasca Montană, fiind cunoscută ca cea mai lungă porțiune de chei calcaroase din țara noastră. O mare parte a cheilor este inaccesibilă în tot timpul anului fără utilaj special, deoarece apele Nerei spală pe alocuri concomitent ambele maluri formate din pereți înalți verticali și netezi.

În porțiunea inferioară și centrală a cheilor s-a construit în decursul secolului trecut o potecă tăiată în stîncă, cu numeroase microtuneluri care în mare parte sînt astăzi degradate și impracticabile. Mai recent s-a deschis un drum forestier spre partea centrală accesibilă a cheilor, cu intrarea la gura de vîrsare a Beușniței.

În crăpăturile pereților abrupti și a turnurilor mărețe de calcar, pe grohotișurile aride și de-a lungul apei, s-a instalat o vegetație cu infiltrații mediteraneene, nestingherită de activitatea omului. Dintre plantele lemnoase amintim mojdreanul — *Fraxinus ornus*, scumpia — *Cotinus cogygria*, alunul turcesc — *Corylus colurna* și boschetele încilcite de liliac — *Syringa vulgaris*, ale căror flori violete și albe parfumează atmosfera cheilor în luna mai. Pe lîngă ghimpele — *Ruscus aculeatus* și *hypoglossum* precum și arțarul de Banat — *Acer monspessulanum*, găsim aici și un număr mare de plante ierboase interesante din punct de vedere floristic, ca *Centaurea atropurpurea*, *Echinops banaticus*, *Dianthus kitaibeli*, *Lunaria annua* și altele. Această vegetație, dealtfel foarte asemănătoare cu aceea din Valea Cernei sau Clisura Dunării, asigură condiții de dezvoltare unui număr corespunzător de insecte legate de plantele lor gazdă, precum și altor specii favorizate de condițiile climatice deosebite.

În privința faunei de lepidoptere nu ne putem aștepta la surprize deosebite, iar și mai puțin la endemisme localizate exclusiv aici, tocmai din cauza asemănării biotopului cu cel din Valea Cernei și Clisura Dunării. Cu toate acestea de la prima vedere se constată o grupare de specii care diferă de cele cunoscute în altă parte, atît din punct de vedere a elementelor componente, a densității populațiilor cît și a predominanței unora dintre specii. Aceste diferențe sînt condiționate în primul rînd de poziția geografică a cheilor. Lipsesc aici de exemplu elementele strict montane sau subalpine pe care le găsim frecvent la Băile Herculane, ca urmare a unor infiltrări dinspre masivele înalte din lanțul principal carpatic, ca *Erebia melas* Hbst., *E. medusa psodea* Hb., *Harmodia caesia* Bkh., *Hepialus humulii* L. și altele. Elementele legate de conifere ca *Dendrolimus pini* L., *Sphinx pinastri* L., *Bupalus piniarius* L., *Panolis flammea* Den. et

Schiff., *Panthea coenobita* Esp. și alte specii frecvente în pădurile de brad și pini din jurul Aninei, ajung numai sporadic pînă la Cheile Nerei. Altitudinea de numai aproximativ 120 de metri deasupra nivelului mării a cursului Nerei, precum și poziția ferită de vînturile reci dinspre nord, determină temperaturi medii mai ridicate decît acelea din Valea Cernei, influențată de apropierea masivelor alpine, sau temperaturile foarte variabile a Clisurii Dunării dezechilibrate de vînturile puternice care bîntuie de-a lungul coridorului deschis a defileului. Atmosfera caldă și uscată din Cheile Nerei în timpul lunilor de vară determină fluturii de zi să se adune uneori într-un număr foarte mare în locurile umede din jurul puținelor izvoare sau pe bancurile de nisip de-a lungul Nerei. Fluturile coada rîndunicii (*Iphiclides podalirius* L.) nu se poate vedea nicăieri în Banat într-un număr atît de mare ca aici, adunîndu-se uneori pînă la 50 de exemplare la o mică baltă de pe drum, împreună cu numeroase specii albastre de licenide sau albe de pieride.

Dintre speciile diurne mai interesante din punct de vedere faunistic amintim : *Zerynthia hysipyle* Schze., *Pieris manni* Mayer, *Philotes baton schiffermülleri* Hemn., *Limenitis anonyma* Lew., *Neptis hylas aceris* F., *Polygonia L.-album* Esp., *Nymphalis xanthomelas* Esp., *Argynnis pandora* Den. et Schiff., *Libythea celtis* Lach., *Lysandra amandus* Schn., *Thymelicus actaeon* Rott. și *Charcharodus lavaterae* Esp.

Fauna nocturnă conține de asemenea multe specii de proveniență sudică, ca de exemplu *Chamaesphesia chalcidiformis* Hb., *Palpita unionalis* Hb., *Acrobasis tumidana* Den. et Schiff., *Boarmia roboraria* Den. et Schiff., *Gnophos furvata* F., *Phalera bucephaloides* O., *Hoplitis milhauseri* F., *Eriogaster rimicola* Hb., *Calpe capucina* Esp., *Dicycla oo* L., *Porphyrinia purpurina* Den. et Schiff., *Eugnorisma depuncta* L., *Callopietria latreillei* Dup. precum și numeroase specii de culoare albă sau cenușie, adaptate la mediul calcaros, ca *Euprepia cribraria pannonica* Dan., *Orthotixis cribraria* Hb., *Gnophos pullata* Tr., *Amathes ashworthi candelarum* Stgr. și altele. În crăpăturile stîncilor precum și în tunelurile părăsite, amintite la începutul lucrării, se ascund în decursul zilei unele specii troglofile ca *Mormo maura* L., *Scoliopteryx libatrix* L., *Triphosa sabaudia* Dup., și cîteva specii din genul *Cidaria*.

Deoarece deasupra cheilor, atît pe marginea nordică cît și pe cea sudică, se găsesc platouri pînă la 1 000 de m. altitudine, acoperite de păduri de fag stejar și cîrpiniță, speciile de lepidoptere caracteristice acestora se întîlnesc frecvent și în Cheile Nerei, ca *Stauropus fagi* L., *Aglia tau* L., *Ourapteryx sambucaria* L., *Crocallis elinguaris* L., *Geometra papilionaria* L., *Comibaena pustulata* Hufn., *Catocala fraxini* L., și altele.

Elementele care preferă finețele ca *Colias croceus* Four., *C. hyale* L., *Heodes virgaureae* L., *Erebia aethipos* Esp., *Lasiocampa trifolii* Esp., *Ematurga atomaria* L. și altele își găsesc biotopul lor corespunzător pe pantele de pe malul stîng al Nerei, către ieșirea din chei spre Sasca și Slatina Nera.

Platourile înalte aride spre Iladia, Stinapari și Cărbunari, sînt bîntuite aproape tot anul de vîntul puternic uscat, local, „Coșava“. Cele puține lepidoptere de pe aceste platouri folosite ca pășuni și degradate în mare

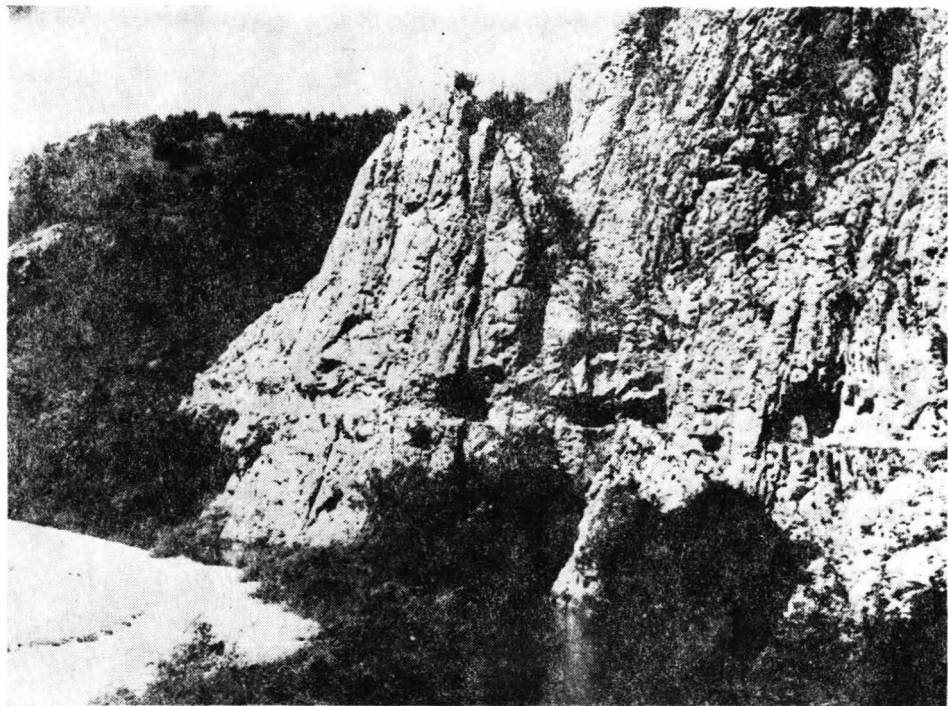

Fig. 1. Poteca tăiată în stîncă cu tuneluri la ieșirea din Cheile Nerei.

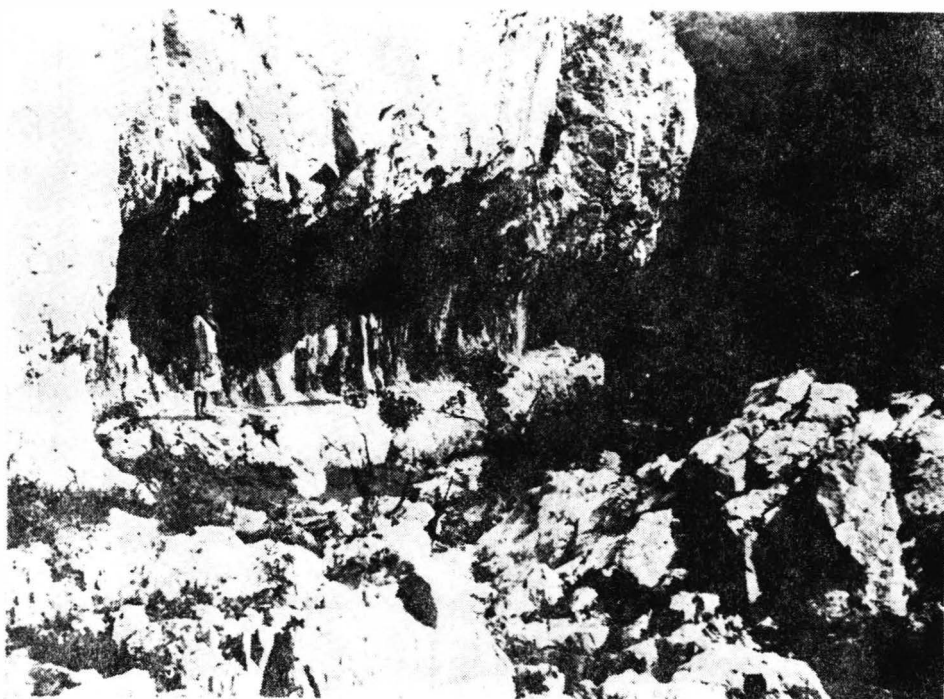

Fig. 2. Aspect din interiorul Cheilor Nerei.

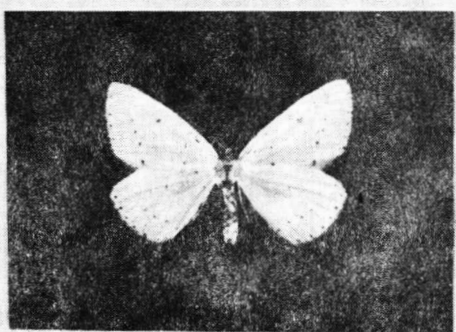
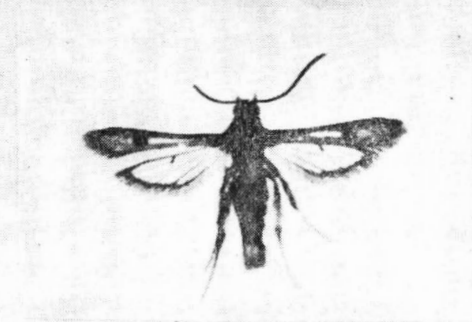
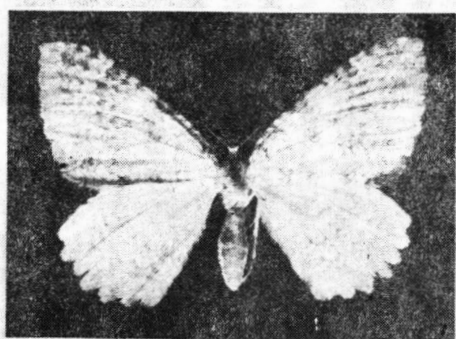
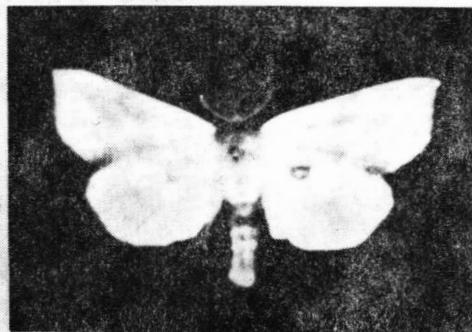
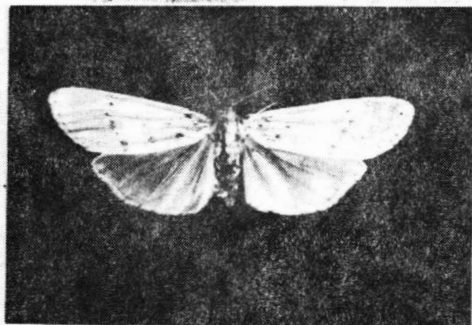

Fig. 3.:

- 1 — *Euprepia cribraria pannonica* Dan. , 25.VI.1968 ; 2 — *Amathes asworthi candelarum* Stgr. , 25.VI.1968 ; 3 — *Calpe capucina* Esp. , 25.VII.1969 ; 4 — *Triphosa sabudiata* Dup. , 4.VI.1966 ; 5 — *Chamaesphecia chalcidiformis* Hb. , 18.VII.1966 ; 6 — *Orthostixis cribraria* Hb. , 4.VII.1966.

măsură, își caută refugii în chei, ca de exemplu speciile *Cledobia moldavica* Esp., *Emmelia trabealis* Sc., *Agriphila tristella* Den. et Schiff. etc.

Desigur aceste observații care se bazează pe câteva excursii de scurtă durată, efectuate între anii 1966—1970, nu pot scoate în evidență decât o mică parte din fauna bogată care se mai ascunde aici. Sintem convinși că o cercetare sistematică ar avea rezultate deosebit de interesante din punct de vedere entomofaunistic, mai ales în domeniul speciilor de primăvară timpurie și toamnă târzie, dealtfel peste tot mai puțin cercetate.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Insektenwelt der westlichen und zentralen Teilen des Karst-Gebietes im südlichen Banat ist praktisch unerforscht. Die vorliegende Arbeit befasst sich mit der Schmetterlingsfauna der Schluchten des Nera-Flusses, welche in einer Länge von fast 20 km zwischen steilen Kalkwänden die Jura- und Kreide-Formationen von Șopotul Nou bis Sasca Montana durchschneiden. Die besonders günstige Lage der Klämme bietet in der Eiszeit geschützte Refugien für zahlreiche wärmeliebende Pflanzen- und Insekten-Arten. Von den hier vorkommenden Schmetterlingen werden unter anderen *Iphiclides podalirius* L., *Pieris manni* Mayer, *Polygonia L-album* Esp., *Nymphalis xanthomelas* Esp., *Argynnis pandora* Den. et Schiff., *Libythea celtis* Laich., *Limenitis anonyma* Lewis, *Orthostixis cribraria* Hb., *Acrobasis tumidana* Den. et Schiff., *Palpita unionalis* Hb. und *Eriopus latreilli* Dup. erwähnt.

BIBLIOGRAFIE

1. Borza Al. — 1958 — Vegetația rezervației Beușnița. Ocr. Naturii 3/1958 pag. 117—127, București.
2. Capuse J. — 1959 — Date noi p. cunoașterea lepidopterelor regiunii Băile Herculane-Orșova. Bul. Soc. St. Nat. Geogr. R.P.R. Comunic. Zool. 1957—59, București.
3. König F. — 1953 — Noi contribuțiuni la cunoașterea macrolepidopterelor regiunii Băile Herculane-Orșova. Bul. St. Acad. R.P.R. Buc. t.V. nr. 3, pag. 511—521, București.
4. König F. — 1960 — Considerațiuni sistematice, zoogeografice și ecologice cu privire la elementele componente ale faunei de lepidoptere din Banat. Bul. Soc. St. Nat. Geogr. R.P.R. Comun. Zool. 1957. 59 pag. 133—140, București.
5. König F. — 1965 — Cercetări entomologice în rezervația Domogled. Ocrot. Nat. 1965/9 pag. 51—59, București.
6. König F. — 1970 — Die voraussichtlichen Auswirkungen der zukünftigen Donau-Stausees beim Eisernen Tor auf die Lepidopterenfauna der Umgebung. Entom. Zeitschr. Nr. 23/1970 pag. 233—241, Stuttgart.
7. Meyer J. — 1904 — Adatok Stájerlak lepkefaunájához. Délm. Term. Társ. Közl. 1904/6, 12 pag. Timișoara.
8. Popescu P., Fietz-Cocora G. — 1961 — Cheile Carașului, monument al naturii. Studii și Cerc. Biol. Baza Acad. Tim. Tom. VIII. 3—4, pag. 311—316. Timișoara.
9. Rebel H. — 1911 — Die Schmetterlingsfauna von Herkulesbad und Orșova. Ann. K.u.K. Hofm. Naturw. Vol. XXV. Fasc 3—4, Viena.

PEȘTERA CALDĂ DE LA B. HERCULANE

de

Dr. I. ILIE POMPILIU

Accastă peșteră a fost descoperită și cercetată de un mic grup de naturaliști amatori format din : Dr. Lie Pompiliu medic, Kürtössy Anton și Kürtössy Adalbert, muncitori la Electrometal Timișoara.

Data descoperirii : 14 august 1970.

A fost cercetată apoi în lunile septembrie, octombrie 1970 ; martie, mai, iunie 1971.

Se găsește pe abruptul muntelui CIORICI, în plin masiv calcaros, cam la jumătatea liniei ce ar uni Grota cu Aburi cu Grota Haiducilor. Accesul la peșteră este destul de greu.

Este o peșteră de tip mixt : începe printr-un aven, cu diametrul cam de 3 m și o adâncime de cca. 15 m, continuat de câteva hornuri secundare de 4—5 m ce pornesc din fundul avenului și fac legătura cu sistemul de galerii ce se dispun orizontal, însumând cca. 200 m lungime.

Avenul are pereții în surplombă așa că nu se poate cobori decît cu frînghia. Hornurile secundare pot fi însă evitate mulțumită unui gang dispus oblic colmatat parțial prin detritusuri, pe unde poți să cobori relativ ușor în „subsolul” peșterii care poate fi schematizat în două galerii principale, paralele unite între ele prin pasaje, întinse ca suprafață, dar foarte scunde.

Lărgimea și înălțimea încăperilor ce alcătuiesc galeriile variază de la 1—2 m la 7—8 m, aceste dimensiuni fiind însă foarte relative și în general apreciabil reduse din cauza depozitelor mari de guano de lilieci, care în unele părți atinge o grosime de 1,5 m.

Peștera este frumos „ornamentată”, existînd o gamă diversă de forme concreționale : stalactite, stalagmite, coloane, draperii, scurgeri parietale cu diferite impregnări, planșee stalagmitice. Trebuie să repet că depozitele de guano camuflează o parte din aceste formațiuni ; O mențiune specială a-și face pentru tavanele pasajelor dintre cele două galerii, unde găsim multe stalactite de aspect impletit, contorsionat și tuberculat.

Analizînd factorii abiotici din această peșteră te izbește de la bun început inopia termică. Este o peșteră caldă, fenomen destul de rar întîlnit în zona temperată și în special în țara noastră. În vestibul temperatura oscilează în jur de 20°, în zona intermediară valorile termice cresc la 25—28 grade, pentru că în zona de profunzime să atingă 30—35 grade.

Regimul termic al peșterii este constant în tot cursul anului, fapt probat prin termometrizările făcute în diferite luni, inclusiv la 13 martie 1971 cînd pe virful Ciorici la ora 6 am. erau —12 grade.

Relativ la sursa căldurii din peșteră am stabilit următoarele : În punctul F („Focar“ — vezi schița) al galeriei mici erupe în peșteră un jet de aburi calzi cu o temperatură de cca. 40 grade. Intensitatea acestei erupții de vapori și aer cald nu e uniformă : are un caracter discontinuu dar nu geizerian. În acest punct, la 13 martie 1971, împreună cu Kürtösy Adalbert, într-o masă de detrisus noroios am efectuat săpături și după o muncă epuizantă, printr-un canal de 3 m lungime, care deabia permitea trecerea corpului târîș, am ajuns într-un culoar de o lungime reperabilă de cca. 30 m, înălțime de 5—6 m și lărgime de 1—2 m. Temperatura ridicată în jur de 45 grade, precum și suprasaturarea aerului cu vapori de apă fac atmosfera de a dreptul sufocantă, împiedicînd explorarea mai îndepărtată a acestui interesant sistem fisural, prin care, venind din cine știe ce adîncimi ale pămîntului, se revarsă spre suprafață aceste manifestări deosebite ale forțelor naturii care conferă o diversitate și originalitate atît de remarcabilă manifestărilor geologice și biologice din regiunea Herculanelor.

Nu am rezistat decît cîteva minute în aceste condiții infernale ; Ne-am retras complet extenuați dar cu convingerea că cercetarea acestei porțiuni ar oferi multe date interesante despre mediul hipogeu de la Herculane.

Constanța regimului termic se datorește și faptului că avem de-a face cu o peșteră statică, cu o singură deschidere, avenală, și schimb foarte redus de curenți.

Din cele relatate se subînțelege că din punct de vedere higrometric, aerul din peșteră este în permanență saturat de vapori. Acest fapt este sesizabil chiar de la gura avenului unde se poate observa o exhalare variabilă de vapori, mai slabă vara și mai intensă în lunile reci. Așa de exemplu, în luna martie 1971 emanația de vapori era atît de intensă încît împiedeca vizualizarea fundului avenului.

Compoziția chimică a aerului din peșteră pare să fie asemănătoare celei din exterior, un ușor miros amoniacal, sesizabil mai ales în zona de profunzime și provenind de la depozitele de guano, nu crează un disconfort respirator.

În general se poate afirma că microclimatul peșterii este plăcut cu tot regimul său termic și higrometric mai ridicat, o explorare de 5—6 ore și chiar mai mult, nefiind de natură să creeze probleme pentru om.

Circulația apei din peșteră îmbracă și ea un aspect caracteristic : apa de infiltrație, care datorită bogatei rețele de fante calcare apare în numeroase puncte de picurare, nu ajunge să formeze acumulări subterane. O parte se evaporă datorită căldurii, iar alta se infiltrează în straturile de guano care, cu toate acestea, rămîne destul de afinat. Doar în culoarul fierbinte și lipsit de guano există mici ochiuri de apă cald cu fund argilos, unele cu aspect de gururi.

În ceea ce privește studiul biotopilor și al biocenozelor din peșteră sîntem departe de a putea da relații complete și în această privință fiind necesară prezența unor speologi de profesie.

Din observațiile făcute și din materialul strîns și apoi determinat se pot face însă cîteva constatări.

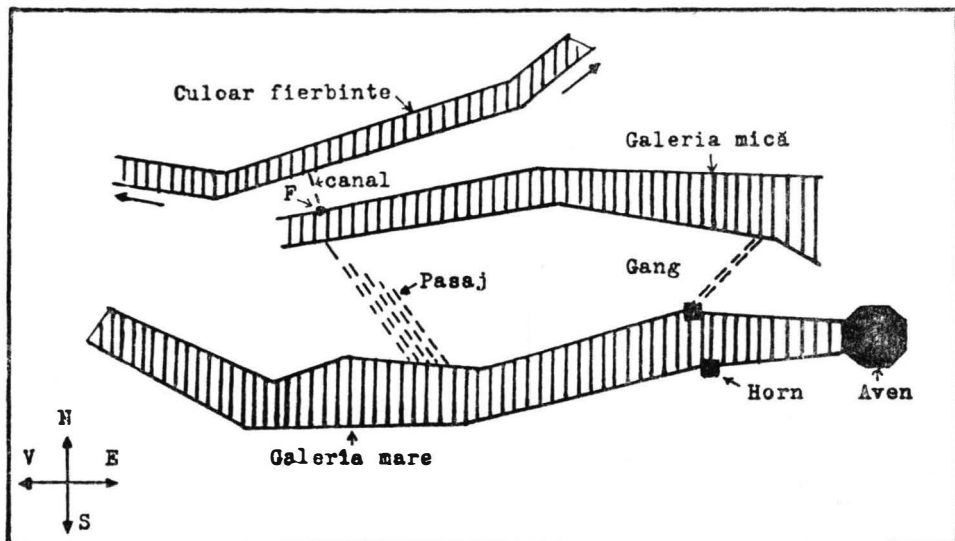

Fig. 1. Schița topografică a „Peșterii Calde” de la Băile Herculane.

Fig. 2. Gura avenului la 1 mai 1971.

Asociația bioparietală este reprezentată prin câteva specii subtroglofile, numeroase însă în exemplare, cantonate de regulă în zona vestibulară sau intermediară.

Astfel dintre araneide am întâlnit speciile : *META MENARDI*, *META MERIANAE*, *PHOLCUS OPILIONOIDES*.

Dintre izopode : *POPCELIO LATUS*, care apare deja în depozitele de umplutură de la baza avenului împreună cu unele forme troglonexene (*Julus* sp., *Lumbricus*, etc.).

În zona vestibulară abundă pe pereți *ARMADILIDIUM* SP.

În galeria mică, în apropierea focarului de abur am întâlnit în luna octombrie numeroase exemplare de Lepidoptiere din specia : *SCOLIOP-TERIX LIBATRIX*, din care o parte își sfârșeau zilele în pinzele aranei-
delor mai sus pomenite.

Am amintit de marile depozite de guano care se găsesc în peșteră. După părcirea mea cantitatea depășește 10 vagoane, grosimea stratului fiind pe alocuri peste 1,5 m. Guanoul este afinat, pur — neamestecat cu sol ; poți să te scufunzi în el până la genunchi fără să te murdărești.

Acest guano este sediul unei biocenoze extrem de intense. Este vorba de acarieni — am determinat la microscop cam 5—6 specii — cu o mare densitate (peste 1 000 exemplare pe cm³) Pe lângă acești acarieni guano-fagi, am dat și peste o specie de micro-coleoptere pe care nu am determinat-o încă.

Am lăsat la urmă o interesantă caracteristică a acestei peșteri și anume lumea liliecilor care o populează. În septembrie 1970, când am coborât pentru prima oară în această lume a tenebelor subterane, ne-a surprins bogăția extraordinară în lilieci. Mii de lilieci spânzurau pe tavanele peșterii ; alții — cu sutele — zburau prin întunericul cald al bolților tăcute. Cu o singură mișcare am prins într-o plasă obișnuită de fluturi peste 20 exemplare. Se pare că peștera printr-o serie de factori abiotici oferă un habitat optim pentru câteva specii troglofile și termofile de chiroptere, dintre care am determinat următoarele : *RYNOLOPHUS EURYALE*, care predomină în galeria mică ; *MYOTIS MYOTIS* și *MYOTIS OSYGNATHUS*, care formează colonii compacte în galeria mare, unde microclimatul este mai cald decât în galeria mică. În număr mai mic apar speciile : *RYNOLOPHUS FERRUM EQUINUM* și *MIMIOPTERUS SCHREIBESPI*.

Eram curioși să vedem cum se vor comporta liliecii în timpul iernii. În noiembrie numărul lor era în mare scădere, coloniile de *RYNOLOPHUS* fiind plecate. În martie 1971 nu am mai găsit deloc lilieci în peșteră. În schimb în iunie am găsit-o din nou suprapopulată speciile de *MYOTIS* fiind în plină reproducere ; practic toată colonia era formată din femele care alăptau câte un pui (nu doi ca în regiunile mai reci).

Se pare că biotopul peșterii este favorabil numai pentru viața activă, de reproducere a liliecilor, necorespunzând însă pentru diapauza lor hibernă, perioadă în care chiroptele au nevoie de un microclimat mai rece.

Asupra biocenozei detailiate a liliecilor din această peșteră sper să pot reveni într-un alt articol.

*
* *

Am comunicat existența peșterii împreună cu schițele respective Academiei R.S.R., Institutul de Speologie „Emil G. Racoviță“ București care prin adeverința nr. 1170/1.X.1970 ne-a confirmat autenticitatea descoperirii.

O mică notă din Scînteia din 13.X.1970, sub titlul „PEȘTERA CALDĂ“ semnalează descoperirea.

Un articol „in extenso“ am publicat în „KARPATEN RUNDSCHAU“ nr. 50 din 17. XII. 1971 sub titlul „HERKULESBAD UM EINE ATTRAKTION REICHER“.

În determinarea diferitelor forme de viețuitoare din peșteră am fost ajutat de tov. profesor Dr. docent M. Dumitrescu de la Institutul de Speologie „E. Racoviță“ București.

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Arbeit befasst sich mit den Forschungs-Ergebnissen welche in einer vom Verfasser und seinen Mitarbeitern im Jahre 1970 entdeckten warmen Höhle bei Băile Herculane erzielt wurden. Nach einer ausführlichen Beschreibung der topographischen Verhältnisse werden die Temperaturen und die mikrolimatische Bedingungen behandelt. Es werden einige Faunen-Elemente erwähnt. Eine besondere Aufmerksamkeit verdient die Tatsache dass die Fledermäuse welche im Sommer zu tausenden die Höhle bewohnen, diese im Herbst restlos verlassen weil die zur Überwinterungs-Diapause nötige niedere Temperaturen ausfallen.

PREZENȚA SPECIEI *PARMENA BALTEUS* (L.) (COLEOPTERA, FAM. CERAMBYCIDAE ÎN ENTOMOFAUNA BĂILOR HERCULANE

de

ILIE POMPILIU

Specia *Parmena balteus* (LINNÉ 1767) a fost colectată în țara noastră într-un singur exemplar în anul 1925 de către WORELL la Băile Herculanee. Acest exemplar aparține subspeciei *unifasciata* ROSSI, răspândită din nordul Italiei prin sudul U.R.S.S. pînă în Transcaucazia. PANIN și SĂVULESCU (Fauna R.P.R. *Cerambycidae*) consideră prezența acestei specii în entomofauna țării noastre ca fiind incertă, necesitînd o confirmare.

Noi am colectat la 1 iunie 1968, seara, orele 21,30 un exemplar pe arcadele de la marginea șoselii în apropierea Podului Roșu de la Băile Herculanee. Notez că aceste arcade de piatră spoite cu var și puternic iluminate de felinarele cu neon, atrag în ciuda circulației intense de mașini, specii de insecte cu viață nocturnă și crepusculară.

La 1 mai 1972 s-a colectat de noi cam în același loc și tot seara un alt exemplar.

Ambele exemplare sînt femele. Ele prezintă capul și pronotul cu punctuație fină și accentuată, pronotul cu rugozități puțin accentuate cu

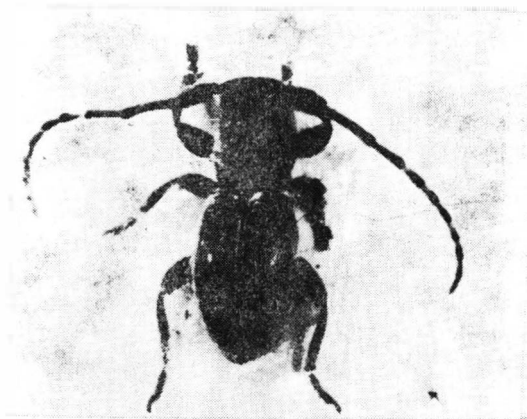

Fig. 1. *Parmena balteus* ssp. *unifasciata* ROSSI, 1.VI.1968, Băile Herculanee.

un dinte lateral median, mic. Elitrele sînt oviforme, convexe, punctate fin longitudinal și sînt prevăzute cu o bandă cafenie transversală caracteristică, neîngustată spre sutură, mărginită anterior și posterior de un tiv îngust, dințat alb-gălbui.

Lungimea corpului 7,5 resp. 8 mm. Antenele sînt ceva mai sucrite decît corpul.

Caracterele de mai sus dovedesc în mod indubitabil că exemplarele colectate aparțin speciei *Parmena balteus* ssp. *unifasciata* ROSSI, astfel prezența acestei specii în entomofauna țării noastre se poate considera drept confirmată.

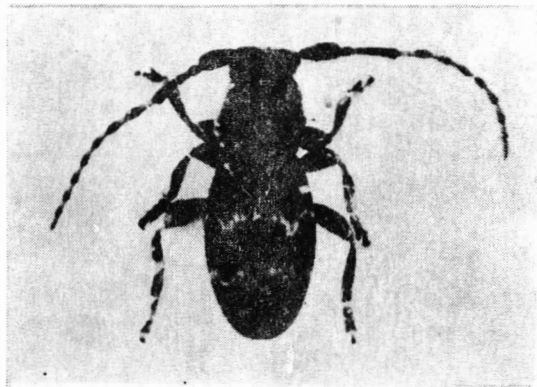

Fig. 2. *Parmena balteus* ssp. *unifasciata* ROSSI, 1.V.1972, Băile Herculane.

ZUSAMMENFASSUNG

Die seltene Käfer-Art *Parmena balteus* L. wurde in einem einzigen Stück im Jahre 1925 vom WORELL in Băile Herculane (Herkulesbad) gesammelt. Der Verfasser dieser Arbeit sammelte weitere zwei Exemplare ebenfalls in Băile Herculane, womit das ständige Vorkommen dieser Art in unserem Lande bestätigt wird. Die gesammelten Exemplare gehören zur ssp. *unifasciata* ROSSI.

Consemnăm cu bucurie apariția primului volum de lucrări științifice, „Banatica“, editat de Muzeul județean Reșița, pe anul 1971. Fiind axat cu preponderență pe probleme de istorie și arheologie, lucrările de genul acesta, luate în totalitate, pot fi considerate niște capitole importante dintr-un mult așteptat tratat nou de istoric a Banatului. La acestea se adaugă o interesantă secțiune de istorie a culturii și artelor, întregindu-se astfel profilul volumului cu aspecte inedite privind peisajul cultural-artistic al Banatului. Înserind, în continuare, cuprinsul volumului, nu facem altceva decât să relevăm încă o dată prestigioasa ținută științifică a acestei lucrări și totodată să învederăm deplinele posibilități pentru apariția volumelor viitoare, întemeiate pe aceeași dăruire pe tărîmul științei ca și volumul de față. Constantin Daicoviciu „Banatul antic (Probleme și perspective)“; Gh. Lazarovici, „Unele probleme ale neoliticului în Banat“; Liviu Groza „Așezarea neolitică de la Balta Sărată“; Mircea Rusu „Cultura Tisa“; Eugen Comșa „Unele caracteristici ale plasticii antropomorfe din așezările culturii Vinča, din zona Porților de Fier“; Dumitru Protase, „Observații asupra așezărilor rurale din Dacia romană și postromană“ (sec. II—VI) pînă la venirea slavilor“ „Nicolae Gudea, Voin Stancovici „Un relief cu cavalerul trac de la Pojejena“; Das Isac, „Monumente votive române din Banat“; Constantin Pop, Ștefan Dănilă „Statuiete romane reprezentînd luptători“; Nicolae Gudea, „Descoperiri monetare antice și Bizantine în Banat“; Alexandru Neamțu, „Probleme actuale în cercetarea istoriei medii a României“, Ilie Uzum, Gh. Lazarovici „Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice“; Samuel Goldemberg, „Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea“ Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Ilie Uzum „Tezaurul monetar de la Caransebeș“; Volker Wolmann, „Dezvoltarea tehnicii miniere din munții Cărașeni din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea“; Nicolae Cordoș, „Lugojenii și Emanuel Gojdu“ Nicolae Bocșanu, „Un istoric uitat — Damaschin Bojincă (180?—1869); Gelu Neamțu, „Tendințe și valori în activitatea politică a lui Andrei Mocioni (1848—1877)“; Alexandru Horvath, „Tradiții și aspecte din lupta revoluționară a muncitorilor de la Uzinele Reșița în perioada premergătoare creerii P.C.R.“; Cornel Gherga, „Forme ale luptei desfășurate de masele populare conduse de P.C.R. între anii 1924—1928 în județul Caraș-Severin“; Walter Farcaș, „Aspecte ale mișcării muncitorești conduse de P.C.R., la Reșița, în perioada 1929—1931“; Ion Șerban, „Aspecte din lupta muncitorilor reșițeni împotriva regimului antonescian (1940—1944)“; Costin Feneșan, „Un copist bănățean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea“; Viorel Gh. Tigu, Costin Feneșan, Adrian Buzilă „Biserica ortodoxă română din Lipova“, Alexandru Bîrsescu, „Nicolae Iorga, călător în Banat“; Teodor Pavel, „Activitatea „Asociației Naționale Arădene“ în sprijinul învățămîntului românesc din Banat și Crișana (1862—1919); Ion Cicală, Ziarul „Drapelul“ — factor activ în mișcarea națională a românilor bănățeni“.

O SCRISOARE INEDITĂ A LUI ION VIDU

Ion Vidu „a făcut pe toți românii să se recunoască, sub farmecul muzicii unitare, membrii unui popor“, pentru că „a știut să înalțe cîntarea poporului nostru în forme care înduioșază pretutindeni unde trăiește o simțire românească“, ceea ce l-a determinat pe N. Iorga, (pe care l-am citat), să-l considere pe compozitorul lugojan „un om cu care Banatul își poate face fală înaintea românimii întregi“. Patriotismul omului“ cu inimă românească caldă“ se manifestă și în scrisoarea adresată lui P. Nemoianu, păstrată în arhiva Muzeului Banatului din Timișoara.

M. ST. DOMNULE NEMOIANU,

Azi am primit anunțul despre biroul avocaților din Calea Victoriei 190 C.A. etaj. II.

Mă bucur mult și doresc tot binele. Acest bine în primul loc îl doresc Domniei Tale, precum mi l-aș dori mie, iar în al doilea loc îl doresc pentru salutul Patriei noastre necăjite.

Dădeam cu socoteală că D-ta vei fi avînd un plan bine argumentat pentru viitor, din carele nu puteau să lipsească interesele Patriei. — Eu văd lucrurile în următorul mod :

Precum de demult au plecat de aici apostoli în principate, pentru ca să pregătească ora unirei tuturor românilor, — tot așa este de lipsă că acum să plece o altă pliadă de tineri, ca să plămădească unirea sufletească a acestui popor. De aceea : D-ta, care puteai să-Ți ciștiți bucata de piine tot așa de bine aici ca și de dincolo, — ba poate mai bine aici — cînd ai luat drumul spre București, — ai făcut nu ceea ce-Ți dictau interesele personale, ci ceea ce-Ți cereau interesele iubitei Tale Patrii.

Ca om bătrîn, dar destul de bun român, mă bucur văzînd că între cei ce vin după noi sunt și tineri cari au la inimă viitorul acestei țări cîștigate cu atîtea sacrificii depus pe altarul Ei atît de cei prezenți, cît și de moși-strămoșii lor. De aceea :

Cu inimă românească caldă, salut pe șeful biroului din Calea Victoriei 190, corpul A, etaj. II, ca pe un vultur, ce din acest cuib va priveghea și va apăra ținutul său de croancani.

Cu dragoste
I. Vidu

I.ugoș, la 15/XI 1925.

„MONUMENTE DE ARHITECTURĂ POPULARĂ DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI“, vol. I

Biserici de lemn din zona Barcău-Crasna
(Editat de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1972)

Pasionatul și dotatul etnograf, Ioan Godea, muzeograf la Muzeul Țării Crișurilor a strâns într-un prim volum cercetările efectuate asupra monumentelor de arhitectură populară — vechile biserici de lemn din zona Barcău-Crasna. După cum ne anunță autorul în textul introductiv, intenția sa este de a aborda unele probleme privitoare la condițiile în care au apărut aceste monumente, de a explica fenomenul în contextul, evoluției artei populare românești, de a arăta locul acestor monumente în cadrul artei noastre populare și de a releva individualitatea acestora, văzute în comparație cu construcțiile similare din alte țări europene. Pe lângă aceste aspecte lămurite judicios de autor, Ioan Godea ne aduce date importante referitor la legăturile culturale dintre acest ținut și ceilalți români de peste munți. Și — ceea ce este deosebit de important — Ioan Godea dezvăluie elemente grăitoare pentru relația strânsă dintre casa țărănească și „lăcașul de cult“ ceea ce constituie „unul din multiplele argumente ale continuității poporului român pe aceste plaiuri“ (p. 9).

În volumul de față beneficiază de o prezentare succintă, dar în baza unui accentuat spirit de sinteză, 12 biserici de lemn din următoarele localități: Chieșd, Sighetul Silvaniei, Dersida, Zalnoc, Ceheiu, Boianul Mare, Viișoara, Margine, Porț, Tusa, Sacalasău, Brusturi (Oradea).

Fiecare micromonografie a bisericilor de lemn, prezentate aici, este sistematizată după coordonate indispensabile unei atare cercetări — și anume, după ce se face, pe scurt, istoricul localității, se trece la analizarea monumentelor de arhitectură din punct de vedere al planului, elevației și elementelor decorative.

Astfel conceput, — volumul acesta corespunde dezideratului autorului — de a oferi „un material documentar și ilustrativ (de reținut calitatea excepțională a ilustrațiilor n.n.) cât mai complet“, atât de necesar pentru elaborarea unui studiu în care să fie tratate în mod exhaustiv vechile biserici de lemn din țara noastră.

ALEXANDRINA ENĂCHESCU CANTEMIR

„PORTUL POPULAR ROMÂNESC“

Editura Meridiane, 1971, 20 p. text, 80 planșe

În albumul Alexandrinei Enăchescu Cantemir ne sînt prezentate o selecție de detalii, piese și costume complete dintr-un bogat material aflat în manuscris, din care un prim volum, intitulat „Portul popular românesc“ a fost tipărit cu ani în urmă, în 1939.

De la început se impune atenției ținuta grafică excepțională a albumului-mapă. Planșele desen au fost reproduse, păstrîndu-se autenticitatea cromaticii, astfel că sîntem puși în fața unor creații de artă cu depline virtualități de document. De

aceea e păcat că planșele nu au pe verso câteva date care să constituie o cît de sumară fișă etnografică, atît de necesară pentru cercetătorii portului popular. Ar fi trebuit, în primul rînd, să se facă o localizare exactă a pieselor de port, întrucît acestea, adesea chiar în cadrul unei zone restrinse, prezintă o accentuată varietate. Astfel întîlnim în album, bunăoară planșa nr. 72, cu portul popular bărbătesc și femeiesc din Timiș, specificîndu-se numai județul din care provine respectivul tip de costum. Constatăm în planșă că în componența costumului popular femeiesc intră un laibăr, cunoscut în terminologia locală cu numele de chintuș. Piesa aceasta, specifică în secolul nostru, pentru costumul bărbătesc, ridică întrebarea : în ce localitate din județul Timiș a fost găsită de Alexandrina Enăchescu Cantemir în componența portului femeiesc ? Mai amintim ca fiind inadecvată prezentarea unui petec de opreg din Timiș, fără să se arate că este un fragment din piesa respectivă, constituită din două părți : petecul și ciucurii lungi din fire, care atîrnă. Trebuia menționat acest lucru, cu atît mai mult cu cît opregul este una din piesele definitorii în tipologia portului popular românesc.

Pentru a putea fi utilizat cu ușurință, credem că era nevoie ca bogatul grupaj de planșe să fie precedat de o listă a ilustrațiilor și, mai cu seamă, sistematizarea acestuia să se fi făcut după un anume criteriu de natură artistică, sau preponderent etnografică, care să releve niște coordonate certe ale unei viziuni bine cristaltizate asupra portului popular românesc. Îndeosebi cu acest lucru ne rămîne dator pe viitor C. D. Zeletin care a îngrijit albumul și a scris pentru acesta un foarte frumos cuvînt introductiv, tradus în versiunile engleză, franceză, germană și rusă.

AUREL TURCUȘ

UN MANUSCRIS CU DATE ETNOGRAFICE BĂNĂȚENE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Schram Ferenc a publicat în revista „Etnographia”, 81, nr. 1, 1970 p. 148—152 articolul „Banati neprajzi adátok a XVIII. századhol (Date etnografice din sec. al XVIII-lea din Banat) în care semnalează faptul că în colecția de manuscrise a Bibliotecii Universitare din Budapesta sub cota G 189/A se găsește o lucrare care are următorul titlu : „Das Banat von Ursprung bis jetzt nebst den Nationalisten Sitten, Gebrauche, Religion, Kinderzucht, Hauswirtschaft, Vermögen, Nahrungs- und Handelsstandes, Gebrechen, Obliegenheit der Beamten des Landes Merkwürdigkeiten, dessen Grösse im Grunde, in Städten, Dörfern, Praedien, Menschen und Vieh, mit dem Anhang der Verbesserten Marsch-Route”. Autorul acestui manuscris este Iohannes Iacobus Ehrler, după cum se specifică în pagina de titlu. (Beschrieben zu Temesvar, den 1-ten Octobris 1774. Pr. Ioh(annes) Iac(obus) Ehrler. Revisor”. Despre copistul contemporan al manuscrisului știm date și mai puține — specifică Schram Ferenc — citînd doar atît : „Scrip(sit) Igna(tius) Szokoly.

Schram Ferenc menționează că „partea cea mai reușită a manuscrisului format din 13 capitole (I—XII) este cea care se referă la observațiile privind viața populației, în special a românilor și sîrbilor, celelalte două populații ale Banatului, ungurii și germanii fiind numai amintite”.

Ca garanție pentru autenticitatea faptelor prezentate de Ehrler, putem lua mărturisirea acestuia că „a petrecut mai multe sute de nopți în colibe țărănești”.

Textul și-l ilustrează cu desene în tuș și acuarele. Schram Ferenc reproduce dintre acestea pe acelea care se referă la construcții și port, dînd în traducere maghiară observațiile autorului.

Privitor la *arhitectura populară* se consemnează că „bărbatul român își construiește casa, acolo unde nu e din pămînt bătătorit, din împletituri, sau din lemne (bîrne) lungi puse una peste alta și care sînt acoperite cu trestie; fierul nu este deloc folosit la construcție. Cadrul ușii este fie din salcie, sau din alt lemn, pe ele sînt încrustații, de multe ori artistice; ... ferestrele sînt astupate cu hîrtie — uneori sînt două deschizături mici, prin care pătrunde lumina. Toată casa este formată dintr-o cameră mică și o bucătărie“. Despre *interiorul fărînesc* se spune următoarele: În cameră se poate găsi o icoană a Sf. Gheorghe, lucrată în aramă, el fiind sfîntul lor protector. Din lemn nedat la rîndea sînt unul sau două paturi, de asemenea asemănător un dulap (Schranken). uneori unul-două scaune și cîteva procovițe făcute de ei înșiși. În bucătărie nu se găsește nimic deosebit. Cuptorul este făcut din împletituri căptușite cu lut, vatră de foc nu au, ci fierbe pe jos deasupra focului, atîrnînd de un lanț un ceaun, în care se fierb de toate (46—47). Rareori se mai găsesc oale în care să fiarbă. În afara acestui loc pentru fiert se mai află un alt cazan (ceaun) în care aduce apa, 1—2 farmurii, iar farfurii de lemn sînt folosite la masă. Lingurile sînt deasemenea confecționate din lemn, în timp ce cuțitul și furculița sînt produse turcești, pe care românul le poartă întotdeauna cu el. În afară de aceasta mai este un hambar construit, fie pe două tîlpici, fie pe patru stîlpi, în care își păstrează porumbul“. E important de subliniat că hambare de tipul acesta se mai pot găsi în zilele noastre în Banat, așa după cum dovedesc cercetările de teren, în urma cărora s-au achiziționat piese de acest gen, pentru colecția de etnografie de la Muzeul Banatului.

De o mare importanță documentară este consemnarea privitoare la depozitarea grînelor. Acestea erau păstrate într-o groapă, care era mai largă în adînc decît la gură. Groapa era arsă și afumată cu paie și uscături. Apoi „o curățau și o umpleau cu grîne și o astupau“ (48).

Anezele gospodăriei erau aproape inexistente: „Pentru cornute și cai nu se găsesc adăposturi, cu atît mai puțin grajduri, după cum obișnuiesc uneori sîrbii. Vitele petrec toată noaptea, indiferent de vreme, sub cerul liber ...

Cotețele se construiau din stîlpi bătuți în pămînt, „înalți de jumătate de stîinjen, pe care îi umpleau cu trestie, lăsînd în față o intrare“. Finul se păstra în curte acoperit cu spini, ca să fie apărat de vite, sau în grădină, în „jurul unei prăjini de stejar complet curățite de crengi“ (49), deci în cîpițe.

Privitor la *mijloacele fărînești de transport*, „autorul notează doar atîta că, printre români e răspîndită Talika, aceasta este căruța pentru un singur animal de tracțiune, pe cînd la sîrbi se găsește aproape numai căruța pentru două animale pe care o numesc Koczia; amîndouă sînt fără benzi de fier, iar fierul nu este folosit nici la alte părți componente“ (50).

Schram Ferenc, menționează că „observațiile asupra *portului* nu mai sînt atît de detaliate“. După Iohannes Iacobus Ehrler, portul de vară al românilor și al sîrbilor de condiție socială mai modestă „este format dintr-o cămașă țesută din fire turcești, ȋtari de in (beinen Gatja Hosen), remarcîndu-se, în special la români portul unei șepci de miel cusută din blană albă sau neagră, apoi un brîu de piele

iscusit ornamentat cu cuie de aramă (ținte) bătute în jur, de care atîrnă o teacă pentru cuțit, amnarul și un mic săculeț rotund cu cele necesare focului (51). Banii nu sînt ținuti acolo, pe aceia românul îi ține într-un săculeț de in pe care-l ține după gît.

Sîrbul folosește în loc de aceasta o curea ungurească albastră, lată cu ciucuri, pălărie întoarsă la jumătate, sau o șapcă de pislă ca de husari.“

Ehrler remarcă dependența portului de diferențierile sociale. Spre deosebire de portul celor săraci, aflăm că portul sîrbilor și românilor *avuți* avea în componența sa și „o bundă de blană cu căptușală albă sau albastră (Tüchene Peltz) și cizme, fie iarnă, fie vară. Portul de iarnă la populația săracă a Banatului este aproape la fel. În timpul frigului ei poartă în spate bunde de miel — numite Peltz de către autor — sau bunde de lînă, numite Kebernek la care e atașată o glugă pătrată de pînză sau de piele pentru acoperirea capului.“ Aceștia poartă „pantaloni dintr-un material grosolan“ (... o cămașă foarte lungă, iar încălțăminte constă dintr-un „așa numitele opanka, ciorapi de lînă a căror talpă este de piele — de cele mai adeseori de piele de capră — și le numesc opincza, iar pe margini le întăresc cu curele de piele. (52).

Portul de vară al femeilor constă dintr-o cămașă care ajunge pînă la călcîie, țesută din fire turcești, cu deschizături pentru gît și mîini, deschisă la piept, iar de la talie în jos, pînă la genunchi au un șorț ornamentat (catrința) cu fir de lînă verde și galbenă.

„Portul lor de iarnă se rezumă la bundă (Peltz) și cizme.“

Nu se scapă din vedere un lucru despre care avem foarte puține date în etnografia românească, aume *găteala capului*. „Este foarte interesant — spune Ehrer — să fie studiată găteala capului, cu părul frumos împletit, ornamentat cu pietre false și ace, iar cine are bani poartă pe cap monede de 20, 17, 10 și 7 groși, dispuse în formă de triangulum. Podoaba urechilor, formată din diferite alămuri și pietre, adesea este foarte grea, dar cu atît mai prețioasă (53).

Un alt aspect, la fel de puțin cercetat în cultura noastră populară, este portul tradițional legat de ocazii speciale — ceremonii și ritualuri. Ehrler se referă și la portul de doliu. „La sîrbi el este format din vâl, pe care bărbații și-l leagă de braț, iar la femei atîrnă de la cap pînă la călcîie; românii merg cu capul descoperit, iar basmaua femeilor este neagră, încît nici nu se poate observa lipsa vâlului“ (33).

În încheiere Schram Ferenc face cîteva observații referitoare la desenele din manuscris, care arată felul cum erau îmbrăcați românii. „Cămașa albă de in a bărbatului român — spune Schram Ferenc — este largă, în față este deschisă pînă la stomac, fără guler, cusută spre interior, cu mîneci largi, care ajung pînă la încheituri. Marginile gurii cămășii și capătul mîneclor sînt ornamentate cu fir roșu. Mantaua de culoarea nisipului, ajungînd pînă la pămînt, are mîneci lungi și largi, guler mare și îngust, iar în dreptul pieptului este ținută de două curele roșii, sau de sfoară. Pe umărul drept, atîrnată de baltag, este o traistă în carouri roșu, galben, negru pentru unelte“.

Un alt desen „reprezintă o femeie a cărei șorț (opreg n.n.) este prins de talie cu un brîu îngust, ajungînd pînă la genunchi, fiind în carouri roșu-verde, în partea inferioară are un ornament din aceleași culori, iar marginile de jos, atît la șorțul (opregul n.n.) purtat în față, cît și la cel purtat în spate, sînt împodobite cu ciucuri albaștri, galbeni, violeți și verzi“. Așadar în acest manuscris înțîlnim pentru prima

oară reproduș costumul cu opreg, caracteristic pentru tipul de port popular al bănașenilor.

Capul era acoperit „cu o basma foarte lungă, legată în felul unui turban, iar la spate, un capăt al basmalei iese în afară. Basmăua este ornamentată cu dungi roșii, verzi, albe, iar marginile de la spate au ciucuri mici. De la furca de tors, sprijinită de briu atîrnă firul spre fusul aflat în mîna dreaptă. Despre tors, Ehrler remarcă faptul că acesta este o îndeletnicire extraordinară, căci „und im gehen, reissen, sitzen, oder fahren sich immer mit spinnen beschäftigten“. (44—45).

Am prezentat datele etnografice bănașene consemnate în manuscrisul lui Ehrler, prin intermediul articolului lui Schram Ferenc, pentru a pune la îndemîna cercetătorilor români preocupați de interesul pentru cultura populară din Banat încă un aspect inedit de mare importanță. Pe de altă parte, fără îndoială că datele acestea constituie un bogat material etnografic documentar, atît de necesar pentru cunoașterea vechilor elemente ale artei populare bănașene.

AUREL TURCUȘ, COSTIN FENEȘAN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autoren analysieren den Artikel „Banati-néprajzi adatok a XVIII. század-ból“, von Schram Ferenc, welcher in der Zeitschrift „Etnografia“ 81, nr. 1, 1970, f. 148—152 erschienen ist. Dieser Artikel bezieht sich auf ein Manuskript von Johannes Jacobus Ehrler, welches sich in der Manuskriptensammlung der Universitäts-Bibliothek von Budapest, unter der Registriernummer 189/A, befindet.

Schramm Ferenc entzieht aus Ehrlers Manuskript ethnographische Daten die sich auf das Banat beziehen und die über Volksarchitektur, Innenausstattung, Bauernhofannexen, Verkehrsmittel und Volkstracht berichten.

* cifrele în paranteză reprezintă numărul paginilor din manuscrisul lui Ehrler, care cuprinde 207 file.

CORINA NICOLESCU „MOȘTENIREA ARTEI BIZANTINE ÎN ROMÂNIA“

Editura Meridiane, București, 1971

Cunoscută cercetătoare în domeniul istoriei artei feudale românești în ultimile două decenii, prin numeroase articole, studii și monografii de o certă valoare științifică, Corina Nicolescu semnează o nouă carte, o sinteză mai bine zis, privind „Moștenirea artei bizantine în România“.

Apărută în excelente condiții grafice oferite de Editura Meridiane, lucrarea se sprijină pe un valoros aparat critic — 214 note la mai puțin de 60 de pagini text —, utilizând totodată și un bogat material ilustrativ — 104 fotografii și desene —, la care se adaugă 8 planșe color.

Este meritul incontestabil al autoarei de a reuni într-un volum, alături de preocupările mai vechi ale diversilor autori privind rolul ce revine Bizanțului în geneza artei feudale românești și rezultatele mai vechi și a celor mai recente campanii arheologice, concretizate în studii și articole de cea mai strictă specialitate.

Privind din acest unghi de vedere problema, putem afirma fără a greși, că lucrarea Corinei Nicolescu apare ca o necesitate stringentă; pe de o parte pentru că bogatul material arheologic și documentar acumulat cerea imperios o sistematizare și popularizare, iar pe de altă parte, pentru că vine la momentul oportun să lămurească o problemă acută și delicată, ce uneori în literatura de specialitate era tratată superficial, sau în cel mai fericit caz prudent și confuz, tradusă în fraze și expresii ca: „de tradiție bizantină“, „de inspirație bizantină“, „influență a artei bizantine“, etc., etc.,...

Asistăm pentru prima dată în țara noastră, când, în privința relațiilor cultural-artistice ce le-au întreținut teritoriile carpato-dunărene cu lumea Bizanțului, se face cu mai multă clarviziune și hotărâre diferențierea între ceea ce este direct și ceea ce este mediat bizantin.

Este iarăși pentru prima oară când, în periodizarea acestor legături, autoarea, plecând de la grăitoare vestigii arheologice, coroborate în mod fericit cu izvoarele scrise, ne sugerează — și în mare parte reușește să ne convingă —, o cronologie cu etape ce nu se circumscriu perfect marilor perioade ale artei bizantine acceptate îndeobște.

Dacă am avea de reproșat ceva lucrării, e faptul că, deși în „Cuvîntul înainte“, autoarea își propune să demonstreze: „... existența pe teritoriul țării noastre din Banat pînă la gurile Dunării... a unui număr important de vestigii bizantine, începînd de la monumentele de arhitectură și pînă la măruntele obiecte de podoabă“, acest deziderat n-a fost pe deplin realizat, în sensul că o seamă de vestigii arheologice, de monumente chiar, apoi nenumărate piese de decor și de podoabă, descoperite în Banat, au rămas în afara lucrării.

De fapt nu numai lucrarea ce face obiectul prezentei recenzii, dar și alte lucrări de sinteză anterioare au neglijat Banatul din punctul de vedere al istoriei de artă.

Această rezervă și expectativă pare oarecum justificată, lipsind — cu excepția citorva studii meritorii, dar disperate, — o lucrare de sinteză asupra monumentelor bănățene.

Cu menționata scădere, lucrarea „Moștenirea artei bizantine în România” rămîne o lucrare valoroasă și o recomandăm călduros cititorilor.

NICOLAE SECARĂ

UN ÎNSEMNAȚ DOCUMENT DIN SECOLUL XVIII PENTRU ETNOGRAFIA BĂNĂȚEANĂ

Valoarea jurnalelor de călătorie, luate atît ca producții literare în sine, cît mai ales ca mărturii documentar-istorice realizate în timp și spațiu, este incontestabilă. Din păcate pentru meleagurile noastre asemenea izvoare sînt puține și uneori expeditiv și lapidare.

Pentru malul bănățean al Dunării avem din a II-a jumătate a secolului al XVIII-lea o foarte frumoasă descriere făcută de Iohann Friedel, stegar în armata austriacă, dizlocată în Transilvania.

Născut în Timișoara la 17 august 1751, la 1769 întreprinde împreună cu tatăl său — locotenent imperial — o călătorie interesantă și originală ca traseu pentru a ajunge la Sibiu, unde fusese numit cadet imperial în regimentul de infanterie Pellegrini. De la Timișoara pînă la Dunăre, la Palanca Nouă, drumul îl fac călare, trecînd prin Oravița și Sasca-Montană, iar mai departe cu barca pe Dunăre, pînă la confluența cu Oltul, de unde iarăși călare, urcînd pe Olt în sus pînă la Tâlmăciu, iar de acolo la Sibiu.

Descrierea malului bănățean al Dunării făcută de Friedel conține pe lîngă interesante relații istorico-geografice și numeroase observații cu caracter etnografic referitoare la populația românească a Clisurii și din ea se degajă peste tot sentimentul de simpatie față de locuitori.

Izvorul acesta reține atenția etnografilor nu atît prin volumul informației — de fapt relația se rezumă doar la conținutul unei scrisori adresată de I. Friedel la 1 august 1783 din Bratislava lui I. Heinrich Tischbein, pictor și inspector la pinacoteca din Kassel — cît mai ales prin unele știri de o valoare complet inedită pentru etnografia bănățeană, fără să punem la socoteală faptul că jurnalul e produs la 1769, deci la o dată ante-quem lucrării lui Francisc Grisellini despre Banat.

E curioasă afirmația lui Friedel că porțiunea de-a lungul malului stîng al Dunării nu e locuită de oameni și ca să îțiînnești un sat valah (românesc — n.n.) trebuie să mergi o jumătate de ceas de la mal, în văile ascunse ale munților, iar distanțele dintre sate de-a lungul fluviului sînt apreciabile, uneori trebuind să mergi o jumătate de zi pînă să zărești vreo așezare.

Satele sînt întinse, căci gospodăriile sînt ridicate în mijlocul unor grădini, la distanțe mari una de alta. Casele românilor sînt modeste ca proporții, cîrpite din lut și acoperite cu paie și trestie, avînd ferestre mici, pe care sînt prinse bășici de bou sau de porc în loc de geamuri.

Industria casnică la acești munteni, Friedel o socotește ca fiind foarte dezvoltată, fiecare familie știind să-și facă singură toate obiectele necesare, fără să recurgă la ajutorul orășenilor, despre care nici nu pot să-și formeze o noțiune prea lămurită.

„Valahul bate patru copaci tari și tineri în pământ, pune alți patru deasupra lor, împletește un perete de nulele jur-împrejur, îl acoperă cu pământ, așează câteva ramuri drept acoperiș, peste care apoi pune trestie și acest „palat“ e terminat în două-trei zile ; ... după ce căsuța s-a uscat, pereții sînt vopsiți cu alb, galben, roșu, sau chiar cu toate culorile“ ...

Este evident că Friedel descrie ridicarea celui mai simplu tip de locuință din zona văzută, tipul ce putea oferi un adăpost ușor și imediat. Culorile folosite la decorarea exteriorului amintesc de policromia caselor ce și astăzi se întîlnește în Clisură.

După terminarea casei, sînt cioplite scînduri din copaci, confectionîndu-și în acest fel mese, scaune, lavițe, paturi și toate piesele de interior. În zona văzută, pădurile erau foarte întinse și parte din locuitori se îndeletniceau cu exploatarea lemnului, „valahii fiind foarte pricepuți la cioplirea scîndurilor numai din topor, pe care apoi le vînd negustorilor raiți (sîrbi — n.a.) care le transportă la Viena sau chiar mai departe“.

Bărcile cu care se circula pe Dunăre la acea dată, într-un fel de cabotaj fluvial, erau cioplite foarte iscusit dintr-o singură bucată, din trunchiul stejarilor mari.

Lungimea acestor bărci monoxile putea ajunge pînă la trei stînjini și jumătate (echivalînd cu aprox. 6,5—7 m), în care puteau intra pînă la 7 persoane.

Analogia cea mai evidentă cu tipul descris de Friedel, este o barcă prezentată în expoziția de istorie medievală de la Muzeul Banatului, datînd tot din sec. al XVIII-lea și descoperită în șanțurile Cetății Timișoara.

Pînza și piesele de port erau lucrate în casă, zona fiind foarte bogată în oi și capre, pe care Friedel le-a văzut pascănd în numeroase turme în pășunile întinse de pe culmi. Pînza se țesea de către femeile la războiul de țesut, fiecare avînd cite unul în casă, lucrat de mîna bărbatului din lemn pînă la cel din urmă cui. În serile de iarnă, în șezători și clăci, se lucra pînza și se țeseau ponevile. Din păcate însă călătorul nu ne lasă nici un detaliu asupra acestor șezători, lucru ce eventual ar fi putut să-l surprindă, practicile, folclorul, ca și obiceiurile legate de aceste întruniri.

Femeile mai posedau și arta de a coase tot felul de desene pe cămășile, cearceafurile, ștergarele și macaturile lor, cusăturile oferind un caracter ca „gotic“ (bine-înțeles prin „gotic“ Friedel desemna, stilizarea motivelor și reprezentarea de cele mai multe ori naivă a vietăților și oamenilor în arta populară, dar despre unele admitea ca fiind foarte reușite.

Portul femeilor l-a surprins pe Friedel în mod special prin modestie, naturalețe și simplitate, fiind compus dintr-o cămașă albă care ajungea pînă la glesne, cu mîneci scurte și deschise, cusută cu lîină colorată într-o lățime de aproape două palme adeseori tivită cu horbote la fel de late împletite de mîna lor. Deasupra acestei cămăși „în locul bufantelor și malacoavelor obișnuite la cucoanele noastre, nimic altceva decît două șorțuri înguste, din care unul e legat dinainte, celălalt înapoi“. Aceste „șorțuri“ erau confectionate din bumbac colorat, în cele mai multe cazuri însă erau înnodate din lîină în găitane tari ca o sfoară, avînd întotdeauna la partea de jos ciucuri.

E lesne de înțeles că în acele „șorțuri“ Friedel vedea opregele cu ciucuri specifice doar portului popular din Banat, păstrate pînă astăzi.

Părul femeilor era împletit în cozi lungi, încolăcit pe cap în formă de cerc, acoperit apoi cu un fel de turban colorat ce se potrivea foarte bine cu portul lor. Și aici întrezărim o piesă de decor din găteala capului și anume ceapsa păstrată și ea în mai toate zonele etnografice ale Banatului. Mărgele roșii de sticlă, monede, pene de coccoș și altele, formau fastul acestei găтели. Însă podoaba cea mai de seamă a femeilor consta în monede de 7 și 20 de creițari, însăilate în salbe, ce le poartă parte pe cap, parte la gît. „Obiceiul cere ca femeile să poarte numai banii pe care-i primesc în dar“, ne spune călătorul.

Portul bărbaților e descris ca fiind la fel de simplu, compus dintr-o cămașă albă și scurtă, pantalonii albi împodobiți cu găitane negre, iar pe cap o cușmă. Iarna, atît femeile cît și bărbații purtau cojoace confecționate de ei înșiși din piei de animale.

La un studiu comparativ se observă că piesele de bază ale costumului popular bănățean întilnite la 1769 de Iohann Friedel la românii din Clisura Dunării, au rămas în genere aceleași pînă azi. Schimbările ce s-au produs în cele două secole scurse de-atunci țin mai mult de o îmbogățire a ornamenticii ca și de o mai mare varietate a gamei cromatice.

Friedel mai spune că aproape fiecare familie avea la munte un sălaș, un fel de magazie în care-și păstra proviziile, finul și vitele. Acasă aduceau atît cit aveau necesar pentru o săptămînă. Acele sălașuri, ce se găseau uneori chiar la distanță de cîteva ceasuri de casă, erau numai rareori pázite și cu toate acestea erau asigurate împotriva furturilor. Aceasta fie datorită onestității vecinilor, fie datorită faptului că fiecare familie avea atît cit îi trebuia.

Concluzia pe care o trage călătorul, evident influențată oarecum de ideile iluministe ale secolului, este că locuitorii munților de pe malul bănățean al Dunării, cam pînă la Ogradena ar forma parcă o republică de sine stătătoare în care remarcă libertatea și curățenia moravurilor: „Munții lor, văile lor și acea porțiune a Dunării, pe care pot naviga în două sau trei ceasuri, constituie toată cunoștința lor despre lume; am găsit aici oameni așa cum îi crează natura-mamă, naturali, nestricăți și mulțumiți“.

NICOLAE SĂCARĂ

BIBLIOGRAFIE

1. *Friedel, Johann* — *Gesammelte kleine, gedruckte und ungedruckte Schriften. Der frauen der Wahrheit gewidmet*, „Viena, 1784.
2. *Gugitz, Gustav* — „Johann Friedel, Ein literarisches Portrait, aus der josephinischen Aufklärungszeit“, în „Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft“, XV (1905), Viena pp. 186—250.
3. *Karadja, Constantin I.* — „Un temoignage autrichien des souffrances des Roumains du Banat à la fin du XVIII-e Siècle, în „Revue historique du Sud-est européen“. Paris — Buc. An. X. (1935) nr. 1—3, pp. 2—6.
4. *Milleker Felix* — „Johann Friedel. Der erste Dichter der Banater Deutschen“, Wrsak, 1927.
5. *Păunel, Eugen I.* — În „Arhivele Olteniei“, an XIV (1935) nr. 77—78, pp. 35—45 — dă traducerea integrală a scrisorii.
6. *Wettel, F.* — „Biographische Skizzen Beiträge zur Geschichte der Banates“ 3 Auflage, Temeswar, 1932, pp. 130—141.

EIN WICHTIGES DOKUMENT AUS DEM XVIII. Jh. FÜR DIE BANATER ETHNOGRAPHIE

ZUSAMMENFASSUNG

In der Arbeit „Ein wichtiges Dokument aus dem XVIII. Jahrhundert für die Banater Ethnographie“ bringt der Autor einige ethnographische Daten, die er aus einem Brief des österreichischen Fähnrichs Johann Friedel entnommen hat. Das Banater Donauufer beschreibend, schildert Johann Friedel die Volksarchitektur, die Gewerbe, die Volkstracht und die Lebensweise der Rumänen aus den Donauengen.

INHALTSVERZEICHNIS

Arheologie

Archäologie

<i>Gh. Lazarovici</i> , Așezarea neolitică de la Parța	3
<i>Gh. Lazarovici</i> , Die neolitische Niederlassung von Parța	3
<i>Doru Luminosu</i> , Contribuție la cunoașterea istoricului cercetărilor privind Cultura Periam-Pecica de pe teritoriul R. S. România	27
<i>Doru Luminosu</i> , Beiträge zur Forschungsgeschichte der Periam-Pecica-Kultur aus Rumänien	27
<i>Ortansa Radu</i> , Cultura „Vatina“ în așezarea de epocă a bronzului de la Cornești, jud. Timiș	35
<i>Ortansa Radu</i> , Die Vatina-Kultur der Bronze-Zeit aus der Niederlassung von Cornești, Kreis Timiș	35
<i>Marius Moga</i> , Noi tablete votive de la Tibiscum închinare cavalerilor danubieni	39
<i>Marius Moga</i> , Neue Motiv-Tafeln aus Tibiscum, die den Ritttern aus dem Donauegebiete gewidmet sind	39
<i>Nicolae Gudea</i> , Tezaurul monetar de la Dalboșet, sec. IV	53
<i>Nicolae Gudea</i> , Der Moneden-Schatz von Dalboșet, IV.Jh.	53
<i>Ortansa Radu</i> , Descoperiri întâmplătoare la Ciacova, jud. Timiș	61
<i>Ortansa Radu</i> , Durch Zufall entdeckte archäologische Funde in Ciacova Kreis Timiș	61

Istorie

Geschichte

<i>Corneliu Popeși</i> , Auguste de Gerando despre românii transilvăneni	65
<i>Corneliu Popeși</i> , Auguste de Gerando über die Rumänien aus Siebenbürgen ...	65
<i>Dan Demșa</i> , Atanasie Marian Marienescu și Lipova — Contribuții biografice ...	77
<i>Dan Demșa</i> , Atanasie Marian Marienescu und Lipova — Biographische Beiträge	77
<i>A. Porțeanu</i> , Contribuții bibliografice la istoria mișcării muncitorești și socialiste din Timișoara	85
<i>A. Porțeanu</i> , Bibliographische Beiträge zur Geschichte der Sozialisten- und Arbeiterbewegung aus Temeswar	85
<i>Ion Georgescu</i> , Începuturile mișcării muncitorești în Banat	123
<i>Ion Georgescu</i> , Die Anfänge der Arbeiterbewegung im Banat	123

<i>Dr. Traian Bunesu și Gh. Radulovici, Din lupta muncitorilor tipografi din Timișoara împotriva exploatării capitaliste (1851—1947)</i>	131
<i>Dr. Traian Bunesu și Gh. Radulovici, Aus dem Kampf der Buchdrucker von Temeswar gegen kapitalistische Ausbeutung (1851—1947)</i>	131
<i>Mircea Belciu, Aspecte privind situația social-economică și lupta țărănimii bănățene în primul deceniu al sec. XX</i>	141
<i>Mircea Belciu, Aspekte der sozialen und wirtschaftlichen Lage und des Kampfes der Banater Bauernschaft aus der ersten Dekade des XX. Jh.</i>	141
<i>Ioan Munteanu, Aspecte privind situația țărănimii din sud-vestul României în anii crizei economice</i>	149
<i>Ioan Munteanu, Aspekte bezüglich der Lage der Bauernschaft im Süd-westlichen Rumänien zur Zeit der Wirtschaftskrise</i>	149
<i>Dan Popescu, Momente semnificative din lupta metalurgiștilor de la Uzina Ciocanul, Nădrag, între anii 1917—1944</i>	171
<i>Dan Popescu, Bedeutende Momente aus dem Kampfe der Metallarbeiter der Werkstätten Ciocanul, Nădrag, zwischen 1917—1944</i>	171
<i>Dr. Traian Bunesu, Ecoul internațional al victoriei insurecției naționale antifasciste din august 1944</i>	187
<i>Dr. Traian Bunesu, Der internationale Widerhall des Sieges des nationalen antifaschistischen Kampfes vom August 1944</i>	187
<i>Doru Luminosu, Contribuții la abordarea sociologică a revoluțiilor sociale din istoria poporului român</i>	197
<i>Doru Luminosu, Die soziologische Behandlung der Revolutionen bei den Rumänen</i>	197
Etnografie	
Ethnographie	
<i>Partenie Gruescu, Descrierea etnografică și topografică a comunității și circumstărilor ei din Sântestiu</i>	205
<i>Partenie Gruescu, Die ethnographische und topographische Beschreibung der Gemeinde Sântestiu</i>	205
<i>Dan Demșa și Alexandru Zănescu, Morile plutitoare de pe Mureș în sectorul județului Arad</i>	213
<i>Dan Demșa și Alexandru Zănescu, Die auf der Marosch treibenden Mühlen im Sektor des Kreises Arad</i>	213
<i>Nicolae Țăranu, Ambarcații de lemn pe riul Bega</i>	233
<i>Ioan Godea, Un valoros monument de arhitectură — biserica de lemn din satul Rieni (Bihor)</i>	241
<i>Ioan Godea, Die Holzkirche aus Rieni (Bihor) — ein bedeutendes Denkmal der Volksarchitektur</i>	241
<i>Aurel Turcuș, Loznița din comuna Mălușteni (Vaslui)</i>	253

<i>Aurel Turcuș</i> , Volkstümliche Vorrichtung zum Trocknen der Früchte aus der Gemeinde Mălușteni (Vaslui)	253
Artă	
Kunst	
<i>Stela Radu</i> , Tematica socială în activitatea plastică a pictorului Josef Ferenczy ...	259
<i>Stela Radu</i> , Soziale Themenkreise in dem künstlerischen Schaffen des Malers Josef Ferenczy	259
<i>Rodica Medeleț</i> , Activitatea socialistă a pictorului Aurel Popp (1879—1960) ...	263
<i>Rodica Medeleț</i> , Die sozialistische Tätigkeit des Malers Aurel Popp (1879—1960) ...	263
Științele Naturii	
Naturwissenschaft	
<i>Elena Stratul</i> , Contribuții etnobotanice (Zona Valea Bistrei — Caraș-Severin) ...	268
<i>Elena Stratul</i> , Ethno-botanische Beiträge (im Gebiet des Bistra-Tals — Caraș-Severin)	268
<i>Maria Bocșe</i> , <i>Anna Marossi</i> , <i>Virgil Giurca</i> , Cercetări etnobotanice în bazinul Crișului Negru	273
<i>Maria Bocșe</i> , <i>Anna Marossi</i> , <i>Virgil Giurca</i> , Ethno-botanische Forschungen entlang des Crișul negru-Beckens	273
<i>D. Spătaru</i> , Forme primitive vii, dovezi reale în sprijinul transformismului ...	283
<i>D. Spătaru</i> , Neue Fossilien, reale Beweise zur Unterstützung der Transformation	283
<i>D. Spătaru</i> , Creșterea, dezvoltarea și înmulțirea în condiții climaterice dirijate a păduchelui țestos al lămâiului. <i>Coccus hesperidum</i> L. Fam. Lecanidae) și a păduchelui alb al lămâiului (<i>Planococcus citri</i> Risso — Fam. Pseudococcidae). Dăunătorii Polifagi ai plantelor ornamentale de seră	291
<i>D. Spătaru</i> , Wachstum, Entwicklung und Vermehrung bei der Zitronen-Schildläuse unter dirigierten Klimaterischen Bedingungen. Schädlinge der Ornamentpflanzen der Gewächshäuser	291
<i>Frederic König</i> , Considerațiuni ecologice și zoogeografice asupra faunei de lepidoptere din Cheile Nerei	305
<i>Frederic König</i> , Betrachtungen über die Schmetterlingswelt der Schlucht des Nera-Tals	305
<i>Ilie Pompiliu</i> , Peștera caldă de la Băile Herculane	311
<i>Ilie Pompiliu</i> , Die warme Höhle bei Herkules-Bad	311
<i>Ilie Pompiliu</i> , Prezența speciei <i>Parmena balteus</i> (L.) Coleoptera, Fam. Cerambycidae) în entomofauna Băilor Herculane	317
<i>Ilie Pompiliu</i> , Das Vorkommen der Käferart <i>Parmena balteus</i> in Herkules-Bad ...	317

Anmerkungen, Rezensionen, Archive :

<https://biblioteca-digitala.ro>

I.P.B.T. 361/1973

